

ҲАСАН СЕЙИДБҲЙЛИ

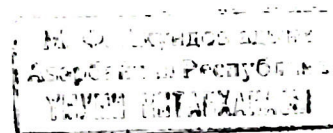
БИЗИМ АСТАРАДА

БАКЫ . УШАГКЭНЧНЭШР . 1956

Нәсрн Сәйидбәйли

Б И З И М АСТАРАДА

(Повест)

*Азәрбајҹан
Ушҹаг вә Кәчкәләр Әдәбийяты Нәшрийяты
Бакы — 1956*

I ф а с и л

Саһил бою, лап ләпәдәйәнлә, гара рәнкли көһнә бир «Газ» машины кедирди. Онун чархларынын бурахдығы изләр гумун үстүндә галырды. Шылтаг ләпәләр исә гумун сығалыны сахламаг истәйирмиш кими тез саһилә чумараг изләри ядайыр, гуму тәзәдән һа-марлайырды.

Маторун сәсиндән үркмүш лейләкләр ганад чала-раг ағыр-ағыр һавая галхыр, узун нарынчы аягларыны саллайыб саһил бою учур, узагда, бир нечә күн бундан әввәлки фыртынадан әмәлә кәлмиш кәлмәчәләрин әтрафында ерә энирдиләр.

Машинын дал отурачағында әйниндә боз рәнкли яхшы костюм олан ийирми үч, ийирми дөрд яшлы бир оғлан отурмушду. Онун кепкасы, чамаданы, һәтта йол чантасы да тәзә иди, көрүнүр, еничә алмышды. Кепкасынын алтындан көрүнән чод гыврым сачлары онун сифәтинә гәт'и бир ифадә верирди.

О һәрәкәтсиз отуруб, шоферлә данышмыр, элә бил чиддийәтини сахламаға чалышырды. Лакин көрүнүр бачармайырды. Өзүнү дүнякөрмүш сәйяһлар кими лагейд сахламаға чалышырдыса да, узаг йола илк дәфә чыхдығы һисс олунурду. Әтрафа бахдыгча онун

гара көзлэри һейрәтлэ янырды. Доғрудан да бу ерләр о гәдәр көзал иди ки, һейран олмагаз мүмкүн дейилди.

Дәнизин интәһасыз күмүшү сәтһи үфүгдә мави көйлә бирләширди. Йүнкүл булутлар каһ гар кими ағ, каһ чәһрайы, каһ да бәнөвшәйи рәнкә боянырды.

Дәнизин үзәриндә гағайылар чөвлан эдир, гийә чәкпб энир, галхыр, суя чумарағ, бир анлыға далғаларын ичәрисиндә көздән итир, енидән үзә чыхарағ үзүр, ойнайырдылар.

Бүтүн бу мәнзәрәдә, бир кенишлик, бир азадлыг һисс олунурду...

Айдын нәзәрләрини саһилдән айырды. Йолун сағ тәрәфиндә, көйүн мави фонунда һүндүр дағ силсиләси узанырды. Онун архасындан гара булутлар галхарағ, сүр'әтлә көйү чулғалайырды. Габагда кәнд көрүнүрдү. Кәндин әвләри бағларын ичиндә итирди. Пайыз дону кейнимиш ағачлар батан күнәшин шүалары алтында чүрбөчүр рәнкләрә чалырды.

Кәндин дал тәрәфиндән көрүнән уча дағлар, ерләриндә донуб галмыш нәһәнк далғалара бәнзәйирди.

Чох кечмәди ки, машин кәндә кирди. Йолун һәр икки тәрәфиндә бағларла эһатә олунмуш кирәмит дамы әвләр узанырды. Тоюглар, өрдәкләр, газлар яхынлашан машины көрүб сәс-күйлә әтрафа гачышырды. Сары бир бузов йолун ортасында дуруб ериндән тәрпәнмәк истәмирди. Шофер машинын сүр'әтини азалдыб онун янындан кечәндә фити басды, бузов фәләкәтин яхынлығыны дууб бирдән-бирә яна сычрады, аяғы сүрүшүб йолун кәнарындакы арха дүшдү.

Ушаглар машинын сәсини эшидиб дарабаларын үстүндән бойландылар.

— Машина бах, машина!

— Бу машин дейил, эмадиндир!

— Нә эмадин, газдыр, газ! Көрмүрсән?..

Тини дөнәндә, Айдын машинын һәрәкәтинин йүн-күлләшдийини һисс этди. О, марагланыб байыра бойланды; әнли асфалт йол гара бир лент кими машинын габағынча узанырды.

Йолун кәнарларында лимон, сәрв вә күкнар ағачлары әкилмишди. Бир гәдәр аралыда кениш чай плантасиялары көрүнүрдү.

Кәлиндәр, гызлар чығырларла ишә кедирдиләр. Онларын палтарлары, зүмрүд кими яшыл отларын фонунда ал-әлван күлләрә бәнзәйирди.

Айдын, яхынлығындан өтдүкләри ағачлара һейран-һейран бахырды. Ярпагларын һәрәси бир рәнкә чалырды: яшыла, гырмызыйа, сарыйа, абыя... Онларын әтрафа яйдыглары райиһә бу шәһәрли оғланын нә гәдәр хошуна кәлирди! Бу дөгигә о, бәркдән охумағ, гәһгәһә чәкиб күлмәк, я да ки, бах бу гарагабағ шоферә яхшы бир сөз демәк истәйирди.

Айдын истәйирди дүшүб пияда кетсин, илк дөфә көрдүйү бу көзәллийә доюнча бахсын, ярпаглара әлини вурсун, онларын әтрини ийләсин...

Лакин бирдән элә бил о нәсә хатырлады: өзүнү йығышдырды, чиддиләшди дүз габаға бахмаға башлады...

Шофер гәфил машины сахлады.

— Ай Сәкинә, пияда нийә кедирсән, мин апарым,— дейә башыны машиндан чыхарыб гышгырды.

Әлиндә алабәзәк бир чәтир олан гыз машина тәрәф гачды. Лакин ичәридә әйләшән яд оғланы көрдүкдә фикрини дәйишди.

— Йох, Әлаббас, сән сүр, мән пияда кедәчәйәм.

Шофер бир сөз демәдән сүрүб кетди. Анчағ, о, бир километр араланмамышды ки, енә дә машины сахлайыб дейинә-дейинә дүшдү, дал чарха бахыб башыны булады. Сонра чибиндән алүминдән гайрылмыш папирос гутусуну чыхартды. Гутунун үстүндә «Ростов», «Берлин» сөзләри чызылмышды.

— Әлаббас, ишин узундур?

Шофер Айдынын суалына чаваб вермәди. Машина сөйкәниб папиросуну түстүләтди.

Сәрнишин машиндан чыхыб, Әлаббасын габағында даянды:

— Чәһһәдә олмусунуз?

Әлаббас башыны тәрпәдиб тәсдиг этди.

— Берлинә дә кедиб чыхмысыз?

Шофер енә башыны тәрпәтди.

Айдын һәсәдлә көксүнү өтүрдү. Сәһбәт баш тутмады.

Әлаббасын гашгабағы ер сүпүрүрдү.

Айдын ишин нә ердә олдуғуну баша дүшдү. Машынын иши узунду.

— Чох галыб? Пияда кедә билэрәм?

Газ гаггылтысы эшидилди. Элаббас башыны галдырыб, чәркәләнәрәк учан гушлара бахды, сонра Айдына тәрәф дөндү:

— Хейлэк вар, газлар учан тәрәфә кет... Элә совхоз лап габағына чыхачаг...

— Онда чамаданы машинда гоюм,— дейә оғлан көйдә учан газлара бахыб, асфалт йол илә узаглашмаға башлады. Шофер эйниндәки сырыглыны чыхарыб онун далынча гышгырды:

— Бура бах, сырыглыны көтүр, һава гарышыр, яғар, исланарсан...

Айдын даянмадан она тәрәф чеврилди:

— Эши яғыш нә кәзир, көрүрсән гушлар нечә учур...

— Гушлар... Элә гушларын пешәси учмагдыр дә!

— Эйби йохдур, бир тәһәр чатарам. Яғышдан-заддан горхан дейиләм.

О, шоферә әл эләйиб, узаглашды.

Мешә тәрәфдән боғуг күллә сәси эшидилди. Гушлардан бири дөстәдән айрылыб һавада чырпынды, сонра да даш кими ерә дүшдү. Позулмуш дөстә енидән сәфләниб узаглашды, газларын сәси эшидилмәз олду. «Маһир овчудур» дейә Айдын дүшүндү.

...Гыз йолда илишиб галан машина яхынлашды. Бошалмыш тәкәри көрдүкдә күлүмсүндү.

— Элаббас, дейәсән бурда кечәләмәк фикриндәсән?

Элаббас дишиндә тутдуғу папиросу һирслә атыб дейинмәйә башлады:

— Аллаһ Солтана лә'нәт эләсин! Һәмишә мәним башымы чәнчәлә салыр. Белә дә машин сахлаярлар?! Бир дәнә дә артыг камера йохдур. Утанмаз-утанмаз да белә зибил верирләр ки, кет гонағы кәтир. Сәһәрдән кетмишәм вагзала, көзлә һа, көзлә, инди дә кишини гойдум. йолун ортасында...

Гыз көзалты машинын ичинә бахды. Машинын бош олдуғуну көрүб марагла сорушду:

— Бәс гонағын һаны?

— Кетди...— дейә Элаббас гашгабагла чаваб верди.— Пиядача дүзәлди йола. Дедим сырыглыны өзүн-

лэ көтүр, бирдэн яғыш яғар. Көтүрмәди... Дейир: «Яғыш нә кәзир, көрмүрсән гушлар учур». Шәһәрли ки, шәһәрли...

Гыз фикирли-фикирли йола бахырды. Элэ бил һеч Элаббасын дедикләрини эшитмирди.

— Бура бах, Сәкинә,—бу дәфә шоферин сәси тамамла башга чүр чыхды; үзү хәфифчә гызарды.—Де көрүм Фросянын ишләри нечәдир? Бәлкә она көмәк ләзымдыр. Дейирәм бәлкә тәзә сәһә-зад шумлатмаг истәди, кәлим тракторла шумлайым... Бу мәним үчүн судан асандыр.—О, дәриндән көксүнү өтүрдү, сонра тез әләвә этди:—Тәк онун үчүн йох, сәнин манганын галан үзвләри үчүн дә ишләмәйә һазырам...

Элаббас Сәкинәнин она бахыб мә'налы-мә'налы күлүмсәдийини көрдүкдә пөртүб башыны утанчаг ушаг кими ашағы салды.

— Бах... Лап өзүм кәлиб... кәлиб һамысыны она дейәрдим. Анчаг бачармырам. Һа дейирәм кәлим, кәлэ билмирәм. Үрәк дейир «кет», аягларым гулаг асмыр. Фикирләширәм ки... бәлкә сән она дейәйдин. Ахы...

Элаббас даһа да тутулду. Өзүнү итирди. Гәлбиндәки һиссләри демәйә изаһ этмәйә сөз тапмырды.

О, Сәкинәдән бир тохдаглыг алмаг истәйирмиш кими башыны галдырды. Гыз дурдугу ердә йох иди. Элаббас тәәччүблә әтрафына баханда, Сәкинәнин йолла узаглашдығыны көрдү.

Элаббасын сирри енә дә ачылмамыш галды... О, йүнкүллүклә көксүнү өтүрүб өз-өзүнә фикирләшди: «Эйби йохдур, яхшы олду ки, эшитмәди».

...Ноябр иди... Һаванын тутғунлуғундан күнүн нә вахты олдуғуну тәйин этмәк чәтин иди. Көй долухсушмуш ушағы хатырладырды, элэ бил индичә ағлаячагды.

Бир аз кечмәди ки, күләк әсди, ағачларын будаглары тәрпәшди, саралмыш яргаглар бир-бир ерә төкүлдү... Бәрк яғыш башлады. Әтрафдакы дағлар, мөшәләр, яғышданмы, думанданмы, көрүнмәз олду.

Пайыз яғышы Айдынын үзүнә чырпдыгча о, титрәйир, бүзүшүр, сонра тез өзүнү йығышдырыр, енә ирәли ерийирди.

Йолун кәнарларында торпаг көпүб гаралмышды Шосе буланлыг бир чая бәнзәйирди.

Баяг Айдыны вәлех әдән ал-әлван зәриф рәнкләр һара исә йох олду. Инди һәр шей гәмкин, тутғун, үрәксыхычы көрүнүрдү.

Йол исә узун иди.

Айдын, бөйүк гөз ағачынын алтына кечиб яғышдан горунмаг истәди. Анчаг бурада да яғыш ағачын будаглары вә сейрәк яргаглары арасындан сүзүлүб Айдынын бойнуна, янагларына төкүлдү.

«Қаш бир балкон, яхуд үстү өртүлү дарваза олайды»—дейә шәһәрли оғлан бүзүшәрәк дүшүндү. Бакыда ата-анасы илә кечирдийи раһат күнләри, өз кичик отағыны, анасынын дәмләдийи пүррәнк чайы хатырлады... Һәмишә о институтдан гайыданда анасы она бир стәкан мөхмәри чай верәрди.

Инди исә Айдын, анасынын севимли, еканә баласы бу гәриб ердә, кимсәсиз йолда даяныб шыраван яғышда исланыр... Яғыш исә кәсмир ки, кәсмир...

Кәнч бура кәлмәйинә пешманмы олмушду?

Йох.

Айдын Зейналовун көзләри гаршысында башга бир сәһнә дә чанланды. Институту тәзәчә гуртармыш кәнч һәкимләр сәһийә назирлийиндә бөйүк ишыглы бир отаға йығышмышлар. Юмшаг күрсүләр, һүндүр пәнчәрәләрин юхарысындан парлаг, нахышлы паркет дөшмәйә салланан ағ ипәк пәрделәр... Рамиз пәнчәрәнин яхынлығында даяныб, һамы ону чох гәшәнк һесаб әдир. О доғрудан да гәшәнкдир... Күнәшин илыг шүалары ипәк пәрләдән сүзүләрәк Рамизин үзүнә, чийиннә дүшүр. О чох гәшәнк данышыр, элэ бил китаб охуюр. Гызлар онун хәтрини чох истәйир. Һәтта бәзиләри онун үчүн кизлинчә көкс дә өтүрүрләр. Рамиз Бақыда галмаг, бөйүк профессорларла ишләмәк, һәятыны һәгиги элмә һәср этмәк истәдийиндән данышыр. О өз гаршысында бөйүк вәзифәләр гоюр.

Ким билир, бәлкә о элэ доғрудан да бәлә дүшүнүр! Бәлкә дә района кетмәмәк үчүн бушлар бәһанәдир...

Кәнч һәкимләрлә сөһбәт апаран учабой гадын диггәтлә Рамизи динләйир вә көзләрини ондан айырмайраг әлиндәки гарандашы ритмлә стола вурур. Рамиз

сөзүнү гуртаранда, гадын бүтүн отуранлара көз кээдириб нәзәрләрини Айдында сахлайыр.

— Бәс сиз?—дейә гадын сорушур.

Айдын аяга галхыр:

— Мән района кетмәк истәйирәм.

Гадынын үзү хош бир тәбәссүмлә ишыгланыр. О, аяга галхыр, кәнч һәкимләрә янашыр.

— Сиз, Вересаевин, Чеховун тәсвир этдикләри кәнд һәкимләрини хатырлайын! Онлар нә гәдәр көзәл инсанлардыр! Онлар өз һәятларыны халга хидмәт этмәйә һәср әдирдиләр. Бәс сиз? Сиз ахы совет һәкимләрисиниз, сии инсанларсыныз. Сиз буну унутмамалысыныз.— О үзүнү Рамизә сары чевирир:

— Элм тәкчә кабинет вә лабораторияларда яранмамышдыр. О, һәятын өзүндән доғмушдур. Билирсинизми ки, Пирагов наркозу илк дәфә Крым мұһарибәси заманы, дөйүш мейданында сынагдан чыхартмышдыр?! Бурденконун һәятыны, көрдүйү ишләри хатырлайын. Бәс бизим Азәрбайчан халгынын танынмыш оғуллары, Топчубашев, Миргасымов?! Онлар һәмишә һәятдан өй-төпибләр. Районда сизин үчүн иш чохдур. Орада көрүләси чох иш вар. Мисал үчүн, көтүрәк Астара вә Ләнкәран районларыны. Оралар гыздырма олан районлардыр. Дүздүр, биз орда аз иш көрмәмишик, бир чох батаглыглары гурутмушуг. Анчаг һалә чох ишләр дә галыр. һөкүмәтимиз тәбиәтин дәйишилмәси үчүн бөйүк тәдбирләр көрүр. Биз тибб ишчиләри дә бу саһәдә ирәлидә кәдәмләрдән олмалыйыг. Әләлхүсус кәнч һәкимләр, сиз... Буна көрә дә һөкүмәтимиз сиздән, кәнч комсомолчу һәкимләрдән көмәк көзләйир.

Эртәси күн Айдын тәйиннатыны Астарая алыб йола дүшдү. О, район мәркәзиндә дә галмаг истәмир. Чай совхозунда ишләйәчәкдир. Бу онун арзусудур...

Астара исә ону белә гаршылады! Яғыш, сел-су...

Айдын бәрк исланмышды, союгдан титрәйирди. «Йох, яхшысы будур ки, кедим. Исланмышын яғышдан нә пақы», дейә йола дүзәлди.

Су, су, су... Элә бил бүтүн дүня анчаг судан ибарәт иди.

Бирдән, рәнкбәрәнк күллү бир чәтир онун башынын үстүнү алды. Оғлан диксиниб башыны галдырды. Онуңла чийин-чийинә бир гыз кедирди. Әйниндә мави

рәнкли чит палтар вар иди. Аягларына, вахтилә зәриф, инди исә исланыб йөндәмсизләшмиш узунбоғаз чәкмә кеймишди... Кейими чох йүңкүл иди. Элә бил о һеч союгдан горхмурду.

Оғлан тәшәккүр этди:

— Чох сағ ол.

Гыз оғлана тәрәф бахмадан дилләнди:

— Инди бу яғыш бир һәфтә чәкәчәк.

Онун сәси балача оғлан ушағынын сәсинә бәнзәйирди.

Айдын бир ан аяг сахлайыб әйилди вә чәкмәләрини чыхартды. Гыз да даяныб оғлана тәрәф чеврилди. Инди Айдын онун сифәтини яхшы көрә билди. Он едди-он сәккиз яшы оларды. Бурну кичик, додаглары исә галын иди. Ири көзләри варды. һөрүкләри олмасайды сифәтдән бу гызы надинч бир оғлан ушағына бәнзәтмәк оларды.

Онлар йолларына давам этдиләр. Оғлан деди:

— Ахы дейәсән сәнин бу чәтирин яғышдан йох, күнәшдән горунмаг үчүндүр.

— Әйбә йохдур, элә яғыш үчүн дә ярайыр... Горхурсунуз исланасыз?

— Исландан сонра нәдән горхачағам ки, көрмүрсән суюм сүзүлүр?!..

Сонра оғлан енә гыза бахыб сорушду:

— Сәнин адын нәдир?

— Сәкинә. Әлиева Сәкинә.

Енә сусдулар. Яғышын шырылтысы бәркиди... Оғлан фикирләшди: «Бу гыз олмасайды, көрәсән яғыш мәни нә хала салачагды?» О, гыза тәрәф дөнүб, бәркдән деди:

— Анчаг мән сәнә башга ад верәрдим.

— Нә ад?

— Хошгәдәм.

Гыз күлдү.

— Хошгәдәм нийә?

— Чүнки сәнин гәдәмин хош олду. Мәни яғышдан гуртардын.

Яғышын шырылтысында бир-бирләрини эшитмәк үчүн аз гала гышгыра-гышгыра данышырдылар.

— Хошгәдәм, пишийә ад гоярлар,—дейә Сәкинә бәркдән күлдү.

— Нийэ?

— Она көрө ки, пишийин дүшөр-дүшмэзи олар, пишик эвэ кэлэндэн сонра бир хошбөхтлик олса она Хошгөдөм ады верэрлэр.

— Бэс белэ... Сэн дэ белэ шейлэрэ инанырсан?

— Мэн?.. Йох, анчаг биздэ бир гары вар, о инаныр. Дейир ки, адамларын да дүшөр-дүшмэзи олур...

— Адамларын да?

— Кечөн ил бизим совхоза бир һәким кәлмишди. О кәлэндән сонра совхозда бир ушаг өлдү, бир нечә адам хәстәләнди, көһнә хәстәләрдән бә'зинин һалы харабашды. Мүнәввәр хала—арвадын ады Мүнәввәр-дир—деди ки, бу һәкимин гәдәми писдир.

— Йә'ни һәким сизин хәстәләри сағалда билмәди?

— Йох, элә һей ичирди...

— Нә ичирди?

— Спирт... Тибб мәнтәгәсинин бүтүн спирти элә онун ичмәйинә кедирди. Дейирди ки, горхурам гыздырма тутам...

— Эһтиятлы һәкиммиш,—оғлан күлүмсүндү.—Һансы совхозда ишләйирсэн?

Чай совхозунда. Киров совхозунда.

Оғлан севинди.

— Белә де...

Гыз тәәччүблә сорушду:

— Нечә?..

— Неч... Мән дэ ора кедирәм.

— Нәйә кедирсиниз?

— Кедирәм көрүм аяғым сизә дүшөр, йохса йох...

— Сиз мәни элә салырсыныз?

— Йох, мән һәкимәм.

Бу вахта гәдәр гыз оғлана яхшы бахмамышды. Инди исә дөнүб ону дәриндән сүздү.

— Сиздән һәким олмаз!

— Нийә олмаз?

— Чох чавансыныз.

— Нечә йә'ни чаван?! Мән институту битирмишәм. Ийирми үч яшым вар...

Гыз бир даһа дөнүб оғлана бахды. Айдын гызын бахышларындан бир ан тутулду. Гыз күлүмсүндү, бу тәбәссүм ону мә'сум бир ушаға охшатды, бурнунун үзәриндә хырда-хырда гырышлар эмәлә кәлди.

— Бакыдан кәлмисиниз?

— Һә...

— Орада өзүнүзә иш тапа билмәдиниз!

— Нийә, истәсәйдим тапардым...

— Бэс нийә истәмәдиниз?

Оғлан бир даһа әтрафа нәзәр салды.

— Мән өзүм бура кәлмәйә чалышырдым...

— Нийә?

— Малярия саһәсиндә ишләмәк истәйирәм. Мән кәлмишәм гыздырма илә мүбаризә апарам... Нийә мәнә белә бахырсан, элә билирсэн бачармарам? Буралар беһишт кими ердир, кәрәк бурада һеч бир азар олмасын. Ахы бура өлкәмизин икинчи субтропик базасына чеврилир...

Сәкинә даһа күлмүр, тәәччүблә оғлана бахырды.

Онлар шоссе йолдан сола бурулдулар.

— Бэс сизин адыныз нәдир?

— Айдын. Айдын Зейналов.

— Хош кәлмисиниз!—дейә гыз яғышда күчлә көрүнән дәмйр дарвазаны кәстәрди.—Бу да бизим совхоз. Инди ки, сиз ишләмәйә бура кәлмисиниз, демәк о синики дә сайыла биләр...

Гыз, совхоз директорунун отағыны кәстәриб йолуна давам әтмәк истәйирди ки, Айдын ону сахлады.

— Мән сәнин хәчаләтиндән нә чүр чыхым, Сәкинә.

— Нә хәчаләт?—дейә гыз дөнүб узаглашды.

Айдын онун далынча гышгырды:

— Әкәр нахошлайыб эләсэн яныма кәл...

Сонра өз-өзүнә тәәччүбләнди: «Яхшыча шей арзу әдирәм, нечә йә'ни нахошлайыб эләсэн?».

Совхозун идарәси тәртәмиз ағардылмыш бирмәртәбәли бөйүк бинада ерләширди. Бина һәр тәрәфдән әнчир вә гоз ағачлары илә өртүлмүшдү.

Яғышдан исланмыш вә союгдан титрәйән Айдын Зейналов ичәри кириб һүндүр бир гапынын габағында даянды. Гапыя чох ири бир лөвһә асылмышды:

«Совхозун директору, П. М. Кәримов».

Айдын гапыны ачыб кабинетә кирди. Кабинет чох кениш иди. Язы столунун габағында узун бир ичлас столу гоюлмүшдү. Онун әтрафында һәр ики тәрәфдән стуллар дүзүлмүшдү. Диварларда плакатлар, диаграм-

лар, ситрус биткиләринин бечәрилмәси һаггында тәли-матлар асылмышды.

Совхозун директору Кәримов тәхминән әлли яшлы көзәл сифәтли, һүндүрбой бир киши иди.

О кәнч һәкими аягдан баша сүздү. Кәримовун арзуладығы «әмәлли-башлы» һәким әвәзинә онун габагында исланмыш, союгдан титрәйән бир кәнч дурмушду. Директор күлүмсүндү.

Айдын өзүнүн бурахдығы ачыначаглы тәсири һисс әдиб даһа да бүзүшдү. Яғыш ону пис көкә салмышды. О доғрудан да өзүнү бир ушаг кими зәиф вә кимсәсиз һисс әтди...

— Һә, бизим Астара дөшүнә ятдымы?—дейә Кәримов һүндүр вә йоғун сәслә сорушду. Нәдәнсә Айдын бу сөзләрдә башга мәнанын кизләндийини һисс әтди: һә, нечәсән, давам кәтирә биләчәксәнми?

Кәримов күман әдирди ки, бу кәнч һәким һәр шейдән әввәл һавадан, яғышдан, союгдан шикайәт әләмәйә башлаячаг, директорда фүрсәтдән истифадә әләйиб, Айдына дейәчәк ки, нә гәдәр кеч дейил, фикирләш... әкәр истәйирсән тәздән снә Бакыя гайыт. Кәримовун зәннинчә бу әһвалатдан сонра Бакыдан она, «әмәлли-башлы» һәким йолламалы идиләр. Әлә һәким ки, башы бир шейдән чыхсын, хәстәләри мұәличә әдә билсин. Йохса гыздырмая тутулан ишчиләрин мұәличә үчүн район мәркәзинә кетмәси, планын вахтында долдурулмасына чох манечилик төрәдирди.

Оғланын титрәк додагларындан гопан сөзләр Кәримов үчүн көзләнилмәз олду:

— Чох хошума кәлир, көзәл ердир.

Кәримов ериндән галхды. Һүндүр гамәтини дүзәлиб сорушду:

— Дейәсән, бу пайыз яғышлары сизин үрәйинизә ятыр, һә?

— О гәдәр дә йох,—дейә Айдын титрәйә-титрәйә чаваб верди,—анчаг зәнн әдирәм ки, тез даянар, узун сүрмәз...

Кәримов, Айдыны бир даһа сүзүб пәнчәрәйә яхынлашды, шүшәнин үстү илә арамсыз сүзүлүб ахан суя бахды.

— Йох, бу даянан зәһримар дейил.—Айдына тәрәф дәнмәдән сорушду:—Һә, фикриниз нәдир, галырсыз?

Бу суал Айдына чох тәәччүблү көрүндү. О, чаваб вермәди.

— Өзүнүз биллин!—дейә Кәримов сәсләнди,—анчаг сонра пешман олмайын. Ону да дейим ки, мән чох тәләбкар адамам. Хошума кәләр ки, адамларым өз ишләрини ерли-ериндә көрсүнләр, дейиләнә гулаг ассынлар. Белә олмаса иш кетмәз, планы долдура билмәрик.

Нә үчүнсә Кәримовун сөзләри, данышыг тәрзи, сәсинин аһәнки Айдынын хошуна кәлмәди.

Директор катиби чағырыб сәһийә мәнтәгәсинин ачарыны Айдына тәһвил вермәсини тапшырды.

Сәһийә мәнтәгәси совхозун идарәси илә үзбәүз бирмәртәбәли бинада ерләширди. Айдыны орая чаван, долу бәдәнли, күнәшдән янмыш сифәти тунч рәнкә чалан бир гадын өтүрүрдү. О, гапыны ачды, күлүмсәйәрәк кәнарда даянды:

— Буюрун, бу да сизин мәнтәгәһиз.

Арвад Айдыны габаға бурахыб онун далынча ичәри кирди вә чәлд һәрәкәтләрлә отағын ичиндәки аваданлығы саһмана салмаға башлады: столун ерини дүзәлтди, стуллары ербәер әләди, тибб аләтләринин үстүнә чөкмүш тозу силди. О ишләйә-ишләйә арабир кәнч һәкимә чәпәки нәзәрләрлә бахыр, санки онун нә чүр адам олдуғуну тәйин этмәк истәйирди. Лакин Айдын буну һисс әтмир, ишләйәчәйи отаға көз кәздирди.

Тибб мәнтәгәси ики пәнчәрәси күчәйә бахан балача бир отагда ерләшмишди. Отағын диварларында ади плакатлар асылмышды. Күнчдә чәрраһийә аләтләри илә долу бир шкаф гоюлмушду. Балача язы столунун үстүнә плакатдан кәсәтмиш, ююлдугдан сонра ағ һәрфләрин изи тамамилә силинмәмиш бир парча салынмышды. Пәнчәрәнин янында ичәрисиндә дәрман шүшәләри олан тахта гуту асылмышды. Айдын фикир вердикдә көрдү ки, онларын чоху бошдур. Столун сол тәрәфиндә тәзә тибб тәрәзиси гоюлмушду. Айдын отаға көз кәздирдикдә даһа бир гапы көрдү. Гапыны ачыб балача бир отаға кечди. Дөшәмә сүпүрүлмәмишди. Көһнә бир чарпайыдан башга бурада һеч бир шей йох иди. «Лап касыбдырлар» дейә кәнч һәким дүшүндү, сонра бәркдән сорушду:

— Дейәсән, бурада әввәлки һәким яшайырмыш?—

— Һә, бурда олурду.

— Бәс бураны ким йығышдырыр? Отаг чох чирк-лидир.

— Бу саат һәр шейи саһманларам,—арвад чәлд отагдан чыхды.

Айдын бир гәдәр тәәччүблә онун далынча бахды. О һеч сүпүркәчийә бәнзәмирди. Әйниндә чәһрайы ипәк кофта, башында күллү һәшийәли калағайы...

Бир нечә дәгигәдән сонра арвад әлиндә бир ведрә су, сүпүркә вә дөшәмәни силмәк үчүн әски, ичәри кириб отағы тәмизләмәйә башлады.

Айдын әлә бу дәгигәдән ишә башламағы гәрарә алды. Столун башына кечиб илк нөвбәдә лазым олан дәрмантарын сняһисни тутмаға башлады.

Арвад отағы йығышдырыб ведрәни байыра чыхартды, сонра гайыдыб енә гапынын ағзында дурду вә диггәтлә һәкимә бахмаға башлады. О нә үчүнсә кетмәк истәмирди.

— Чох сағ олун,—дейә Айдын арвадын ондан ичазә көзтәдийини күман әдиб разылыг этди. Арвад кетмәди. Айдын башыны галдырыб диггәтлә она бахды. Нәдәнсә арвад һәйәчан кечирир, лакин өз һәйәчаньны кизләтмәйә чалышырды. Онун янаглары пөртмүш, синәс гәтхыб энирди. «Буна нә олүб?» дейә Айдын дүшүндү.

— Сиз бурда хидмәтчисиниз?

— Йох, мән чай устасям...—Арвад көксүнү өтүрдү.

Айдын өзүнү итирди: «Яхшы бәс көрәсән нийә бураны кәлиб йығышдырыр». О, енидән арвада бахды. Бир шей мә'лум иди ки, арвад нә исә демәк истәйир, лакин чәсарәт әтмирди.

— Бәлкә сиз хәстәсиниз? Бәлкә бир сөзүңүз вар?

— Йох, хәстә дейиләм.—Арвад көзләрини ерә дикди.—Йә'ни дүзү, әлә, хәстәйәм, анчаг, валлаһ нә дейим...

Бәли, о, Айдына нә исә демәк истәйирди. Хәстәликдән бетәр олан никаранчылыг онун виҷданына раһатлыг вермирди. Доғрудан да онун һәкимә бөйүк әһтиячы вар иди. Анчаг нә әләсин, һәким чох кәнч иди... Бәлкә дә тәчрүбәсиз иди. О өз сиррини нечә ачсын... Арвад башыны галдырыб диңк Айдынын көзләринә бахды. Кәнч һәкимин көзләриндәки чидди ифадәни вә сәми-

мийәти көрүб һисс әтди ки, һәким она көмәк әтмәк истәйир. Арвад үрәкләнди.

— Дейәчәйәм... Мән чох көзләмишәм. Көзләйирдим ки, бизә доктор көндәрсинләр,—арвад данышдыгча даһа да һәйәчанланьрды.—Бир илдир ки, әрим мәни атыб гошулуб биринә, чыхыб кедиб.

— Кимә гошулуб?

— Кимә гошулачаг? Гоншу колхоздакы мәнтәгәнин фелдшеринә... Инди дә орда олурлар, бир ердә яша-йырлар.—Арвадын көзләри яшарды. Додаглары титрәди. Айдын һисс әтди ки, арвадын сәбр касасы долмушдур.

— Бир илдир ки, көзләйирәм, гайытмыр...

— Чох тәәссүф әдирәм...—дейә Айдын өзүнү итирмиш һалда чаваб верди,—анчаг билмирәм ки, мән сизә нә илә көмәк әдә биләрәм.

— Әкәр сиз доғрудан һәкимсинизсә...—арвад тулду, фикрини тамамлая билмәди.

Айдын бу садә гадынын белә һәйәчан кечирмәсинә тәәччүбләнмәди, «севи́р, гысганыр, эзаб чәкир...» дейә фикирләшди.

— Дейин көрүм мән сизә нечә көмәк әләмәлийәм?—Әрниниз нә үчүн кетмишдир?

— Она көрә ки, ики ил яшадыг, ушаг олмады. Деди ки, тай сән доғмазсан. Чыхыб кетди... Ялвардым, яхардым, бир шей чыхмады. Лап совхоздан чыхыб кетди.

— Һеч һәкимә мүрачнәт әтмисиниз?

— Хейр, үзүмнән кәлмәди... Бир дә, күман әдирдим ки, гайыдачаг... Инди тай иш-ишдән кечиб. Билмәк истәйирәм ки, тагсыр кимдәдир.

Айдын фикрә кетди.

— Яхшы,—дейә о бирдән-бирә сүкуту позду.—Инди нечә, онларын ушағы вармы? Ахы бир ил кечиб.

— Йох...

Айдын дуруб она яхынлашды.

— Адыңыз нәдир?

— Адым Күлгончадыр.

— Күлгонча, чох ола биләр ки, тагсыр әрниниздәдир. Мараглыдыр... Ону йохламаг лазымдыр. Һә, һәр шейдән әввәл ону йохламаг лазымдыр.

— Дүз дейирсиниз? Йохлайын!—дейә Күлгонча ампиранә бир тәрздә сәсләнди; сонра нә исә дүшүнүб

эллериб башыны тутду.—Мән башымы итирмишәм!
Дилим гурусун, һәр шейи ачыб дедим!

Айдын бир сөз демәйә мачал тапмамыш, ар-
вад илан вурмуш кими отагдан чыхыб гачды. Онун ка-
лағайысынын рәнкбәрәнк һашийәси алов кими гапы-
да көрүнүб көздән итди...

Айдын гапыда дуруб узун-узады арвадын далынча
бахды, сонра пәнчәрәйә яхынлашды.

Яғыш арамсыз яғырды...

«Бах белә,—о мәннун бир һалда дүшүндү,—һәлә
һеч ербәер олмамыш, хәстә дә кәлиб чыхды. Демәли
мәнним һәкимлик фәалийәтим башланды»...

II фәсил

Эртәси күн, Әлаббас Айдынын чамаданыны кәтир-
ди. Кәнч һәким мәнтәгәни вә өз отағыны саһмана сал-
маға башлады. Китаблар үчүн кичик бир ләмә гайыр-
ды, чарпайысынын янындакы дивара анасынын шәк-
лини вурду, пәнчәрәләрә пәрда асды.

Мәнзил Айдынын үрәйинә ятырды. «Кәнч һәким,
спарталылар кими садә бир һәят сүрмәлидир»—дейә о
дүшүнүрдү...

Илк күнләр кәлиб кечди. Лакин мәнтәгәйә мұали-
чәйә кәлән олмады.

Ағаппаг халат кейинмиш Айдын тәк-тәһһә өз ота-
ғында отуруб көзләйирди. Хәстә кәлмирди, Күлгонча
да көрүнмүрдү.

Айдын элә дүшүнүрдү ки, әвбәәв кәзмәк һәкимә
ярашмаз. Әсл һәким кәрәк хәстәләри мәнтәгәдә гәбул
әтсин. Һава да бир яндан адамын зәһләсини төкүрдү.
Нечә күн иди ки, сәрәсәр яғыш яғырды.

Айдын пәнчәрәнин габағында отуруб күчәдә һәр-
ләнән адамтара бахырды. Дейәсән, совхоза тәзә һә-
кимин кәлмәси һеч кәси марагландырмырды...

Айдын учота алынмаг үчүн комсомол комитәсинә
кәлдикдә катиб столунун далында Сәкинәнин әйләш-
дийини көрүб тәәччүб әтди. О, Айдыны чох гуру гар-
шылады. Дейәсән өвгаты тәлх иди.

— Сиз катибсиниз?

— Һә, мән катибәм,—гыз көзләрини әлиндәки ка-
ғызлардан айырмадан чаваб верди.

Сәкинә Айдынын комсомол билетини кери гайтар-
дыгда рәсми бир ифадә илә деди:

— Ичласлара кәлмәлисиниз.

— Ичласларыныз тез-тез олурму?—дейә Айдын ла-
гейдликлә сорушду.

Сәкинә онун сәсиндәки кинайәни һаман дәгигә һисс
әтди. Өзүнә хас олан бир өткәмликлә башыны галды-
рыб чаваб верди:

— Бәс нечә?! Ичлас да олур, чох мүнһүм мәсәләләр
дә һәлл олунур. Кәләрсиниз—әшидәрсиниз.

Айдын лагейд-лагейд отагда кәзинирди.

— Элә яхшы еринә дүшдү. Мәнним сизә бир суалым
вар,—дейә Сәкинәйә мұрачиәт әтди.

— Нә суал?

— Сиз мәнә дейә билмәзсинизми, бу алты күнүн
әрзиндә нә үчүн яныма бир нәфәр дә олсун хәстә кәл-
мәмишдир?

Айдын чалышырды ки, дүшдүйү бу вәзийәтин она
вердийи эзабы гыздан кизләтсин. Она көрә дә о өзүнү
элә тутурду ки, куя бу мәсәлә о гәдәр дә ону нараһат
әтмир.

— Билирсинизми,—дейә Сәкинә чаваб верди,—мә-
нә элә кәлир ки, бу ишләрә сәбәб кечмиш һәкимдир.
О, өзүнү ишчиләрин көзүндә доғрулда билмәди. Ча-
маат она инанмырды. Адамлар өз хәстәләрини Аста-
рая апарыр... Сиз өзүнүзү көстәрмәлисиниз.

«Әйб әтмәз, мәнә дә Айдын дейәрләр»—дейә кәнч
һәким дүшүндү вә өтәри бир нәзәрлә гыза бахды:

— Буранын адамлары һәмишә беләдир?

— Нечә?

Ачыдил, гашгабаглы, үз-көзләриндән гәм яғыр...

— Нәйә бахыб севинсинләр?—дейә Сәкинә һәйә-
чанла чаваб верди:—көрмүрсүнүз нечә яғыш яғыр?!
Зәһримарын ахыры йохдур... Аз галыб бүтүн Астара-
ны сел юуб апарсын. Плантасияда бүтүн ишләр дая-
ныб. Директор да һәшир-гиямәт салыб ки, план төкү-
лүб галды, өдәйә билмәйәчәйик...

Айдын баш әйиб гапыя тәрәф кетди.

О, Сәкинәдән Кәримов һагда сорушмаг истәди; лакин фикрини дәйншиб өз-өзүнә дүшүндү: «Лазым дейил, өзүм өйрәниб бәләд оларам».

— Күман әдирәм ки, әввәл ахыр, яғыш ара верәр, һава ачылар... Сағ олун.—Айдын гапынын дәстәйиндән япышыб күлүмсүндү.

Сәкинә дә күлүмсүндү:

— Чох сағ олун. Аллаһ ағзыныздан эшитсин...

...Эртәси күн, әлә бил Айдынын сифариши илә яғыш ара верди.

Айдын сәһәр тездән юхудан айыларкән күчәдән кечән адамларын шән сәстәрини эшитди, галхыб пәнчәрәни ачды. Гызлар, арвадлар чийинләриндә кәтмән, сөһбәт эдә-эдә тарлая тәрәф тәләсирдиләр. Һамынын үзү күлүр, һамы севинирди. Дәниздән әсән илыг ел пәнчәрәдән ичәри ахыб отағы күл-чичәк әтрилә долдурду.

Айдын чай ишинә бәләд олмадығындан нәмишлийин нә гәдәр зәрәр верә биләчәйини ағына кәтирмирди. Она көрә дә яғышын кәсилмәси вә күнәшин көрүнмәси адамлары нә үчүн бу гәдәр севиндирдийини һәлә дә әмәлли-башлы дәрк эдә билмирди.

Айдын өзүндә дә ени бир гүввә һисс этди. Зүмзүмә эдә-эдә тәләсик кейинмәйә башлады.

Күнәш, илыг вә тәмиз һава, шән вә күмраһ адамлар, нура гәрг олмуш тәбиәт—бүтүн бунлар һамысы ону һарая икә чағырыр, тәләсдирир, бир ишлә мәшғул олмағы, нәһайәт өзүнүн былаваситә вәзифәси олан бөйүк вә мәс'улиййәтли ишә башламағы она тәлгин әдирди.

Айдын чох фикирләшмәдән дәрман вә лазым олан аләтләр гоюлмуш чантасыны көтүрүб күчәйә чыхды.

Тәзәчә ара вермиш яғышдан сонра һава нә гәдәр саф, тәбиәт нә гәдәр тәрәвәтли иди! Көй ачыг фирузә рәнкә чалырды. Парча-парча олмуш дүмағ һәрәкәтсиз булутлар санки динчәлирдиләр...

Торпаг көпмүш, һәр янда бөйүк-кичик көлмәчәләр әмәлә кәтмишди. Гол-будаглы ағачлар бу көлмәчәләрдә әкс олунур, санки бу тәбии күзкүләрдә өз көзәлликләрини көрүб һейран галырдылар. Арабир ярпаглардан сүзүлән ири дамчылар көлмәчәләрә дүшүб, кет-кедә кенншләнән даирәләр әмәлә кәтирирди.

Айдын совхозун күчәси илә аддымлайырды...

Планла тикилмиш сәлигәли әвләр көз ишләдикчә йолун һәр ики тәрәфини бәзәйирди. Совхоз чох бөйүк иди. Демәк бурада ишләйәнләрин сайы да чох иди.

Айдын бурада яшайыб ишләйәчәйини хатырлады. Гәлби севинчлә долду. «Һәр шей өз гайдасы илә кедәчәк» дейә дүшүндү. О, синә долусу кениш нәфәс алыр, өз-өзүнә күлүмсәйирди. Тәбиәт нә гәдәр зәнкин иди! Ағачларын вә колларын ярпаглары элә рәнкләрә боянмышды ки, һеч бир рәссам бу рәнкләри олдуғу кими верә билмәзди.

Гадынлар вә кишиләр нә барәдә икә мүбәһисә эләйә-эләйә гаршыдакы йолу кечиб узаглашдылар. «Йәггин ки, чай плантасиясы о тәрәфдәдир», дейә Айдын фикирләшди.

Үст-башына бир даһа нәзәр салыб биринчи эгин кичик пилләкәни илә галхараг, гапыда даянды. Үрәйи бәрк дөйүнмәйә башлады... Ким билир, ону нечә гаршылаячаглар. Ахы букүн дә онун янына һеч кәс кәлмәмишди. Әлә бил һамы нә икә көзләйирди... «Йәггин ки, мәнә инанмырлар,—дейә Айдын дүшүндү.—Нечә йәһни инанмырлар? Мәним ки, әлимдән һәлә бир хата чыхмайыб...»

Айдын гапыны дөйдү. Ичәридән сәс чыхмады. Бир дә дөйдү... Үчүнчү дәфә даһа бәрк дөймәли олду...

Гапы ачылды... Астанада сәккиз яшларында бир оғлан ушағы дурмушду... Үзү арыг вә солғун иди...

Кәнч һәкимин ганы бир анда чошду, тез әйилиб ушағы гучағына алды, ичазә көзләмәдән отаға кирди. Һеч кәс йох иди.

Айдын ушағы йығылмамыш йорған-дөшәйә узатлды:

— Анан-атан һардадыр?

— Тарлая кедибләр.—Ушағын сәси чох зәиф иди.

— Тәк галырсан?

— Йох, нәнәм янымда галыр... Нефт алмаға кедиб.

Отаг тәртәмиз вә сәлигәли иди. Кениш пәнчәрәнин о тәрәфиндә, көзәл бир бағча көрүнүрдү.

Айдын ушағын нәбзини тутараг сорушду:

— Чохданмы гыздырсан?

— Чохдан.

— Гыздырман һәр күн олур?

— Йох, сабаһ олмаячаг.

— Демәк бир күн кечир, сонра енә гыздырырсан, эләми?

Ушаг башы илә тәсдиг этди. Айдын столун үстүндәки емәйә бахды. Дүйү шорбасы, гатыг, чай—һәр шей варды. Күчәдән шән ушаг сәсләри кәлди. Көрүнүр дәрәсә кедирдиләр. Хәстә ушаг бир ан башыны галдырыб күчәдән кечән мәктәблиләрин сәсини динләди, сонра башы йорғун һалда ястыға дүшдү. Айдын ондан сорушду:

— Нийә хәрәйини емәмисән?

— Истәмирәм.

— Бәс сағалмаг истәмирсән?

— Истәйирәм, мәктәбә дә кетмәк истәйирәм.

— Онда емәлисән, чохлу емәлисән. Истәйирсән, мән сәни сағалдым?

Ушаг эшитдикләринә инанмадыса да, енә дә башыны тәрпәдиб, разы олдугуну билдирди.

Айдын термометри йохлайыб ушағын голтуғуна гойду.

— Сәнә ийнә вурублар?

— Вурмушдулар... Ери шишди, анам даһа гоймады.

Айдын күлүб, ушағын башыны сығаллады:

— Сән ахы һеч горхаг ушаға охшамырсан, өзү дә ки, мәктәбә кетмәк истәйирсән, эләдир?

Ушаг бирдән нә исә дуяраг горхду:

— Йох, мән ийнә истәмирәм,—дейә дартыныб һәкимин элиндән чыхмаг истәди. Айдын ону эһмалча еринә узатды.

— Истәмирсән, истәмә.—О аяға галхды, бир нечә дәгигә мүтәрәддид һалда отагда кәзинди... Доғрусу, нә эдәчәйини өзү дә билмирди. Термометри ушагдан алыб бахды. Гыздырмасы 39,3 иди. Айдын чантасыны элинә алды, өзүнү лагеид кәстәрмәйә чалышараг гапыя тәрәф кетди.

— Өзүн бил,—деди,—ийнә вурмасам, кеч сағалачагсан, һәйәтә чыха билмәйәчәксән, ушагларла ойная билмәйәчәксән, мәктәбә кетмәйәчәксән...

Ушагдан бир сәс чыхмады. Айдын гапыны ачды...

— Әми,—дейә ушаг бәркдән чығырды.—Мән горхмурам, ийнәдән горхмурам!

Айдын севинчәк дала гайыдыб хәстәйә яхынлашды. Ушағын көзләри яшармышды.

— Инди мән ийнәни элә вурарам ки, һеч уф да демәзсән, ери дә шишмәз... Адын нәдир?

— Айдын...

— Нә?

— Айдын.

— Ола билмәз.

— Нә үчүн?

— Дейәсән биз сәнинлә лап әмәлди-башлы дост олачагыг, — Айдын доғрудан да ийнәни элә вурду ки, дейәсән ушаг һеч һисс эләмәди.

Ушаг башыны дөндәриб алтдан юхары һәкимә бахды. Онлар адаш идиләр... Нә мараглыдыр! Бирдән-бирә һәким ушаға элә яхын, элә доғма көрүндү ки... Нә исә вүгара бәнзәр бир һисс онун көзләриндә парлады.

— Сабаһ да кәл.

Батача ушағын Айдыны дәвәт әтмәси кәнч һәкимин гәлбини фәрәһлә долдурду.

— Кәләрәм!

Айдын әвләри кәзмәк үчүн яхшы вахт сечмәмишди. Әвләрдә гочалардан вә ушаглардан башга һеч кәс йох иди. О өз сияһисинә хәстәханада мүәличә олунмалары зәрури олан дөрд ушаг да тәзәдән әләвә әләди.

Күчәнин ахырындакы әвин гапысыны зәиф бәдәнли солғун сифәтли бир гыз ачды. Айдын онун үзүнә бахан кими хәстә олдуғуну гәт этди. Гыз һеч бир сөз демәдән Айдыны отаға бурахды, сонра аягларыны күч илә сүрүйәрәк кери гайыдыб тагәтсиз һалда, йығылмамыш йорған-дөшәйин үстүндә отурду, һеч бир мәна ифадә әтмәйән көзләрини Айдына зилләди.

Айдын стулу чарпайынын янына чәкиб гызын арыг әлини өз әлине алды, сәриштәли бир һәрәкәтлә хәстәнин нәбзини йохламаға башлады.

— Гыздырмам вар...— дейә гыз күч илә эшидиләчәк бир сәслә дилләнди.

— Хәстәлийин малярнядыр?— дейә Айдын сорушду.

— Билмирәм...— Онун сәси элә бил узагдан кәлдирди.

— Адыныз нәдир?

— Күлпәри...

— Күлпәри, дейин көрүм һеч титрәдирсинизми?

— Йох...

Гызын нәбзи чох сийн вурур, әли әсирди. Айдын термометри чыхарыб она верди. Гыз лагейд бир һәрәкәтлә термометри алыб голтуғуна гойду.

— Чохдан хәстәсиниз?

— Чохдан.

Күлпәри чох көнүлсүз чаваб верирди. Көрүнүр ки, ағ халат кейдийинә бахмаяраг, бу кәнч оғланын ону сағалда биләчәйинә инанмырды.

— Чохдан дейәндә, йәни нә гәдәр?

— Ийирми күн олар.

— Габаг нечә? Һеч белә хәстәләнмисинизми?

— Йох...

— Әриниз вар?

— Йох...

— Һеч һәкимә кетмисиниз?

— Кетмишдим... Астара һәкимләринин янына. Һәб вердиләр. Чох ачы иди. Ата билмәдим. Элә билирдим ки, азарым тез кечәр... Амма күн-күндән кери дүшүрәм. Гызлар мәни Астарая апармаг истәйирдиләр, яғышлар башлады... Элә һей... яғыр һа...

Хәстә балышын алтындан бүкүлү бир кағыз чыхардыб һәкимә узатды:

— Бахын... көрүн нә языблар...

Айдын кағызы ачыб охуду. Бурада анализләрин нәтичәси язылмышды.

Сизә ким бахыр, ким гуллуг әдир?

— Гызлар тез-тез яныма кәлирләр. Емәйи-зады да онлар һазырлайыр. Анчаг иштаһым һеч нә чәкмир. Ағзыма бир шей алан кими, үрәйим буланыр. Бу әвин йийәси Күлгонча да һәр күн баш чәкир, сағ олсун...

Айдын фикирләшди: «Бәлкә гыздырмадыр. Йох дейир ки, титрәтмирәм. Симптомлар дүз кәлмир». О, термометри гыздан алыб бахды: чивә сүтуну 39,6 кәстәрирди...

Чийәрләринә гулаг асды. Бир дәйишиклик көрмәди. «Демәли чийәр илтиһабы да дейил», дейә дүшүндү.

Гызын рәнки кет-кедә дәйишир, солғун чөһрәси яваш-яваш гызармаға, көзләриндә исә кизли бир үмид гығытчымы көрүнмәйә башлайырды. О, Айдынын әлиндәки стетоскопу көрдүкдә онун доғрудан да һәким

олдуғуна инанмаға башлады. «Бәлкә дә сағалтды», дейә дүшүндү.

Отаға сүкут чөкдү. Күлпәри үмид долу нәзәрләрлә Айдына бахырды. Айдын исә сусур, һеч бир сөз демирди. Нәһайәт о, бу ағыр сүкуту позду.

— Һеч гыздырманын дүшән вахты олур?

— Йох, һәмишә гыздырырам.

«Бәлкә яталагдыр... Онда бәс анализләрин нәтижәси? Бир дә ки, яталаға тутулмуш хәстәләрин бәдәниндә алтынчы күн сәпки әмәлә кәлир. Амма бу гыз ийирми күндүр ки, ятыр. Көрәсән нә ола биләр?» Бу фикрләр ичиндә Айдын чашыб галмышды.

— Бурда чохдан яшайырсыныз?

— Йох, тәзә кәлмишәм. Эрчиван кәндиндәнәм, дүйү әкирдик.

— Бәс нийә бура кәлдиниз?—дейә Айдын сөһбәти давам этдирмәк хатиринә сорушду.

— Бура хошума кәлди.

— Чох яхшы эләмисән ки, кәлмисән...—дейә Айдын фикри дағыныг бир һалда, стетоскопу әлиндә ойнада ойнада дилләнди. О өзүнү итирмишди. Гыз исә кәһ Айдына, кәһ да онун чантасына бахырды... Оғланын үзүндәки нараһатлыг вә үмидсизлик ифадәси Күлпәринин кәзләриндә парлаян үмид ғығылчымларыны сөндүрмәйә башлайырды.

— Һә,—дейә Күлпәри чаваб верди,—әлбәттә ки, яхшы эләмишәм. Бура мәним хошума кәлир. Ишләмәк дә истәйирдим. Анчаг нә эләйим ки, нахошлуг гоймады... Мән сағалачам, доктор?

Айдын гызын бу суалындан даһа да тутулду, үзү пөртдү.

— Һә... сағалачагсыныз. Бәс нечә...

Гызын бөйүк, гәшәнк кәзләриндә ири көз яшлары парлады. О, кәдәрлә Айдына бахыб үзүнү яна чевирди...

Айдын чантасыны көтүрүб чох пәрт һалда ичәрдән чыхды. Чәлд аддымларла мәнтәгәйә тәрәф йөнәлди. О, Күлпәринин кәдәрли, яшармыш кәзләрини һәлә дә көрүр, вичдан әзабы чәкирди. «Яхшы башладым!—дейә өз-өзүнү данлайырды.—Һәлә бир Кәримову да бәйәнмирәм... Йох, афәрин, бахан кими о дәгигә тәйин эләди ки, мәнән һәким олмаз... Сәкинә дә...

Анчаг о, Кәримов кими габа тәрпәнмәди. Нә олсун, тәфавүтү нәдир? Нәзакәтлә дә олса өз фикрини деди ки, «өзүнү көстәрмәлисэн...» Мән дә ки, өзүмү яхшы көстәрдим. Инди мәнә һеч инанмаячаглар».

Айдын күчә илә аддымлайыр, артыг нә парлаг күнәши, нә ярпаглардаки әлванлыгы, нә дә башы гарлы дағлары көрүрдү. Ики саат бундан әввәл вугарла кейдийи ағ халат, инди санки онун бәдәнини яндырырды...

Нәһайәт, о, совхоз идарәсинин янында даянды, дәриндән нәфәс алыб өзүнү әлә алмаға, фикрини чәм әләмәйә чалышды, лакин бачармады. «Үрәк буланма, гыздырма... Йох, бу нә маляриядыр, нә тифдир, нә дә чийәр илтиһабы... Бәс нәдир?..» О буну билмирди. Демәли, институтда дөвләт имтаһаны вериб фәргләнмә диплому алмагла иш битмирмиш. Демәли енә китаблара әл атмаг, енә охумаг, өйрәнмәк лазымдыр. Йохса о, һәятда раст кәләчәйи имтаһанларын һеч биринә чаваб верә билмәйәчәк.

Айдын фикирли-фикирли кәдәркән бирдән бир оғлан ушагы илә растлашды.

Бу, он дөрд-он беш яшлы бир оғлан иди. Әйниндә узун бир пенчәк (йәгин атасыныкы иди), чийниндә гошалүлә ов түфәнки варды. Кәзләри хырда, бахышлары ити иди.

Ушаг нә үчүнсә Айдынын хошуна кәлди.

— Салам, ай овчу,—дейә әлини она узатды.

Оғлан тәәччүблә Айдына бахды:

— Мәним адымы һарадан билирсән?

Оғланын үст дишләри бир гәдәр сейрәк олдуғундан данышанда бәзи сөзләри ғышылды илә дейирди.

Айдын чийинләрини чәкди:

— Адыны билмирәм, анчаг түфәнкән билирәм ки, овчусан.

Оғлан вугарла:

— Әлә адым да Овчудур,—деди.

— Чох яхшы,—дейә Айдын енә әлини она узатды.—

Таныш олаг. Мәним адым...

Лакин оғлан онун сөзүнү кәсди.

— Адынызы да билирәм, өзүнүзү дә таныйырам. Ушаглар мәнә данышыблар...

Айдын зарафатла сорушду:

— Яхшы сәнин элэ адын Овчудур, йохса бир шей вура билирсэн?

Овчу эн яралы еринэ тохунан бу суала сөзлэ чаваб вермэк истәмәди. Этрафа көз кээдирди. Узагдан сүр'әтлэ учуб кәлән бир гарғаны көрдү, түфәнки чийниндән алмағы илэ атмағы бир олду.

Гарға бир ан навада элэ бил мувазинәтин итирди, ганадындан бир ләләк айрылыб елләнә-елләнә ашағыя энмәйә башлады. Гуш учуб кетди. Оглан пәрт һалда көзләрини ерә дикди. Айдын исә элини онун чийнинә вуруб:

— Әһсән!—деди.

Овчу додағалты дейинди:

— Мәнзил дейилди, узагды. Бир аз яхын кечсәйди...

— Инди сән һара кедирсэн?

— Ова.

— Нә овуна?

— Гуш овуна.

— Узагдыр?

Оглан шүбһә илэ Айдына бахды. Адәтән әсл овчулар өз ов ерләрини кизлин сахлайырлар. Бу оглан да өзүнү әсл овчулардан сайырды.

— Нийә сорушурсунуз ки?

— Элэ белә...

Лакин Овчу инди чә гарғаны вура билмәдийини вә пәрт олдуғуну хатырлайыб: «Мән овчулуғуму буна сү-бут эләмәлийәм,—дейә фикирләшди,—бир дә ки, ахы бу һәкимдир, овчу дейил ки, кедиб мәним ерими тут-сун».

О, бөйүк бир сирр ачырмыш кими пычылдады:

— Истәйирсиниз, кедәк көстәрим.

Айдын кетмәк истәмирди. Лакин о енә сорушду:

— Узагдыр?

— О гәдәр йох, мешәнин ичиндә хәлвәт бир батаг-лыг вар. Ора һеч кәс кечә билмир. Өрдәйин, газын бол еридр.

«Батаглыг» сөзүнү эшитдикдә Айдын юхудан айыл-мыш кими олду. Нәдәнсә о, Овчунун дедийи кизлин батаглыгы көрмәк истәди.

— Анчаг палтарынызы дәйишин,—дейә оглан хә-бәрдарлыг этди.—Мән сизин үчүн атамн чәк-

мәләрини кәтирәрәм. Орада бу кейдийиниз аяггабыда еримәк олмаз.

Овчу чәкмәләри кәтирмәйә кетди. Айдын да эвә ке-диб палтарыны дәйишди.

Онлар тәзәдән көрүшәндә Овчу Айдына бахыб чид-дийәтлә деди:

— Амма мәним орада ов эләмәйими һеч кимә де-мәйин, һа! Ерими тутарлар, бир дә ки, атам...

— Сөз верирәм!—Айдын разы олдуғуну билдирди. Һәкимин фикри узагларда иди. О, батаглыгы көз-ләри гаршысында чанландырмаға чалышырды.

Айдынла Овчу плантасияларын арасы илэ яхын-дакы мешәйә тәрәф ирәлитәйирдиләр. Айдын дүзкүн чәркәләрлә узанан чай сыраларындан вә бу сырала-рын арасында ишләйәнләрдән көзләрини айыра бил-мирди. Одур ки, аяғы тез-тез даша, кола дәйиб бүд-рәйирди.

Пайызын нәфәсиндән саралмыш мешәләрлә әһатә олунмуш бу плантасиялар ямашыл иди. Күллү пал-тарлы гызлар колдан кола гонан кәпәнәкләрә бәнзә-йирди.

Бә'зән Айдынла Овчу тарлада ишләйәнләрин лап яхынлығындан өгүрдүләр. Бу адамлар кәнч һәкимә чох гайғылы көрүнүрдүләр. О, өз бәләдчисиндән сорушду:

— Бунлара нә олуб, букүн совхозда бир һадисә баш вермәйиб ки?

Овчу күлдү:

— Йох әши, онлар ярышы удузублар, үч совхоздан керн галыблар...

— Нийә удузублар ки?

— Удузарлар да...—Овчу бөйүкләрә мәхсус бир әда илэ данышырды.—Шахта, гураглыг бизим планта-сиямыза чох зәрәр верди... Бир дә ки, элэ көтүрәк мә-ним атамы. Саат бир олду, титрәтмәси тутур, йығыш-дырыр шәлә-күләсини, кәлир эвә... Сснра да башлайыр гыздырмаға... Элә ки, гуртарды, енә гачыр планта-сия. Күнүн ярысы итир.

Айдын бөйүк марагла Овчуя гулаг асырды.

— Сәнин атан кими хәстәләр чохдур?

— Аз олду, чох олду—бирдир. Инди һәр адам гий-мәтлидир.—Бирдән о узагда кими исә көстәрди:—Одур әй, атам кәлир; дейәсән енә титрәтмәси тутуб...

Узагдан арыг бир киши кэлрди, бир арвад чай колларынын арасы илэ йүйүрө-йүйүрө она чатды, элин-деки палтону кишинин чийнинэ салды, өзү исэ кери гайтды. Киши плантасиядан чыхды.

Айдын она тэрэф кетмэк истэдисэ дэ, Овчу бурахмады:

— Атам мэни көрсэ, ачыгланар.

Айдын өзүнү күч илэ сахлая билди. Хэстэйэ гаршы лагейд галмаг нэ гэдэр чэтин олса да, батаглыгы көрмэк онун үчүн һәр шейдэн вачиб иди.

— Инди онлар нэ иш илэ мэшгулдурлар?

— Эһ... О гэдэр иш вар ки... Кэтмэнлэйирлэр, колларын дибнини юмшалдырлар, гуру будагларыны кэсирлэр, ени шитиллэр экирлэр. О гэдэр иш вар ки...

Айдын Овчунун сәсиндэ нэ исэ бир гәрибәлик һисс этди. Элэ бил о, бу адамлара күлүрдү.

Онлар артыг плантасияны өтмүшдүлэр. Бир аздан сонра Айдынкил торан вэ сакит мешэйэ кирдилэр. Рүтүбэт ийн кэлрди. Шүмшад вэ дөмир ағачлары бир-биринэ сармашыб кол-косла өртүлмүшдү. Коллар тиканлы мэфтил кими адамын габагыны кэсирди. Мешә дәринлөшдикчә гаранлыг гатылашыр, этраф ваһимәли көрүнүрдү.

Айдын өзүнү сакит көстөрмәйэ чалышыр, арабир дэ көзатты Овчуя бахырды. Нәһәнк көвдәли палыд ағачлары өз һүндүр гол-будаглары илэ аз гала булутлара тохунурду. Ярпагларын арасындан сүзүлән ишыгдан ердэ зәриф нахышлар дүзәлирди...

Айдынын көзү габагында ачылан бу мәнзәрә ону валех эдирди. Балача Овчу бурада өзүнү чох сәрбәст һисс эдир вэ бә'зән дэ раст кәлән ағачлары көстөрәрэк бир-бир онларын адыны дейирди.

— Бах бу чөкәдир. Бу емшәндир. Бу да көйрүшдүр, эшитмисиниз?

Айдын исэ валех олмуш кими Овчуну динләмәдән бу көзәлликләрә бахыр, бахырды... Бурада һәр нэ дөсән вар иди: гоз, алма, алча, армуд, сумаг, эзкил... Бөйүк энчир ағачлары бир-биринин бөйрүнә гысылыб хурма ағачлары илэ чийин-чийинә дурмушду. Ағачларда о гэдэр мейвә вар иди будаглар башларыны ерә әймишди.

Айдынын диггәтини нар ағачлары чөлб этди. Нарлар етишиб ширэйә долмуш, габыглары чат-чат олмушду. Әмәл кәлән ярыгларда ягут кими дәнәләр көрүнүрдү. Айдын өмрүндә һеч белә ләззәтли нар емәмишди. Овчу исэ гонагпәрәст эв саһиб кими Айдына ени-ени мейвәләр тәклиф эдир вэ арада өзү дэ онлардан дадмагы яддан чыхартмырды.

— Бура бах, Овчу,—дейэ Айдын нарын ширәсини ичә-ичә сорушду:—бәс бу нарлар нийә партлайыб.

— Бу һәмишә белә олур. Элэ ки, яғыш яғды, нарлар партлайыр.

«Бурада истираһәт эви дүзәлтсәләр нэ яхшы олар!—дейэ Айдын фикирләширди.—Лап чәннәт кими ердир, Дәнизи, дағы, мешәси... Ди кәл ки, гыздырма һәр шейи корлайыр... Күлпәринин хәстәлийи... Гәрибәдир. Инсанлар кәрәк тәбиәтин бурахдыгы бу кобуд сәһви дүзәлтсин. Бу онларын борчудур. Бу бизим вәзифәмиздир».

Овчунун бәркдән чалдыгы фитин сәси Айдыны фикрдән айырды.

Фит сәси мешэйә яйылыб һарада исэ узагда зил экс-сәда верди.

Овчу мешә илэ һәмишә бу чүр саламлашырды. О экс-саламы эшидән кими, күлүмсәйиб башыны тәрпәтди вэ йолуна давам этди.

Тез-тез раст кәдикләри тикан коллары онларын ирәлиләмәсини чәтинләширди. Коллар йолу кәсир, палтары чырыр, дәрини чызырды.

Айдын ганамыш бармагларына бахараг оғландан сорушду:

— Бәс батаглыг һаны?

— Сүрүнә биләрсиниз?

— Сүрүнмәк нэ үчүн?

— Өзү дэ әскәрләр кими, үзүгуйлу...

— Биләрәм.

— Мән дэ ушаглыгдан ов далынча сүрүнмәйи өйрәнмишәм. Далымча кәлин!..

Овчу сол тәрәфә бурулуб сых бир коллугун гаршысында даянды. Айдыны, йохлайырмыш кими, бир даһа сүзүб һәрби гайда илэ түфәнкин гайышыны голуна кечирди вэ үзүгуйлу йыхылыб чевик бир һәрәкәтлә колун алтына сүрүндү.

Айдын да истәр-истәмәз ерә узанараг онун далынча сүрүндү. Хейли эзиййәтдән сонра нәһайәт коллугдан чыхдылар. Айдынын, палтары палчыга батмыш, дидилмиш, үз-көзү ганамышды...

Онлар ирәһиләдикчә ер юмшалыр, изләрн су илә долурду. Сонра еримәк лап чәтинләшди. Онлар аягларыны атдыгча дизә гәдәр суя батырдылар.

Айдын бирдән Овчунун әлиндән япышыб һейран-һейран гаршысына бахырды.

Гаршыдакы көлүн гара шүшәни андыран сәтһи һәр шейи күзкү тәк өзүндә әкс этдирирди. О, һәр тәрәфдән ағачларла әһатә олунмушду. Сөйүдләрин гол-будағы суя салланмышды.

Овчу һәкимин бөйүк һәйәчанла бу мәнзәрәни сейр әтдийини көрүб деди:

— Бура Гара күзкү дейирләр.

Бир дәстә чүлдүт галхды, чивилдәшә-чивилдәшә Айдынын көзү гаршысында фырланыб Гара күзкүнүн үстүндән кечди. Гушлар о гәдәр яхындан учду ки, Айдын онларын ганадларынын елини һисс этди. Көлүн кәнарындакы шәвәлликтән ики яшылбаш өрдәк чыхыб саймазяна бир-биринин ардынча үзмәйә башлады.

Айдын бу вахта гәдәр һисс әтмәдийи овчу әһтирасы илә алышды вә тез оғлана тәрәф дөндү:

— Нийә атмырсан, вур онлары!

Овчу башыны булады:

— Тутаг ки, вурдум. Онлары судан ким чыхардачаг? Билирсенниз, бура нә дәриндир?... Диби дә ки, гара торпагдыр, дүшдүн—ишин битди... Көрмүрсән су нечә гарадыр?... Мән бу ертәри һәр кечә юхумда көрүрәм,— дейә Овчу нә үчүнсә астаха пычылдады.

Айдын онун көзләриндә гейри-ади бир парылты көрдү. Дейәсән Овчунун көзләри севинчиндән яшармышды. Бу хырда көзтү оғланын нә кениш үрәйи, нә бөйүк хәял аләми варды!

Онлар көлүн ғырағы илә кедирдиләр. Бир ердә Гара күзкү чох даралырды. Овчу мамырла өртүлмүш бөйүк бир тир көстәрди. Тир бир-биринә яхын ики саһилли бирләшдирди. Овчу, чәлд онун үстү илә аддымлайыб о бири саһилә кечди вә Айдына әл эләди. Айдын да бир тәһәр о бири саһилә кечди.

— Одур, батаглыг!—Овчу гаршыдакы гамышлығы көстәрди. Батаглыг бир о гәдәр дә бөйүк дейилди. Узагда ағачларын арасында башга бир батаглыг да көрүнүрдү. Айдын баша дүшдү ки, бу гәдәр зәһмәти һаһаг ерә чәкмәмишдир. Овчу о дәгигә һара исә йох олду.

Айдынын башы үзәриндән тез-тез өрдәк учур ара-бир дә күллә сәсләри эшидилирди. Мешәдә бир нәрильти варды.

Һәким бир аз аяг сахлайыб батаглыга көз кәздирди. Батаглығын түнд яшыл суя хәфиф-хәфиф йырғаланырды. Суюн бүтүн сәтһи батаглыг замбагларынын бөйүк кирдә ярпаглары илә өртүлмүшдү. Саһил сых гамышлыг иди. Бу саралмыш гамышларын арасындан тез-тез чыр өрдәкләрин узун димдикләри көрүнүб тез йох олурду.

Овчу доғрудан да ә'ла нишанчы иди. Онун бир күлләси дә боша чыхмайырды. Һәр дәфә түфәнк ачыланда гушлардан бири даш кими ерә дүшүрдү.

Айдынын да көнлүнә овчулуг дүшдү. О кәсмә йолла, батаглығы кечәрәк күллә сәси кәлән тәрәфә кетмәк истәди. Анчаг үч-дөрд аддым атмамыш, резин чәкмәси боғазына кими палчыга батды. Тез гамышлардан тутатута кери гайытды... Башга йол ахтармағы гәт этди. Бир аздан сонра тәсадүфән раст кәлдийи чығырла аддымлады.

Лакин чығыр тезликлә сых чәнкәлликдә итиб йох олду. Инди Айдын тиканлы коллуг вә ғырмызы ярпаглы сармашыгларла әһатә олунмуш ағачлар арасында азыб галмышды.

«Хатая дүшмәдик...»—дейә Айдын о тәрәф-бу тәрәфә көз кәздирди. Коллуғун арасында, хырда бир талачада ики мешә хорузу бир-бирилә дөйүшүрдү. Онлар учадан гаггылдаяраг, бир-бирләрини ганадлары илә вурур, димдикләйир, мәһмизләйирди. Пирикләри гана батмышды...

«Нәләри шәрикли дүшүб?...»—дейә Айдын гүссәли күлүмсәди...

Бирдән батаглығын сағ тәрәфиндән маһны сәси эшидилди. Кимсә чох мәләһәтли сәслә охуюрду. Айдын сәсә тәрәф кетди. Маһны кет-кедә яхынлашды. Айдын коллары аралады...

Гара күзкүнүн саңилилэ, нәһәнк палыд ағачларынын арасындан кечәрәк бир дәстә гыз кәлирди. Онлар котун хышылтысыны эшидәрәк дикинниб даяндылар.

Айдын тәәччүблә гызлара бахырды. Сәкинә дә онларын арасында иди. О, Айдына суаләдичи бир нәзәр салды. Көрүнүр һәкимин бура нә чүр кәлиб чыхдығына тәәччүб эдирди. Гызын көзләри кениш ачылмышды.

— Сиз һара, бура һара, йолдаш Зейналов?—дейә о сорушду. Бура нечә кәлиб чыха билдиниз?

— Маһны сәсинә кәлдим!—дейә Айдын чаваб верди, кимсә чох көзәл охуюрду...

— Нийә әлә салырсыныз?—дейә инчимиш Сәкинә гашларыны чатды.

— Йох әтә салмырам,—Айдын гызлары көздән кечирди.—Охуян ким иди?

— Тапын!—дейә гызлардан бири шылтаглыгла Айдына яхынлашды.

Айдын, бу гызын һамыдан гәшәнк олдуғуну о дәгигә гәт этди. Дейәсән гыз көзәл олдуғуну өзү дә яхшы билир, буна көрә дә бир аз гүррәләнирди.

— Таныш олун!—дейә Сәкинә һәкимә бахды.—Биз һамымыз бир бригададаньг. Бу исә бизим тәзә һәким, йолдаш Айдын Зейналовдур.

— Фрося,—галын һөрүклү учабой гыз күлүмсәйәрәк әлини һәкимә узатды. Янаглары гызарды...

— Күлназ,—дейә икинчи гыз дилләнди.

Үчүнчү гыз тамамилә өзүнү итириб күчлә эшидилән бир сәслә:

— Фатма,—деди.

Һамыдан гәшәнк гыз исә һеч өзүнү итирмәди:

— Мәним адым да ки, Күллүдүр. Һә, сиз билән охуян ким иди?

Айдын гыза бахыб күлүмсәди. Инди о, әлә көзәл сәсин анчаг бу гәшәнк гызын олдуғуна һеч бир шүбһә этмирди:

— Сиз!

Гызлар учадан күлүшдүләр. Күллү исә азачыг тутлду.

— Йох, мән дейилдим...

— Бәс ким иди?

— Тапын!—Бу дәфә гызлар һамысы гышгырды.

Айдын гызларын чинкилтили күлүшмәләринә гулаг асыр, әлә бил охуянын сәсини бу гәһгәһәләр ичәрисиндә тапмаг истәйирди.

Тәкчә Сәкинә күлмәйирди. О бир аз кәнарда даяныб күләнләри вә һәкими сүзүрдү.

«Бәткә охуян Сәкинә иди?—дейә Айдын дүшүндү.—Йох, эши, бу ола билмәз. О һеч охуян адама охшамыр».

— Тапа билмирәм,—дейә Айдын чийинләрини чәкди.—Һәр һалда, охумаг үчүн әнтигә ер сечмисиниз. Белә ердә анчаг охумаг лазымдыр.

— Биз бура охумаг үчүн кәлмәмишик,—дейә Сәкинә сакитчә дилләнди,—биз бура су далынча кәлмишик. Бу көлү көрүрсүнүзмү? Биз яйын гураглыгында көлүн суюндан истифадә эдиб ағачларымызы, чай колларымызы сувармаг истәйирик.

— Бу чох көзәл оларды,—дейә Айдын разылашды. Узагдан туфәнк сәси эшидилирди.

— Бәс сиз бура нәйә кәлмисиниз?—дейә Сәкинә сорушду.

— Мән батаглыгы ахтарырдым.

— Нәйинизә лазымдыр ки?

— Мән истәйирәм ки, биз ону гурудаг. Онда сизин ишиниз даһа яхшы кедәр. Гыздырма олмаз.

— Бу да чох көзәл оларды.

— Батаглыг әсл гыздырма мәнбәидир,—Айдын чох чидди данышырды.—Кәрәк тез бир заманда онун гурудулмасына башлаяг. Бу гәшәнк тәбнәтин гойнунда белә бир дәһшәтли батаглыгын ерләшмәси чох ачыначаглы һалдыр.

— Яхшы бәс инди нә этмәк лазымдыр?—дейә Фрося сорушду.

— Бура йол ачмаг, машын вә техника кәтирмәк, гурутма ишләринә башламаг лазымдыр! Бунунчүн кәрәк чохлу адам ола.

— Совхозун комсомолчулары, йәгин ки, бу ишдә сизә көмәк эдәрләр,—дейә Сәкинә тез чаваб верди.

Гызлар Айдыны дөврәйә алдылар.

Тәкчә Күллү сәһбәтә лагәйд галыб гырагда дурмушду. Көрүнүр, бу чидди данышыглар ону ачмырды... О ағачын гызармыш яргагларынын бир нечәсини

гырыб яхасына санчыр, башыны әйиб онларын нечә ярашдыгына тамаша әтмәйә чалышырды.

— Йох, Сәкинә,—дейә Айдын чаваб верди,—кәрәк бу ишә бүтүн совхоз көмәк әләсин. Өзү дә тәк бизим совхоз йох, башгалары да.

— Нә үчүн әтмирләр, яхшы ишә һамы көмәк әдәр. Мән дә әлимдән кәләни әдәрәм,—дейә Сәкинә сәминийәтлә чаваб верди.—Бизим йолумуз бирдир, йолдаш Зейналов. Биз дә бу көлдән плантасия арх чәкмәлийик. Мешәни гырыб бура йол ачсалар бизим дә ишимиз асанлашар.

«Бизим йолумуз бирдир»—гызын бу сөзләри Айдынын гулагларында сәсләнирди. О гаршысындакы ярашыглы кәлә бахды. Овчу бу көлү гара күзкү адландырды. Сәкинә исә онун суюндан истифадә әдиб чай колларыны суламаг истәйир...

«Лакин тәәссуф ки, бу көлү дә гурутмаг лазым кәләчәк, чүнки о да ахар дейил»,—дейә Айдын дүшүндү... Сонра Сәкинәйә тәрәф дөндү:

— Сән лап шаир кими дедин!

— Нәйи?

— Йолумузун бирлийи һагда! Чох гиямәт дедин. Сәкинә алынды:

— Енә әлә салырсыныз?

— Сән нә күлмәли гызсан!—дейә Айдын күлүмсүндү.—Мән сәни әлә салмырам. Бизим һәгигәтдә дә йолумуз бирдир. Сән буну яхшы дедин...

Анчаг Гара күзкүнү дә гурутмаг лазым кәләчәйини гыза дейә билмәди.

— Мән әминәм ки, бүтүн Астараны чичәкли бир баға чевирмәк олар. Белә торпагда инсанлар сағлам вә хошбәхт олмалыдырлар...—Әһтирасла данышан Айдынын ядына бирдән-бирә Күлпәри дүшдү, гызларла нечә худаһафизләшдийини билмәди...

О, батаглыга тәрәф гайыдырды... дургүн судан чүрмүш ярпаг ийи кәлирди. Айдын саатына бахды. Тәләсмәк лазым иди.

Бир аздан сонра о, Овчуну көрдү. Онун гайышында беш-алты өрдәк асылмышды.

Овчу, Айдына яхынлашыб бир кәлмә данышмадан онун гаршысында даянды. Әлә бил дейирди: «Һә, нечә овчуям».

Айдын әлини онун чийинә вурду. Лакин тә'рифләмәк әвәзинә суал верди:

— Де көрүм, яйда сән буралара кәлирсән?

— Яйда бурда өрдәк олмур.

— Бәс ағчаганад нечә?

Бу суалы әшитчәк, нәдәнсә Овчунун рәнки ағарды. О өзүнү итирди. Нийә бу суал ону белә горхутду? О, чох батаглыгларын гурудулдуғуну билирди. Бура исә онун ән севдийи ер иди. Овчу бу ерләрә чох алышмышды. Батаглыг чәһәннәмә, гой гурутсунлар, анчаг Гара күзкүйә әл вурмасынлар.

Айдын суалыны тәкпар әтди:

— Бурада яйда ағчаганад олурму?

Овчу тәшвиш ичәрисиндә кәнч һәкимә бахды, гызарды:

— Йох!

О, ялан дейирди. Айдын буну һисс әтди. Бурада яйда ағчаганад олмая билмәди. Йәгин ки, совхоз ишчиләринин ярышы удузмаларында, бу батаглыг, бу ахарсыз көл аз иш көрмәмишди... Лакин Айдын бу барәдә Овчуя бир кәлмә дә демәди, чүнки онсуз да инди Овчу ону баша дүшмәйәчәкди. Бура онун үчүн беһишт иди. Бу һәгигәти Овчу илләрлә үрәйиндә бәсләйиб яшатмышды.

Онлар бир кәлмә дә данышмадан кери гайыдырдылар. Айдын гыздырма мәнбәини тапдыгы үчүн севинир, Овчунун исә үрәйи бөйүк тәшвиш ичәрисиндә дөйүнүрдү.

Онлар совхоза чатанда һава артыг гаралмышды. Күчәнин башлангычында бир дәстә ушаг сәс-күйлә онлары дөврәйә алыб «Овчу кәлди; Овчу кәлди!» дейә ону гучагладылар. Ушаглар Овчунун гайышындан асылмыш өрдәкләри әлләрилә тумарлайыб суаллар ягдырыр, Овчу исә өзүнү онларын арасында ағыр тутараг суаллара гыса чаваб верирди. Айдын онун ушаглар арасында бөйүк нүфузу олдуғуну дәрһал һисс әтди. Овчу бир эвин гаршысында даянды, өрдәкләрин икисини гайышдан ачыб Айдына узатды.

— Буюрун, бу да сизин пайыныз!

Айдын алмаг истәмәди:

— Чох сағ ол, ай Овчу, мән бу өрдәкләри нейләйим... Бунлары мәнмичүн ким биширәчәк?

Овчу чох тә'кид этди, лакин сонра:

— Яхшы, йолдаш һәким,—деди,—бах мән бурда олурам, буюруб плова гонаг ола биләрсиниз!

Айдын күлүмсүндү:

— Кәләчәйәм, Овчу, элә бу ахшам кәләчәйәм.

III фәсил

Эвә чатандан сонра Айдын бәрк йорулдуғуну һисс этди. Союлмадан, ююлмадан дивана узанды. Гәлбиндә бир ағырлыг, нараһатлыг варды. Күлпәринин хәстәлийн ядындан чыхмырды.

О бир анлыға шән вә гайғысыз тәләбәлик илләрини ядына салды. О илләр һәр шей адама садә вә асан кәлпиди. Әкәр тәчрүбә заманы хәстәханада һәр һансы бир хәстәлийн тәйин эдә билмирдисә, о дегигә тәчрүбәли мүәллимләр, профессорлар онун көмәйинә кәлир, ону баша салырдылар. Бурада исә о тамамилә көмәксиз вә тәк иди.

Нә олсун ки? Ону бура күч илә йолламайыблар ки? Мәкәр о өзү бура кәлмәйә чан атмырдымы? Илк раст кәлдийн чәтинлик ону нә бәрк горхудар...

Айдын галхыб отагда кәзинмәйә башлады. «Йох, мән мәғлүб олмаячагам,—дейә дүшүндү.—Инсан һаяты башдан-баша һамар йоллардан ибарәт дейил. Мән Күлпәрини Астарая йолламайчагам! Мән она өзүм мүәличә эдәчәйәм! Мәнә инаначаглар. Мүтләг инаначаглар. Инди олсун ки, Күлпәринин хәстәлийини мүйәйән эдә билмәйим һамая мәлүмдур. Кәнд еридир, бу башында асгыранда, о башында эшидилир. Эйби йохдур. Гой белә олсун! Мән өзүмү көстәрәрәм...».

Айдын өзүнү элә алмаға, бир гәдәр союгганлы олмаға чалышырдыса да, бачармырды. Тез-тез алнына төкүлән сачларыны әсәби һәрәкәтлә керийә атараг кәзинир, раст кәлдийн гәрибә хәстәлийин нә олдуғуну мүйәйән этмәйә чалышырды. Алнынын дамарлары шишиб гызармышды.

«Йәгин ки, һәмин хәстәлийә тутулан тәкчә Күлпәри дейил,—дейә о дүшүнүрдү.—Бу хәстәләрдән бири кеч-тез өз хәстәлийинин тәфәрруатыны мәнә ерли-ериндә, әтрафлы данышар вә бу, мүәммалы сиррин ачылма-сына көмәк эдәр... Кәрәк совхозун бүтүн ишчиләринин

эвини кәзәм, онларын нечә яшадыгларыны өйрәниб һаят шәраитләри илә таныш олам. Мән ки, бурая һәмишәлик кәлмишәм. Кәлди-кәдәр дейиләм. Она көрә дә буранын шәраитини дәриндән вә һәртәрәфли өй-рәнмәлийәм!

Кетмәлийәм... Лап инди кәдәчәйәм... Бу иши һеч бир дегигә дә кечикдирмәк олмаз!»

О тибб чантасыны көтүрүб ичәридән чыхды.

Айдын совхозун кениш күчәсилә аддымлайырды. Күн чохдан батмыш, һава гаралмышды. Бирдән Айдыннын башы үзәриндә бөйүк электрик лампасы янды. Совхозун күчәси элә ишыгланды ки, санки күндүз иди. Күчә бою шалбанлардан асылмыш лампалар, сапа дүзүлмүш мирварини хатырладырды.

Айдын эвләрдән биринә яхынлашыб пилдәкәнлә юхары галхды. Гапыны дейдү.

Етмиш яшларында бир гары гапыны ачды. Айдынны көрчәк ширин дил илә ону ичәри дә'вәт этди. Һәким диггәтлә гарыя бахыб сорушду:

— Хала, сизин адыңыз нәдир?

— Ай оғлум, мәнә бурада һамы Мүнәввәр хала де-йир.

Бу ады эшитчәк, Айдын Сәжинәнин гары һаггында дедикләрини хатырлайыб өзүнү бир гәдәр итирди. Көз-ләрини гарыдан айырыб отаға нәзәр салды. Кичик столун үстүндә яшылбаш бир өрдәк көрдү. Бу, Овчунун вурдуғу өрдәкләрдән бири олмалы иди. Айдын мүгәс-сир адам кими гарыя бахыб боғуг сәс илә деди:

— Мүнәввәр хала, мән... һәкимәм.

Мүнәввәр хала она стул көстәриб отурмагыны ха-һиш этди.

— Билирәм, гадан алым, билирәм, Овчу мәнә да-нышыб. Нәвәмдир, боюна гурбан олум.—Гары кири-йиб бир дегигә оғланы диггәтлә сүздү, сонра күлүмсә-йәрәк әләвә этди:—Гәдәмин йүнкүлдүр, оғлум! Сән кәлдин—яғыш кәсди, чамаат тай ишә чыхар.

Айдын күлдү.

— Хала, сиздә хәстә йохдур ки, өзүнүз нечә, гыз-дырмырсыңыз ки?

— Ай оғул, мәни нейнирсән, мәним әләйим әләниб... чаванларын гейдинә гал.—Мүнәввәр хала тахтын үс-түндә әйләшди.—Нийә, гыздырмырам, гыздырмырам...

Айдын тез чантасына эл атды:

— Онда дәрман верим, атын.

Мүнәввәр хала яваш сәслә э'тираз этди:

— Йох, ай бала, мәним дә өз дәрманым вар...

Нечә дейәрләр, аллаһ дәрд верәндә, дәрман да верир.

Гары сарымсаг-гатыгла долу банканы көстәрди:

— Мәнимки гатыгдыр.

Айдын сөһбәти дәйишди:

— Яхшы, хала, анчаг сиздән бир хаһишим вар: сиз башга хәстәләрә дәрман-зад вермәйин...

О, аяға галхды. Гары да тахтын үстүндән дүшүб алинн елләди:

— Эһ... Аллаһ атана рәһмәт эләсин...

— Мәним атам сағдыр.

Гары өзүнү итирмәди:

— Аллаһ она өмүр версин, оғлум. Мәним сөзүмә бахан кимдир? Неч доғма балаларым, мәним дәрманларыма инанмыр. Аллаһ көмәкләри олсун...

— Мүнәввәр хала, ушагларыңыз бу совхозда ишләйир?

— Һә, оғул. Элә эвләримиз бир-биринә яхындыр. Мәним эвимдән сонра кичик оғлумун—Сәмәдин эви кәлир, ондан о яна гызым Лейланын эвидир.

Айдын худаһафизләшиб ичәридән чыхды.

— Кәлди, гонағым кәлди!—дейә Овчу севинчлә гышгырды.

Овчунун ата-анасы Айдыны һөрмәтлә гаршылайыб отаға апардылар. Гадынын чох мөһрибан сифәти варды, кишинин хәстәликдән саралмыш үзүндән әсәби олдуғу көрүнүрдү.

Айдын отаға кирәндә онун нәзәрини һәр шейдән чох дивардакы шәкилләр чәлб этди. Һәр тәрәфдә чүрбәчүр плакатларла янашы, китаб вә журналлардан чыхарылмыш шәкилләр мыхланмышды. Онларын чохунда ов сәһнәләри тәсвир олунурду. Чарпайылардан биринин янындакы дивардан гошалүлә түфәнк асылмышды...

Өрдәк этиндән һазырланмыш фисинчанан этри этрафы бүрүмүшдү. Лакин кәнч һәкими тамамилә башга шей марагландырырды.

Овчунун атасы илә көрүшәндән сонра Айдын онун янында отуруб нәбзини йохламаға башлады. Кәнч һәким ордан-бурдан сөһбәт салыб данышырдыса да бүтүн диггәти Сәмәдин арыг вә әсәби үзүндә иди. Нәһәйәт о сорушду:

— Һәр күн гыздырырсыңыз?

— Һәр күн.

— Истилийинизи өлчүрсүнүз?

— Йох.

— Нийә?

— Нәйимә кәрәкдир,—дейә Сәмәд лагейдчәсинә чаваб верди.

Хәстәнин нәбзи чох ейин вурурду.

Айдын онун көзләрини дә йохлайыб аяға галхды:

— Ганыңыз аздыр. Она көрә дә үрәк дөйүнмәниз вар.

Сәмәдин ганы гаралды. О, фикирли-фикирли башыны әлләри арасына алды. Айдын она үрәк-дирәк вермәйә чалышды:

— Фикир эләмәйин, Сәмәд әми, мүәличә эләйәрик, һәр шей дүзәләр.

Овчу бир тәрәфдә отуруб ити нәзәрләрлә каһ ата-сына каһ да Айдына бахырды. Сәмәд башыны галдырыб деди:

— Мән гыздырманын фикрини чәкирәм. Иш төкүлүб галыр, онун фикрини чәкирәм. О бири совхозлар вуруб кечдиләр габаға.

Айдын бу адама мәттәл галмышды. Онлар башга башга шейләр һаггында дүшүнүрдүләр. Айдын онун сәһһәти һаггында, о, исә совхозун керидә галмасы һаггында...

Һәкимин үзү даһа да чиддиләшди:

— Сиз кәрәк ағыллы-башлы мүәличә олунасыңыз, бир мүддәт ишә чыхмаясыңыз!..

Сәмәд күлүмсүндү:

— Сизин көзүнүз тәкчә мәни көрүб, мәнән башга о гәдәр хәстә вар ки!..

— Башгалары илә нә ишиниз вар, инди мәни шәхсән сизин сәһһәтиниз марагландырыр. Һалыңыз писдир. Сиздән башга үч-дөрд нәфәр дә вар. Мән онлары да ишә бурахмаячағам.

О, чантасыны элинэ алды. Сәмэд дә ериндән гал-
хыб Айдынын элиндән тутду.

— Эһ, ай йолдаш һәким, мән белә гыздырмалар-
дан чох көрмүшәм... Мәнә һеч нә олмаз, чаным бәрк-
дир.

— Йох, хәстәликлә зарафат олмаз. Бир нечә күн
сизә акрихин ийнәси вурмаг лазымдыр. Өзүнүз дә һә-
ләлик ишә чыхмаячагсыныз...

Сәмәдин үзү даһа да тутгунлашды. Айдын онун
элинин титрәдийини һисс этди.

— Белә шей олмаячаг.

— Нийә?

— Ишдән гала билмәрәм.

— Мән ичазә вермәйәчәм...

Мүбәһисә эдәндәрин һеч бири балача Овчунун бу
дәһигә кечирдийн һәйәчандан хәбәр тутмады. О, ата-
сынын тәрслийини билтир вә бунун үчүн дә горхурду
ки, киши бу хошсифәт һәкимин хәтринә дәйсин.

— Сәнә ким ичазә вериб ки, ишин бу гызғын вах-
тында мәнә эвдә сахлаясан?

— Ганун!

— Билирсән, ай йолдаш дохтур, инди мәнәим үчүн
тәк бир ганун вар. О да, чай колларынын дибини кәт-
мәкләмәк, архлары тәмпизләмәк, кери галанлара көмәк
эләмәк, прәлидә кедәндәри өтмәк—вәссалам. Яхшы,
эвдә отурум, бәс иши ким көрсүн?

Овчу өзүнү сахлая билмәди:

— Ата, мән ишләрәм.

Сәмэд оғлунун үстүнә гишгырды:

— Кәс сәсини! Бәс сәнин еринә дәрсә ким кедәчәк?
Сонра Айдына тәрәф дөндү.—Мән һеч кәсдән керидә
галмаг истәмирәм! Әсл хәстәлик керидә галмагдыр.
Инди пайыздыр. Билирсән, ай дохтур, пайыз нәдир?

— Билирәм,—дейә Айдын чаваб верди.—Ону да
билирәм ки, пайыздан сонра гиш, баһар, яй сонра енә
пайыз кәләчәк. Мән истәйирәм, сиз илин һәр фәсли
сағлам, ишә гадир оласыныз...

Отағы ағыр бир сүкут бүрүдү.

Айдын мүтәрәддид һалда Овчуя, сонра да дивар-
дакы шәкилләрә бахды. Бир анлыға нәзәри Перовун
«Овчулар дүшәркәдә» лөвһәсиндә даянды. Хәфиф кү-
лүмсәйиб гапыя тәрәф кетди.

— Бу һеч яхшы дүшмәди,—дейә Сәмэд ону сахла-
ды.—Мәнәим оғлум ов эләйиб, киши һүнәр кәстәриб...
Гал, гонағымыз ол...

Онлар бир-биринин көзләринин ичинә бахдылар.
Икиси дә белә танышлыгдан наразы иди. Айдын бу эв-
дә галмаг истәмирди. Сәмэд дә дейәсән онун кетмә-
йинә һейфсиләнмирди...

— Йох, мән кетмәлийәм. Сағ олун.

Айдын чыхыб кетди.

О күн Овчу вурдуғу өрдәйин әтиндән емәди.

Айдын гол-будаглы ағачларла әһатә олунмуш,
башга бир эвә яхынлашды.

Бу дәфә гапыны отуз беш-гырх яшлы долу, сағлам
бир гадын ачды. Бу Лейла иди.

Дәһлиздә энликүрәк, сифәти күнәшдән янмыш бир
киши Айдыны саламлады.

— Тәзә һәким буюрсун! Алим адамлары эвимиздә
көрмәйә һәмишә шадыг,—дейә үзүкүләр, сағлам бә-
дәнли гадын хүсуси бир әһтирамла Айдыны отаға дә-
вәт этди.

Отағын бир күнчүндә хүсуси столда гоюлмуш
«Урал» радиогәбуләдичиси элә бәрк сәсләнирди ки,
Айдын эв саһибләринин она нә тәклиф этдийини баша
дүшмәди. О, стулда отурду. Нәһайәт, эв йийәси радио-
гәбуләдичинин сәсини кәсди.

— Мәнәим адым Салмандыр,—дейә киши танышлыг
верди. Бу да ки, мәнәим, нечә дейәләр, һәятымын йол-
дашыдыр, ады да Лейладыр.

Лейла күлүмсүнүб столун үстүнә чөрәк, бухарла-
нан әтирли пловла долу булуд, алма вә наринки мүрәб-
бәси олан вазлар гойду. Салман Лейлая нә исә бир
ишарә эләди, онлар дәһлизә чыхдылар. Бир аздан сон-
ра Салман гайыдыб һәкимлә үзбәүз отурду.

— Һә, йолдаш һәким, бизим ерләр хошунуза кә-
лирми?

Айдын бир аз фикирләшиб чаваб верди:

— Буранын бирчә гыздырмасы олмасайды, һеч
мисли олмазды.

Салман папирос яндырды.

— Орасы элэдир. Гыздырма чох мурдар шейдир. Папирос чэкин!

— Йох, чэкэн дейилэм. Яхшы, бэс гыздырма илэ мечэсиниз?

Салман вугарла синэсини кэрдн:

— Биз гыздырма билмэрик.

— Сиз, йэ'ни ким?

— Йэ'ни, мэн, Лейла, элэ ушаг да... О инди Бакы-да охуюр.

Айдын:

— Чох яхшы,—дейиб, чантасыны кетүрдү.

Салман тез дуруб ону сахлады:

— Гара, ай йолдаш һэким?

Айдын чаваб верди:

— Һелэ, мэн өз ишими гуртармамышам, бир нечэ эв дэ галыб.

— Йох, йох, элэ зарафат йохдур, бизимлэ шам элэ-мэлисиниз, сизн бурадан бурахмаячағам.

Айдын э'тираз этдисэ дэ, бэрк ач олдуғундан разы олду.

Гапы ачылды. Лейла элнндэ бир шүшэ араг ичэри кирди.

Хөрэк чэкилэндэн сонра столун үстүнэ анчаг бир гэдәһ гоюлду, өзү дэ Айдынын габағына. Айдын бунун сәһв олдуғуну дүшүнүб гэдәһи Салманын габағына гойду.

— Биз ичмэрик,—дейэ Салман гэдәһи енидэн онун габағына гойду.

Айдын күлдү:

— Мэн дэ ичэн дейилэм.

Лейла сөһбэтэ гарышды:

— А киши, утанмайын, ичин, зәһмэт чэкиб бурдан совхозун о башына гачмышам.

— Сағ олун, мэн һеч ичэни дейилэм.—Айдын, диг-гәтлэ онлара бахды:—Йэгин ки, сизин фикриниз кеч-миш һэкимэ кедиб! Элэми?

Әр-арвад бәркдән гәһгәһэ чэкиб күлдүләр.

— Сиз ону таныйырсыныз?—дейэ Салман сорушду.

— Йох... Бу барэдэ мәнэ бир гыз данышыб.

— Һансы гыз?

— Ады Сәкинәдир...

— Сәкинә?

— Бәли, бу совхозда ишлэйир, өзү дэ комсомол комитэсинин катибидир.

— Һә, бизим Сәкинәни дейир. Йолдаш һэким, о гыз етимдир. Өзү дэ бизим оғлумузун сүд бачысыдыр.

Айдын марагланды:

— Бэс белэ...

Лейла, Айдынын марагландығыны көрүб Сәкинә барэсиндэ этрафлы данышмаға башлады:

— О, анадан оlanda, анасы өлдү... Бизим дэ ушаг тэзэ олмушду. Гыза мэн сүд вердим. Элэ сүддән тэзэ айрылмышды ки, атасы эвинэ апарды. Ушаг он яша чатмамыш атасы да рәһмэтэ кетди.

— Хәстәлийн нэ иди?

— Нэ олачаг? Гыздырма. Гызы чамаат сахлайыб бейүтдү. Бу, биздә ата-бабадан галма адәтдир: етимэ көмөк эдәрләр. Бири палтарыны верди, бири емәйини верди, бири тәрбийәсини... Нә гэдәр элэдим ки, кәлиб биздә галсын, кәлмәди. Гоншуларындакы бир гары, ушаг горхмасын дейэ, кечәләр онун янында галырды. Гыз мәктәбдә охуюрду. Он ики-он үч яшына чатанда, деди ки, кәрәк мән чай бечәрмәйи өйрәнәм. Әввәл мән-ним янымда ишләди...

Салман Лейланын сөзүнү кәсди:

— Бизим арвад ән ирәлидә кедән манганын башчысыдыр. Биз керидә галмарыг!

Лейла башы илэ тәсдиг эдиб сөзүнэ давам этди:

— ...Чох зирәк гыздыр, мәктәби гуртарандан сонра да совхоздан айрылмаг истәмәди. Чай ишини дэ яхшы өйрәнмишди. Совхозда отаг вердиләр. Анчаг көчмәди, деди: «Ата-анамдан ядиқар галан бирчә о эдир...» Ағыллы ушагдыр. Инди өзүнүн мангасы вар.

Салман енэ әләвә этди:

— Ахы о гыз бизим арвадын сүдүнү әмиб!

— Яхшы да ишчидир!—Лейланын сәсиндә вугар дуялурду.

Айдыны анчаг өз сәһәси марагландырырды:

— О гызда гыздырма хәстәлийн йохдур ки?

Лейла деди:

— Йох, о да биз тәрәфә чэкиб: хәстәлик-зад билмәз. Хөрәйиниз соююр, ейин...

Салман фикирли-фикирли Лейла бахыб деди:

— Анчаг Сәкинәнин сәһәсиндә иш чох ағырдыр.

Айдын:

— Нийэ?—дейэ сорушду.

— Инишилки шахта вэ билдирки гураглыг онун колларындан чохуну хараб элэйиб.

— Бэс нийэ она көмөк элэмнрлэр?

Лейла чаваб верди:

— Көмөк элэмөк истэйирик! Элэ биринчиси мэн, анчаг гоймур, чох дикбаш гыздыр. Дикбаш, ийэни бизэ чаваб-зад гайтармаз на. Анчаг дейир ки, «өз саһа-ми өзүм ишлэрэм, өзүм өһдөсіндөн кэлэрэм».

— Бэс хасиййэт чөһөтдөн о кимэ охшайыб?

Салман деди:

— Неч кимэ, өзүнэ...

Айдын күлүмсүндү.

Хөрөк чох лэззэтли иди. Хүсусилэ өрдөк.

Айдын кедөндөн сонра Лейла эриндөн сорушду.

— Сэн билэн, о доғрудан да ички ичэн дейил?

Салман чийинлэрини чөкди.

— Неч папирос да чөкмир.

Лейла столун үстүнү тэмизлэйэ-тэмизлэйэ:

— Анчаг чох чавандыр,—деди.—Чаван һәкимэ дэ адам чэттин инаныр.

Кур ишыг золағы Айдынын үстүнэ дүшдү. Гапыда уча бойлу, мөһкөм бөдөнли бир гыз көрүндү. Айдын мешәдә таныш олдуғу Фросяны таныды:

— Сизсиниз, доктор?

— Ичәри кирмәк олармы?

— Буюрун...—дейә гыз тез отаға тәрәф дөнүб ғышгырды:—Ай гызлар, кәлән вар...

Ичәридә сәс-күй гопду. Ким исә чәлд о бири отаға гачды. Сонра сүкут чөкдү.

Айдын сәтигәли бир отаға кирди. Отагдакы гызлар Айдынла таныш идиләр. О бу гызлары букүн Гара күзкүдә көрмүшдү. Онлар тәәччүблә һәкимә бахырдылар. Айдын сүкуту позду:

— Дейәсэн сизи горхутдум, һә? Йохса, мәни чиншейтана охшатмысыныз?

— Биз, чиндән, шейтандан горхуб эләмәрик,—дейә. Күллү күлүмсүндү,—нийә аяг үстә даянмысыз? Буюрун, әйләшин.

Гызларың она зилләнмиш нәзәрләри алтында өзүнү итирмиш Айдын әйләшди, чантасыны янында ерә гойду.

— Дейин көрүм, сизин аранызда хәстә вар, я йох?

Күллү дикәр гызлара нисбәтән даһа сәрбәст көрүнүрдү.

— Элбәт ки, вар,—о гайнаян көзләрини Фросяя дикди.—Бизим Фрося яман хәстәләнир... Неч өзүндә олмур. Башы ағрайыр, үрәйи дөйүнүр, бә'зән дә, билмирәм, валлаһ, көзүнә нә көрүнүр: башлайыр тир-тир әсмәйә...

— Бу хәстәлик сиздә чохдандыр?—дейә Айдын марагла Фросядан сорушду.

— Кечән яздан,—дейә Күллү чаваб верди.—Иш бу-расындадыр ки, бу гыз тракторун сәсини эшидән кими, бир тәһәр олур, трактор көрән кими, язығын бәдәни тир-тир әсир... Элэ бил горхур.

— Бәлкә бу әсәб хәстәлийидир?—дейә Айдын тәәччүблә Фросяя бахды.

Күллү өзүнү сахлая билмәйиб бәркдән күлдү вә өз зарафатындан утанмыш кими о бири отаға гачды.

Гызлар да өзләрини сахлая билмәйиб бәркдән күлдүләр. Айдын аяға галхды. О, нә эдәчәйини билмирди, өзүнү чох күлүнч вәзийәттә һисс эдирди.

Элэ бу дәмдә Сәкинә о бири отагдан чыхды. Пәрт олмуш Айдынын рәнки ачылды. Элэ бил яд ердә доғма бир адама раст кәтмишди. Айдын көмәк истәйири-миш кими она бахды.

Баяг Фрося «Ай гызлар, кәлән вар!» дедикдә палтарыны үтүләйән Сәкинә ғышгырыб о бири отаға гачмышды.

Инди о, күлән гызлара вә пәрт олмуш Айдына бахыб ишин нә ердә олдуғуну баша дүшдү.

— Фикир вермәйин,—деди,—бизим гызлар зарафатчылдырлар... Әләхүсус бу!—О, астанада дуруб өзүнү онун архасында кизләтмәйә чалышан Күллүнүн чийиннә бир дүмсүк вурду.

— Отурун!

Айдын, отурмағын артыг олдуғуну һисс этди:

— Йох, сағ олун мән кедим...

Сәкинә үзлү гызлардан дейилди. Бир дә ки, бура онун әви дейилди.

— Өзүңүз билин,—дейэ о, чаваб верди — мән дә кедирәм; ай гызлар, сағ олун... Даһа сөһбәти бура-хын. Сөһәр тездән плантасияда олмалыйыг...

Онлар бир кәлмә дә данышмадан совхозун күчәси илә кедирдиләр. Айдын Сәкинә һаггында дүшүнүрдү. Бу гыз икинчи дәфә иди ки, онун көмәйинә чатырды. Бир дәфә о яғышлы күндә, инди дә ки, ону гызларын әлиндән гуртарды...

Сәкинә исә башга шейләр һаггында дүшүнүрдү: «Саһаһ сөһәр гызлар юхудан дура биләчәкми? Саһә дә һәлә нә гәдәр ишләнмәли чай коллары вар. Күллү һеч яхшы иш көрмәди. Һәкими әлә салды... Көрәсән бу оғлан нечә адамдыр? Нә гәрибә гыврым сачлары вар! ...Күллү чох надинч гыздыр. Һамыя саташыр. Анчаг үрәйи тәмиз гыздыр...».

— О гыз доғрудан да хәстәдир?—дейэ нәһайәт Айдын данышмаға башлады:

— Һансы? Фрося?

— Һә.

— Юх, о чох мөһкәм гыздыр, өзү дә лап гиямәт ишләйир.

Айдын күлүмсүнүб башыны тәрпәтди.

— Бәс белә... Демәк о гәшәнк гыз мәни әлә салырды.

— О доғруданмы чох гәшәнкдир?

— Чох!.. О мәни әлә салырды?

Сәкинә күлдү:

— Фрося саташырды. Фросянын тракторчу Әлаб-басдан хошу кәлир.

— Бәс о гәшәнк гыз нечә ишләйир?

— Фрося ондан яхшы ишләйир. Әлә Күлназ да, Фатма да яхшы ишләйирләр. Онлар мәним мангамда-дырлар.

Гызларын баягкы күлүшләрн Айдынын гулагла-рында һәлә дә чинкилдәйир, она раһатлыг вермирди. О снә Сәкинәйә тәрәф дөндү:

— Де көрүм, мәним көрүнүшүмдә күлмәли нә вар?

Сәкинә күләрәк чийинләрнн чәкди.

— Нә билим...

— Утанма, де...

Сәкинә чәтинликлә чаваб верди:

— Һәкимә охшамырсыныз...

— Бәс кимә охшайырам?

— Нә билим.

Онлар енә сусдулар.

«Мараглыдыр,—дейэ Айдын дүшүндү.—Көрәсән бу гызын фикриндән нә кечир?»

Айдын, Бақыда, шөһәр тәрбийәси алмыш али тәһ-силли гызларын арасында өзүнү итирмирди. Онла-рын һәр бахышынын мә'насыны һисс әдир, ағызлары-ны ачан кими фикирләрнн баша дүшүрдү. Бу гызлар исә... Бунлары танымаг, нә дүшүндүкләрнн анламаг чәтинди...

Айдын, онунла янашы кедән гыза бахды. О, зәриф, мütәнәсиб бәдәнли бир гыз иди. Өзү дә чох сағлам кө-рүнүрдү.

— Кечә эвә тәк кетмәйә горхмурсан?

Сәкинәйә бу суал чох гәрибә көрүндү.

— Нәдән горхачам ки? Һәр күн кетдийим йолдур да. Бураларда гулдур-зад олмаз.

— Йә'ни һеч горхмурсан?

— Йох. Мән һеч бир шейдән горхмурам...

— Бәс белә...

Сәкинә даянды.

— Сиз эвинизә чатдыныз,—деди,—сағ олун... Мә-ним гызларыма ачығыныз тутмасын, тапшырарам даһа сизә саташмасынлар.

Айдын ону даяндырды.

— Сән өз гызларына һеч бир шей тапшырма.

— Нийә?

— Она көрә ки, мән онлардан инчимәмишәм, мән өзүм дә әлә зарафатчыям...

Айдынын бу сөзләри Сәкинәдә она гаршы кичик бир мараг оятды: «Гәрибә адамдыр».

— Сағ олун.

— Яхшы йол.

Айдын пилләкәни чыхыб ачары гапынын ачар ери-нә кечиртди.

Сәкинә хейли узаглашмышды. Лакин әлә сакитлик иди ки, о, узагдан ачарын чыггылытысыны вә ачылан

гапынын чырылтысыны эшитди, бир ан хаяла далды. Нә үчүнсә көксүнү өтүрдү.

Кәримов район мәркәзиндән еничә гайытмышды. Букун орада колхоз сәдрләринин вә совхоз директорларынын мүшавирәси варды. Йығыланларын һамысы бир сәслә һавадан шикайәт эдир, яғышын тәзә шитиләрин әжилмәсиннә манечилик төрәтдийи барәдә килейләнирдиләр.

Кәримов эвә гайыдаркән йолда, ишчи гүввәсинин чатмамазлыгы һаггында дүшүнүрдү. Бирдән Күлпәрини хатырлады. Кәримов өз ишчиләринин һамысынын адыны вә фамилиясыны билирди. Күлпәринин хәстәлийи ону лап дилхор эдирди. «Вахт тапыблар хәстәләмәйә—дейә дүшүндү. Колхозда олсайдылар азарламаздылар. Чүнки орада нөмрәләри тутмур. Орда ишләмәсән дишләмәзсән... Эйби йохдур, кедиб бахарыг, көрәрик нә хәстәликдир!»

Кәримов бу чүр фикирләшә-фикирләшә Күлпәринин олдуғу эвә кирди.

Директор йорған-дөшәкдә ятан, рәнки-руһу гачмыш Күлпәрини көрән кими онун доғрудан да хәстә олдуғуна инанды. Ачығы союду.

Отағын күнчүндә Күлгонча нә исә һазырлайырды. О, әриндән бошанандан сонра, Күлпәри бура кәлиб Күлгонча илә бирликдә яшайырды. Инди Күлгонча хәстә Күлпәрийә бир доғма адам кими гуллуғ эдирди.

— Һә,—дейә Кәримов кур сәс илә данышмаға башлады.—Бизим тәзә һәким сәнә бахыбмы?

— Бахыб...—дейә гыз явашдан чаваб верди.

— Нечә? Башы бир шейдән чыхыр? Дәрманданзаддан верибми?

Күлпәри тагәтсиз һалда башыны тәрпәдиб «Йох» деди.

Директорун кәнч һәким һаггында сорушдуғуну эшидән Күлгонча диқсиниб чайы дағытды. Өзүнүн онунла олан сөһбәтини хатырлады. О үмид эдирди ки, һәким она көмәк эләйәр, онун сәадәтини гайтарар... Ким билир, бәлкә әри онун сағлам олдуғуну эшидәндән сонра кери гайыдачаг... «Ахы мән о фелдшер арваддан пис дейиләм ки: о да инсандыр? Кәлиб Күлпәрийә бахмады. Нәди-нәди, Күлпәри мәним әвимдә олур...».

Бәли, Күлгонча бу һәкимә бөйүк үмидләр бәсләйирди. Өзү дә ки, башына кәләнләрин һамысыны ачыб она данышды. Инди, директорун сөһбәтиндән сонра арвадын гәлбиндәки сон үмид гығылчымлары да сөндү. О, Күлгончая, нечә көмәк эдәчәк: неч Күлпәринин хәстәлийиндән башы чыхмайыб...

Кәримов арвадын гәлбиндән нәләр кечдийини һисс эдирмиш кими ачыг-ачығына сорушду:

— Һә, бәс нә олду? Әрин һәлә гайытмайыб?

Күлгонча әлиндәки чай стәканыны директорун габағына гоюб неч бир сөз демәдән үзүнү яна чевирди.

— Зәрәрдән башга неч бир хейриниз йохдур. Кишини гачыртдын. Бизи бухалтерсиз гойдун. Әрини дейирәм. Өзү чыхыб кетдийи бәс дейил, фелдшери дә дартыб апарды... Бири хәстәләнир, бири арвадындан күсүб совхоздан кедир. План долмур. Арада мәним үзүм данланыр. Әмәлли-башлы бир һәким дә көндәрмирләр ки, неч олмаса бу хәстәләри мүәличә эләйә. Ушағын биринин әлине кағыз вериб көндәриб ки, ала, һәкимдир. Мән она бахан кими нә юванын гушу олдуғуну билдим. Дедим ки, фикирләш, бала, сонра пешман оларсан. Дейир: «Олмарам, бураны өзүм сечмишәм»—Директор сусүб отагда варкәл эләди, сонра Айдынын өзү илә данышырмыш кими ачыглы-ачыглы әләвә этди:—Нә дейирик, сән «сеч», хәстәләр дә чәһәннәмә—нә олар, олар..

Кәримов Күлпәринин отағындан чыхыб совхоз идарәсинә кедә-кедә: «Йох әзизим,—дейирди,—һәлә инди йәчән мәни неч кәс алдада билмәйиб. Мән сәндән иш тәләб эдәчәйәм, бачарырсан буюр ишлә, бачармырсан—хош кәлдин, башга ер «сеч».

Кәримов бир анлыға аяг сахлады, истәди ки, дөнүб элә бу саат һәкимин янына кетсин вә онунла ачыг данышсын. Лакин өзүнү элә алды. Һәлә вахты дейил, һәләлик сәбр этмәк, ишләринә фикир вермәк лазымдыр. Гой ишләсин. Әкәр доғрудан да бир шей билмирсә, Кәримовун көзүнә күл үфүрә билмәз; о, факт топлайыб һәкимин һагг-һесабын гояр габағына. Кәримов адамла данышмағын гайдасыны билир... Одур ки, директору таныялар, күчүнә бәләд оланлар онун әмрләринә даһа бөйүк итаәтлә гулаг асырлар...

IV фәсил

Бүтүн кечәни яған яғыш, анчаг сәһәрә яхын даянды. Нава ишыглашанда этрафы бүрүйән галын думан пәрдәси яваш-яваш сейрәлмәйә башлады. Яғышын ююб тәмизләдийн яргаглар, отлар пар-пар парылдады.

Күчәдән гыз-кәлинин шән сәси эшидилирди. Ағачларын яргагларындан сәпәләнән союг яғыш дамчылары гызларын бойнуну, чийини исладыр, онлар да күлә-күлә чыгырыр, кәнара атылыр, бир-бирини чагырыр, учадан даныша-даныша сәһәрин думаны ичәриндә көздән итирдиләр.

Совхозун күчәләри илә кишиләр ики-бир, үч-бир учадан сәһбәт эдә-эдә плантасиялара доғру кедирдиләр. Бә'зиләри көйә бахыб башыны булайырды: ахшам енә яғачаг.

Совхозун ишчиләри плантасиялара яхынлашырдылар. Думан кет-кедә дағылдыгча тәбиәт бүтүн көзәллийн илә инсанын көзү гаршысында чанланырды. Әввәлчә яхындакы дағлар вә мешәләр, сонра исә узаглардакы гарлы дағ зирвәләри юхудан айылырмыш ки-ми, думандан тәмизләнәрәк, ачылан эзәмәтли мәнзәрәни тамамлайырды.

Плантасияларда һәят гайнамаға башлайырды.

Бүкүн гадынлар-гызлар, элә бил гәсдән, алабәзәк кейинмишдиләр. Яшлы гадынлар ағ, ортабаблар чәһрайы, гызлар исә, ал гырмызы кейинмишдиләр.

Сәкинә йүйүрә-йүйүрә өз гызларына чатды. Онлар чай колларынын арасы илә сәһәләринә тәрәф кетдиләр.

— Бир даян, ай Сәкинә,—дейә Лейла узагдан ону чагырды.

Сәкинә даянды. Лейла чатыб онунла янашы кетмәйә башлады. О, Сәкинәнин күллү өрпәйини дүзәлдиб сорушду:

— Бизә тәрәф нийә кәлмирсән, ай гыз?

— Валлаһ, Лейла хала, иш о гәдәр чохдур ки...

— Наһаг утанырсан, сәнә енә дейирәм, көмәк лазымдыр, һамыдан чох зәрәр сәнин сәһәнә дәйиб...

— Чох сағ ол, Лейла хала, бир тәһәр өзүмүз өһдәсиндән кәләрик.

Лейла үзүнү туршутду.

— О гызлар ки, сәндә вар, онларла иш көрмәк ол-маз.

Сөз Сәкинәйә тохунду.

— Нийә, ай Лейла хала, мәним гызларыма нә олуб ки?

— О Астарадан кәлән гыз, Күллүдүр, нәдир, онун әлиндән иш кәлир?..

Бу доғру иди. Анчаг Сәкинә енә чаваб верди:

— Галан гызлар ки, яхшы ишләйир. Онлар Күллүйә дә көмәк эдирләр.

Лейла сәһбәти дәйишди:

— Тәзә һәким бизә гонаг кәлмишди. Яхшы адама охшайыр. Анчаг чох чавандыр. Бир аз сәндән дә данышды.

Сәкинәнин янаглары хәфиф гызарды.

— О мәнән нә даныша биләр?

Лейла күлдү.

— Билмәк истәйирсән?

— Нә дейир, десин! Тәләсирәм, Лейла хала, сағ ол. Сәкинә гачараг гызларын ардынча кетди.

...Плантасиянын кәнарында ики киши коллара тәрәф әйилиб нә исә данышырды. Онлар бура һамыдан габаг кәлмишдиләр. Бу адамлардан бири район партия комитәсинин катиби Сәфәрли, о бири исә совхозун агроному Мәммәдов иди. Онларын бахдыгы колун будагларындан чоху гурумушду.

— Оһо, беләләри чох имиш ки,—дейә Сәфәрли саралыб гурумуш башга коллары көстәрди.

— Көрүрсүнүзмү, йолдаш Сәфәрли,—дейә Мәммәдов көксүнү өтүрүб гашгабағыны төкдү. Гашгабаглы олмаг онун мулайим симасына һеч ярашмырды.— Көр шахта башымыза нә кәтирди!—О үмидсизликлә әлини елләди.—Белә коллары чыхардыб атмаг лазымдыр. Мән гәт'и сурәтдә тәклиф эдирәм, бунларын әвәзинә тәзә шитилләр әкмәк лазымдыр. Бу коллары тәзәдән дирилтмәк чәтин мәсәләдир.

Мәммәдов әйилиб сағлам колун будагларындан бирини ерә әйди, торпаға япышдырды.

— Будаглары азча чәртиб бу чүр ерә басдырырлар. Будаг ана колдан тамамилә үзүлмәдийи үчүн өз гидасыны һәмин колун һесабына алыб бөйүйүр. Элә ки, будаг мөһкәмләниб ерә көк атды, ону ана колдан

кәсиб айырырлар. Беләликлә ени чай колу тамамилә сәрбәст вә мүстәгил бир һәят сүрмәйә башлайыр.— Мәммәдов будағы бурахыб дүзәлди.

Орта яшлы, арыг бир адам олан Сәфәрли диггәтлә Мәммәдова бахырды. Райком катибинин гашлары арасында көрүнән чапыг, симасына чидди бир ифадә верирди. Оңун нәзәрләри элә бил дейирди: «бүтүн бунлар чох яхшы ишдир. Лакин мәни башга мәсәлә марагландырыр».

О гайғылы нәзәрләрлә, даяндыглары саһәни көздән ксчирди:

— Бу Сәкинәнин участокудур?

— Бәли.

— Нәби, де көрүм бу колларын белә олмасы гызы руһдан салмайыб?

— Хәйр, руһдан дүшән дейил,—дейә Мәммәдов чаваб верди.—Иә'ни дүзүнү десәк, әлбәттә, тә'сир эләйиб. Анчаг ишдән союмайыб, кечә-күндүз чалышыр. Сиз ки, ону яхшы таныйырысыз...

Сәфәрли Сәкинәнин яхынлашдығыны көрүб Мәммәдовун голундан тутараг плантасиянын ичәриләринә доғру кетди. Көрүнүр ки, о һәлә бир гәдәр дә Мәммәдовла тәкликдә данышмаг истәйирди.

— Нәби, мән бир шейи айдынлашдырмаг истәйирәм. Бу гызлар билирләрми ки, коллар нә үчүн хәстәләниб?

— Күман эдирәм ки, билирләр... Коллар она көрә хәстәләнибләр ки...—дейә Мәммәдов давам этмәк истәди, лакин Сәфәрли онун сөзүнү кәсди:

— Мән билирәм, сәнин үчүн айдындыр. Анчаг ядындан чыхартма ки, сән али савадлы мүтәхәссисән. Онлар исә сәдә ишчиләрдир. Дүздүр, онлардан бә'зиләри чай усталарыдыр. Анчаг онларын нәзәри билийи йохдур. Мән билмәк истәйирәм ки, Сәкинә өзү өз ағлы илә бу хәстәлийин сәбәбини баша дүшмүрмү? Дәрин дүшүнмәйи бачарырма? Әсас мәсәлә будур.

— Мәнә элә кәлир ки, баша дүшүр. Һәтта о бу шахта вурмуш коллары тәзәдән дирилтмәйә чалышыр. Мәнимлә бәрк мүбаһисә эләйир.

Сәфәрли разы һалда күлүмсәди:

— Бах бу яхшыдыр, гой мүбаһисә эләсин! Мадам ки, мүбаһисә эләйир, демәк фикирләшир. Нәби, биз

адамларда эмәйә ярадычы мүнасибәт тәрбийә этмәли-йик. Элә элмәлийик ки, онлар иш просесиндә йүксәлсинләр, инкишаф этсинләр, чалыш ки, адамларыныз өз сәнәтләринә йийәләнсинләр, тәшәббүс көстәрсинләр. Гой чалышыб яратсынлар!

Мәммәдов катибин сөзләрини динләйир вә фикирләширди. Бәли, Сәфәрли дүз дейир, әсас мәсәлә адамларын өйрәнмәйә, чалышмаға, тәшәббүс көстәрмәйә чан атмасыдыр. Кәрәк совхозун сәдә ишчиләри агрономлуг элминә йийәләнсинләр.

Катиб элә бил Мәммәдовун нә дүшүндүйүнү һисс этди:

— Бу ишдә, совхоз ишчиләринә сәнин көмәйин чох олмалыдыр,—дейә Сәфәрли сакит бир сәслә давам этди.—Ахы сән тәк агроном дейилсән. Сән эйни заманда совхозун партия тәшкилатынын катибисән.

Элә бу вахт, Сәкинә һәйәчан ичиндә онлара яхынлашды.

— Йолдаш Мәммәдов, бах енә дейирәм, коллары чыхартмаячам, бу да йолдаш Сәфәрли...

Сәфәрли вә Мәммәдов бир-бирләринә бахдылар. Сәфәрли күлүмсәди. Агроном гызы гәсдән гызышдырмаға башлады.

— Чыхартмаг лазымдыр. Нийә сән өзүнү артыг әзиййәтә салырсан. Сәнә дейирәм ки, бу ишдән бир шей чыхмаячаг. Тәзәсини әкмәк лазымдыр.

Гызын көзләри яш илә долду. «Райкомун катиби ону мудафиә этмәкдәнсә, кәнарда дуруб һеч бир сөз демир». О, фикрини исбат эләмәкдән өтрү сөз ахтармаға башлады.

— Демәк асандыр. «Чыхарт тулла»,—дейә о һәйәчанла сәсләнди.—Бу колларын үстүндә нечә ил зәһмәт чәкилиб, һәрәсинин 6 яшы вар. Дөвләт малыдыр. Йох, бунлары чыхарыб атмаг олмаз. Сағалтмаг лазымдыр. Мән кечәләр ятмайырам, сәһәрәчән чай һаггында китаб охуюрам. Мән чох яхшы билирәм ки, коллар нийә белә олуб. Биз кечән гыш онлары аз күбрәләмишик. Кәрәк биз коллара азот, фосфор верәйдик. Торпағы юмшалдайдыг. Кәрәк биз гуллуг эләйиб гоймаяйдыг ки, онлар донсунлар. Кәрәк көкләринин үстүнү өртәйлик. Онда коллар һәр чүр шахтая дөзәрди. Будур, бахын, бунлар ки, давам кәтирир. Шахталар ядыныздан

чыхыб? Амма көрүрсүңүз ки, колларын чогу давам кетириб.

Сәкинә бирдән-бире гулаг асанларын она бахараг күлүмсөдийини көрдү. Гыз көзлөрүнн ерә дикди.

— Мәнә күлүрсүңүз?—дейә гашларыны чатды.

— Йох, Сәкинә,—дейә Сәфәрли чидди бир сәслә чаваб верди,—күлмәли һеч бир шей йохдур. Әксинә биз севинирик, гой сәнин гызларын һамысы сән фикирләшдийин кими фикирләшсинләр. Гой онлар да сәнин кими китаб охусунлар. Гой дүшүнсүнләр... Бу чох яхшы ишдир.

Сәфәрли Мәммәдова тәрәф дөндү:

— Йолдаш Мәммәдов, Сәкинә бир сөз деди, эләйәр, инди ки, о, коллардан айрылмаг истәмир, гоюн сағалтсын.—Сонра о, Сәкинәйә сары дөнүб сорушду:—Ай гыз, Лейланын мангасы сәнә көмәк эләмәк истәйир, нийә разы олмурсан?

Сәкинә башыны ашағы салды.

— Йолдаш Сәфәрли, мән бу вахта гәдәр пис ишләмишәм?

— Йох... Инди бу барәдә сөһбәт кетмир. Шахта вә гураглыг һамыдан чох сәнә зәрәр вериб, әлбир ишләйиб вәзиййәтдән чыхмаг лазымдыр.—Сәфәрли Сәкинәйә диггәтлә бахырды.—Өз күчүнә инанырсан? Бу ишин өһдәсиндән кәлә биләчәксән? Һөкүмәт биздән бол мәнсул көзләйир...

— Баша дүшүрәм,—дейә Сәкинә чаваб верди,—йолдаш Мәммәдов бизим гызларла агротехники мәшғәләр апарыр. Инди биз өз ишимизи тамамилә башга чүрә гурачағыг.

Узун илләр партия ишиндә олан Сәфәрли адамлары танымағы бачарырды. О, Сәкинәнин сөзләриндәки сәминийәти о дәгигә һисс этди.

— Яхшы. Гой сән дейән олсун.

О, папиросуну яндырыб сорушду:

— Ону билирсән ки, совхозлара әләвә саһәләр вериләчәк?

— Билирәм. Она көрә дә йолдаш Кәримовдан әләвә саһә истәмишәм.

Сәфәрли күлүмсәди:

— Амма сәнинлә Кәримов шикайәт эләйирсиниз ки, адамыңыз чатмыр,—дейә Мәммәдова мүрачиәт этди.

Сонра узаглашмагда олан Сәкинәнин даһынча бир гәдәр бахыб әләвә этди:—Бу гыз өз ишинин өһдәсиндән кәләчәк, мән буна инанырам...

— Сәкинә кимиләри аздыр,—дейә Мәммәдов чаваб верди,—гыз дейил, гызылдыр...

— Тәрбийә этмәк, етишдирмәк лазымдыр, йолдаш парторг,—дейә Сәфәрли онун сөзүнү кәсди.—Бу күнләрдә сәни бүрөя чағырачағыг. Данышарсан, көрәк сясси-күтләви ишләрнн нә вәзиййәтдәдир.—О папирос көтүйүнү атыб әлини Мәммәдовун чийинә гойду:—Инди исә, кедәк, Нәби, истәйирәм тәнәффүс вахты ишчиләрлә сөһбәт әдәм.

Күллү тарлая кәләндә дә гәшәнк кейинирди. О, чай колларынын гуру будагларыны арытламагла мәшғүл иди. Гаггылты сәси эшитди, дөнүб башы үзәриндән дәстә илә учан гызыл газлара бахды. Нә гәшәнк учурдулар! Мави көйүн фонунда онлар, һавада сүзән пайыз ярпагларыны андырды. Гушларын йүнкүл кәлкәләри чай колларынын үстү илә шүтүйүрдү. Күллү әлләри илә о кәлкәләрдән биринә тохунмаг истәди. Кәлкәләр исә һеч бир гүввәйә табә олмадан узаглашараг колларын арасында көздән итирди... Одур, газлар артыг Күллүнүн йолдашларынын саһәси үзәрилә учурлар. Анчаг гызлар бу гәшәнк гушлара мәнәл гоймадылар. «Ахмаглар!» дейә Күллү фикирләшди.

Күллүнүн көзү юхарыда, гушларда олдуғу һалда зәриф әлләри колларын гурумуш будагларыны сындырды. Бирдән о бәрк гышгырды:

— Ай!

Сәкинә о саат онун башынын үстүнү алды.

— Нә олду, ай Күллү?

Күллү әлини синәсинә сыхыб шикайәтләнди:

— Бу да ишдир; әл-аяғым да корланды...

— Ахы нә олуб?

Күллү бир сөз демәдән бармағыны Сәкинәйә көсәтәрди. Кичик бир чөп дырнағынын алтына батмышды.

— Гой чыхардым. Яхшы, бундан сонра, коллары өзүмүз арытларыг, сән дибләрини юмшалт... Әлини мәнә вер.

Сәкинә чәлд чөпү чыхартды.

Күллү һөвсәләсиз деди:

— Билирсэн ки, ер белләмәкдә мәним әлим йохдур.

Сәкинә юмшагчасына:

— Яхшы,—деди,—бәс инди биз нейләйәк?

— Билмирәм,—дейә Күллү әли илә янагыны йохлайыб әләвә этди,—дейәсэн гыздырмам да галхыр.

Сәкинә, Күллүнүн әлини өз әлине алыб нәбзини йохлады.

— Ай гыз, сәндә гыздырма һаны?!
Күллү тәкид этди:

— Сәнә дейирәм, гыздырманын ичиндә янырам.

— Бәлкә һәкимә кетмәк истәйирсэн?

— Һә, ай сағ ол,—дейә Күллү севинди,—һәкимә кетсәм яхшы олар. Дәрмандан-заддан верәр...

Әлә бил Күллү буну көзләйирди. О, юн жакетини чай колунун үстүндән көтүрүб чийнинә атараг узаг-лашды.

Сәкинә бир мүддәт онун ардынча бахыб күлүмсүндү: «Инди аллаһ билир, Күллү языг һәкимин башына нә оюн ачагач...» Сонра Күллүнүн саһәсиндәки чай колларынын гуру будагларыны арытламаға башлады.

Иши яхшы тошкил әләмәк үчүн Сәкинә саһәни манга үзвләри арасында бөлүшдүрмүшдү. Саһәнин яхшы ерләри Фрося илә Күлгончая дүшмүшдү. О бири һиссәләр дә пис дейилди. Анчаг Сәкинә хусусилә Фросянын вә Күлгончанын ерләри илә фәхр эдирди.

Күлгонча колларын артыг будагларыны кәсиб сыраларын арасыны дүзәлтди. Сонра дикәлиб саһәйә бахды. Тәбәссүмдән үзү шыггланды. Колларын ярга-лары чох сых вә бөйүк иди. Онлар күнәшдә түнд яшыл мэхмәр кими бәрг вурурду. Чай яргагларынын йыгыл-масы 10 күн иди ки, гуртармышды. Инди колларын үстүнү сары, ағ-бәнөвшәйи чичәкләр бәзәмишди.

«Көр нә гәдәр тохум олачаг!—дейә Күлгонча фикирләшди.—Дүняда һәр шей тохум верир. Чай колу да... Онун вердийи тохумлар миллионларла чай колу демәкдир.... Дүняда һәр шей өзүндән сонра нәсл гоюб кедир. Бәс мән?» Онун гәлбини ачы бир һисс бүрүдү. О өз гара бәхтини хатырлады. Яхшы ки, енә бу иш, бу гызлар вар, йохса Күлгончанын үрәйи кәдәриндән

партларды. Бурада о һәр шейи унудурду. Күлгонча бу коллара, өз баласына гуллуг әләйән бир ана кими гуллуг эдир, гайгы көстәйирди.

О, енә гәлбинә сохулан бу гара фикирләри унудмаға чалышараг чошгун һөвсәлә ишә киришди. Бирдән башына гәрибә бир фикир кәлди: «Көрәсэн бу тохумлары йыгыб тәзә саһәләрдә әксәк нә олар? Ахы коллар бу торпаға өйрәнибләр, тохуму һөкмән битәр. Онда даһа пул вериб шитил алмарыг. Көр нә гәдәр гәнаәт олар!»

Күлгонча ағлына кәлән бу ени фикирдән руһланды. О нечә олурса-олсун өз фикрини еринә етирәчәкдир. Гой бу тәшәббүс онун, арзусунда олдуғу баласы олсун. Бәлкә бир адам тапылды, деди ки, бах Күлгонча да дүняда яхшы, хейирли бир иш көрүб.

Айдын хәстәләринә баш чәкиб тибб мәнтәгәсинә гайыдырды.

Мәнтәгәйә яхынлашанда о, көзләринә инанмады. Күллү эйванда даяныб көздәйирди. Айдын аддымларыны ейинләтди, пилләкәни чыхыб Күллүйә чидди бир нәзәр салды:

— Салам. Мәнә көрә гуллуғунуз?!

Күллү анчаг гызларын арасында өзүнү сәрбәст апар билирди. Инди исә бирдән-бирә тутулду, дили долашды:

— Ай доктор, дейәсэн мәним гыздырмам вар...

— Буюрун ичәри...

Күллү бир гәдәр тәрәддүд көстәрдикдән сонра отаға кирди.

Айдын она яхынлашыб нәбзини йохлады, сонра термометри гыза вериб, отурмаға ер көстәрди.

Күллүнүн биринчи олагаг мәнтәгәйә кәлмәси нә үчүнсә кәңч һәкими севиндирди. Айдын ондан сорушду:

— Бу вахта гәдәр неч типтрәдиб-гыздырмысыныз?

Күллү кәлдийинә пешман олмушду. О, ушаг кими додагларыны бүзүб чаваб верди:

— Хейр...

— Нә әчәб?

— Билмирәм... Мән бура тәзә кәлмишәм... чәмис бир ил анчаг олар.

— Гардан кәлмисиниз?

— Астарадан.

— Йәни чай саһәсиндә ишләмәйи бу гәдәр севирсиниз?

Күллү үз-көзүнү туршутду:

— Әһ...

— Бәс онда нийә кәлмисиниз, өзүнүзә башга иш тапа билмәдиниз?

— Охуюрдум... Бир илдән сонра шәфгәт бачысы олачагдым...

Бу сөзү эшитчәк Айдын даһа да марагланды.

— Нечә?! Шәфгәт бачысы? Бәс нийә олмадыңыз?

— Әһ,—дейә Күллү зәриф әлини һавада елләди.— О гәдәр дәрман ады адамын ядында галар... Анам деди, оху, адымызы батырма. Дедим истәмирәм. Савашдыг, мән дә ачыг эләйиб көчдүм бура.

— Демәли, истәдийинизә наил ола билмәдиниз.

— Билмәдим... Яддашым харабдыр.

— Чох тәәссүф... Инадлы олмаг лазымдыр. Сиз «Әсл инсан һагында повест» китабыны охумусунузму?

— Хейр...

— Орада Мерес'ев адлы бир тәйярәчи тәсвир олу- нур, онун ики аягыны кәсирләр, буна бахмаяраг о енә тәйярәчиликдән әл чәкмир, мәгсәдинә дә наил олу- р.

Күллү тәәччүблә Айдына бахды.

— Белә шей ола билмәз.

— Сиз о китабы тапын, охуюн,—дейә Айдын аяға галхыб термометри Күллүдән алды.— Гыздырманыз йохдур.

Гызын янаглары гыпгырмызы гызарды.

— Йохдур?—дейә Күллү сахта бир севинчлә со- рушду.— Яхшы олду, демәк хәстә дейиләм?

Бу садәләвһ гызын ишләтмәк истәдийи кәләк о гә- дәр айдын иди ки, кәнч һәким өзүнү сахлая билмәйиб күлүмсүндү. О, столун далындан дуруб әлләрини чи- биңә гойду, пәрт олуб пәртмүш гызы сүзмәйә башла- ды. «Нә көзәл оғландыр—дейә Күллү өз-өзүнә дүшүн- дү.— Нә гәшәнк гашлары вар...»

Айдын Күллүнүн парлаян көзләринә фикир вермә- дән тәмкинлә онун суалына чаваб верди:

— Йох, сиз әлә күман әтмәйин, дүшүндүйүнүз гә- дәр дә сағлам дейилсиниз.

— Нечә?—дейә гыз һәйәчанла сорушду,—мәним һарам хәстәдир?

— Әйләшин,—Айдын мүлайимликлә күлүмсәди.— Әйләшин, сизинлә сөһбәт эләйәк. Онда биләрсиниз ки, сизин һараныз хәстәдир.

Күллү шүбһә илә она бахды вә өз сифәтинә чидди ифадә вермәйә чалышараг стулун кәнарында әйләшди.

— Нә олар, эләйәк дә!

Айдын стола дирсәкләниб гызын көзләринин ичинә бахды:

— Сиз инди мәшғул олдуғунуз иши севмирсиниз,— деди.

Бу сөзләр о гәдәр көзләнилмәз олду ки, Күллү әв- вәл данышмаға сөз тапмады, сонра әтираз әтмәк ис- тәди. Лакин Айдын ону даяндырды вә бир даһа тәкрат этди.

— Севмирсиниз.

Күллү артыг әтираз әтмәди:

— Тутаг ки, беләдир.

— Бурада пис бир шей йохдур. Мәсәлән мән рия- зийәт әлмини севмирәм. Мән һеч бир вахт яхшы рия- зийәтчы ола билмәздим... Лакин һәким олмағы чох арзу эләйирдим... Она көрә һәким олдум.

Күллүнүн рәнки бир аз гачды, фикирли-фикирли күлүмсәди:

— Мәним сизә пахыллығым тутур...

— Нә үчүн?

— Мән дә бир заман һәким олмаг арзусундайдым,— дейә гыз әтираф этди. Сонра бир гәдәр фикирләшиб деди:—Бизим гызлар да өз ишләрини, сәнәтләрини чох севирләр... Хүсусән Сәкинә. Әлә Фрося да, Күлназ да; нә дейим—һамысы. Мән чох чалышдым ки, онлар кими олум. Анчаг бачармадым... һәким дә ола билмәдим.

— Сизә ким мане олур?

— Нә билим,—дейә о, шылтаглыгла чийинләрини чәкди.—Өзүм... Горхурам бачармаям...

— Нечә яшыңыз вар?

— Он сәккиз...

— Һәлә кеч дейил...

Күллү көксүнү өтүрдү:

— Йох; бу мүмкүн дейил.

— Нийә?

— Ахы мән ониллийи дә гуртармамышам, доггузунчу синифдән мәктәби бурахмышам.

Айдын бир гәдәр фикирләшиб нә исә гәт этди:

— Мән сизи онунчу синифин програмы үзрә һазырлашдырмағы өһдәмә көтүрүрәм. Һәлә ядымдан чыхмайбы...

Күллү башы илә рәдд әдиб лагеид бир һәрәкәтлә сачларыны дүзәлтди.

— Элә олайды ки, адам көзләрини юмайды, бир дә ачанда көрәйди ки, һәким олуб... Даһа бу зәһләтөкән әзбәрләмә, дәрман адлары, нә билим, чүрбәчүр диагнозлар, филанлар олмаяйды.

Гызын бу зарафаты Айдыны элә бил юхудан айылтды. Диагнозлар! Ахы о индийә гәдәр һәлә Күлпәринин хәстәлийини тәйин эдә билмәмишди... Һәтта букүн хәстәнин янына да кетмәйә үрәк эләмәмишди. Һалбуки, бу иши тәхирә салмаг олмаз. Бәс Сәмәд, бәс хәстә ушаглар? Күлпәринин кәдәр долу көзләри?

— Йох,—дейә Айдын сәрт бир сәслә чаваб верди,—яхшы һәким олмаг үчүн һәтта институтда 6 ил охумаг белә кифайәт дейил.. Йох, Күллү. Бу о гәдәр дә асан иш дейилдир.

Айдынын рәнки гачмыш үзүнә баханда Күллү истәр-истәмәз өзүнү йығышдырды. Айдын она тәрәф яхынлашыб гаршысында даянды вә данышмаға башлады. Күллүйә элә кәлирди ки, Айдын она дейил, тамамилә башга бир ерә бахды.

— Яхшы, һәким олмаг... Күллү, һәм чох шәрәфли, һәм дә мәс'улиййәтли ишдир. Һәким инсанларын һәяты, онларын сағламлығы үчүн чавабдеһдир. Инсан исә бизим өлкәдә һәр шейдән гиймәтли, һәр шейдән йүксәкдир... Сән һеч тәсәввүр эдирсәнми ки, бу көрдүйүн адамлар, о сәнинлә ишләйән гызлар нә бөйүк гәһрәманлыглар көстәрирләр? Сәмәди таныйырсанмы? Бах мән онун һәяты үчүн чавабдеһәм, онун ушагларынын һәяты үчүн чавабдеһәм. Инди анладын, һәким нә демәкдир?!—Айдын, баягдан бәри она тәәччүблә гулаг асан гыза бахды,—Күллү, сән мәни баша дүшдүмү? Билирсән, мән чох чәтинлик чәкирәм. Тәк ишләмәк олдугча чәтиндир. Мәним о гәдәр ишим олачаг ки, һеч

билмирәм нә эләйим. Бир көмәкчим дә йохдур. Сән бә'зи шейләри билирсән. Мән дә көмәк эләрәм. Кәл мәним янымда, мәнтәгәдә ишлә! Сән бурада даһа чох хейир верәрсән, өзүн дедин ки, медисинаны севирсән. Тәнбәлликдән дә яхан гуртарар. Биз сәнинлә йүзләрлә адамын чаныны гыздырмадан хилас әдәрик.

Күллү даһа тәәччүбләнмирди. Инди о, һәкимин үзүндәки ифадәнин нечә дәйишдийинә, онун парлаян көзләринә диггәтлә бахырды. «Каш бир дә гашларыны чатыб күлүмсәйәйди» дейә Күллү дүшүндү.

— Яхшы, фикирләшәрәм!—дейә чаваб верди.

Күллү үрәйиндә чохдан разы иди. Тәмиз иш, сәлигәли кабинет... Ағ халат да ки, йәгин, она чох ярашар...

Айдын исә енә һәйәчанла сорушду:

— Күллү, сән мәним сөзләрим яхшы баша дүшдүмү?

— Әлбәттә, бурада айдын олмаян нә вар ки?—О, ериндән галхды.—Мән кедим. Сағ олун. Сизә дә мәсләһәт көрүрәм ки, бир аз валерян ичәсиниз, рәнжиниз чох гачыб, һәйәчанлысыныз.

О кандарда даяныб бич-бич күлүмсәди:

— Бүтүн дәрманлардан анчаг валерян ядымда галыб.

Айдын халатыны әйниндән чыхарыб пенчәйини кейди вә хәстәләрин сияһини олан говтуғу көтүрүб кабинетдән чыхды, бирбаш идарәйә кетди.

О, һәр дөфә Кәримовла көрүшәчәйини дүшүндүкдә дахилән бир горху һисс эдирди. Лакин нә этмәк оларды, кетмәк лазымды.

Кәримов мүшавирәни тәзәчә гуртармышды. Көрүнүр мүшавирә чох гызгын кечмишди: кабинетдән чыханларын һамысы гыпгырмызы пөртмүшдү. Бәзиләри дә гашгабаглы иди. «Йәгин директор бәрк тәпиниб», дейә Айдын фикирләшди. Будур, Кәримов өзү дә брезент плашыны кейә-кейә ағыр аддымларла кабинетдән чыхды. О, Айдынын саламыны башынын йүнкүл һәрәкәтилә алды. Әлбәттә, Кәримов чох яхшы билирди ки, һәким онун янына кәлиб, лакин бунунла белә Айдына мәһәл гоймадан янындан өтүб кечди. Ири вә архайын аддымларла узаглашан Кәримова чатмаг үчүн Айдын, демәк олар ки, йүйүрмәли олду. О, директора чатыб тәнкнәфәс данышмаға башлады:

— Йолдаш Кәримов, мән сизинлә чох мүнүм мәсәлә һаггында данышмаг истәйирдим.

Лакин директор һеч бир шей эшитмирмиш кими йолуна давам әдирди.

— Әли,—дейә о, йолдан кечән гоча бир фәһләни сәсләди.—Сәфәрли һәлә кетмәйиб ки?

— Йох, шитиләкилән ердәдир.

Айдына элә кәлди ки, Кәримов ону көрмүр, суалыны тәкрар әтмәк истәйирди ки, директор бирдән она тәрәф дөндү:

— Билирсән, Сәфәрли кимдир?

— Йох,—дейә Айдын ғысача чаваб вериб һирсиндән додағыны дишләди.

— Нечә ки, йох, райкомун катибидир. Гәһрәмандыр, чәһһәдә олүб.

Ишин бу ериндә Сәфәрлиннин характеристикасы Айдыны чох аз марагландырырды. Нә олар ки, чох яхшы, гой гәһрәман олсун.

— Лап яхшы,—дейә о лагейдликлә чаваб верди.—Мәсәлә беләдир, йолдаш Кәримов, мән истәйирдим ки...

Кәримов онун сөзүнү кәсди:

— Яхшы, сәнин һаггында она нә дейәчәйәм?

Айдын тәәччүбләнди:

— Нечә йә'ни нә?

— Дейим, кимдир? Нәчидир?

— Нә дейәчәксиниз ки? Дейәрсиниз ки, һәкимәм, Бакидан кәлмишәм... Истәйирәм ки, бурада ишләйәм, тә'хирә салынмаз ишләр вар...

— Белә де, тә'хирә салынмаз ишләр...—дейә Кәримов кинайә илә сәсини узатды.—Бәс о мөндән сорушса ки, бу һәкимин чамаатын хәстәлийиндән башы чыхыр я йох? Онда нә дейим?

Айдына элә кәлди ки, ичәрсиндә нә исә ғырылыб дүшдү. Онун дили тутулду.

— Һә, де көрүм, мән она нә чаваб верим?—дейә Кәримов амансызлыгга давам әтди.—Дейим ки, йох, һәлә башы чыхмыр? Күлпәри ғыздырма ичиндә яныр, анчаг һәким совхозда кәзир. Беләдир я йох? Әлбәттә ки, беләдир. Оланы кизләтмәк олмаз ки!

— Мән ону сағалдачам,—дейә Айдын боғуг бир сәслә чаваб верди,—мөһләт верин... Мән кечәләр ятмырам... Сәһәрәчән китаб охуюрам...

— Мәнә китаблардан нийә данышырсан?!—Кәримов әлини елләди,—мән иш адамыям, мәнә иш кестәр, китаблары кәрәк орада, мәктәбдә охуяйдын. Бурада адамлары сағалт. Бура истәһсалатдыр...—Кәримов өзүндән чыхмышды.—Нә мөһләт, нә китаб?... Хәстә чан верир... Өләндән сонра баш дашына язачагсан ки, рәһмәтлик филан хәстәликдән өлүб?

Айдын сусурду. Кәримов һәкимин «һәддини билдирдикдән» сонра гуру-гуру сорушду:

— Һә, нә демәк истәйирдин? Анчаг тез ол, мәним йолдаш Сәфәрли илә вачиб ишләрим вар...

Айдын мәчбур олду ки, тәләсә-тәләсә өз план вә арзуларыны Кәримова данышсын. Кәримов чәлд адымларла чай колларынын арасы илә кечиб кедир, Айдын исә онун янынча йүйүрүр, коллара илишәрәк бүдәйирди.

— Мән ағыр хәстәләрин сияһисини тутмушам. Дөрд нәфәр фәһләдир, дөрд нәфәр дә ушаг. Фәһләләр кәрәк ишдән азад олсун; чүнки...

— Сонра?—дейә Кәримов онун сөзүнү кәсди.

— Сонра да ки, мәнә көмәкчи лазымдыр... Иш чох дур... Бир дә ки...

— Һә, сонра?

— Бир дә ки, мәнә бир бөйүк, ишыглы отаг лазымдыр. Ушаглар үчүн айрыча хәстәхана дүзәлтмәк истәйирәм... Сәһийә мөнтәгәсинин янында белә бир отаг вар... Демәк олар ки, бошдур... һәрдәнбир амбардар кәлир. Онун да амбарын янында отагы вар...

— Айдындыр, сонра?

Кәримов һәр дәфә «сонра» дедикчә Айдынын овгаты даһа да позулурду. О, нәфәсини дәриб үмидсизликлә деди:

— Ән вачиб мәсәлә дә батаглыгы гурутмагдыр.

— Нә батаглыгы?—дейә Кәримов даяныб сәрт-сәрт сорушду.

— Бурада яхынлыгдадыр, мешәдә... Дүнән кедиб бахмышам... Бир оғлан бәләдчилик эләди.

— Оғлан кимдир?

— Адына Овчу дейирләр.

— Гуртардынмы?—дейэ Кәримов сорушду.

Онлар чай колларынын арасында идилэр. Айдын чай күлләринин хош райиһәсини чийәрләринә чәкиб әтрафа бахды. О бир анлыға һәр шейи унутду. Башдан-баша чичәкләрә гәрг олмуш чай плантасиясы, ишләйән адамларын алабәзәк палтарлары, ағачлар, узагда көрүнән дағлар, тәмиз һава—һәр шей көзәл, һәр шей тәрәвәтли иди...

— Һә, йолдаш һәким.—Кәримовун сәси Айдыны бу мәнзәрәнин сейриндән айырды,—мән сәнә гулаг асдым, инди дә сән мәнә гулаг ас. Мән иш адамыам. Хам хәял-лар эләмәйә нә лүзум вар, нә дә вахт! Ишләмәк лазымдыр. Билдинми? Яхшысы будур, кет Күлпәрини сағалт! Мән адамлары ишдән бурахмаячағам. Һеч адам-лар өzlәри дә ишдән галмаг истәмәзләр. Биз адамла-рымызы белә тәрбийә эләмишик. Лап хәстә олмая, нә ола—һеч бири ишдән галмаз. Бу биринчиси, икинчиси дә ки, ушағлары эвләриндә мүаличә эләйә биләрсән. Һеч бир көмәкчи филан да вермәйәчәйәм. Өзүм ишчи ахтарырам. О ки, галды батаглыг мәсәләси, бир дөфә-лик бил ки, мәним өз ишим, өз планым вар. Мән бу планы еринә етирмәлийәм. Һөкүмәт лазым билсә ба-таглыгы өзү гурудар.

Гәт'и, әтираза йол вермәйән бир тәрздә дедийи бу сөзләрдән сонра Кәримов дөнүб чәлд аддымларла узаг-лашды.

Айдын ериндән тәрпәнмәди. О фикирләширди ки, нә этсин. «Әкәр һөкүмәт лазым билсә»... Бәс биз нәйик? Бу бизим вәзифәмиздир, һөкүмәт бизим әвәзимизә гә-рар чыхармаячаг. Гәрибә адамдыр! Гоймур ки, чаваб да верәсән! Анчаг мән мәсәләни белә гоймаячағам! Кә-римов сәһв эләйир».

Йох, Айдын горхаг дейилди. О дишләрини бир-би-ринә сыхыб әлләрини чибинә сохараг Кәримовун да-лынча кетди.

— Салам, йолдаш Зейналов!—дейә, ким исә ону чағырды. Айдын башыны галдырыб, гаршысында Сәки-нәни көрдү.

Сәкинә өзү дә билмирди нийә Айдыны чағырды, ин-ди о нә данышачагды... «Мән ону нийә чағырдым?» дейә, өз-өзүнә тәәччүбләнди. Лакин кеч иди.

— Салам, Сәкинә!

— Айдын Кәримовун ардынча баха-баха әлини Сә-кинәйә узатды:

— Дейирләр, Күллүнү өз яныныза ишә көтүрмәк истәйирсиниз?

Айдын башы илә тәсдиг этди:

— Директор бурахмыр. Амма, онсуз да ки, ишим кетмәйәчәк.

«Көр Күллү, бу оғланын үрәйинә нә тез йол тап-ды», дейә Сәкинә фикирләшди.

Сәкинә күлдү. О чох гәшәнк күлүрдү.

— Һә, горхурам ону ишдән бурахмасынлар... Би-лирсиниз, инди бизим өзүмүзә дә адам лазымдыр... Ола билләр ки, бурахмасынлар... Истәйирсиниз, мән сизә кө-мәк эләйим?

Айдын севинди:

— Чох яхшы иш көрәрсән, Сәкинә!

Сәкинә көксүнү өтүрдү:

— Яхшы... мән чалышырам, йолдаш һәким, чалы-шырам, Күллүнү сизә версинләр.

Айдын фикирли-фикирли сорушду:

— Сәнин сәһән бурадыр?

— Бәли.

— Нә бөйүкдүр!..

Айдын енә көзләрилә кими исә ахтармаға башлады.

— Кими ахтарырсыныз?

— Кәримову.

— О инди Сәфәрлинин янында олар.

Айдын фүрсәти әлдән вермәк истәмәди. О дәгигә Сәкинәни орада гоюб йүйүрдү.

О, йүйүрүр, адамлар да дөнүб тәәччүблә она ба-хырдылар. Онлардан бәзиләрини Айдын таныйырды. Будур Фрося, кәтмән онун әлиндә оюнчаға охшайыр. Көрәсән о нә гайырыр? Бу да Күлназ—колун ярпаг-ларыны йохлайыр. Архын янында ишләйән дә Фатма-дыр. Һамысы Сәкинәнин мангасынын үзләридир...

Узагда—Айдын ону күч илә сечирди—бир киши бү-зүшәрәк плантасиядан чыхырды. Бир арвад да онун далынча гачыб чийнинә бир палто салды. Һә, бу Сә-мәдир. Дейәсән титрәтмәси башлайыб...

Айдын тәләсик аддымларла Сәфәрли илә Кәримо-вун дурдуғу ерә чатды.

Тәзә саһәдә гызғын иш кедирди. Саһә дәрәд тәрәф-дән чәкилмиш узун ипләрлә әһатә олунмушду. Фәһлә-ләрән бир нечәси кичик чалалар газыр, о бириләри дә чәлд бу чалалара күбрә төкүрдүләр. Сонра бу газыл-мыш ерләрә чаһи шитилләри бастырырдылар. Намы сәлигә вә әһтиятла ишләйирди.

Сәфәрли бурадача даяныб шитилләрин бастырыл-масына диггәтлә фикир верирди.

— Мәсафәләр дүзкүндүрмү? — дейә о, гоча брига-дир Әмир дайыдан сорушурду:

— Дүздүр, йолдаш Сәфәрли! Дүз метр ярым.

— Бәс шитилләрин арасы?

— Ййирми беш сантиметр.

Сәфәрли разы һалда башыны тәрпәдиб узаглаш-ды. О, бирдән-бирә шитилләрин арасында «чыртдан» шитил көрүб ашағы әйилди вә Мәммәдову янына ча-гырды.

— Бу шитил бирилликдир?

— Бирилликдир,—дейә Мәммәдов чаваб верди.

— Икииллик әксәниз яхшы олмазмы? Ахы тәчрүбә көстәрир ки, бириллик шитилләр давамсыз олур. Бу горхулудур...

— Бурада ким ишләйр?—дейә Сәфәрлинин далын-ча кәзән Кәримов йогун сәслә сорушду.

Адамларын ичәрисиндән орта яшлы бир арвад ирә-ли чыхыб директорун габагында даянды, әлләри гол-туғунда, сүаләдичи нәзәрлә сакит-сакит она бахды. Ағзыны яшмагламышды. Белиндә шал, башында исә динкә варды.

— Нә әфәл адамсан,—дейә Кәримов гышгырмаға башлады.—Адама нә гәдәр дейәрләр ки, әкәндә, ики-иллик шитил әкин? Сиз мәним үчүн планы белә дол-дурурсунуз!—О шитили гопарыб арвадын бурнунун габагында силкәләди.—Бу да сизин көрдүйүнүз иш! Гәбул этмәйәчәйәм, лап ики йүз гектар олса да өзүм һәр шитили бир-бир йохлаячагам! Зай иш үчүн бир-баш мәнәкәмәйә верәчәйәм! Өзүнүз билин. Бу дөвләт малыдыр.—Кәримов Сәфәрлиә тәрәф чәпәки бир нә-зәр салыб давам этди:

— Гоймарам бош рәгәмләрлә партияны алдадасы-ныз. Мән кәрәк планы намусла еринә етирәм!

Арвад сәсини чыхармыр, лагәйдликлә директорун дедикләринә гулаг асырды. О, Кәримовун белә рәфта-рына артыг алышмышды. Гышгырмаг нәйә лазым-дыр. Адам кими баша сал гуртарсын кетсин. О өз са-һәсиндәки иш илә һеч дә башгаларындан аз мараглан-мыр... Арвад Кәримовун һирсли сифәтинә бахыб союг-ганлылыгга чаваб верди:

— Гой белә шитилләр йолламасынлар. Гой бир ил дә сахласынлар, икииллик әләйиб йолласынлар.

Сәфәрли күлүмсүндү.

Кәримов дөнүб Айдынын яхында дурдуғуну көрдү вә баша дүшдү ки, һәким катибә шикайәт әләмәк фик-риндәдир. Кәримов Сәфәрлиә яхынлашыб гулагына нә исә пычылдады. Йәгин ки, о, кәнч һәким барәсиндә өз мүлаһизәләрини бәри-башдан катибә данышмаг истә-йирди: хамдыр, хәстәликдән-заддан башы чыхмыр, өзүндән чүрбәчүр шейләр чыхарыр. Саатда бир тәләблә кәлир: отаг вер, көмәкчи вер, һәлә бунлар бир яна галсын, башлайыб ки, ишнини-күчүнү бурах, батаглыгы гурут.

— Намы о?—дейә Сәфәрли гашгабагыны төкүб со-рушду.

— Будур, бурда дуруб.

Айдын мәсәләнин нә ердә олдуғуну баша дүшдү. Бунулла белә, Сәфәрлинин она бахдыгыны көрүб янаш-ды, салам верди.

— Йәгин ки, даһа мәним һаггымда һәр шейи билир-синиз.

Сәфәрли диггәтлә кәнч оғланы сүздү. Онун мәрәд сифәти, айдын бахышлары катибә, көрүнүр, яхшы тә-сир бурахды. Додаглары хәфиф күлүмсәди.

— Бәли, бир аз билирәм!

— Мәсәлә беләдир, йолдаш Сәфәрли. Директо-рун мәнә, даһа доғрусу, ишимә олан мүнәсибәтини дүз-күн һесаб этмирәм. Бу барәдә сизинлә данышмаг истә-йирдим.

Кәримов, Сәфәрлиә тәрәф әйилиб явашдан деди:

— Бәлкә бир аз кәнара чәкиләк? Яхшы дейил. Адам-лар вар. Мәним авторитетим...

— Нә авторитет? Горхма, һеч бир шей олмаз. Әлә белә сөһбәтдир, эдирик. Бир дә сән һаглы олдуғуна ар-хайынсанса, даһа нәдән әһтият эдирсэн?—Сәфәрли

саатына бахыб Айдына тэрэф дөндү?—Яхшы оларды ки, мәним яныма, Астарая кэлесиниз. Мән ахшам далынызча машын көндөрөрәм.

Бу тәклиф Айдынын үрәйиндән олду:

— Лап яхшы оларды, йолдаш Сәфәрли! Нәм дә Астарада, бир хәстә һаггында һәкимләрлә мәсләһәтләшмәк истәйирәм.

— Нә, дейәсэн чәтин хәстәйә раст кәлмисиниз?—дейә Сәфәрли сорушду.

— Бәли... Диагностуну тәйин эдә билмирәм,—дейә Айдын, этираф этди.—Бир айдыр ки, хәстә йорған-дөшәкдәдир.

— Бир ай? Қимдир о?

— Тәзә кәлән фәһләләрдәндир,—дейә Кәримов донгулданды.—Әрчивандан кәлиб. Кәлән кими дә, йорғандөшәйә дүшүб. Чох дәймә-дүшәрди...

— Даян.—Дейә Сәфәрли бирдән онун сөзүн кәсди.—Әрчивандандыр? Ахы орда дурғун сулар чохдур. О суларда инсан һәяти үчүн чох горхулу микроблар олур. Онлар дәриден адамын бәдәнинә кечир.

Айдын диң Сәфәрлинин көзләринин ичинә бахырды. Санки, о, бу көзләрдә, чохдан бәри она эзийәт верән бир суалын чавабыны ахтарыды. Сонра, бирдән чәлд дөнүб совхоза тэрэф тәләсди. О, худаһафизләшмәйн дә унутмушду.

— Көрүрсүнүз дә, белә ушаг-мушағын алиңә диплом вериб көндәрирләр ки, һәкимдир,—дейә Кәримов еңә донгулданды.

Сәфәрли исә узун заман Айдынын далынча бахыб күлүмсүндү. Сонра, о, Мәммәдова сары дөнүб мезәмәтлә деди:

— Бу нә ишдир, Нәби? Ишчиниз бир айдыр ятыр, индийә кими хәстәханая-зада көндәрмәмисиниз?

У фәсил

«Победа» бөйүк сүр'әтлә кечәнин гаранлығыны яра-яра асфалт йол илә Астарая кедирди.

Айдын машынын юмшаг отурачагында әйләшәрәк букүнкү һадисәләри бир-бир хатырлайырды. Сәфәрли илә сөһбәтдән сонра, о чантасыны көтүрүб бирбаш Күлпәринин янына гачмышды. Нәкимин әлиндәки метр

ярым узунлугда резин боруну көрән хәстә, Айдыны һеч яхына бурахмамышды. Айдын ики саат ялварыб яхармышды, хәиш этмишди ки, хәстә зонду гәбул этсин—бир шей чыхмамышды. Айдын пешман кери гайытмаг истәмишди. «Бу нә демәкдир?—дейә Айдын үмидсизликлә дүшүнмүшдү,—һеч кәс мәнимлә һесаблашмаг истәмир».

Нәһайәт о, Күлпәрини бир тәһәр разы салмышды. О, Күлпәринин он ики бармаг бағырсагындан ширә көтүрүб ону микроскоп алтында йохламышды. Микроскоп алтында ширәйә бахаркән гырмызы ган күрәчикләрини мәһв эдән анкилостомалары көрмүшдү. Бу паразитләр бәдәндә инсан һәяти үчүн тәһлүкәли олан ган азлығына сәбәб олур. Нәһайәт хәстәлиийн диагнозу тәйин эдилмишди. Айдын, букүн Астарая кетмәйиндән истифадә эдиб Күлпәри үчүн дәрман алмаг фикриндә иди.

Автомобилин ишығыны көрүб һүрмәйә башлаян итләрин сәси кәнч һәкими фикриндән айырды. О, «нечә дә гаранлыгдыр» дейә дүшүндү. Айдын совхозун чираған күчәләрини хатырлады. Кәримова һаг вермәк лазымдыр. О, совхоз үчүн аз ишләр көрмәйиб... Лакин бунула белә Айдынын тәсәввүрүндә, Кәримовун этди-йи тәрифәлайиг ишләр онун характери илә уюшмайырды. Бәлкә дә о, сәһв эдирди. Бәлкә дә Кәримов яхшы адамдыр. Дүздүр, кобуллуғ инсан үчүн мәнфи чәһәтдир. Әкәр она галса, элә һәр адамын хасийәтиндә өзүнә көрә мүййән бир пис чәһәт, бир чатмамазлығ вар. Бәс нә үчүн Кәримов Айдына белә пис тәсир бағышлайыр?

Айдын чох дүшүндү. Нәһайәт белә гәрара кәлди ки, Кәримов онун иши үчүн һеч бир манечилик төрәдә билмәз, йәгин ки, һеч истәмәз дә. «Мән өз ишими көрәчәйәм. О, мәнә нә эләйә биләр ки? Неч бир шей! Амма Сәфәрли тамамилә башга адамдыр. Садә, сақит, гайгыкеш. Мәним далымча һәтта машын да йоллайыб.—Айдын дурухду.—Бәлкә һеч о, мәнә көмәк этмәйчәк? Нәлә көрүшүн нәтичәсини габагчадан демәк олмаз». Айдынын үрәйи һәйәчандан сыхылды. Бәлкә Сәфәрлинин янына кетмәздән әввәл Мәммәдова көрүшүб мәсләһәтләшәйди? Лакин Айдын динчлик билмәйән өткәм бир оғлан иди. Бир иши көрүрсәнә эһтирасла көр, әкәр

бирисилә тоггушурсанса да, әтирасла тоггуш. О, Кәримовла белә бир тоггушмая һазырлашырды.

Узагдан шәһәрин ишыглары көрүнмәйә башлады. Бир аздан сонра машын Астарая чатды.

Район партия комитәсинин ерләшдийи икимәртә-бәли бина эквалипт, гәләмә вә палма ағачлары арасындан күч илә сечилирди.

Сәфәрлинин иш отагынын пәнчәрәләри бирбаш дәннә ачылырды.

Отагын диварында Астаранын хәритәси асылмышды. Сәфәрли столун далында отуруб китаб охуяурду.

Үстүнә мешин вурулмуш гапы сәссиз ачылдыгындан райком катиби, ичәри кирән Айдыны көрмәди.

— Ахшамыңыз хейир, йолдаш Сәфәрли,—дейә Айдын гапынын янында даяныб салам верди.

— Кәл, кәл, йолдаш Зейналов,—Сәфәрли китабы өртдү. Айдын китабын чилдиндә язылмыш «Байрагдарлар» сөзүнү охуду.

— Яхын әйләш... Һә Күлпәри нечәдир?..

Айдын кәлиб катибин янында әйләшди.

— Дейәсән хәстәлийи Анкилостомоздур! Чох горхулу хәстәликдир,—дейә о, башыны тәрпәтди.

— Сағалда биләчәксәнми?

Айдын инамла чаваб верди:

— Чәтини диагнозу дүз гоймаг иди. Бу хәстәлийи мүәлицә этмәкчин биздә күчлү дәрманлар вар.

Сәфәрли папирос яндырыб Айдына да тәклиф этди.

— Чох сағ олун, чәкән дейиләм.

— Нийә, һәким олдуғунуз үчүн?—дейә Сәфәрли күлмүсүндү.

— Йох, нийә, һәкимләрин чоху чәкир... Элә белә, үмүмийәтлә чәкән дейиләм. Бир нечә дәфә тәшәббүс эләмишәм. Анчаг папирос чәкмәкдән һеч бир зөвг алмамышам.

— Элә әслиндә мән дә бир зөвг алмырам! Анчаг нәдәнсә тәркидә билмирәм, адәтдир, нә билим, бәлкә башга бир сәбәби дә вар... Һә, мән сизи динләйрәм.

Айдын, кәлдийи күндән бәри көрдүйү ишләрден, батаглығын гурудулмасы мәсәләсиндән данышыб, кәлчәк иш планыны Сәфәрлийә изаһ этди.

— Бәс нийә Кәримовла бир рәйә кәлә билмирсәнниз?—дейә Сәфәрли сорушду.

— Билмирәм. Бәлкә дә тагсыр мәнәдир? Йәгин Кәримова элә кәлир ки, мән, һәкимә анд олмаян ишләрә гарышырам...

Сәфәрли чаваб вермәк әвәзинә столун үстүндәки «Коммунист» гәзетини Айдына көстәрди.

— Букүнү «Коммунист»и охумусанмы?

— Ачыгы, букүн имкан тапмамышам.

— Ал, баш мәгаләни оху.

Айдын гәзети охумаға башлады. Сәфәрли отагда кәзинир, һәрдәнбир дә кәзалты Айдына бахырды. Баш мәгаләдә кәнд зиялыларындан, онларын тәсәррүфат вә мәдәни ишләрдәки бөйүк ролундан бәһс әдилирди. Дейилирди ки, кәнд зиялылары колхозларда бөйүк гүвәдир.

Айдын гәзети столун үстүнә гоюб, фикрә кетди.

— Һәләлик мән сәндә һеч бир тагсыр көрмүрәм,—дейә Сәфәрли сөзә башлады. Онун үзүндә чидди бир ифадә варды.—Сән өз ролуну, өз ишини яхшы баша дүшүрсән. Бундан башга да, сәнин батаглығы гурутмаг һаггындакы тәклифин хошума кәлир.—О, хәритәйә яхынлашыб Айдыны чағырды.

Айдын да хәритәйә яхынлашды. Она элә кәлирди ки, Сәфәрли Астаранын хәритәсинә дейил, һара һә ирәлийә, һеч кәсин көрә билмәдийи бир кәлчәйә бахыр... Сәфәрли сөзүнә давам этди:

— Бу, Астаранын хәритәсидир. Астара республикамызын ән кәзәл районларындан биридир. Бурада кәндлиләр әсас әтибарилә дүйү әкирдиләр. Индисә бу районда яваш-яваш субтропик биткиләр әкилмәйә башлайыр, бу ерләр кет-кедә абадлашыр. Артыг чох ерләрдә батаглыглар гурудулмушдур. Совхозларын чоху дүйү әвәзинә чай әкмәйә башламышдыр. Хәстәликләр хейли азалмышдыр. Өлүм һаллары чох надир вахтларда олур. Кәлән ил биз бурада беш мин киловатлыг электрик стансиясы тикәчәйик. Астаранын бүтүн кәндләринә әнержи верәчәйик.

Сәфәрли элә һәвәслә данышырды ки, санки онун гаршысында тәкчә Айдын дейил, бөйүк бир аудитория вар иди.

— Сән чавансан, Айдын. Өлкәмизин чографиясы сәнин кәзләрин өнүндә дәйишир, сән бизим кечмишимиз билмирсән... Даһа доғрусу, сән кечмишимизни өз

көзләринлә көрмәмисән. Сән, кәнч пәлливан кими, һәр иши, нечә дейәрләр, бир нәфәсә баша вурмаг истәйир-сән... Сән бура тәзә кәлмисән, билмирсән кечмишдә бураларда нә чүр һәят сүрүбләр... Сиз кәнчләр кечмиш һаггында дүшүнмәйи севмирсиниз... Чох вахт мәсәл үчүн, сиз чох чәтин бир шәраитдә тәзә салынан асфалт йолу көрмүрсүнүз, фикир вермирсиниз. Чүнки, сизин фикринизчә, йол әлә белә дә олмалыдыр: энли, асфалт... Башга чүрә ола билмәз. Амма, көһнә араба йолу о саат сизин диггәтинизи чәлб әдир, «бу нә йолдур?!» дейә сиз өзүнүздән чыхырсыныз. Беләдир, йохса йох?... Сиз истәйирсиниз ки, һәр шей бирдән-бирә олсун: һәм электрик стансиясы, һәм мәдәнийәт сарайы, һәм хәстәхана, һәм мәктәб... Бәли, әлә биз яшлылар да буну истәйирик...

Сәфәрли, бармагыны хәритәнин үстүндә кәздирмәйә башлады:

— Буралар, чох зәнкин, мәһсулдар ерләрә чевриләчәк. Бурада биз бол мәһсул йығачагы... Лимон, портагал, фейхуа, тунг, хурма, чай... Дәниз кәнарына асфалт йоллар чәкиләчәк. Һәр ердә мәдәнийәт очаглары тикиләчәк. Астаранын кәләчәк хәритәси будур. Әлбәттә ки, бунларын һеч бири өз-өзүнә яранмаячаг. Бөйүк әмәк лазымдыр. Чалышмаг, кечә-күндүз ишләмәк лазымдыр. Бу ишдә һаманын көмәйи лазымдыр: колхозчуларын да, совхоз ишчиләринин дә, сизин, интеллигенсиянын да.

Сәфәрли сусуб отагда варкәл әләди. Сонра Айдынын габагында даянараг фикирли-фикирли деди:

— Кәримов бачарыглы, һәм дә чох ишкүзар ишчидир. Амма хасийәти чох түнддүр. Буна көрә дә бәзән кобүд сәһвләрә йол верир.

— Белә сәһвләр үчүн...—дейә Айдын гәзәблә диләнди.

Лакин Сәфәрли нәзакәтлә онун сөзүнү кәсди:

— Тәләсмә, йолдаш Зейналов. Көкүндән балталама. Кәримовла аранызда олан тоггушманы да шәхси әдәвәтә чевирмәк лазым дейил. Унутма ки, сиз совет адамларысыныз. Бир өлкәдә, бир гурулушда яшайыб ярадырсыныз. Инсанлара тәкчә һәким көзү илә бахмаг кифайәт дейил. Онларын башга чүр көмәйә дә әһтиячлары олур. Мәсәлән, тәнгид вә өзүнүтәнгид. Бу кәмәк,

һәйинки тәкчә Кәримова, мәнә, Мәммәдова—Сәфәрли күлүмсүндү—һәтта сәнә дә лазымдыр. Бу барәдә фикирләш.

Артыг чох кеч иди. Кетмәк лазым иди.

— Кечәни шәһәрдә гал,—дейә Сәфәрли тәклиф әтди.—Сабаһ машин сәни совхоза апарар.—О Айдынын әлини сыхды.—Ишиндә сәнә мүвәффәгийәт арзу әдирәм... Чамаатла, совхозун ишчиләри илә, коллективлә яхын олмаг, гайнайыб-гарышмаг лазымдыр. Тәк әлдән сәс чыхмаз...

Айдын мейманхананын пәнчәрәси гаршысында даяныб байыра бахырды.

Дәнизин саһилиндә ерләшмиш кичик, лакин гәгәшәнк Астара шәһәринин ағ дашдан тикилмиш гырмызы тахтапушлу әвләри, көзәл хиябанлары, маһир рәссамын яратдыгы көзәл бир ләвһә кими Айдынын көзләри гаршысында чанланырды. Күнәш санки мави сулара баш вуруб, еничә бойланыр, дәнизин сәһичи ал-гырмызы рәнкә бояйыр, әвләрин шүшә пәнчәрәләриндә аловланырды. Әлә бил бүтүн әвләр, һүндүр ағачларын зирвәләри, саһилә гәдәр әниб кәлән мешәләр од тутуб янырды. Дағларын этәкләриндә чай плантацияларынын нәһәнк квадратлары көрүнүрдү.

Сәфәрли илә кечәки сәһбәт Айдыны бәрк һәйәчәндәндирмәшды. О бүтүн кечәни һәмән сәһбәтинин тәсири алтында арзу вә хәяллара гапылмыш, дейәсән, һеч ята билмәмишди...

Инди гаршысында ачылан мәнзәрәни сәйрәдәркән енә катибин сөзләрини хатырлады. «Буралар чох зәнкин, мәһсулдар ерләрә чевриләчәк. Бурада биз бол мәһсул йығачайыг...» Айдынын батаглыг вә Гара күзкү һаггындакы планы кәләчәк Астаранын бу хәритәсиндә өзүнә ер тапмалы иди.

Айдын даһа мейманханада отура билмәйиб күчәйә чыхды. Шәһәр чоһдан оянымышды. Айдын күчәдән кечән адамлара, йүклү машинлара, о тәрәф бу тәрәфә шыгыян велосипедләрә баха-баха кедирди.

Көйдә бир парча булут көрүндү... Чох кечмәдән сәма боз, бәнөвшәйи, күмүшү булутларла өртүлдү. Бир

гәдәр ашағыда түстү кими яйылан гара булут исә шид-дәтлн яғыш яғачағыны көстәйрди.

Илдырым чахды, көй курулдады—ири яғыш дам-лалары эвләрнн гырмызы кирәмйт дамларыны вә пән-чәрә шүшәләрннн тагтылдатмаға башлады.

Айдын бир балконун алтында далдаланыб, яғышын эмәлә кәтирдийи көлмәчәләри шаппылдада-шаппыл-дада эвләрннә гачан ушаглара, онларын далысынча тәләсән кичик вә бөйүк тулалара, һинләрннә гачан тоюглара тамаша эдирди.

Күчә бошалды. Ялныз өрдәкләр, газлар һәйәтләр-дән дәстә-дәстә күчәйә чыхыр, чала-чухура долмуш яғыш суюна баш вурур, сонра дөшләрннн кәрәрәк га-надларыны бир-биринә чырпыр, гагтылдайырдылар... Саһил тәрәфдән далғаларын курултусу эшидилирди. Думан даһа да галынлашыр, әтрафдакы дағлар көрүн-мәз олурду.

Нәһайәт яғыш сейрәлди.

Парчаданмыш ағ булутларын арасындан көй сәма көрүндү. Күн чыхды. Асфалт күчә айна кими парыл-дады, яшыл отлардан вә ярпаглардан асылыб галан һәр дамба брильянт кими бәрг вурду. Ушаглар күчәйә чыхыб сәки бою ахан селдә ора-бура гачмаға, ойна-маға башладылар.

Айдын Күлпәри үчүн дәрман алыб совхоза йола дүшдү.

VI фәсил

Мәммәдов Күлпәрннн көрмәйә кетди.

Гаш гаралырды. Яғышдан сонра тәпәләрдәки яшыл отлар даһа түнд рәнкә чалырды. Көй һәлә ишыг вә шәффафды, ерә исә бәнөвшәйи көлкәләр әнирди.

Яшыл ярпагларын арасындан гушларын юхулу чивилтиси эшидилирди. Мешә тәрәфдә нә исә вәһши газлар, өрдәкләр фәған эдир, әлә бил онлар юхула-маға башлаян тәбиәти оятмаг истәйирдиләр.

Көйдә илк улдузлар сайрышырды.

Һарадан исә дайчанын гәриб, һәм дә һәйәчанлы кишнәмәси эшидилди. Мәммәдов ушаглыг илләрннн, өзү кими аягялын йолдашлары илә бирликдә ат отар-дығы вахтлары хатырлады...

Анасы—она дейәрди ки, һәрәнин көйдә бир улдузу вар. О улдуз сөнәндә, адам өлүр...

Балача Нәби, ахшамлар архасы үстә союг отун үстүндә узаныб атларын аягларындакы чидарларын чинкилтисинә гулаг аса-аса көйә, өзү үчүн сечмиш олдугу ән парлаг улдуза тамаша эдәрди...

Лакин думанлы бир ахшам өз улдузуну көйдә тап-маян Нәби ғышгыра-ғышгыра анасынын янына гачды:

— Ана, мәним улдузум сөндү!

— Бәлкә о һеч сәнин улдузун дейил, оғул,—дейә анасы она тәсәлли верди.

Ушаг өзлүйүндә әмин иди ки, батан улдуз онун өз улдузудур. Лакин енә дә анасы илә разылашды:

— Бәлкә әлә доғрудан мәнимки дейил...

Пайыз кәлди. Әлә бил Нәбинин ачығына, көйү тез-тез думан, булут бүрүйүрдү. Улдузлар чох кеч-кеч көрүнүрдү. Нәби өзү үчүн тәзә сечдийи улдузу да итир-ди. Амма о һеч бир шейдән асылы олмаяраг яшайыр, бөйүйүрдү...

Бах инди дә бир улдуз кечәнин гаранлыгында ғы-зыл кими ахыб, Мәммәдовун кетдийи эвин архасында көрүнмәз олдү. Нәби ушаглыг илләрнндә кечирдийи һәйәчанлары хатырлайыб күлүмсүндү.

— Кимдир?—дейә Күлгончанын сәси эшидилди.

— Мәнәм, Мәммәдов.

— Ай! Сән аллах бура һеч кәси бурахма!—дейә Күлпәри ялварды,—ахы мән ятагдаям.

— Билирсән кимдир? Мәммәдовдур. Бизим агроном, һәм дә совхозун парткому.

— Нә олсун ки, киши дейил?!

— Ай дәли, сән бизим Мәммәдову танымырсан. О арвад тайфасына һеч бахмыр. Әслинә бахсан, өзү ар-вадлардан гачыр. Инди йәгин бир вачиб иши вар ки, бура кәлиб.—Күлгонча Күлпәрнннн ялвармасына фи-кир вермәйиб ғышгырды:—бу саат, йолдаш Мәммәдов!

Күлпәри Мәммәдову чәмиси бир дәфә, ишә гәбул олундугу күн Кәримовун кабинетиндә көрмүшдү. Кә-римов Күлпәритә сөһбәт этдийи вахт Мәммәдов бир тәрәфдә даяныб она бахырды. Әслиндә она йох, онун башы үзәриндән һарая исә узаглара бахырды. Күлпә-ри бир-ики дәфә Мәммәдова кәзалты бахмыш, онун алнына төкүлән юмшаг сачыны вә сакит, мөһрибан

көзлөрүннн хошламышды. Кәримовун кабинетиндән чы-
хандан сонра, Күлпәри көксүнү өтүрмүш вә өзү дә сә-
бәбинн билмәдән кәдәрләнмишди...

Инди дә йолдаш Мәммәдов ичәри кириб, ону, рәнки
солмуш, додаглары чатламыш Күлпәринн ятагда көрә-
чәк...

Күлпәри үзүчү бир нараһатлыг һисс этди.

Лакин Мәммәдов артыг отагда иди. Гыз ону титрәк
киприкләри арасындан көрүрдү.

— Салам, Күлпәри, кефиниз нечәдир?

Күлпәриннн гәшәнж, чылпаг голу йорғанын алтын-
дан сүрүшүб чыхды. Өзүнү итирмиш Күлпәри аста-
дан:

— Салам,—дейә чаваб верди вә бирдән голунун
чылпаг олдуғуну көрүб тез бармагларыны Мәммәдовун
мөһкәм әлиндән чәкди. Янагларына гызарты чөкдү.

Күлгончаннн кетмәйә һазырлашдығыны вә йолдаш
Мәммәдову онунла тәкликдә бурахмаг истәдийини кө-
рән Күлпәриннн янаглары даһа да гызарды. Элә бил
од тутуб янырды. Клубда кино көстәрәчәкләр. Күл-
гонча хәстәннн янында адам олдуғуна севинди, тез ики
финчан чай төкүб столун үстүнә гойду, мүрәббә кәтир-
ди. Шалыны чийиннә салыб отагдан чыхды.

Гонаг исә элә бил ағзына су алыб отурмушду. Нә
динирди, нә данышырды.

Мәммәдов нийә сусдуғуну өзү дә билмирди. Инди ки,
кәлмисән, сорушдун, көрдүн хәстәннн һалы нечәдир,
өйрән көр бир шейә әһтиячы вар я йох, худаһафизләш
кет ишинә... Иш дә ки, чохдур...

— Чайныз соююр,—дейә Күлпәри күчлә эшиди-
ләчәк бир сәслә дилләнди.

— Нә?... һә, һә!—Мәммәдов юхудан айылмыш кими
олду. Чибиндән бир плитка шоколад чыхарыб Күлпә-
рийә узатды. Гыз алмаг истәмәди. Мәммәдов шокола-
ды күчлә она верди.

Онлар чайларыны ичдиләр.

— Инди нечә? Бир аз яхшысанмы?—дейә Мәммәдов
сорушду.

Күлпәри башы илә «һә» чавабы верди.

— Нә лазымдырса сизин үчүн дүзәлдә биләрик.
Сиздән демәк...

Гыз динмәди. Анчаг элә һей она бахырды!

Мәммәдов аяға галхды.

— Ишләмәк истәйирсән?—дейә сорушду.

Гыз зәиф сәслә чаваб верди:

— Чох.

Мәммәдов нә үчүнсә чибләринн ахтарды, сонра
әлини она узадыб деди:

— Сағ ол, Күлпәри...

Гыз енә динмәди. Мәммәдов бир аз өзүнү итирди.
Нәдәнсә күлүмсүндү вә гапыя тәрәф кетди.

Күлпәриннн зәриф сәси анчаг инди эшидилди:

— Хош кәлдиниз...

Бир нечә күндән сонра Күлпәри өзүнү о гәдәр яхшы
һисс этди ки, һәтта ятагдан дуруб кейинди вә отагда
кәзинмәйә башлады.

Бир дөфә о Күлгончадан сорушду:

— Бәс нийә йолдаш Мәммәдов даһа бизә кәлмир?

Һейрәтдән донуб галмыш Күлгонча кениш ачыл-
мыш көзләринн она зилләди.

— Сән ки, ону һеч отаға бурахмаг истәмирдин.
Утанырдын?

— Сән өзүн мәни баша салдын ки, о бизим совхо-
зун партия рәһбәридир... Гой кәлсин, бу онун борчу-
дур,—дейә Күлпәри өзүнә хас олмаян бир чәсарәтлә
тәкид әтмәйә башлады.—Бәлкә бириннн она дейиләси
сөзү вар.

— Бәс белә де!—Күлгонча тәәччүб вә һейрәт долу
көзләринн гызын көзләриндән айыра билмирди.—Она
дейиләси бир сөзүн вар!.. О сөзү биз билә билмәрик?..

— Кәләр, дейәрәм.

— Яхшы, мән она дейәрәм,—Күлгонча ағзыны бү-
зүшдүрдү.—Дейәрәм ки... ай йолдаш Мәммәдов, иши-
ни-күчүнү бурах, тез өзүнү етир Күлпәрийә... Сәнә хү-
суси сөзү вар...

Нәһайәт, Күлгонча вахт тапыб Мәммәдова деди
ки, Күлпәри онунла данышмаг истәйир.

— Нә барәдә?—дейә Мәммәдов элә бил диксинди.

— Буну өзү сизә дейәр, йолдаш Мәммәдов, йәгин
ки, сөһбәт мәнән кизлиндир.

— Тәәссуф ки, бу күнләрдә ишим лап чохдур... Она
дейин ки... йох, яхшысы будур, кичик бир кағыз язым,—

дейә Мәммәдов чиб дәфтериндән бир вәрәг чырыб яз-
маға башлады:

«Һөрмәтли Күлпәри! Яхын күнләрдә кәләрәм.
Тез сағалманызы арзу эдирәм. Плантасияда сизи
бөйүк, һәм дә марағлы ишләр көзләйир. Әлиниз
сыхырам.

Мәммәдов».

Кағызы дининин үстүндә, һәм дә тәләсик яздығын-
дан хәтти чәтин охунурду. Одур ки, Күлпәри кағызы
алтыб «Һөрмәтли Күлпәри!» сөzlәриндән башга бир шей
охуя билмәди.

Мәммәдов вахт тапыб онун янына кәләндә о, бир аз
инчик һалда деди:

— Нийә бу вахта гәдәр кәлмирдиниз?

— Бәс кағызымы алмамысан?

Гыз өзүнү итирди.

Бу, Мәммәдова башга бир тә'сир бурахды.

— Бәлкә һеч охумамысан, итирмисән?

— Йох, йох!—дейә гыз тәләсик чаваб верди, бир
анлыға үзүнү яна чевриб кағызы гойнундан чыхарт-
ды динмәзчә Мәммәдова көстәрди.

Онлар бир мүддәт бир-биринә бахдылар. Гыз
дүшүнүрдү: «Көрәсән нийә һеч данышмыр?» Мәммә-
дов да эйни шейи онун һаггында дүшүнүрдү. Нәһайәт
Күлпәри деди:

— Сиз тәләсирсиз... Билнрәм... ишә кетмәлисиз. Де-
йирәм, бәлкә бир дә вахт тапасыныз...

— Мүтләг кәләрәм...

Көрүшүб айрылдылар.

Гыз палтосуну чийиннә салыб эйвана чыхды. Мәм-
мәдов тини бурулана гәдәр ардынча бахды. О исә һеч
олмаса бир дәфә чеврилиб архасына да бахмады... Де-
йәсән бәрк тәләсирди.

Күлпәри эйвандан күчәйә энди. Зәифлийиндән сән-
дәләйирди. Яшыллыг ичәрисиндә гәрг олан эвләр, үфүг
бою узаныб кедән дағлар, мави сәма она элә көрү-
нүрдү ки, элә бил о, һәр шейә зәриф бир пәрдә арх-
сында бахырды.

Һарада исә лап яхынлыкта гугу гушунун гуггултусу
әшнидилди.

Күлпәри севинди, мешәйә тәрәф ериди. Күнәш ба-
тырды. Көй гырмызымтул бир рәнкә боянырды. Гы-
зардылмыш кирдә дәмир парчасына бәнзәйән күнәш,
элә бил индичә узагда парлаян «Гара күзкүйә» гәрг
олачагды.

— Ай гугу, ай гугу, бир мәнә фал ачсана. Мән чо-
му яшаячагам?—дейә Күлпәри пычылдады.

Гушун гуггултусу енә эшидилди: «Гу-гу, гу-гу...»

Күлпәри исә мешә илә ерийир, даяныр, ағачлара
сөйкәнир, йорғунлуғуну алыр, енә кедирди.

Гугу гушу исә һей тәкрар эдирди: «гу-гу, гу-гу».
Плантасияя нечә кәлиб чыхдығындан хәбәри олмаян
Күлпәрини көрән гызлар, севинчәк ону дөврәйә алды-
лар. Гучагладылар, әзизләдиләр. Гучагдан-гучаға ке-
чән Күлпәри күлә-күлә дейирди:

— Гугу гушу мәнә фал ачыб: йүз ил яшаячагам...

VII фәсил

Кәримов һеч бир шейи—нә мешәдәки батағлығы,
нә дә ону һәкимә көстәрәни, яддан чыхармамышды.

Сәһәр тездән Овчу вә онун йолдашлары Кәримовун
кабинетинә йығышдылар.

Кәримов әлләрини архасында чарпазлайыб отагда
о баш бу баша кәзир, арабир дә ачығлы-ачығлы ушаг-
лара бахырды. Бу ушағлары һарда итирсән, кедиб ба-
тағлыкта тапарсан. Әләхүсус бу Овчуну... Кәримов
горхурду ки, бу батағлығы гурутмаг мәсәләси планын
өдәнмәсинә мане олсун.

Лакин о, сөһбәти чох узагдан башлады. Кәримов
әввәлчәдән, бурая чағырдығы ушағларын мәктәбдә не-
чә охудуғлары барәдә мә'лумат топламышды. Әйрән-
мишди ки, бә'зиләринин «ики»си, «үч»ү чохдур. Овчу-
нун исә, гиймәтләри яхшы иди. Даһа доғрусу о, ә'лачы
иди. Лакин, бу да, директорун һирсини союда билмәз-
ди. Чүнки мәтләб башга иди.

— Һә, гулаг асын,—дейә о, нәһайәт сөзә башлады.—
Мән сизи бура она көрә йығмышам ки, сиздән чох на-
разы олдуғуму билдирим. Пис охуюрсунуз!—О, стола
яхынлашыб, орадакы сияһийә бахды.—Әсәдов Рамиз
кимядан «ики» алыб... Һачыев Мәлиһ—тарихдән «үч»!..
Бу нә демәкдир? Сиздән суал эдирәм, бу нә демәкдир?..

Ахы «үч» нэ гиймэтдир?.. Мэн о бөйүклүкдэ мэктеби онун үчүн тикдирмэмишэм ки, сиз «ики», «үч» аласы-ныз!

Овчу яваш-яваш ериндэн галхды. О истэйирди десин ки, керидэ галан йолдашларыны назырламагы өз үзэринэ көтүрүр, лакин Кэримов, сэрт бир ифадэ илэ онун сөзүнү кэсди:

— Отур. Нийэ сизин гиймэтлэриниз белэ ашагыдыр? Она көрө ки, чалышмырсыныз, дэрсэ назырлашмырсыныз. Сизинчүн гэшэнк китабхана тикмишик, ора кетмирсиниз. Амма батаглыгда, Гара күзкүнүн гырагында ахшамачан вейиллэнмэйэ вахт тапырсыныз!

Гара күзкүнүн адыны эшидэн Овчунун үрэйи шид-дэтлэ вурду.

— Батаглыгда ким вейиллэнир?—дейэ Овчу өзүнү сахлая билмэйиб ериндэн галхды.

Кэримов элэ буну көзлэйирди. О, кэскин бир һэрэ-кэтлэ Овчуя сары дөнүб, аз галды бармагыны онун көзүнэ сохсун:

— Сэн!

Овчу һеч көзүнү дә гырпмады. Өзүнү лагейд көс-тэрмэйэ чалышараг сорушду:

— Буну сизэ ким дейиб?

— Бир өрдэк. Гуйруғунда кэтириб. Сэндэн шикайэ-тэ кэлмишди.

Овчу дишлэрини гычыб эйлэшди. Бу хэбэри кэти-рэн «өрдэйин» ким олдуғуну, о, һисс этмэйэ башла-мышды. Бу она чох агыр кэлирди.

— Кедин!—дейэ Кэримов эмр этди.—Кедин охуюн!

Күчэдэ, идарэдэн бир аз аралы, ушаглар аяг сах-ладылар. Овчу деди:

— Мэн билирэм бу сас-күй нэдэн өтрү гопуб... Ба-таглыгы гурутмаг истэйирлэр... Батаглыгы, чөһөннэмэ, гой гурутсунлар. Горхурам Гара күзкү...—Овчунун бо-ғазы гуруду, сәси титрэди.

— Бэс һейф дейил?.. Дүняда ордан гэшэнк ер йох-дур!..

Бәли, ушаглара элэ кэлирди ки, ора дүнянын эн көзәл кушәсидир. Орда учалан көлкәли сөйүдлөрдән, гүдрәтли палыдлардан, онларын көвдэлэринэ сарма-шан зәриф сармашыглардан һарада вар?.. Сайсыз-һесабысыз бәзәкли гушларын мүхтәлиф аһәнкли хош

маһныларыны даһа һарада эшитмәк олар?.. Бэс о гол-будаглы уча чинар ағачынын тайы тапылармы?.. Яйын истисиндэ о будагларын арасындан Гара күзкүйэ атыл-мағын айры ләззәти вар.

Йох, Гара күзкүнү гурутмаг олмаз.

Сәһәр ачылан кими Айдын енэ дә кәлиб хәстәйэ дәйди. Хәстәләнәндән бәри илк дэфә иди ки, Күлпәри-нин гыздырмасы чәкилмишди. О, чох севинирди. Ай-дынын да севинчи ерә-көйэ сығмырды. Гыз о гәдәр һә-йәчанлы иди ки, данышмаға сөз тапмырды. О һеч нә демәдән Айдына бахырды. Көзләри миннәтдарлыг һис-синдәнми, я гәлбинэ сығмаян севинчдәнми—яшар-мышды.

Айдын хәстәдән разы галыб эвә гайыдырды. Йолда о бир дәстә ушагла үз-үзә кәлди. Овчу ушагларын ара-сында даянмышды. Айдын көһнә таныш кими она кү-лүмсәйиб әлини узатды:

— Салам, ай Овчу...

Лакин Овчу Айдынын әлини элэ бил көрмәди. Ки-найэ илэ һәкимә бахыб деди:

— Салам, йолдаш өрдэк!

Ушаглар пыгылдадылар.

Айдын өзүнү итирди.

— Нечә йә'ни өрдэк? Бу нә демәкдир?

— Бу о демәкдир ки, батаглыгдан бир өрдэк үчүб бура кәлиб вә һәр шейи ачыб данышыб!—дейэ Овчу һирслә чаваб верди вә чәлд, ушаглара тәрәф дөнүб:—Кедәк.—деди.

Айдын донмуш кими өз ериндә галды. Овчунун тә'нәси она чох бәрк тә'сир этмишди. Нә этмәк олар-ды? Оғлан да өзлүйүндә һаглы иди... Айдын сөзүнүн үстүндә дурмамышды, онун сиррини ачыб һамыя да-нышмышды. Лакин о нә эдә биләрди. Батаглыгы мүт-ләг гурутмаг лазымды...

Айдын ачы-ачы күлүмсүндү вә дөнүб яваш аддым-ларла сәһийә мәнтәгәсинә тәрәф кетди.

О, столун далына кечиб эйләшди, башыны әлләри арасына алараг фикрини чәмләшдирмәйэ чалышды. О, Овчуну севирди. Она көрә дә инчимәди. Лакин һисс этди ки, бурада о бөйүк чәтинликләре раст кәләчәк.

Лакин о өз мэгсэдиндэн дөнмэйчэк... Адамларын үрәйинә йол тапмаг лазымдыр. Батаглыгын гурудулмасынын эһәмийәтини онлара баша салмаг лазымдыр... Экәр онларын өзләри бу ишин өһдәсиндән кәлмәйә разы олсалар, нә яхшы оларды! Дүздүр, Сәфәрли дә көмәк этмәйә сөз вермишди, лакин буну көзләмәк олмазды. Иши Айдын башламалы иди. Совхозун ишчиләрилә данышмаг лазымды. Һәтта Овчунун өзүнү дә көрмәк лазым иди.

Күллү, гапыны ачыб ичәри кирди. О чох шән вә гывраг көрүнүрдү. Айдыны бикеф көрүб тәәччүблә сорушду:

— Сизә нә олуб, йолдаш һәким? Йохса хәстәлән-мисиниз?

Айдын башыны галдырыб көнүлсүз чаваб верди:

— Йох, бир шей олмайыб.

Күллү она яхынлашды.

— Нә олду, йолдаш Зейналов, мәни яныныза кәти-рирсинизми?

Айдын гәлбини сыхан фикирләри говмаг истәйир-миш кими, башыны силкәләйиб гыза бахды.

— Һөкмән кәтирәчәйәм...

Күллү Айдыны диггәтлә сүзүб деди:

— Билирсиниз, мән белә гәрара кәлмишәм ки, ах-шамлар кәлим сизә көмәк эләйим. Нә гәдәр ки, мәни плантасиядан бурахмайыблар, ахшамлар кәләчә-йәм...—Сусуб столун үстүндәки китаблара бахды.—Мән о сиз дейән китабы гызлардан алдым... Охуюрам, чох мараглыдыр. Лап сәһәрә кими охумушам. Ахы сиз дейирсиниз ки, инсан кәрәк ирадәли олсун...

Айдын пәнчәрәйә яхынлашыб фикирли һалда чаваб верди:

— Күллү, мәнә ахшамлар йох, сәһәрләр дә көмәк лазымдыр...

Элә бу вахт Сәкинә, Кәримовун кабинетинә дахил олду.

Кәримов, Сәкинәни көрүб бир гәдәр тәәччүбләнди, чүнки бу гыз башыны һәмишә ашағы салыб ишләр, өз мангасы илә мәшғул олар вә идарәйә чох кеч-кеч кә-ләрди.

Кәримов Сәкинәйә отурмаг үчүн ер көстәриб деди:
— Гызым, күн һаяндан чыхыб ки, сән мәни яд эт-мисән?

Сәкинә һәйәчаныны кизләдиб күлүмсүндү. О, күллү өрпәйинин учуну каһ бармагына долайыр, каһ да ачыр-ды...

— Йолдаш Кәримов,—дейә гыз данышмаға баш-лады,—сиздән бир хаһишим вар.

— Буюр, гызым...

— Күлдүйә ичазә верин һәкимин янында ишләсин...

Кәримов даһа да тәәччүбләнди.

— Гызым, бунун сәнә нә дәхли вар?

Сәкинә гызарды, әввәл дили сөз тутмады, сонра енә өзүнү элә алды:

— Бунун мәнә һеч бир дәхли йохдур... һеч бир дәх-ли йохдур... Анчаг совхозумуз үчүн лазымдыр... О һә-ким чавандыр, бу гәдәр адамла тәк бачармаз, она кө-мәк лазымдыр, Күллү тибб бачысы мәктәбиндә охуюб...

— Бәс онун саһәси?—дейә Кәримов сорушду.

— Онун саһәсини мәнә верин.

Кәримов өзүндән чыхды:

— Ай гыз, сән башыны итирмисән, нәдир? Бу ки, бир һектардан артыг эләйир!

Сәкинә инадла деди:

— Билирәм... Онун саһәсини мәнә верин, хаһиш эди-рәм.

Кәримов Сәкинәнин һәрәкәтиндән бир шей баша дүшмәди.

— Фикирләшәрәм,—деди,—бу бир һектардан артыг олур...

Сәкинә аяға галхараг күлүмсүндү:

— Сағ олун,—дейиб ичәридән чыхды.

Һава гаралмышды.

Фрося, байырда Сәкинәни көзләйирди. Онун каби-нетдән чыхдығыны көрчәк сорушду:

— Һә, де көрүм дүзәлдими?

— Һәлә мә'лум дейил, дейир фикирләшәрәм...

— Сәкинә, ахы сәнин нәйинә лазымдыр? Нийә ча-лышырсан ки, Күллү онун янына кетсин?

— Билмирәм, Фрося...

— Күллү һеч яхшы иш тутмур.

— Нийә?

— Неч, элә белә...

Онлар сусдулар. Фросякилин эвләринә яхынлашмышдылар.

Бирдән Фрося астаха Сәкинәнин гулагына пычылдады:

— Бир дала бах!

Сәкинә чеврилиб бахды. Кимсә учабой бир адам узагдан онлары изләйирди. Сәкинә тәәччүблә сорушду:

— О кимдир?

Фрося чийинләрини чәкиб күлүмсүндү.

— Одур дә... Элаббас... Гәрибә оғландыр... Сәһәрләр мәнимлә данышыр, ахшамлар яхынлашмаға утамыр... Элә көлкә кими далымча кәзир.

Сәкинә дәриндән көксүнү өтүрдү.

— Аһ нә үчүн чәкдин?

— Неч... Кәримов дейир ки, Күллүнүн саһәси мәнә верилсә бир гектардан артыг олар. Дейир ки, бу мәним үчүн ағыр олар... Анчаг һаһаг шүбһә эләйир, өһдәсиндән кәләрәм...

— Әкәр сәнин саһән бир гектардан артыг олса, мән дә әлавә саһә истәйәчәйәм.

Сәкинә мә'налы-мә'налы сорушду:

— Сән кимин саһәсини көтүрмәк истәйирсән?

Фрося эйни тәрздә күлүмсүнүб чаваб верди:

— Мәнә неч кәсин саһәси лазым дейил... Нә кәлиб тракторчу Элаббаса, дейәрәм мәним үчүн тәзә бир саһә шумлар... Нә чох яхшы ер...

— Һаны о яхшы ер? Әкилмәмиш ер вар? Һәр янымыз мешәдир.

Фрося чийинләрини чәкди.

— Мәнә нә. Кәримовун ишидир. Һардан тапыр, тапын. Мән дә саһәми артырмаг истәйирәм, башгаларындан бачарыгсыз-зад дейиләм ки...

Бирдән гызларын башлары үзәриндә нә исә парылдады вә санки онларын арзуларыны, дүшүнчәләрини ишыгландырды. Гызлар икиси дә һәйәчанлы иди. Фрося дөнүб архасына бахды.

Онлары изләйән Элаббас, ишыглар янан кими тез дөнүб кери гайытды.

Фрося пыггылдайыб чийинләрини чәкди.

Тәнәффүс вахты фәһләләр бөйүк гоз ағачынын алтына йығышмышдылар. Айдын онлара батаглыгын инсанлара вердийи зәрәри әтрафлы изаһ әдирди.

Фәһләләр диггәтлә гулаг асырдылар. Ялныз Лейла илә Салман нә һагда исә пычылдашыр, наразы һалда башларыны тәрпәдирдиләр.

Айдынын адамлары йығыб онларла сөһбәт этдийини көрән Кәримов өз-өзүнә дүшүндү: «Демәли, мән һәлә онун дәрсини лазымынча вермәмишәм». О, адамларын арасындан кечиб һәкимә яхынлашды.

— Нийә чәмаатын башыны бош-бош сөзләрлә долдурурсан, йолдаш һәким?—дейә о, Айдынын сөзүнү кәсди.—Нийә кедиб өз ишинлә мәшғул олмурсан, хәстәләри мүәличә эләмирсән... Сәнә сәһийә мәнтәгәси верибләр—йыхыл, отур орада. Азарлыларын дәрдиндән башы чыхмыр, кәлиб бурада батаглыг гурутмагдан дәм вурур...—О әли илә адамлары кәстәрди:—Бунларын ишләри-күчләри вар, бекар дейилләр. Чай бечәрмәйи зарафат һесаб эләмә. Неч билирсән чай колу нә демәкдир? Көрпә ушаг, я о—тәфавүтү йохдур. Саат-басаат дәгигәбәдәгигә, гышда, яйда, язда, пайызда, кәрәк көзүн үстүндә ола. Сән дә башламысан ки, ишинизи-күчүнүзү бурахын, кедин мешәдә мәним үчүн батаглыг гурудун! Вахтыны бурада бош-бошуна кечирмә, бала. Одур эй, языг Күлпәри нечә вахтдыр ятыр. Мүәличә эләмәк лазымдыр. Әкәр башын чыхмыр, райондан һәким чағыр. Бәс сәни бура нә үчүн көндәрибләр, нә үчүн мааш верирләр.

Адамлар тәрпәшдиләр, пычылдашдылар. Бәзиләри явашдан күлдү.

Айдын, гашгабагыны төкүб ерә бахан Мәммәдова вә Сәкинәйә тәрәф дөндү. О лап өзүнү итирмишди. Тәкчә Күллү әтинасыз бир һәрәкәтлә әлини елләйиб күлүмсүндү. Йә'ни ки, «эйби йохдур, фикир вермә!»

Мәсәләни белә гоймаг олмазды. Адамлар доғрудан да дүшүнә биләрдиләр ки, Айдынын әлиндән неч бир иш кәлмир, элә бош-бошуна чәмааты ишиндән эләйир. Һәтта Күлпәрини дә мүәличә эдә билмәйиб.

О, боғуг бир сәслә данышмаға башлады:

— Күлпәринин хәстәлийинин нә олдуғуну мүйәйән эләмишәм. Мүаличәйә дә башламышам; инди о өзүнү яхшы һисс эдир.

— Дүз дейир,—дейә Күлгонча ериндән дилләнди.

— Мүйәйән эләмишәм!—дейә Кәримов истәһза илә тәкрат эләди.—Нийә демирсән ки, Сәфәрли йолдаш эләйиб.—О, отуранлара көз кәздирди.—Әмир дайы, сән өзүн де, ордайдын, Күлпәринин хәстәлийини Сәфәрли демәдим?

Әмир дайы чаваб вермәди. Кәримов енә дә Айдына тәрәф дөндү:

— Әкәр сәнә галсайды һәлә чох ахтарачагдын. Неч инчимә. Бу әһвалатдан сонра мән сәнә инанмырам... Хәстәләр галыб бир янда, батаглыгы гурутмаг истәйирсән. Мән сәнә нә дедим? Демәдим ки, бу һөкүмәт ишидир?! Лазым олса плана салар, гурударыг. Әлбәт-тә батаглыг гурутмаг яхшы ишидир, анчаг сәнин хәрәйин дейил! Чамааты да һаһаг ерә авара эләмә, иш-күч вахтыдыр.

Адамлар дағылышандан сонра Сәкинә Айдына яхынлашды:

— Қомсомолчулары йығыммы?

— Йығ, Сәкинә, һөкмән йығ!..

Плантасиядан гайыданда Мәммәдов Кәримова деди:

— Неч яхшы иш олмады...

Кәримов тәәччүбүндән даянды.

— Нечә, йохса сән дә онун тәрәфиндәсән, йолдаш партком?

— Мәсәлә мәним онун тәрәфиндә олуб олмадығым-да дейил... Мәним дедийим одур ки, кәнч бир мүтәхәс-сислә белә рәфтар эләмәк олмаз. Чох кобуд данышыр-сан... лап онун гол-ганадыны гырырсан.

— О, онсуз да лүмәдир. Ағлым кәсмир ки, уча бил-син.

— Сәһв эләйирсән! Фикир вер, онда ишләмәйә бәйүк һәвәс вар. Анчаг чавандыр, көмәк эләмәк лазым-дыр.

— Белә де,—дейә Кәримов һирсләнди.—Көрүнүр ки, о, пис һәким олса да, яхшы тәшвиғатчыдыр. Бир

ишә бах, сән аллаһ, партком, баш агроном, мәнимлә бирликдә плана чавабдәһ олан адам кедиб ушаг-му-шагла ағыл-ағыла верир!

Мәммәдов аяг сахлайыб гәт'и бир ифадә илә чаваб верди.

— Мәним дедийим одур ки, адамларла һөрмәтлә рәфтар этмәк лазымдыр.

— Йохса, мәни тәзә танийырсан? Биринчи дәфәдир көрүрсән? Нечә вахтдыр ки, бир ердә ишләйирик, һәлә мәним хасийәтимә бәләд олмамысан. Мән беләйәм... нә эдә биләрәм!

— Йох, Кәримов, хасийәтини дәйишдирмәлисән.

— Даһа нә?—дейә Кәримов өзүнү итирмиш һалда сорушду.

— Үмүийәтлә фикирләшмәлийик, Кәримов... Мән фикирләшәрәм... Сән дә фикирләш, бәлкә өзүн башла дүшдүн. Мәним дә сәһвләримә көстәр, дүзәлдәк. Яхшы, сағ ол.—Мәммәдов әлини Кәримова узатды.

Кәримов парткомун әлини бурахмадан деди:

— Кедәк бизә, чәрәк ейәк. Эвдә әтрафлы данышаг, һә?

— Йох,—дейә Мәммәдов чаваб верди.—Нәдәнсә башым ағрыйыр, бир дә йола һазырлашмалыям. Сәһәр Бакыя кедирәм.

Мәммәдов эвә кәлиб чарпайыя узанды. О, Кәримова һәмишә һөрмәт көстәрмишди. Һәлә илк күнләрдән, бу совхозда фәһлә ишләйәндән, Кәримова һөрмәтин вар. Элә ону охумаға да Кәримов көндәрмишди. Йола дүшәндә бир чүт тәзә узунбоғаз чәкмә, бир аз да пул вермишди. Кәримов Нәбинин ади фәһләликдән кәлиб агроном олмасы илә фәхр эдирди. Бәркә-бәркә дүшәндә дә Нәбийә тәрәфдар чыхырды.

Дүздүр, Кәримов, адамларла бә'зән чох кобуд рәфтар эдирди. Лакин о, совхозда һәр фәһләни мүкәммәл танийырды. Нәинки фәһләләри, һәтта онларын ата-аналарыны, ушагларыны да яхшыча танийыр, онлара лазым олан көмәйи әсиркәмирди.

Кәримов тәсәррүфат, ишнини яхшы билир вә севирди. Лакин онун хасийәти кет-кедә түндләшир, дөзүт-мәз олурду. О, һәтта бүрократлашмаға башламышды.

Мәммәдов бүтүн бунлары көрүр, һисс эдир, анчаг нә үчүнсә Кәримовун хәтринә дәймәк истәмирди...

Мәммәдов чох дүшүндү. Алнынын дамарлары шишиб гызармышды, башы агрыйырды. О нисс эдирди ки, директорун нөгсанларында онун да пайы вар. Вахтында демәйиб, достлугдан кечмәк истәмәйиб...

Нәһайәт Мәммәдов гәт этди ки, бундан сонра бир даһа иши достлуга гурбан вермәйәчәк. Гәлбиндә бир раһатлыг нисс эдиб чарпайыдан галхды, чамаданы йығышдырмаға башлады.

«Яхшы инди мән нә эләмәлийәм?—дейә Айдын дүшүнүрдү.—Чамаатын габағында биабыр олдум. Тәзәдән Сәфәрлинин янына кетмәйәчәйәм ки! Кедиб кимдән шикайәт эдәчәйәм? Кәримовдан, я өз бачарыгсызлыгымдан? Мәммәдов да мәнә көмәк эләмәди. Гырагда дуруб, сәсини чыхартмырды. Бир дә ки, о нейләйә биләрди?! Енә дә әләч бирчә она галыб, бир дә комсомолчулара. Чаванлар мәни тез баша дүшәр. Нә олур олсун кәрәк башлаям... Она гәдәр Сәфәрли дә көмәйә кәләр. Йох, йолдаш Кәримов, мән асанлыгга тәслим олмаячағам!» Айдын отагда кәзинә-кәзинә фикирләширди.

Бу вахт гапы ачылды, Сәмәдин арвады төвшәйә-төвшәйә ичәри кирди:

— Ай дохтур, гурбанын олум, тез ол, Сәмәд өлүр!

Айдын бир анлыға ериндә донуб галды. Арвад онун яхасындан тутуб бәрк силкәләди вә боғуг сәслә ялварды:

— Гадан алым, тез ол, нә дурмусан, Сәмәд өлүр!

Элә билт Айдын юхудан айылды, лазым олан шейләри тез чантасына йығыб байыра гачды.

Сәмәджилин эвләринин габағы адамла долу иди.

Айдын онлары күч илә аралайыб пилләкәнлә юхари галхды. Күллүнү әйванда көрүб тез онун голундан япышды.

— Кедәк.

Отағын ичәриси дә адамла долу иди.

Мүнәввәр хала, һушуну итирмиш Сәмәдин дишләрини аралайыб, гайырдыгы дәрманы онун ағзына төкмәйә чалышырды.

Айдын чәлд хәстәйә яхынлашыб нәбзини йохламаг истәди. Мүнәввәр хала Айдыны көрчәк гышгырыб ону кәнара итәләди:

— О яна дур! Өз баламдыр, өзүм биләрәм...

Ким исә адамларын ичәрисиндән гышгырды:

— Тез Ләнкәрана машын көндәрин, һәким кәлсин!

Өзләрини итирмиш адамлар гырыг-гырыг нә исә чыгырып. Лейла чашмыш һалда о ян бу яна гачырды.

— Машын кетди,—дейә, енә кимсә байырдан гышгырды.

— Ай Мүнәввәр хала, сән аллаһ, чәкил бир гыраға!

— Бала мәнимдир!..

Айдын бу гәдәр адамын ичәрисиндә итмишди. Бирдән о, отағын ортасына чыхыб элә мөһкәм сәс илә әмр верди ки, сәс-күй о дәгигә кәсилди.

— Бу гарыны гыраға чәкин,—дейә о бир даһа тәк-рар этдикдә, Лейла вә индичә өзүнү бура етирмиш Кәримов күч илә Мүнәввәр халаны Сәмәддән айырдылар.

Айдынын гашлары чатылмыш, чод гыврым сачлары дағылмышды. Гыса мүйәйинәдән сонра, о, хәстәдән узаглашыб гыса бир сөз деди:

— Комо!

Бу дәһшәтли сөзүн мәнасыны совхоз ишчиләри яхшы билирди. Бу, гыздырма хәстәлийинин ән горхулусу иди. Кечән ил бу хәстәликдән бир ушаг өлмүшдү. Әкәр ики күнә хәстә өзүнә кәлмәсә, демәк һәр шей битди.

Ичәридә ани бир уғулту эшидилди. Сонра енә кәркин сүкут отағы бүрүдү.

Сәмәд гыздырма ичәрисиндә янырды.

Айдын Күллүйә тәрәф дөндү.

— Веная ийнә вурачағыг!

Күллү, тез ийнәни һазырлайыб, һәкимин сонракы әмрини көзләди. Айдын голларыны чырмайыб хәстәнин нәбзини тутмушду.

— Дөрд фаңзлик үч грам акрихин... Йох, буну мән өзүм эдәрәм. Сән хәстәнин венасыны тут.

Айдыны тәр басмышды.

О, ийнәнин мензуркасында бир гәдәр ган көрдү. Демәк ийнә веная кирмишди. Сонра енә Күллүйә сары дөнүб гысача әмр этди:

— Инди эзаләйә вурмаг үчүн дөрд фаизли, он грам акрихин хазырла.

Баһйрдакы адамлар бөйүк интизар ичиндә идиләр. Сәмәд яхшы адамды, яхшы да ишчи иди. Намы ону севир, һөрмәт эдир. Көрәсән бу чаван һәким ону гуртара биләчәкми? Көрәсән Ләнкәрандан кәлән һәким тезми бура чатачаг?

Ики саат кечди. Бирдән Сәмәдин арвады гапыда көрүндү. Һәйәтә йығышанлар суаләдичи нәзәрләрлә она бахдылар. Арвад һәм күлүр, һәм ағлайырды... О, анчаг буну дейә билди:

— Айылды...

Хәстәлиийин бөһраны кечәндән сонра Айдын ағыр-ағыр халатыны чыхартды, чантасыны көтүрүб эйвана чыхды. Адамлар һөрмәтлә кери чәкилиб һәкимә йот вердиләр. О, йорғун аддымларла пилләкәни эниб күчәйә чыхды.

Һәйәтдәкиләр узун заман онун ардынча бахдылар. Айдын көздән итдикдән сонра адамларын ичәрисиндә Онун һаггында сөһбәт башланды. О саат кечән дәфә ишчиләрлә апардыгы баш тутмаян сөһбәти, Кәримовун она гаршы кобуд рәфтарыны хатырладылар. Йох, балам, дейәсән чаван олса да бачарыглы һәкимдир. Өзү дә чамаатын хейринә чалышыр...

— Яхшы адамдыр, аллаһ көмәк олсун,—дейә яшлы бир арвад дилләнди,—мәним оғлума да ийнә вурурду. Инди лап яхшыдыр, күлүр, данышыр. Иштаһы да ачылыб. Дейир, нәнә, о яхшы һәкимдир, мәнә адаш дейир.

— Күлпәри дә сағалыр,—дейә ким исә әләвә этди.

Гоча Әмир дайы чубуғуну чәкә-чәкә фикирли бир тәрздә деди:

— Кәрәк һәкимимизә көмәк эләйәк, дейәсән, яхшы ушагдыр, башы чыхандыр.

Әмир дайы ки, деди: «Һәкимимизә көмәк эдәк», демәли көмәк эләмәк дә لازمдыр. Әмир дайы дүнякөрмүш кишидир, бош сөз данышмагы севмир.

Һәтта Кәримов да, Айдыны тәрифләмәйә башламышды. О, совхозу кәзәрәк адамлара дейирди:

— Көрдүнүз, бизим чаван һәким нә гиямәт эләди! Ярымчан адамы аяға галдырды. Бах, адама вахтында өз ерини көстәрмәк белә шейдир. Дедим ки, бала, өз

ишинлә мәшғул ол, башға ишләрә гарышма. Буюрун, бу да мәним нәсиһәтимин нәтичәси!

Адамлар она чаваб вермир, динмәзчә узаглашырдылар. Анчаг, тәкчә Лейла һийләкәрчәсинә күлүмсүнәрәк әринә дейирди:

— Салман, хәбәрин вар? Һеч демә, Сәмәди һәким сағалтмайыб, Кәримов сағалдыб...

Салман да күлүб чаваб верирди:

— Ай арвад, сән аллаһ, ағзыны юм.

IX фәсил

Сәкинәнин балача әви Айдына чох гәшәнк көрүндү. Әв совхоздан аралы, алма-армуд ағачлары арасында ерләшмишди. Бағын гуртарачағында гочаман палыдлар көрүнүрдү. Әвин һәйәтиндә палма, хурма вә эвколипт ағачлары әкилмишди. Һәйәт сәлигә илә чәпәрә алынмышды.

Комсомол ичласы ахшама тәйин олунмушду. Бәс нийә Айдын инди кәлиб... Сәкинә өзүнү итирмишди. О һеч көзләмирди ки, Айдын онун әвинә кәләр.

— Нә әчәб, йолдаш Зейналов?—дейә о сорушду вә һөрмәтлә әләвә этди:—буюрун.

Айдын язы столунун үстүндәки китаблара бахды. Илк дәфә көзүнә саташан Горкинин «Ана»сы, Һүгүнун «Сәфилләри»и, Полевоюн «Әсл инсан һаггында повест»и, Сәмәд Вурғунун «Истиғбал тәранәси», Мичурин һаггында китаблар олду.

— Сән чохму китаб охујурсан, Сәкинә?!

— Чох...

Сәкинә Айдына бир гәдәр шүбһә илә бахыр, кәлишинин әсл сәбәбини аңламаға чалышырды. Йәгин ки, Айдын бура я онун азмы-чохму китаб охумағыны өйрәнмәк үчүн кәлмәмишдир. Бәлкә Айдыны нараһат эләйән бир шей вар? Бәлкә о элә билир ки, Сәкинә мә'рузәйә пис хазырлашыб? Наһаг ерә нараһат олур. Сәкинә لازم олан фактлары бәри башдан топлайыб, һәр шейи әтрафлы көтүр-гой эләйиб...

— Бунлар кимдир, Сәкинә?—дейә Айдын дивардан асылмыш шәкилләри көстәрди.

— Бу анамдыр, о да атам. Инди сағ...

— Билирәм... Лейла хала мәнә данышыб.

— Сиз дә һамысыны ядынызда сахламысыныз?

— Әлбәттә.

«Демәк Айдын онун һагында дейиләнләри ядында сахлайыр. Онун ата-анасынын өлдүйүнү дә билир. Белә? Гәрибәдир...»

Айдын енә сорушду:

— Бу дейәсэн, сәнинлә Фросядыр, эләми?

— Бәли. Астарая район комсомол комитәсинә кет-мишдик. Орда чәкдирмишик. Фрося мәним достумдур.

— Бәс Күллү?

Сәкинә чавабы бир аз кечикдирди. Сонра исә гуру бир ифадә илә деди:

— Күллү мәним мангамда ишләйир... Ахы о буралы дейил. Астара шәһәриндән кәлиб...

— Фрося ки, даһа узаг ердән кәлиб. Украинадан?

— Фрося... Фрося башга, о башга... Онлары һеч мүгайнәсә этмәк олмаз.

«Ахы нийә о, кәлмәйинин эсл сәбәбини демир?» дейә Сәкинә дүшүнүр вә тәшвиш ичиндә Айдына бахырды.

Айдын исә пәнчәрәдән һәйәтә тамаша эдирди.

— Нә бөйүк лимон ағачларыдыр!

— Онлары атам әкиб... Гоншумуз дейир ки, о ағачлар мәнимлә яшыддыр...

— Бәс сәнин һечә яшын вар?

— Элә һәр шейи билмәк истәйир!

Нәдәнсә бу отаг Айдына анасынын раһат, үрәкачан отағыны хатырлатды. Балача гулаг балынчынын үстүндә тохунмуш нахышлар она таныш кәлди... Айдын өзү дә билмәдән гейри-ихтияри олараг бармагларыны оңларын үстүндә кәздирди.

Пәнчәйинин әтәйилә столун үстүнә салынмыш тәмиз сүфрәйә тохунуб ғырышдырды. Айдын хәчаләт чәкди. Үзр истәди. Элә бил ки, бөйүк бир иш олмушлу.

Сәкинә күлүмсүндү.

Айдын исә нә үчүн кәлдийини демирди ки, демирди. Сәкинә һейрәтлә кәнч һәкимә бахырды. Дейәсэн Айдыны нә исә бир шей нараһат эдирди. Сәкинә буну һисс эдирди. Лакин нә?

Онларын нәзәрләри растлашды. Лакин Айдын тез көзләрини ерә дикди.

— Бу саат сизә чай сүзүм,—дейә Сәкинә һазырлыг көрмәйә башлады.

Айдынын көнлү чай истәмирди. Лакин о һеч чүрә сөһбәтә башлая билмир, вахты узатмаға чалышырды. Она көрә чай ичмәкдән имтина этмәди.

Нәһайәт Сәкинә өзү сөзә башлады:

— Сиз ичлас үчүн горхмайын. Һәр шей өз гайда-сында олачаг. Комсомолчуларын чоһу илә данышмышам. Онлар разыдырлар.—О бир аңлыға даянды.—Ахы бу саат һамымызын арзусу будур ки, бачардығымыз гәдәр бол мәһсул көтүрәк. Бунун үчүн дә ушаглар мешәдә чәкәчәйимиз йолун әһмәийәтини баша дүшүрләр.

Айдын динмәдән бир гәдәр ғыза бахды, элә бил сөзләринин нә дәрәчәдә сәмими олдугуну онун үзүндә оһумаг истәйирди.

— Сәкинә!.. Бирдән элә олду ки, биз батаглыгдан башга Гара күзкүнү дә гурутмалы олдуг...

Сәкинә диксинди.

— Элә шей олар? Зарафат эләйирсиниз...

— Зарафат әтмирәм,—дейә Айдын чидди чаваб верди,—бир фикирләш, ахы оранын ахары йохдур.—Айдын бир ан даяныб Сәкинәнин нә дейәчәйини көзләди. Лакин ғыз динмәди, элә бил ериндәчә донмушлу. Кәнч һәким өзүнү итирдисә дә, сөзүнә давам этди.

— Бир дә ки, тутаг, элә сиз оранын сую илә ики-үч дәфә әкини сувардыныз. Сонра? Суюн сәһни алчалачаг, су энәчәк көлүн дибиңә. Бәс онда? Онда ағчаганадын артмасы үчүн ени шәраит яранмыш олачаг. Буну билирсәнми? Билирсәнми ки, онда ғыздырманын көкүнү кәсмәк мүмкүн олмаячаг?

Сәкинәнин көзләри думанланды. Айдын онун әлиин титрәдийини көрдү.

Отағы кәркин бир сүкут бүрүдү. Гаршы-гаршыя даянмыш һәр ики кәнч бу сүкутун ағырлығыны һисс этди. Отагда һәр шей әввәлки гайдасында иди, бирчә столун үстүндәки сүфрә ғырышмышды...

Сәкинә яхынлашыб сүфрәни дүзәлтди. Элә бил бу саат ону нараһат эдән аңчаг сүфрәнин о ғырышлары иди. Сонра тутғун бир сәслә деди:

— Кәлин чай ичәк.

— Ичмәк истәмирәм.

Сәкинә динмәди. Айдын папағыны кәтүрдү.

— Даянын,—дейә Сәкинә палтосуну кейиб, яйлы-ғыны башына өртдү,—бир ердә кедәк.

— Бир ердә?—дейә Айдын тәәччүблә сорушду.

Сәкинәнин додагларында мүәммалы бир тәбәссүм көрүндү. Бу онун сифәтинә хош ифадә верди.

— Нийә тәәччүб эдирсиниз? Йохса элә һесаб элә-йирсиниз ки, даһа йолумуз айрылды? Инди бир ердә кедә билмәрик? Йох! Енә дә бизим йолумуз бирдир, Айдын. Кетмәк вахтыдыр. Инди йәгин комсомолчулар топлашырлар.

Сәкинә сусду. Сифәти чидди, һәм дә фикирли бир ифадә алды.

Онлар тәмиз асфалт йол илә кедирдиләр.

— Сәкинә,—дейә Айдын бирдән сүкуту позду.—О күн көлүн ғырағында охуян ким иди?

— Сизә, элә кәлди ки, охуян Күллүдүр, эләми?

— Йох... Мән элә белә...

— Мән билирәм сиз нәйә көрә фикирләшмисиниз ки, охуян Күллүдүр...

— Нәйә көрә?

— Она көрә ки, Күллү бизим ғызларын һамысындан гәшәнкдир.

— Бәлкә дә... Бәс охуян ким иди?

— Ғызлар белә гәрарә кәлдиләр ки, буну кизлин сахласынлар.

— Чох һейиф... Әкәр мәним элә сәсим олсайды, йәгин бүтүн өмрүм бою охуярдым...

Сәкинә диггәтлә Айдына бахды.

— Бәйәм адам сәсинин яхшылығына көрә охуяра?.. Мәнә элә кәлир ки, бунун даһа дәрин сәбәбләри вар. Мәсәлән адам севинәндә, шад оландә охуяра. О күн бизим кефимиз көк иди. Фикирләширдик ки, көлүн суюндан суварма үчүн истифадә эләйәчәйик... Она көрә дә охуярдуг.

— Мән исә о севинчинизи поздум!—дейә Айдын ғашларыны чатды.

Сәкинә она тәсәлли верирмиш кими деди:

— Мән онсуз да сәһәләри сувармағ үчүн бир йол тапачағам. Бу дағлары, дәрәләри кәзиб бир-биринә вурачағам, бизим ағсаггаллары сорғу-суала тутә-

чағам, мүһәндисләрлә мәсләһәтләшәчәйәм. Һөкмән су тапачағам.

Айдынын көзләнилмәдән вердийи суал ону аяғ сахламаға мәчбур этди:

— Сәкинә, бир де көрәк, сән нийә Күллүнүн мәним янымда, сәһийә мәнтәғәсиндә ишләмәси үчүн бу гәдәр чалышырдын?

Сәкинә тәәччүблә Айдына бахды. О, өзүнү бир гәдәр итирдийи үчүн чаваб вермәйә сөз тапмады, янағлары ғызарды.

Айдын, ғызын ләнкийиб керийә ғалдығыны көрдүк-дә нараһатлығла сорушду:

— Сәнә нә олду, Сәкинә?

— Һеч, элә белә, кәләғайымы дүзәлдирдим,—дейә Сәкинә чаваб вериб, сачларыны яйлығынын алтына йығмаға башлады.

— Сән мәним суалыма чаваб вермәдин,—дейә Айдын бир даһа хатырлатды.

Сәкинә күлүмсүнүб, чийинләрини чәкди.

— Суал чох гәрибә олдуғу үчүн чаваб вермәдим. Бу сизи нийә марағландырыр?

— Чүнки һәр дәфә мән Күллү барәсиндә данышанда сәнин сифәтин дәйишир, онун һағғында чох гуру данышырсан.

— Сиз нә дейирсиниз...—Сәкинә сүн'и бир тәәччүблә сәсини учалтды.—Мән Күллүнүн хәтрини чох истәйирәм...

— Инанмырам.

— Нә үчүн?

— Сәнин баягкы сөһбәтнән белә чыхды.

Сәкинә өзүнү итирәк бир аз бундан габағ боғазына доладығы кәләғайыны енидән ачды.

— Мән һеч баша дүшмүрәм ки, сиз бунлары нийә сорушурсунуз?

— Она көрә сорушурам ки, Күллү мәнимлә ишләйчәк. Онун нечә адам олдуғуну билмәк истәйирәм...

— Бәс сиз һәлә билмирсиниз?—дейә ғыз сорушду.

— Билирәм, анчағ сән дейән йох...

— О яхшы ғыздыр...

— Нәдәнсә мән сәнә инана билмирәм.

— О даһа өз ишниниздир.

— Ахы нә үчүн сән...—Айдын «сән» сөзүнү хүсүсн бир аһәнклә тәләффүс этди,—сән нә үчүн Күллүнүн мәним янымда ишләмәсинә чалышырсан?

— Буну сиз өзүнүз истәйирдиниз ки! Сиз өзүнүз мәнән хаһиш этмишдиниз...

Айдын башыны булайыб, Сәкинәйә бахды. О, һисс әдирди ки, гыз нәйи исә кизләдир. Дүзү Айдын гызын гәлбинә кирмәк фикриндә дейилди. О, бу гызла о гәдәр дәриндән марагланмырды. О, бу балача, чалышган гыз һаггында анчаг совхозун үмуми ишләрн илә әләгәдар олараг дүшүнүрдү.

Бәлкә Сәкинәнин Күллүдән хошу кәлмир? Яхшы нә үчүн? Ахы Сәкинә Сәмәдин бригадасында манга-башчысы олмагдан әләвә совхозун да комсомол комитәсинин катибидир. Башгалары илә әдавәт сахламаг она ярашмыр. Йох, Сәкинә әдаләтсиз адама бәнзәмир. Йәгин ки, о, Күллүнүн плантасияда пис ишләдийиндән наразыдыр. Яхшы әкәр белә исә, Сәкинә гызга көмәк әләмәли, ону башгаларына чатдырмалы иди. Йох, дейәсән, мәсәлә бунда да дейил. Бурада, нә исә, башга шей вар. Сәкинә Күллүдән, нә исә, башга шей үчүн наразыдыр. Онда бәс нә үчүн Күллүйә олан әсл мүнәсибәтини Айдындан кизләдир? О, Күллүнү нә гәдәр чох тәрифләйрсә, бир о гәдәр шүбһә доғуруп. Бах, Сәкинә Фросяны, демәк олар ки, һеч тәрифләмир, лакин, Айдын һеч дә шүбһә этмир ки, Сәкинә Фросяны сәмили бир мәһәббәтлә севир...

Бирдән Айдынын башына, өзүнә дә гәрибә көрүнән, бир фикир кәлди: «бәлкә бу гызын гәлбиндә мәнә гаршы бир һисс вар? Бәлкә о, гысганыр... Бәлкә о, әлә зәнн әдир ки, Күллү мәним хошума кәлир?»

О, Сәкинәнин айдын көзләринә бахды. Гыз, санки, Айдынын нә барәдә дүшүндүйүнү һисс әдәрәк, саймаз-яна күлүмсүндү:

— Мән һәмишә Күллүнүн яхшы бир гыз олдуғуну тәсдиғ әләмәйә һазырам, өзү дә чох севинирәм ки, о, сизин яныңызда ишләйәчәкдир. Мән чохдан иди ки, әләвә саһә барәсиндә дүшүнүрдүм. Инди Күллүнүн саһәси дә мәним өһдәмдә олачагдыр. Демәк һәм онун иши дүзәлир, һәм мәним. Һәм дә ки... сизин.

Сәкинәнин янаглары хәфиф гызарды.

«Кәләк ишләдирсән», дейә Айдын дүшүнүб, бу ерсиз сөһбәт үчүн үрәйиндә өзүнү мазәммәт этди... Ахы бу данышыглар нәйә лазымдыр.

Айдын пәрт һалда күлүмсүндү.

— Мәни бағышла, Сәкинә,—дейә о, үзр истәди... Дейәсән мән сәнә чох ерсиз суаллар вердим...

Сәкинә Айдынын сөһбәти гәсдән дәйишдирдийини баша дүшүрдү.

— Кәлин бир аз ейин кедәк, йохса кечикәрик,—дейә Сәкинә додагларыны бир-биринә мөһкәм сыхараг, дүз габаға, йола бахды.

Инди онлар данышмырдылар. Яғышдан палчыға дөнмүш сары торпаг онларын аяглары алтында фырчылдайырды. Тиканлы коллуглар арасында итиб кедән йолда һеч ким көрүнмүрдү. Әкәр о тәрәф, бу тәрәфдән хорузларын банламасы эшидилмәсәйди, зәнн әтмәк оларды ки, Айдын илә Сәкинә яшайыш ерләриндән чох узаглашмышлар.

— Букүн һава яман союгдур,—дейә Айдын сөһбәти тәзәләмәк истәди.

— Һә, дүнән бундан яхшы иди,—дейә Сәкинә астан чаваб верди.

Бирдән онларын икиси дә даянды.

Кечә яған яғышдан сонра әмәлә кәлмиш бөйүк буланыг бир көлмәчә йолу кәсмишди.

Сәкинә сәһәр-сәһәр ишә шосе йол илә кетдийи үчүн, бу көлмәчәдән хәбәри йох иди.

— Бу да сәнин кәсмә йолун...—дейә Айдын Сәкинәйә бахды.

— Кәл гайыдаг,—дейә Сәкинә бикеф чаваб верди.

— Бәлкә бир тәһәр кечә билдик. Бәлкә чалышыб яндан кечәк,—дейә Айдын тәклиф этди, лакин йолун һәр ики тәрәфиндә учалан сых тиканлы коллара бахыб шүбһә илә башыны булады.

— Йох, мән бу ерләрә яхшы бәләдәм,—дейә Сәкинә көксүнү өтүрдү,—буралардан кечмәк олмаз, һәр ер тикандыр. Узунбоғазларым су бурахыр, йохса кечәрдик.

— Мәнимкиләр бурахмыр...—дейә Айдын дилләнди.

— Онда сиз кечин, мән гайыдыб шосе илә кедәрәм.

Лакин Айдын бирдән-бирә ону голлары үстүнә галдырды вә аддымлайыб суя кирди.

Сәкинә Айдынын бу көзләнәилмәз һәрәкәтиндән гә-
зәбләнди.

— Сиз нә гайырысыныз?—дейә о, гышгырыб ерә
сычрамаға чалышды.

Лакин, Айдын гызы бурахмады. О, аддымларыны
эһтиятла атараг, суюн ичи илә ерийир, орада әкс олу-
нан ағачларын вә ағ булутларын ярашығыны позурду.

Сәкинәйә элә кәлди ки, о, булутларын үзәри илә
ерийир. О, артыг мугавимәт көстәрмиди...

Сәкинә илк дәфә иди ки, Айдынның көзләрини белә
яхындан көрүрдү. Гыз өзүнү нараһат һисс эдир, ута-
нырды. Ахы нийә дили динч дурмады, нийә деди ки,
чәкмәтәри су бурахыр...

Айдынның аяглары алтында суда әкс олан булутлар
йох олду. О, Сәкинәни ерә эдирди. Инди Сәкинә дү-
шүнүрдү ки, көлмәчә о гәдәр дә энли дейитмиш. О,
исә,—кизләтмәйин нә ады вар?—О исә истәрди ки,
көтмәчә кетдикчә энләнсин, дәннз дә олмаса, һеч ол-
маса көт гәдәр олсун...

Комсомол ичласы чох гызгын кечирди. Айдын, бу
дәфә чопшун итгәлә һамынын диггәтини өзүнә чәлб
этмишди. О, узагдан башлады. Ингилаба гәдәр кәнд
ерләриндә хәстәханаларын олмамасындан, Совет һөку-
мәти илдериндә республикада сағламлыг саһәсиндә
апарылан бөйүк ишләрдән данышды.

Совет һөкумәти илк күнләрдән хәстәликләртә мү-
баризәйә башламыш, ени-ени хәстәханалар, истираһәт
эвләри ачмыш, һәкимләр һазырламышдыр.

Гыздырма хәстәлийинин дә көкүнү кәсмәк үчүн рес-
публикамызда бөйүк ишләр көрүлүр. Малярия стан-
сиялары вә диспансерләри дүзәлдилмиш, батаглыглар
гурудулмушдыр.

Айдына чох диггәтлә гулаг асырдылар. Биринчи сы-
рада отуран ушагларын чынгыры белә чыхмырды.

— Бу ишләртә һөкумәтимиз, партиямыз һәр күн,
һәр саат мәшғул олур.—Айдын бир ан даяныб диг-
гәтли нәзәрләртә отуранлары сүздү.—Нийә бәс биз бу
кичикликдә батаглыгын гурудулмасынын өһдәсиндән
кәлмәйәк! Ахы о бизә, бизим совхозун ишнин нормал
кетмәсинә мане олур. Гыздырма ордан яйылыр.—Ай-

дын күлүмсүндү.—Директорумуз йолдаш Кәримов мә-
нә дейир ки, куя мән бурнуму өзүмә анд олмаян ишлә-
рә сохурам. Амма мәнә элә кәлир ки, комсомолчу үчүн
«башгаларынын» иши йохдур. Комсомолчу бүтүн иш-
ләрдә фәал иштирак этмәлидир.

— Дүздүр,—дейә Фатма өзү дә көзләмәдийи һал-
да, ериндән гышгырды вә һамынын она тәрәф дөндү-
йүнү көрүб утанды.

Айдын давам эдирди:

— Әсас иш одур ки, хәстәлийин мәнбәини мәнв эдә-
сән. Биз тәбиәтин дә хәстәликләрини сағалтмалыйыг
ки, онлар инсаңларә кечмәсин. Буна көрә дә батаг-
лыгын гурудулмасына башламаг لازымдыр.

Айдын кағызларыны йығышдырыб отурду, сонра
аяға галхыб әлавә этди:

— Йолдаш Кәримов дейир ки, батаглыгын гуру-
дулмасы, планы еринә етирмәйә мане олар. Бу доғру
дейил, батаглыгын гурудулмасы планын еринә етирил-
мәсинә анчаг көмәк эдәр... Мән бир шейи дә демәк ис-
тәйирдим, йолдашлар.

Айдын бу сөзләри чох аста деди. Одур ки, дал сы-
рада отуранлар гышгырдылар: «Учадан, учадан да-
ныш». Айдын учадан тәкрат этди:

— Мәним дә сәһвим олуб. Мән бура кәләндә элә
зәнн эдирдим ки, һәр шейин өһдәсиндән тәк өзүм кәлә
билтәрәм. Мәнә элә кәлирди ки, бу батаглыгы мәнән
башга һеч ким көрмүр. Йолдаш Сәфәрли сәһвими дү-
зәлтди. О, районумузун хәритәсини мәнә көстәрди. Бир
чох шейләри баша салды. Мән баша дүшдүм ки, тәк
әлдән сәс чыхмаз...

Сәкинә гысача оларәг ишин планындан данышды.
Деди ки, кәрәк мешәдә йол салынсын ки, машин вә
техника кечә билсин. Сонра да комсомолчулар батаг-
лыгы гурутмаға башласынлар.

Гапынын ағзында әйләшән бир дәстә мәктәбли Сә-
кинәнин бу сөзләрини эшитдикдә марагла ерләриндән
бойландылар. Овчу да онларын арасында иди.

«Демәли Гара күзкүнү дә»—дейә Овчу дүшүнәрәк
додагларыны дишләди.

Сонра комсомолчулар чыхыш этмәйә башладылар.
Кәнч фәһләтәр өзләринин бу ишә һазыр олдуларыны

билдириб сөз вердиләр ки, йығынчагда иштирак этмәйән йолдашларыны да разы салсынлар.

Комсомолчу электротехник яхындакы электрик хәттиндән мешәйә ишыг чәкмәйә сөз верди, чүнки ишин чоху кечә вахты көрүләчәкди. Инди һава чох тез гаралырды. Нәһайәт Сәкинә мәктәблиләрә дә сөз верди. Овчу ирәли чыхды. О әсәби һалда папағыны әлләри илә эзә-эзә, рәясәт һей'әтиндә әйләшмиш Айдына мурачиәт этди:

— Чох сағ олун, атамы өлүмдән гуртардыныз. Анчаг Гара күзкүнү гурутмаға кетмәйәчәйик. һейфдир... О ки, галды батаглыг, ону гурутмаға һазырыг...

— Әкәр ичлас Гара күзкүнү гурутмағы гәрарә алса, онда нечә?—дейә Сәкинә сорушду.

— Онда...—дейә Овчу садәчә чаваб верди,—онда боюн гачырмаг үчүн бәһанә чох тапылар.

— Мисал үчүн?

— Мисал үчүн... Имтаһанлар яхынлашыр... Зәиф шакирдләр вар... Одур, дүнән Кәримов бизи йығыб данлайырды. Дейирди ки, дәрс охумаг әвәзинә батаглыгда вейилләнирсиниз, дейирди ки, сизин үчүн мәктәб тикмишик, китабхана ачмышыг, кедин охуюн! Бу да сизин үчүн бәһанә...

«Оһо, нә яман дипломатдыр!»—дейә Айдын дүшүнүб, оғлана суал верди:

— Яхшы, әкәр десәк ки, Гара күзкү галсын, ону гурутмаяг, бәс онда нечә?

Овчу шүбһә илә Айдына бахды.

— Онда, дедим, кедәрик...

— Бәс дәрсдә далда галанлара ким көмәк эдәр?

— Ахы дейирсән ки, имтаһанлар яхынлашыр?—дейә ерләрден истәһза илә сорушдулар.

Овчу өзүнү итирмәди.

— Тәки һәвәс олсун, вахт тапылар.

Овчунун әтиразына бахмаяраг ичлас екдилликлә көлмәчә вә батаглыглары гурутмағы гәрарә алды.

Х ф ә с и л

Айдын вә Мәммәдов совхоз ишчиләринин батаглыг вә дурғун суларын гурудулмасында иштирак этмәләри үчүн онларла тез-тез сәһбәт эдирдиләр.

Сәмәд һәлә дә ятырды. Хәстә олдуғуна бахмаяраг фикри тарлаларын янында иди... Айдынла Мәммәдов онун янына кәлмишдиләр... Сәмәд тарлалардакы артыг суя кәнар этмәк үчүн архлар чәкилмәси һагда данышырды. О, ишини яхшы билән бир мүнәндис кими өз мүнәһизәләрини изаһ эдир вә нәдән башламаг лазым кәләчәйини ерли-ериндә баша салырды. Нәдәнсә о, Айдына бахмагдан чәкинир, данышанда үзүнү Мәммәдова тутурду.

Овчу да онларын яныны кәсдириб тез-тез орталыға сөз атырды. Ахырда Сәмәд һирсләниб Овчунун үстүнә ғышгырырды ки, сакит отурсун. Сонра енә гонаглара тәрәф чеврилди:

— Сиз элә билирсиниз ки, мән авам адамам?!—Авам дейиләм. Тәбабәтин дә нә олдуғуну чох яхшы билирәм. Анчаг сиз нә дейирсинизсә дейин, мән енә дә тәкран эләйирәм: мән ғыздырмадан горхмурам.

Инди артыг Айдын билирди ки, Сәмәдә чаваб вериб онунла мубаһисәйә башласа, бәлкә онлар енә дә сөзләшәрләр. һәкимин сусмағы Сәмәдин сәһбәтинә башга истигамәт верди.

— Дүздүр, әлм, сизин кими дохтурлар, ғыздырмая, хәстәлик дейир... Әлбәттә сиз биздән чох билирсиниз. — Сонра о тез әлава этди: — Бу барәдә, хәстәлик барәсиндә!.. Биз дә ки, сизә гулаг асмалыйыг. Сиз һәкимсиниз... Сизин борчунуздуз бизи сағалдасыз... Бизим дә борчумуздуз һөкүмәтимизә боллу чай верәк. Мән дә ки, борчуму еринә етирмәкдән өтрү өлүмә кедән адамларданам. — О бир ан фикирләшиб деди: — Партиямызын йолунда!

Айдын астача онун сөзүнү кәсди:

— Партиямыз бизи өлмәйә йох, яшамаға чағырыр. Партиянын йолунда яшамаг, яратмаг лазымдыр!

Сәмәд динмәди; көрүнүр бу сөзләрдә әтираз эдиләси бир шей йох иди.

Айдын давам этди:

— Дейин көрүм, габаглар яхшы ишләйирдиниз, йохса инди?

Сәмәд элә кәлирди ки, Айдын онун сәһвини үзүнә вурачаг, бойнуна миннәт гоячаг. О белә шейләри өз шәхсийәтинә сығындыра билмирди. Бунунла белә әтираф этди:

— Инди, чох саг ол, йолдаш дохтур!.. Габаг хэстэ-лик гоймурду...—Сонра сөһбәти дэйишди:—Кәрәк биз бу ерләри, партиямыз дедийи кими, өлкәмизин икинчи субтропик базасына чевирәк. Һәлә габагда иш чох-дур. Һәлә чай плантасияларымыз кичикдир. Оңлары кенишләндирмәк لازمдыр. Кәрәк бу Сәкинәнин тәч-рүбәси нә көстәрир... Ахы әләвә саһә көтүрүб. Хәбә-рин вар? Һектардан чохдур.

— Сиз билән, Сәкинә о бойда саһәнин өһдәсиндән кәлә биләр?

Сәмәд вугарла әлини стола вурду.

— Кәләр!.. О да бизләрдәндир... Бачымын янында көрүб көтүрүб... Бизим совхозун тәрбийәсини алыб,—Сәмәд сәсини алчалдыб Айдындан сорушду:—Йол-даш Зейналов, дейин көрүм, мән лап доғрудан өтүм-чүл идим?

Айдын күлүмсүндү.

— Һәр һалда, мән сизә бир дә белә хәстәләнемәйи мәсләһәт көрмүрәм.

Сәмәд һеч бир сөз демәдән Айдынын әлини сыхды. Айдын башыны ашағы салыб астаца деди:

— Һәр кәс өз борчуну еринә етирир... һамы бир мәгсәд уғрунда чалышыр...

Плантасияда гызғын иш кедирди.

Мәммәдовла Айдын саһәтәри кәзә-кәзә кәлиб Күл-гончанын ишләдийи ерә чыхдылар. О, саһәдәки артыг сую кәнар этмәк үчүн арх газырды. Овгәти тәлх иди.

— Кәримова дейирәм ки, кәл колларын тохумла-рыны йығаг. Ахы бу коллар буранын һавасыны алыб, тохумлары чүчәрә биләр... Сиз бир фикирләшин, көрүн дөвләтә нә гәдәр хейир верә биләрик!.. Дейир ки, «мән интизамы севән адамам... Мәнә тохум йығамаг үчүн көстәриш вермәйибләр. Бош ерә вахтынызы алар». Бир бахын көрүн нә гәдәр тохум вар. Бу тохумлардан он минтәрлә кол етишдирмәк олар. Йолдаш Мәммәдов, дүз демирәм?

Мәммәдов сәмимийәтлә арвадын әлини сыхды.

— Сән лап әмәлли-башлы агроном олмусан! Әкәр белә кетсә, бурда даһа мәнлик бир иш галмаз!..

— Мәни тәрифләмә,—дейә Күлгонча гашгабағыны төкүб онун сөзүнү кәсди,—яхшысы будур ки, де көрәк, тохумлары йығаг я йох?

— Һөкмән йығамаг لازمдыр!

Күлгончанын әйни ачылды:

— Бәс батаглыгы гурутмаға нә вахт кедирик?

Мәммәдов Сәкинәнин саһәсинә тәрәф кетди. Ай-дын бир аз ләнкиди. Күлгонча һәмишә ондан гачырды. Инди исә өзүнү итирәрәк Айдынын габағында даян-мышды.

— Күлгонча,—дейә Айдын данышмаға башлады.—Сәнә ону демәк истәйирдим ки, әринин мәсәләсини ай-дынлашдырдыг.

Күлгончая раһатлыг вермәйән суал аз гала онун додагларындан гопачагды. Лакин арвад өзүнү әлә алыб додағыны дишләди. Ялныз янагларынын гызар-тысы вә һәйәчанла галхыб энән синәси онун кечирдийи талашы бүрүзә верди.

— Тагсыр ондадыр, сиз тамамилә сағламсыныз,—дейә Айдын билдирди.

Күлгонча һеч бир сөз демәйиб башы илә разылыг этди. Айдын ондан узаглашды. Арвад онун архасынча бахырды. О бирдән-бирә гәлбиндә бир йүнкүллүк, ра-һатлыг һисс этди. Һәят, яшамаг она даһа мәнәлы, даһа көзәл көрүндү. Әлә бил голларына ени гүввәт кәлди. О, әринин гайыда биләчәйинәми севинирди? Йох, мәсә-лә бунда дейилди. Мәсәлә бундан даһа дәрин вә мүрәк-кәб иди. Күлгончанын тапданмыш гадынлыг гүруру енидән баш галдырмышды.

Айдын Сәкинәнин саһәсинә яхынлашдыгда онун Мәммәдовла нә барәдә исә гызғын сөһбәт этдийини көрдү.

— Йолдаш Мәммәдов, мән бир чай устасынын агро-нома, бир комсомолчунун коммунистә билдирдийи ки-ми өз фикрими сизә гәт'и дейирәм. Бу Кәримов о гәдәр план-план дейир ки, лап башыны итириб. Дейир ки, бечәрдийиниз саһәләр кифайәтдир! Амма мән дейирәм ки, йох, кифайәт дейил. Мисал үчүн, мәним саһәм, тәк мәнимки йох, әлә Фросянын да саһәси бәс әләмир. О, һеч биримизә әләвә саһә вермир. Әкәр сиз көмәк эт-мәсәниз мән өзүм онун янына кедәчәйәм. Яйда Күр-

чүстана кетмишдим. Баханда адамын һәвәси кәлир. Саһәләрни учу-бучағы йохдур!..

— Сән өзүнү оңларла мугайисә эләмә,— дейә Мәммәдов союггандлыгыла чаваб верди,— онларын шәраити тамамилә башгадыр. Яй вахты яғыш олур, биздә исә гураглыгдыр. Бизим суварма ишимиз яхшы дейил. Бөйүк саһәни нә илә суварачагсан? Ведрә илә? Гуюдан су дашыячагсан?

— Дашыячагам,— дейә Сәкинә инадла чаваб верди.

— Яхшы...— дейә Мәммәдов фикирли һалда чаваб верди,— мән букүн йолдаш Сәфәрлинин янына кедәчәйәм. Бу барәдә онунла данышарам.

Сәкинә дөнәркән Айдынын да бурада олдуғуну көрүб яваш сәслә деди:

— Батаглыгын гурудулмасы һагда демәк олар ки, чамаатын разылыгы вар. Онлар ишә башламаға һазырдырлар. Тәкчә мәктәбтиләр хаһиш әдирләр ки, Гара күзкү галсын. Мән бир шей фикирләшмишәм... Бәлкә Овчуя тәсир эләди. Сабаһ нәтижәсини биләрик...

Сәһәр совхозун дарвазасына он беш-он алты яшларында бир дәстә ушаг янашды. Онлар бу совхоздан дейилдиләр.

Онлары көрән совхоз ушаглары, чәлд Овчуну тапыб кәлән гонаглар һаггында она хәбәр вердиләр.

Овчу ушагларла бирликдә гонагларын гаршысына чыхды.

Ики дәстә күчәнин ортасында үзләшди.

Овчу йолдашларыны сахлайыб ирәли чыхды.

О бири дәстәдән дә уча бойлу бир оғлан айрылыб сатам верди. Овчу онун әлини сыхды:

— Хош кәлмисиниз, енә нә вар, ай Адил, мәктәбимизә гонаг кәлмисиниз, нәдир?

Адил бир Овчуя, бир дә ушагларла бахды.

— Йох, биз башга мәсәлә үчүн кәлмишник.

— Билмәк олмаз о нә мәсәләдир?

— Нийә билмәк олмаз? Йолдаш Сәфәрли бизә деди ки, бурада, сизин мешәләрдә батаглыг вар. Сиз дә ону гурутмаг истәмирсиниз. Биз кәлмишник ону гурудаг.

Овчу һирсләнди, гашларыны чатды.

— Бунун сизә нә дәхли вар, сиз ки, бизимлә ярышырсыныз?

Адил күлүмсүндү.

— Нә олсун ки, бир-биримизлә ярышанда көмәк эләмәк олмаз?

Овчу вә йолдашлары өзләрини чох пис вәзийәттә һисс этдиләр. Адилиң дедикләри ушаглары яман пәрт эләмишди.

Овчу додагларыны чейнәйирди:

— Бир аз бурада даян.— О йолдашларына яхынлашыб нә барәдә исә онларла пычылдашды, сонра енә Адилә яхынлашды.— Бура бах, Адил, биздә доғрудан да батаглыг вар, анчаг даһа ону сиз нийә гурудурсунуз, бизим әлимиз, голумуз йохдур?... Өзүмүз гурудачагыг.

Адил, Овчуну даһа да гызышдырды:

— Йох, элә шей йохдур. Бизи көндәрибләр, биз дә гурудачагыг.

Овчу сәрт-сәрт чаваб верди:

— Дейирәм өзүмүз гурудачагыг...

Овчу чох инад көстәрди. Иши белә көрән Адил деди:

— Анд ич.

— Анд ичирәм.

— Нәйә анд ичирсән?

Овчу чавабы бир гәдәр кечикдирди... Сонра әлини үрәйинин үстүндә олан сол чибинә сохуб астача деди:

— Комсомол билетинә анд ичирәм!

Адил бир даһа Овчуя йохлайычы нәзәр салыб:

— Чох яхшы,— деди.

Гонаглар худаһафизләшиб кетдиләр.

Овчу, гәмли-гәмли ушаглардан айрылыб узаглашды. Һәр шей битмишди. Овчу комсомол билетинә анд ичмишди...

Һәмән күн, Сәфәрли, эпидемилогия стансиясынын ишчиләрини совхоза көндәрди.

Мүтәхәссисләрин фикринчә, батаглыг вә Гара күзкү мүмкүн гәдәр тез гурудулмалы иди. Онлар Астарая гайыдан кими бу барәдә район ичрайийә комитәсинә хәбәр вердиләр.

Комсомолчулар мешәдә кениш йол ачмаға башладылар. Мешәдә балталарын таппылтысы, мишарларын кырылтысы, йыхылан ағачларын курултусу эшидилди.

Айдынын фикринчә, ишләр өз йолуна дүшмүшдү. Инди о, эйни энтирасла, тибб мәнтәгәсиндә ишләмәйә башлады. Оун планлары кениш иди.

Һәлә институтда икән, профессор она демишди: «Кичик тибб мәнтәгәсиндә дә, бөйүк элми ишләрлә мәшғул олмаг олар». Айдын да ки, бир ердә аддымлаян адамлардан дейилди. О, вахтилә Рамизә демишди: «Мән диссертасияны сәнинлә бир вахтда мүдафиә эләчәйәм, Рамиз. Сән Бақынын ән яхшы хәстәханаларындан бириндә ишләсән дә, мән сәндән кери галмаячағам. Буну ядындан чыхартма».

Күлпәри илә Сәмәди сағалдандан сонра совхоз ишчиләринин арасында Айдынын һөрмәти чох артмышды. Инди адамлар, тез-тез мәнтәгәйә оун янына мұаличәйә, мәсләһәтә кәлирдиләр.

— Мән, һәлә бу вахта кими, бу гәдәр хошсифәт, шириндил һәким көрмәмишәм. Оун ачы һәбләри адама балдан ширин кәлир. Салман, кәрәк сән дә бир өзүнү оун янына верәсән,—дейә Лейла әринә мәсләһәт көрүрдү.

Балача Айдынын анасы исә һәкими көрәндә севинч вә миннәтдарлығыны билмирди нечә изһар эләсин.

— Оун бу яхшылығы һеч вахт ядымдан чыхмаячаг,—дейә арвад гоншулары илә сөһбәт эдирди.—О, мәним оғлуму лап өлүмдән гуртарды.

Гадынлар, өз ушагларыны Айдынын янына апарыр вә һәкимин бүтүн тапшырыгларыны сөзсүз еринә етирдиляр.

Ишләрин яхшы кетмәси Айдыны севиндирди.

Бир дәфә о, район хәстәханасына ики нәфәр хәстәни операция апарыб гайыдандан сонра мешәдәки ишләрин нечә кетдийини йохламаг үчүн орая кетди. Йол чәкилмәсиндә комсомолчулардан чох азы иштирак этдийини көрүб Айдын тәәччүләнди. «Бу нәдир?—дейә о фикрләшди,—ахы комсомол ичласы гәрар чыхармышлы. Бәс нийә ишә белә аз комсомолчу чыхыб?.. һеч ишләриндә дә комсомол руһу йохдур. Көнүлсүз ишләйирләр. Сәс йох, сәмир йох... Нә маһны охуюрлар, нә күлүб данышырлар... Әкәр бу темплә ишләсәләр, һеч яза гәдәр дә гуртармаг олмаз».

Айдын иштәйәнләри руһландырмаг мәгсәдилә яхынлашыб онларла зарафат этмәйә башлады. Лакин оун

зарафатлары һеч кимин кефини ачмады. Бә'зиләри, анчаг һәкимин үрәйини сындырмамаг үчүн, һәвәссиз күлүмсәйирдиләр.

Элә бил Әлаббас һәкимин фикриндән кечәнләри һисс этди.

— Чамаат Гара күзкүнүн гурудулмасыны истәмир—дейә о, Айдына бахды.—Она көрә дә ганлары гарадыр. Ахы биз, бу көлүн суюндан суварма үчүн истифадә этмәк истәйирдик...

— Бундан әввәл Гара күзкүдән су көтүрмәк фикри һеч кәсин ағлына кәлмирди, инди, бирдән-бирә чамаата нә олду?

— Нечә истәмирди. Бәс сиз билмирдиниз ки, Сәкинәнин мангасы белә бир мәсәлә галдырыб?.. Ахы онлар мәһсулу артырмага сөз верибләр... Инди чамаат дейир ки, көлүн суюндан истифадә эләмәк ләзимдыр. Гурутмаг нә үчүн?.. гулағымла эшитмишәм...

— Кимдән эшитмисән?

— Дедим, чамаат данышыр.

— Гыздан эшитмисән?

Әлаббас динмәди.

Айдын Сәкинә илә көрүшүб оунла данышмағы гәрарә алды. О, комсомол комитәсинин катибидир. Ичласын гәрарыны еринә етирмәйә о чавабдеһдр.

Онлар ахшам үстү көрүшдүләр. Гыз, мешә тәрәфдән кәлирди. Һәм йорғун, һәм дә гәмкин көрүнүрдү. Лакин Айдыны көрән кими, тамамилә дәйишди, гәмәтнин дүзәлтди, додагларында тәбәссүм ойнады, көзләриндә гәрибә ишыг парлады.

— Салам, доктор!

Айдын она наразы-наразы бахырды. Данышығында да союглуг һисс олунурду. Сәкинәни өзүнә арха билән, она күвәнән Айдын, оун ишә белә союг янашмасына, вахтилә «бизим йолумуз бирдир» дейиб, инди кәнара чәкилмәсинә һирсләнирди.

— Дейәсән, кәзмәйә чыхмысан?—дейә Айдын соушду.

— Бәс нечә...—дейә Сәкинә эйни аһәнклә чаваб верди,—һәтта йолда бир нечә ағчаганад да көрдүм. Дейәсән өзләринә ени мәскан ахтарырлар... Көчһәкөч башланыб. Гәрибәдир...

— Гәрибә орасындадыр ки, йолдаш Әлиева, комсомолчулары ишә чағырмаг, онлары мешәйә көндәрмәк әвәзинә, авара-авара кәзирсән, өзүн дә вахтилә тәрәфдары олдуғун вачиб бир иши лаға гојорсан, бу һеч... Сәкинәнин пөртдүйүнү көрән Айдын, бирдән-бирә сусду.

— Комсомолчулар йол салмагла мәшғүлдурлар. Ахы сиз өзүнүз дә әввәл йолун салынмағынын тәрәфдары идниниз...

Сәкинә Айдыны мешәдә кедән ишләрлә таныш олмаға дәвәт әдирмиш кими, әли илә йолу көстәрди. Айдын дөнүб мешәйә сары бахды. Әлбәттә, бир тәрәфдән Сәкинә һағлы иди. Иш давам әдир, йол кет-кедә мешәнин дәрнәһәһинә узанырды.

— Ахы белә ағыр ишләмәк олмаз,—дейә Айдын шиһкайәт әләди.

— Сиз һағлысыныз... Бәлкә мән әлә доғрудан да пис катибәм. Амма бойнума алмалыям ки, йол Гара күзкүйә яхынлашдыгча мәним үрәйим сыхылыр, ганым гаралыр, әним ишдән союян кими олур...

Сәкинә әли бир көтүйүн үстүндә әйләшиб, фикирли-фикирли йола бахды:

— Гара күзкүнүн суюндан истифадә этмәк фикри ағлымыза кәләндә, биз чоһ севиндик... Сиз тәзә кәлмисиз, бәлкә буну баша дүшмәк сизинчүн чәтиндир. Сизә әлә кәһир ки, Гара күзкүнү гурутсаг, һәр шей өз йолуна дүшәр... Амма билмирсиз ки, яйда биз суюн азлығындан нә гәдәр корлуг чәкирик. Ахы биз, бу ил мисли көрүнмәмиш бир мәһсул көтүрмәк истәйирдик...

— Бәс инсанлар, онларын сағламлығы...—дейә Айдын дилләндисә дә, Сәкинә онун сөзүнү кәсди:

— Инсанлар, тәкчә өз чанларынын дәрдинә галмайырлар. Онлары дүшүндүрән тәкчә гыздырма вә ағчаһанад дейил. Инсанлар тәкчә хәстәләрдән вә һәкимләрдән ибарәт дейилләр. Бурада минләрлә сағлам адамлар яшайыр. Бу сағлам адамларын да көзәл, бөйүк арзулары вар. Биз йүксәк мәһсул вә тәзә салынасы плантасиялар һағгында да дүшүнүрүк...

— Ахы сиз өзүнүз...

— Бәли, биз өзүмүз,—дейә Сәкинә тәсдиғ этди,—биз өзүмүз дә билирик ки, доктор Айдын Зейналов һағлыдыр. Батағлығы вә Гара күзкүнү гурутмағ лазымдыр...

Инди ки, демишик... көмәкләшиб иши баша чатдырачағыг... Амма, бу инди әсас мәсәлә дейил...

Айдын лап өзүндән чыхды:

— Әсас мәсәлә дейил?.. Хәстәлийин мәнбәһини мәһв этмәк әсас мәсәлә дейил?..

— Бәли, бу әсас мәсәлә дейил,—дейә Сәкинә тәкәрар этди.—Әсас мәсәлә ондан ибарәтдир ки, хәстәлийин мәнбәһини мәһв этмәклә бәрәбәр, көлүн суюндан да мәһсулун артмасы үчүн истифадә әдәк.

— Бу нечә ола биләр?

Сәкинә көксүнү өтүрдү:

— Амма сизи дүшүндүрән әлә тәкчә өз саһәһиздир. Һағлысыныз... Бизим ишләр сизин нәйинизә кәрәкдир... Ахы сиз һәкимсиниз... Али тәһсимили бир адамсыныз...

«Нийә Сәкинә белә кинайә илә данышыр?»—дейә Айдын дүшүндү.

О, Сәкинәнин мәтин аддымларла нечә узағлашдығына бахырды. Будур, о, йыхылмыш бир ағачы буруларағ Әлаббаса яхынлашды...

Ғаш гаралырды. Фәһләләр учадан сөһбәт әдә-әдә, бир-бирләрини сәсләйә-сәсләйә эвә гайыдырдылар.

Айдын исә тәк-тәһһа, көтүйүн үстүндә отуруб, олуб кечәнләри—Кәримовла тоғгушмасыны, Сәфәрли илә олан сөһбәтини, комсомол ичласындакы чыхышыны, Сәмәди сағалтмасыны хатириндән кечирирди. Ғәлбәһиндә бир ағырлығ һисс этди. О, әлбәттә әлә эдә биләрди ки, бурада раһат, гайғысыз бир һәятла яшасын. Хәстәләрини мүәличә әдиб, бош вахтларыны гонағлығларда, гызларла кәзиб доланмағда кечирсин. Амма о, бура я кәләнн бир күнү белә бош, гайғысыз кечирмәйиб. Бу да ки, нәтичәси...

Мешәдә сәс-сәмир кәсилди.

«Комсомолчулар әвләринә дағылышдылар,—дейә Айдын дүшүндү.—Иш онларын үрәкләриндән дейил». Бирдән тәләбә йолдашларыны, тәзә лабораториянын тикилишиндә кечирдикләри имәчилик күнләрини хатырлады.

Һеч онун мәктәб йолдашлары, бу чүр лағейдликлә иши бурахыб кедәрдиләрми? Йәгин ки, онлар бу саат бурада тонгал басыб, әтрафында дөврә вурардылар, сөһбәт әдәрдиләр; яхуд да бах о дәрәһин янындакы

жөтүклөрин үстүндө эйлөшиб, ағачларын будаглары арасындан саирышан узаг улдузлары сейр эдәрдиләр...

Йох, совхозун комсомолчуларына нә исә мане олур. Нә исә онлары кәдәрләнديرир. Буна көрә дә онлар тәбиәтин бүтүн бу көзәлликләрини—нә бу әсрарәнкиз ахшам көлкәләрини, нә ағачлары, нә дә йүнкүл булутларын сәссиз карванычы көрмүрләр...

Қим исә, Айдынын чийинә тохунду. О, диксәниб дөндү:

— Сәкинә?

— Йох, мәнәм, Фатмаям.

— А-а... Фатма...

— Мәни Сәкинә көндәриб. Дейирди ки, сиз нараһат олмаясыз. Сәкинә Әмир дайынын янына кетди... Сәмәди, Фросяны да ора чағыртдырды... Онлар, Әмиң дайы илә мәсләһәтләшмәк истәйирләр ки, көрсүнләр Гара күзкүнү нә төһәр ахарлы эләмәк олар...

— Ахарлы?

Гәрибә иди. Неч демә, баяг Айдына лагейд көрүнән адамлар, о гәдәр дә лагейд дейилләрниш. Онлар вәзнийәтдән чыхмаг, һәм көлү зәрәрсиз этмәк, һәм дә суюндан тәсәррүфатда истифадә этмәк үчүн йоллар ахтарылар...

Айдын исә Гара күзкүнүн гурудулмасы мәсәләсинә, бир тәрәфли, анчаг өз иш илә әлағәдар олараг янашмышды.

Сәкинә, Айдынла этдийи сөһбәтдән сонра, дүшүнүрдү: «О, наһаг, ерә өзүндән чыхмасын, мәнә һирслиһирсли бахмасын. Мән сөзүн дүзүнү дедим. Гара күзкүнү бизимчүн сахламаг, онун суюну ахарлы этмәк барәдә о да фикирләшә биләрди. Амма мәһсулун артыбартмамасы һәкимин нә вечинә...»

Йолда, Сәкинә Күлназа раст кәлди.

— Һә, нечә олду, тапдын?—дейә Күлназ сорушду. Сәкинә башыны булады.

Сәкинәнин мангасында ишләйән гызлар, мангабашчыларынын һансы ахтарышларла мәшғул олдуғуну яхшы билирдиләр. Сәкинә ахтарырды ки, көрсүн Гара күзкүнүн яхынлығындан кечән неч олмаса хырда бир чай тапа биләрми. Астарада белә чайлара тез-тез раст кәлмәк олур. Бу чайлар мешәнин дәринликләриндә, галын коллугларын, чәнкәлләрин арасында итәрәк лилли

ятагларла сәссиз-сәссиз ахырлар. Сәкинә нә гәдәр ахтарырдыса, бир нәтичә вермирди.

Букүн дә белә олмушду.

Лакин Сәкинә руһдан дүшмүрдү, о, белә бир чай тапачағына әмин иди.

О, Астарая кедиб, район китабханасындан сувармая аид китаблар алмыш, гочаларла мәсләһәтләшмәйә башламышды.

Бүтүн бунлардан Айдынын хәбәри йох иди. О, анчаг малярия вә ағчаганадлар һаггында дүшүнүрдү.

Лакин Сәкинә енә дә өзүнү тагсырландырырды. О, доғрудан да, мешәдә кедән ишләрлә аз мәшғул олурду. Ахы үмүми ичлас гәрар гәбул эләмишди ки, йол тезликлә әкилиб гуртармалыдыр.

Сәкинәнин ачығы тез союду. Айдын, һәр һалда яхшы адамдыр. Гайғыкеш, ишләк бир һәкимдир. Дейәсән, совхоза кәлдийи бу аз мүддәт әрзиндә бир аз сыныхыб... Озү дә, ахы о, лап тәкдир... Бир әмәллибашлы йолдашы, сирдашы да йохдур. Элә һәмишә тәктәһнадыр. Һәмишә дә мәшғулдур. Әкәр инди, Айдын Сәкинәйә янашсайды, Сәкинә йәгин ки, онунла тамамилә башга чүр данышарды...

Бәлкә бу сәс Айдынындыр? Сәкинә аяг сахлады, ағачларын далындан кәлән сәсә гулаг асды.

Йох. Бу, Овчу иди.

Тезликлә Сәкинә, Овчунун өзүнү дә көрдү. Ушаглар онун башына топлашмышды. Овчу данышырды:

— Әсир дүшмәмәкчүн, кәми капитаны өзү өз кәмисини батырыр...

— Буна көрә дә сән Гара күзкүнү гурутмаг истәйирсән?—дейә ушаглардан ким исә тәһә илә сорушду.

Овчу әввәл чаваб вермәйә сөз тапмады, сонра енә дилләнди:

— Амма кәми капитаны, батан кәмидән дүшмүр, өзү дә кәми илә бирликдә батыр...

Қим исә, күлдү:

— Сөзүн нәдир, өзүнү Гара күзкүдә боғмаг фикринә дүшүбсән? Истәмирсән онун гурудулмасыны көрәсән?

— Йох!—дейә Овчу ғышгырды.—Өз көлүмүзү өзүмүз гурудачағыг. Кәми капитаны, лазым оларса, өзү өз кәмисини батырар...

Сәкинә будагларын арасындан, сарышын бир оғла-нын Овчуя яхынлашдығыны көрдү:

— Сәнин элин кәләр ки, Гара күзкүнү гурудасан?..
Өзүн демирдин ки, дүняда ордан гәшәнк ер йохдур?..

Овчу әлләрини чибинә салыб, ачы-ачы күлүмсәди:

— Бир ердә ки, аҗчаганад олсун, чамааты хәстәләндирсин, оранын нәйи гәшәнкдир? Ядындан чыхыб, атам нә күндә иди?.. Айдын олмаса иди...—Овчу бир анлыға сусду.—Биз исә она чох сағ ол демәкдәнсә, өрдәк дейрик...

— Өрдәк дейән элә өзүн идин дә.

— Чох сарсаг иш көрүрдүм, инди ону көрәндә ута-нырам,—дейә Овчу этираф әләди,—дейрик ки, Гара күзкү гәшәнкдир. Амма эшитдиниз о күн һейдәр мүәллим нә дейрди? Көзәл о шейдир ки, онун инсанлара бир хейири, бир көмәйи олсун. Амма Гара күзкү бизә тәкчә бәдбәхтлик кәтирир... Инди ки, беләдир, онда...

Овчу сөзүнү гуртармайыб, гаранлығда көрүнмәз олду. Дейәсән о, Гара күзкүнүн гурудулмасынын әһәмийәтли олдуғуна өзүнү инандырмаға чалышса да, бу барәдә данышмағ онун үчүн ағыр иди.

Ушағлар, онун далысынча тәләсдиләр... Чынгылығда аяғларынын сәси эшидилди.

«Овчу дүз дейир,—дейә Сәкинә фикирләшди,—доғрудан да, әкәр Гара күзкү анчағ бәдбәхтлик кәтирirsә, она көзәл демәк олармы?.. Амма биз онун суюну ахарлы эләсәк, онда... һәмән көл һәгигәтән көзәл олар».

Сәкинә ушағларын ардынча кетди.

«Бу Гара күзкүнүн сөһбәти дилләрдән дүшмүр... Бүтүн совхозун сөзү-сөһбәти элә Гара күзкүдүр.—Дейә Сәкинә дар чығырла кедә-кедә фикирләширди.—Ушағлар да бу барәдә өз араларында мүбәһисә эдирләр».

Сәкинә, ушағлара чатыб, Овчуя янашды:

— Овчу, тез өзүнү етир эвә, атана декинән ки, зәһмәт чәкиб Әмир дайыкилә кәлсин. Вачиб ишимиз вар. Де ки, Сәкинә чох хаһиш эләйир.

Айдын бир һәфтә иди ки, Астарая зәнк эләйрди, һәр дәфә дә она дейирдиләр ки, йолдаш Сәфәрли һәлә Бақидан гаһытмайыб.

Сәфәрли үч районун—Астара, Ләнкәран, Масаллы районларынын рәһбәр ишчиләринин, ситрус биткиләри саһәләринин кенишләндирилмәсинә һәср әдилмиш мүшавирәсинә кетмишди.

Бу бир һәфтә Айдына бир ил кими көрүндү.

О, баша дүшүрдү ки, батағлығ вә көлүн гурудулмасы планы поэулур. О, адамлары даһа сүр'әтлә ишләмәйә мәчбур эдә билмирди, чүнки онлар көнүллү ишләйирдиләр, буна көрә дә һәр шей онларын арзусундан асылы иди. Истәсәләр яхшы ишләйәрләр, истәмәсәләр һеч ишә дә чыхмазлар.

Нә исә бир тәдбир төкмәк лазым иди. Анчағ нә этмәк олар? О, адамлары нечә һәвәсләндирсин?

Десин ки, тәкчә батағлығы гурудун, көл галсын? Йох, о буна разы ола билмәзди. Онун вичданы буна йол вермәзди.

Тәләб эләсин ки, һәр икисини гурудун? Фәһләләринин арзусу илә һесаблашмасын? О, буна да разы ола билмәз.

Адамлар әкин саһәсини артырмағ, йүксәк мәһсул көтүрмәк истәйирләр. Суварма үчүн су лазымдыр.

Айдын вәзийәтдән чыхмағ үчүн чох фикирләшди. Инди о, яхшы баша дүшүрдү ки, әкәр адамлар көлүн суюндан суварма үчүн истифадә эдә биләчәкләринә инансалар, һәвәслә ишләйәрләр.

Бәс о, нә этсин? Нечә эләсин ки, һамыны разы салсын, иши гызышдырсын? Айдын буну һәлә билмирди.

О, енә дә райкома зәнк этди.

Нәһайәт она чаваб вердиләр ки, Сәфәрли кәлиб.

Айдын шосе йола чыхыб, кечән машынларын биринә минди вә бирбаш шәһәрә йолланды.

Дәниздән әсән сәрин ел пәнчәрәдән ичәри долуб, пәрдәләри елләдир, столун үстүндәки кағызлары отаға сәпирди.

Сәфәрли кағызлары йыға-йыға Айдына Бақидан сөһбәт эләйрди. О, шәһәрин сон заманлар кенишләnmәсиндән, көзәл биналар тикилмәсиндән, бағлар, күлүкләр салынмасындан данышырды...

— Һәлә сән чәпәрләри де!—дейә Сәфәрли сөзүнә давам этди.—Һәр ердә чуғун чәпәрләр чәкирләр. Де-

мәли, инди бизим кифайәт гәдәр чуғунумуз вар ки, чә-
пәрләри дә чуғундан гайырырлар...

Айдына өз доґма шәһәри һаггында дейилән сөзләр
ләззәт всиррди. Лакин бунунла белә о, чох нараһат
иди.

Сәфәрли буну һисс этди.

— Көзүмә чох нараһат көрүнүрсән, йолдаш Зейна-
лов.

— Бәли, йолдаш Сәфәрли,—дейә, Айдын әтираф
этди.—Батаглығын, көлүн мәсәләси мәни чох нараһат
эдир. Иш кетмир.

Сәфәрли гашларыны чатды. Айдын исә сөзүнә да-
вам эдирди:

— Сәбәби айдындыр. Бүтүн тагсырлар...

— Кәримовдадыр?—дейә Сәфәрли тәмкинлә со-
рушду.

— Йох, мәним өзүмдәдир...

Сәфәрли тәәччүблә Айдына бахды.

— Бәли, йолдаш Сәфәрли, өзүмә һәддән артыг ар-
хайын олмушам, өз күчүмә күвәнмишәм,—дейә, Ай-
дын әтираф этди.—Даһа доғрусу, бә'зи шейләри нә-
зәрдән гачырмышам. Мәнә элә кәлирди ки, мәним
ишим—тәбабәт иши, һәр шейин мәркәзиндә дурур.
Мән анчаг адамларын сәһһәти һаггында дүшүнүрдүм.
Оңтарын гәлбиндәки арзулары исә һисс әтмир, баша
дүшмүрдүм. Инди анлайырам ки, мән маляриянын кө-
күнү кәсмәк истәдийим кими, совхозун ишчиләри дә
бол мәһсул вә чичәкләнән бағлар һаггында дүшүнүр-
ләр. Гара күзкү яхшы бир су һөвзәси ола биләр, биз
исә ону гурутмаг истәйирик, чамаатла һесаблашмы-
рыг. Буна көрә дә иш чох пис кедир.—Айдын бир ан
сүсуб фикирләшди. Сонра әлавә этди:—һеч билмирәм
нә эләйәк ки, көлүн ахары олсун? Әкәр белә эдә бил-
сәк, онда малярия да олмаз, плантасияны да сузара
биләрик.

Отаға сүкут чөкдү. Сакитлийи ялныз саһилә чуман
далғаларын екнәсәг шырылтысы вә күчәдән өтән ма-
шынларын сәси позурду.

Сәфәрли галхыб, пәнчәрәйә яхынлашды. Айдын да
кәлиб онун янында дурду. Икиси дә фикрә кетди.

— Яхшы эләмисән ки, мәним яныма кәлмисән, йол-
даш Зейналов,—дейә нәһайәт Сәфәрли сүкуту позду

вә күлүмсәйәрәк Айдына бахды:—О да яхшыдыр ки,
өз арзуларыны совхоз ишчиләринин арзулары илә бағ-
ламаға чалышырсан. Нә олар, бир ердә фикирләшиб,
бир чарә тапарыг. Бунун бүтүн район үчүн әһәмийә-
ти вар: Кировчулар мәһсулдарлығы артырсалар, онда
бүтүн Астаранын колхоз вә совхозларыны өз далла-
рынча апарарлар. Бунун бизә бөйүк көмәйи дәйәр.
Саһәләрин кенишләндирилмәси вә ситрус биткиләри-
нин әкилмәси һаггында дәвләт тапшырығыны ләягәтлә
еринә етирәрик.

Сәфәрли мүнәндис-мелиоратор Надир Сейидову
янына чағыртдырды.

Онлар дивардан асылан хәритәнин янына кәлди-
ләр. Сәфәрли хәритәдә чайын әйри-үйрү хәттини көс-
тәриб, сорушду:

— Бу ерләрдән сонра Гайнарчай даһа һаралардан
кечир?

Сейидов столун үстүндәки чубуғу көтүрүб көстәрди:

— Сонра о, бура, мешәнин галынылығына кирир.

— Киров совхозу илә онун арасы нә гәдәр олар?

— Он ики километр.

— Бәс мешәдә?

— Йохламамышам.

Сәфәрли хәритәдән узағлашды.

— Мән сизин ериниздә олсайдым, бу мәсәлә илә
чоҳдан марағланардым,—дейә Сәфәрли тәәсүфлә бил-
дирди.

Надир бир аз ағыр тәрпәнән адам иди. О, райком
катибинә тәәччүблә бахыб, өзүнү мүдафиә эдирмиш
кими деди:

— Йолдаш Сәфәрли, һәлә индийә гәдәр бир адам
да олсун бу барәдә мәнән сорушмайыб... Мәнән тө-
ләб олунан шейләри вахтлы-вахтында еринә етирирәм.

— Анчаг һәвәссиз етирирсиниз,—дейә, Сәфәрли па-
пирос яндырагаг чаваб верди.

— Сиз совхоз вә колхозларын адамлары илә, сәһ-
бәт эләйин, көрәрсиниз ки, онлар тамамилә башга чүр
ишләйирләр: һәвәслә, шөвглә, тәшәббүслә... Ахы, бу
нечә ола биләр?!—дейә Сәфәрли бирдән-бирә һирслән-
ди.—Сиз, мүнәндис-мелиоратор ола-ола, өз тәсәрруфа-

тынызла марагланмырсыныз. Сиз индийе кими бу чайын һансы ерләрден кечдийини дүзкүн билмирсиниз. Киров совхозунун яхынлыгындакы батаглыгы вә көлү гурутмаг имканлары барәдә дә фикирләшмәсиниз.

Надир Сейидов бир гәдәр гашабаглы һалда деди:

— Ораны гурудурлар...

— Кимин тәшәббүсү илә?

— Кимин олачаг... Район тәшкилатларынын тәшәббүсү илә...

— Хейр, район тәшкилатларынын тәшәббүсү илә йох, Киров совхозуна тәзә кәлмиш һәкимин тәшәббүсү илә гурудулур.

Кәтибин бу сөзләри Надири бәрк тутмушду. О, гып-гырмызы пөртмүшдү.

— Сизин фикринизчә,—дейә, Сәфәрли давам этди,—инди көлү гурутмаг лазымдыр, я йох?

— Мәнчә... лазымдыр,—дейә Надир чаваб верди,—әлбәттә лазымдыр.

— Амма чамаат истәмир, чамаат көлүн сую илә плантасиялары сувармаг истәйир... Көрүрсүнүзмү, мәсәлә нечәдир?..

— Йолдаш Сәфәрли, ахы инди чә өзүнүз дединиз ки, бу тәзә кәлән һәкимин тәшәббүсүдүр. Бунун бизә нә дәхли?

Сәфәрли сөнмүш папиросуна тәзәдән яндырды.

— Нечә билирсиниз? Бизә көлү ахар әләмәйи төклиф эдирләрсә, бунун бизә дәхли вар, я йох?

— Бунун әлбәттә бизә дәхли вар,—дейә Сейидов күлүмсүндү.—Плантасиялары сувармагдан өтрү көлү ахар әләмәйә чалышмаг лазымдыр. Бу бизим вәзифәмиздир.

— Ери кәлмишкән дейим ки, бу мәсәләни дә тәзә кәлән һәким галдырмышдыр,—дейә Сәфәрли гейд этди.—Дирибаш адамдыр. Бәзи мүнәндисләр ондан ибрәт алса, пис олмас.

— Ахы мән чәми бир илдир ки, институт гуртармышам.

— Бир ил бөйүк мүддәтдир,—дейә Сәфәрли гуругу чаваб верди.—Бир ил чох бөйүк мүддәтдир. Сиз пис мүнәндис дейилсиниз, анчаг нечә дейәрләр, өз хәялыныз, арзунуз йохдур. Алчаг учурсунуз...

Надир бурнуну һәр ерә сохан бу һәкими үрәйиндә сөйүрдү.

— Яхшы, бахарыг...—дейә, нәһайәт о, чаваб верди, сонра Сәфәрлинин үзүнүн ифадәсинин дәйишдийини көрүб тез әлава этди:—даһа доғрусу, демәк истәйирәм ки, күнү сабаһ о ерин хәритәсини тәртиб әләйирәм.

Гоча Әмир дайы әлә күман эдирди ки, Гайнарчай мешәдә бурулуб, совхозун яхынлыгындан кечир. Анчаг һарда, һансы ердә, нә гәдәр мәсафәдә—буну нә о билирди, нә дә башгалары. О ерләрдә мешә чох галын вә кечилмәзди, лал ахан чайын саһилләрини сых от басмышды.

Сәкинә илә Фрося гәрарә кәлмишдиләр ки, дағалхыб нечә олурса-олсун, чайын мәнбәйини ахтарыб тапсынлар, сонра да онун ятағы илә ашағы энсинләр.

Артыг ики саат оларды ки, гызлар балача дағ чайынын саһили илә кедирдиләр.

Бу, Гайнарчай иди. Чай гызлары каһ шәргә доғру узаглашдырыр, каһ бурулуб совхоза яхынлашыр, каһ да енидән сәмтини дәйишиб башга бир истигамәтдә ахырды. Гайнарчай санки гызларла зарафатлашыр, онлара күлүрдү.

Ағыр йол гызлары йормушду. Тикан онларын әлаягларыны чызыр, будаглар сифәтләринә чырпылырды.

Гайнарчай сал гаяларын үстүндән төкүләрәк шәләләйә чеврилир, чошуб күкрәйир, вәһши бир курулту гопарараг сүрәтлә дәрәашағы ахырды; сонра исә, санки баягкы туғянындан йорғун дүшәрәк чәнкәлликләрдә көздән итир, сәс-сәмири кәсилирди...

Гызлар сылдырымы әзиййәтлә эниб, енидән чая яхынлашдылар.

Фрося даянды. О, яраланмыш дзинни овушдурараг дейинмәйә башлады:

— Бу да чайдыр?! Чай дейәндә бизим Украинадакыларды. Энли, сакит... саһәләри чәмәнлик, сөйүдлүк... Сулары да ки, думдуру айна кими, бах, шәклини көр.

— Дағ чайларынын һамысы беләдир. Эйби йохдур, Фрося, көлүн тушуна аз галыб, инди чатарыг.

— Элбәттә чатарыг,—дейә Фрося чаваб верди. Да-
һа яры йолдан гайытмаячайыг ки.

Бир аз кечәндән сонра о, енә дә дейинди.

— Неч билмирәм ки, бу дағда, дашда өзүмү нийә
әлдән салырам?! Халам күндә кағыз языр. Дейир ки,
йығыш гайыт Полтавая. Чох дөвләтлi колхозлары вар.
Амма мән илишиб галмышам бурда, даһа гопа билми-
рәм...

— Доғрудан да,—дейә, Сәкинә һийләкәрчәсинә кү-
лүмсүндү,—ахы, нийә кәрәк сән өзүнү бу дағда-дашда
чүрүдәсән! Мән сәнин ериндә олсайдым чохдан чыхыб
кетмишдим.

— Кедәрәм дә...—дейә Фрося инчик һалда чаваб
верди, лакин йолдашынын күлүмсүндүйүнү көрүб, өзү
дә күлмәйә башлады.—Доғру дейирәм, халам мәни
чағырыр.

Сәкинә Фросяны гучаглайыб, онунла янашы ери-
мәйә башлады.

— Биз сәни неч яна бурахмарыг.

— Ахы, неч өзүм дә кетмәрәм. Халам языр ки, кәл,
гоһум-әграбынын һамысы Полтавададыр. Дейир ки,
орда тәк галмышан. Даһа билмир ки, тәк дейиләм: сән
варсан, Фатма вар, Күлназ вар, бир кәзиб, бир ишлә-
йрик.

— Элаббас вар...—дейә Сәкинә она саташды.

— Бәсдир бирчә!..—Фрося додагларыны бүздү.

Онлар хейли йол кетдиләр.

Мешә кет-кедә галынлашыр, кол-кос һүндүрлә-
ширди.

Галын сармашыглар ағачларын көвдәсинә сарылыб
кечилмәз бир тор әмәлә кәтирмишди.

Гызлар кәтирдикләри балталарла өзләринә йол ач-
маға башладылар.

Сәкинәнин алныны тәр басмышды. О, ағачын көв-
дәсинә сөйкәниб, пөртмүш үзүнү силмәйә башлады.

— Зәрәр йохдур, зәрәр йохдур, Сәкинә, даһа бир
шей галмайыб, чатмышыг,—дейә Фрося она үрәк
верирди.

Онлар енә дә өзләрини мешәнин галынлыгларына
вуруб ирәлиләмәйә башладылар.

Гайнарчай яваш-яваш сакитләшәрәк сәссиз ахмаға
башлайырды. Онун саһилләриндәки коллар исә кет-

дикчә сыхлашыр, дивар кими кечилмәз олурду. Гыз-
лар чайын сәмтини итирмәсинләр дейә, аягтабылары-
ны чыхартдылар вә колларын арасындан бир тәһәр ке-
чиб, суюн ичи илә еримәйә башладылар. Су чох союг
иди. Мамыр басмыш дашлар сүрүшкән иди. Гызлар
әйилә-әйилә ерийирдиләр, чүнки саһилдәки коллар ча-
йын үстүндә сых бирләшәрәк алчаг вә гаранлыг бир
тунел әмәлә кәтирмишди.

XI фәсил

«Пис мүнәндис дейилсиниз, анчаг өз арзунуз, өз
хәялыныз йохдур»,—Сәфәрли Надир Сейидова белә
демишди.

Надир Гайнарчайын кечдийи ерләрин хәритәсини
чәкиб гуртардыгдан сонра, әлиндән чыхан ишә хейли
тамаша этди.

«Көзәл хәритәдир, маһир бир әллә чәкилиб... Бәс
нә үчүн мәним өз арзум, хәялым йохдур? Мәкәр мәним
гәлбимдә неч бир арзум йохдур?..»—дейә кәнч мүнән-
дис дүшүндү.

Онун көзләри гаршысында назик гашлы, малаһәт-
ли бир гызын сурәти чанланды. Мәкәр о, бу гызын хәя-
лы илә яшамырмы?

Надир әввәлчә онунла күчәдә растлашыр, таныш
олмаг үчүн фүрсәт ахтарырды. Бу гызын ким олдуғуну
о һәлә билмирди.

Сонра гыз бирдән-бирә йоха чыхды.

Анчаг бир дәфә Надир диш парашоку алмаг үчүн
аптекә кедәндә гыза орда раст кәлмишди. Бу гәшәнк
вә бойлу-бухунлу гыз чийиндән бир тибб чантасы ас-
мышды. О, аптекчинин габағында дуруб, чүрбәчүр дәр-
ман адлары саяраг сифариш верирди.

— Бунларын һамысыны һазырлайын, бир аздан кә-
либ апарарам.

Надир гызын енә дә йох олачағындан горхараг, она
мүрачиәт этди:

— Доктор, бәлкә бир мәсләһәт верәсиниз, бу баш-
ағрысы мәни лап әлдән салыб.

— Пирамидон атын,—дейә Күллү оғланын ону
«доктор» адландырдығындан хошһалланараг, чаваб
верди вә әләвә этди:—бир дә ки, һавада чох кәзин...

— Кэзим? Тэкчэ?—дейэ, Надир чүр'эглэниб со-
рушду.

— Экэр нэнэниз варса, онунла кэзэ билэрсиниз...

Откэм гыз бу сөзлэри дейиб, аптекдэн чыхды.

О вахтдан бэри Надир диш парашоку алмаг бəһа-
нəсилə тез-тез аптекə кəлэр вə Айдынын дəрман кəтир-
мək үчүн кəндəрдийи Күллү илə растлашарды.

Нəһайəт Надир Күллү илə таныш олду, һəттə бир
нечə дəфə Астаранын булварында онунла кəзмəйə дə
чыхды.

Надиркилдə о гэдэр диш парашоку йығылмышды
ки, ахырда о, анасына бу парашокла эвин диварлары-
ны ағартмағы мəслəһəт кəрдү. Экэр Күллү онлара
кəлсəйди, Надир бу ағ вə өз һисслэри кими тəмиз ди-
варларын тарихини она нағыл эдərди.

Надирин арзусу бу иди.

Лакин Сəфəрлийин нəзəрдə тутдуғу арзу, белə мəһ-
дуд шəхси сəадəт арзусу дейилди.

Шүбһəсиз ки, о башга арзудан, башга хəялдан да-
нышырды. Мисал үчүн, кировчулар өзлэри үчүн су
һөвзəsi дүзəлтмəйи арзу эдирлэр. Онларын арзусу бу-
дур. Су олса—бол мəһсул да олачаг.

Көрəсэн бəс башга совхоз вə колхозлар су һөвзəsi
һаггында нийə дүшүнмүрлэр? Бəлкə дə дүшүнүрлэр,
анчаг мүтəхəссислэри йохдур.

Надир фикирли һалда, дивардан асылмыш хəритə-
лэрə бахды.

Киминсə байырдан эшидилэн аддым сəслэри ону
фикирдэн айырды.

Танымадығы бир чаван оғдан отаға кирди.

— Мəнə мүһəндис Сейидов лазымдыр,—дейэ, о,
Надирə мұрачнəт этди.

— Сейидов мəнəм.

Айдын өзүнү нишан верди:

— Зейналов, Киров совхозунда һəким ишлəйирəм.

«Һə... Күллүнүн тəрифлəдийи һəким бу имиш. Гə-
шəнк оғландыр». Надир бир гэдэр лəнкийиб, Айдынын
əлини кəнүлсүз сыхды:

— Дейирлэр ки, сиз ихтисасынызы дəйишиб мүһəн-
дис-мелноратор олмусунуз?

— Мəчбурам,—дейэ Айдын чох союг бир тəрздə
чаваб верди.

— Батаглыглары, кəллэри гурудурсунуз?

— Нечə бəйəм, йохса наразысыныз?

— Гурутма мəсəлəsi, сəһв этмирəмсə, мəнə аид
олан мəсəлəдир. Мəн ки, сизин һəкимлийинизə гарыш-
мырам?!
Айдын күлүмсүндү:

— Һəкимлик ишлəримə бир аз кəмək элəсəйдиниз,
сизə тəшəккүр эдəрдим, мəн чох вахт чəтинлик чəкирəм.

Көрүнүр ки, Надир чаваб вермək үчүн сөз тапма-
ды. О, гашгабағыны төкэрək деди:

— Мəн сизи динлəйирəм.

— Сизинлə мəслəһəтлəшмəйə кəлминшəм,—дейэ
Айдын һəвəслə сөзə башлады.—Бизим совхоз ерлэри-
нин хəритəsi сиздə вардырмы?

Надир һеч бир сөз демəдэн, тəзəчə чəкиб гуртарды-
ғы хəритəни онун габағына гойду.

— Сəлигəли ишдир,—дейэ Айдын хəритəйə бахараг
диллəнди вə өзү дə һисс этмəдэн, бу этирафы илə На-
дирин кəнлүнү алды.

Айдын хəритəни диггəтлə кəздэн кечирəндэн сонра
Гайнарчайы кəстəрди:

— Бу чай Гара күзкүдэн нə гэдэр аралы ахыр?

— Эн яхын мəсəфəдə алты километрдир,—дейэ На-
дир чаваб верди.—Элə тəkчə, совхоздан кəлə гэдэр
дəрд километр мəшəарасы йол ачмаг лазымдыр.

— Алты километр дə кəлдэн Гайнарчая,—дейэ Ай-
дын онун фикрини тамамлады.

— Ер дə ердими ки, һамысы сых мəшə...

Айдын эйни аһəнклə əлəвə этди:

— Дэрə, тəпə, тиканлыг...

— Техника лазымдыр.

— Һəлə бу техниканы апарыб о ерлэрə чыхармаг
лазымдыр! Нə гэдэр мəшə гырыб, йол ачмаг лазым-
дыр.

Айдын мүһəндиси архайынлашдырмаға чалышмыш-
ды, көрүлөчək ишин асан олдуғуна ону инандырмаг да
истəмирди. Эксинə о, мүһəндиси даһа да гызышдырыр,
чəтинликлэри бир аз дə шиширдирди.

Надир фикирли һалда деди:

— Адам лазымдыр.

— Өзү дə чох, йүзлэрлə!

Надир бирдэн-бирə һирслəнди:

— Бура бахын, мәни әлә салмысыныз? Әлә билдиниз ки, мән горхдум? Әлә билирсиниз ки...

О, чәлд стола яхынлашыб, хәритәни көтүрдү, ону бору шәклиндә бүкә-бүкә, һирслә деди:

— Кедәк!

— Инди?

— Бәли, әлә инди! Бу дәгигә!

Ахыр ки, Сәкинә илә Фрося мешәнин таласына чыхдылар. Бу саат онлара бахан олсайды, дейәрди ки, бу гызлар әлә индичә давадан чыхыблар. Үст-башлары чырыг-чырыг иди, әлләри, үзләри чызылмышды.

— Тез ол, тез ол!—дейә Сәкинә Фросяны тәләсдирди.

— Бир аз яваш, Сәкинә, гачма...

Анчаг Сәкинә она гулаг асмырды.

Фрося онун далынча йүйүрдү.

— Сәкинә! Сәкинә! Даян!

Нәһайәт чай көрүндү. Гайнарчай бу ердә лап сакитләшиб лал ахырды.

— Бах, бурдан...—дейә Сәкинә һәячанла данышмаға башлады.—Чайын истигамәтнин бурдан дәйишиб ону Гара күзкүйә ахыдачайыг... Көлүн ахары олачаг...

— Кәрәсән бу мүмкүндүр?

— Мүмкүн олмаян шей йохдур. Тәки һәвәс олсун!—Фрося йолдашыны гучаглайыб ону фырлатмаға башлады. О, севиндийиндән билмирди ки, нә этсин. Онларын көзү габағында һәр шей фырланырды: мешә дә, ағачлар да, көй дә, чай да...

— Даһа кедәк,—Сәкинә төвшүйә-төвшүйә Фросянын голуна кирди.—Совхоздан чох узаглашмышыг.

Онлар мешәнин кәнарына чатанда артыг ахшам дүшүрдү. Ағачларын үстүндән бучаг шәклиндә дүзүлмүш дурна гатары учурду. Сәкинә илә Фрося онларын далынча бахдылар. Гушлар санки учмур, үзүрдүләр... Сәкинә чох севдийин бир маһныны охумаға башлады:

Бир заман һавада ганад сахлайын,
Сөзүм вардыр мәним сизә, дурналар!
Гатарлашыб нә диярдан кәлирсиз,
Бир хәбәр версәниз бизә, дурналар,

Бу маһныны яхынлыгдан кечән Айдын вә Надир эшитдиләр.

— Мән бу ерләрдә чохдандыр ки, маһны эшитмәмишәм,—дейә Айдын тәәччүбләнди.

— Гиямәт сәси вар,—дейә Надир чаваб верди.

Бирдән онлар гызлары көрдүләр.

Айдын күлә-күлә онларын габағына ериди.

— Ай гызлар, кимлә белә дөйүшмүсүнүз?

— Тиканлы колларла... Бир дә сизинлә,—дейә Сәкинә чаваб верди.

— Яхшы, ким галиб кәлди?

— Биз!..—дейә Сәкинә гүрурла чаваб верди вә бир гәдәр сүкутдан сонра Айдына тәрәф дөндү:—Бизим сәбәбимизә сиз дә... Гәрибәдир, һәр ики тәрәф галиб кәлиб. Дүз демирәм?

— Баша дүшмүрәм,—дейә Айдын чаваб верди.

Сәкинә әли илә мешәнин дәринлийинә ишарә этди:

— Бурдан хейли аралы, мешәнин галынлығында бир чай ахыр. Онун сәмтини бизим көлә чевирмәк олар. Демәк сувармаг үчүн суюмуз олачаг. Бах, буна көрә дә биз галиб кәлмишик. Көлүн ахары олачаг, даһа орда ағчаганад олмаячаг. Демәли, белә чыхыр ки, сиз дә галиб кәлмисиниз...

Айдын севинчлә гызларын күлүмсәйән үзүнә, онларын чырылмыш палтарларына бахырды.

Надир габаға ериди:

— Әлә биз дә инди...

Айдын онун голундан тутуб, сөзүнү кәсди:

— Тәбрик эдирәм сизи, гызлар, мән чох шадам... Йолдаш Сейидов да сизи тәбрик эдир...

Сәкинә, санки тәк Айдын эшитсин дейә, лап явашдан чаваб верди:

— Амма мән, дүзүнү дейим ки, көлү гурутмаг истәдийиниз үчүн үрәймдә сизи данлайырдым... һәр һалда,—о, мешәнин арасы илә узаныб кедән чығыра бахды—һәр һалда, бизим йолумуз бирдир. Сағлыгла галын, йолдаш һәким, саламат галын, йолдаш мүһәндис.

Гызлар кетдиләр.

— Демәк онлар буна көрә охуюрмушлар!—дейә. Айдын узаглашан гызларын архасынча бахараг дилләнди.

Надир исә тәэччүблә сорушду:

— Бәс сиз нийә онлара демәдиниз ки, биз дә һәмнин ишдән өтрү кәлмишик?

— Нә әһәмийәти вар...—Айдын сусуб фикрә кетди.—Онлар да элә биз кәлдийимиз нәтичәйә кәлибләр. Лакин биз али савадлы мүтәхәссисләрәк, онларса ади фәһлә... Бу чох севиндиричи һалдыр!

— Мән әввәлләр сизин һаггынызда пис фикирдә идим, анчаг инди сизи таныдым,—дейә Надир бирдән этираф этди.—Сәфәрли йолдаш дейир ки, мән яхшы мүһәндисәм, амма арзу вә хәялларым йохдур. Сиз нечә, хәялә далмағы севирсинизми?

Айдын гүрубә энмәкдә олан күнәшин ачыг гырмызы рәнкә боядығы, ахшам габағы даһа тәр көрүнән ярпаглара бахыб, чаваб верди:

— Севирәм...

ХІІ фәсил

Йола манечилик эдән илк ағачы Айдын өзү кәсмәйә башлады. Белә ишләрә адәт әтмәдийиндән онун әли тәрләйиб габар олмушду. Буна бахмаяраг бүтүн гүвәсини топлайыб гараағачы йыха билди.

Мешәдә бөйүк чанланма башланды. Һәр күн плантасияда ишләрини гуртаран комсомолчулар шән маһныларла мешәйә кедирдиләр. Чийинләринә алдыглары белләр, балталар күнәшин ишығында парылдайырды.

Әлаббас өз күчү вә мәнәрәти илә һамыны вәләһ этмишди. Көтүкләр Фросянын мөһкәм зәрбәләринә давам кәтирмәйиб парча-парча олур, әтрафа сәпәләнирди. Мешәдә бөйүк бир ачыглыг әмәлә кәлмишди.

— Чәтини башламагдыр,—дейә Сәкинә йолдашларына мүрачиәт эдирди,—көрәрсиниз, бүтүн ишчиләр бизим көмәйимизә кәләчәк.

Доғрудан да, бир нечә күн кечмәмиш, Сәмәд дә өз бригадасы илә бура кәлди. Инди совхоз адамларынын чоху плантасияда ишини гуртардыгдан сонра мешәйә комсомолчуларла көмәйә кәлирди.

Ушаглар Гара күзкүнүн гурудулмайаҭағыны эшитдикдә һәдсиз дәрәчәдә севиндиләр. Инди ишләйәнләрин ичиндә мәктәбин мүәллимләри вә шакирдләри дә варды. Онлар хаһиш этдиләр ки, мешәдән совхоза ке-

дән йолун кәнарына акасия әжилсин. Онларын хаһиши гәбул әдилди. Бу ишә рәһбәрлик этмәйи Мәммәдов өз өһдәсинә кәтүрдү.

Овчу Айдынын янындан әл чәкмирди... О, һәкимә «өрдәк» дедийини һәлә дә унутмамышды. Өзүнү онун гаршысында тагсыркар һисс әдирди. Һәким онун ата-сыны өлүмдән хилас этмишди. Сонра да бу бөйүк иши башлайыб, Гара күзкүнү дә ки, даһа гурутмаячаглар... Овчу фүрсәт ахтарырды ки, һәкимдән үзр истәсин.

Бир дәфә ахшам чағы о Айдыны тәк көрдү.

Айдын көлүн кәнарында даяныб көзүнү бир нөгтәйә тикәрәк нә исә дүшүнүрдү. Бирдән дөнүб Овчуну янында көрдү. Ушаг чох бикәф иди. Айдын онун чийнләриндән япышыб өзүнә тәрәф чевирди:

— Нә олуб, Овчу, көзүмә кефсиз дәйирсән?

Овчу динмәди, гызарды, сонра күчлә эшидилән бир сәслә деди:

— Айдын, мәни бағышла...

Мешәдә иш кетдикчә гызышырды. Яхшы һамар-ланмыш йол батаглыға яхынлашырды.

Ишин гызғын ериндә узун вә арыг бир чаван оғлан, Кәримовун катиби, төвшүйә-төвшүйә Айдына яхынлашды:

— Йолдаш Кәримов дейир ки, бу саат онун янына кәләсиниз.

— Нә олуб ки?—дейә Айдын әлиндәки бели ерә атды.

— Билмирәм... Чағырыр.

— Яхшы кедәк.—Айдын өз-өзлүйүндә белә гәрарә кәлди ки, әкәр директор енә дә мүбаһисәйә башласа, бу ерсиз сөз күләшдирмәйә бирдәфәлик сон гоймаг лазымдыр. Айдын Кәримовун кабинетинә кирәндә, о нараһат һалда бөйүк отағы о баш бу баша кәзир, Айдынын үзүнә бахмырды. Айдын бир аз көзләйиб деди:

— Мән тәләсирәм, йолдаш Кәримов.

Буну эшитчәк Кәримов она сары дөнүб сәрт вә кур бир сәслә гышгырды:

— Бәли, йолдаш һәким, сән чох тәләсирсән! Анчаг билмирәм, һара тәләсирсән?!

— Һара тәләсәчәйәм? Ишә...

— Сән ишә тәләсмирсән...

Айдын Кәримова яхынлашыб тәмкинлә сорушду:

— Нә демәк истәйирсән?

— Демәк истәйирәм ки, сән өзүнә кар'ера гурмаға тәләсирсән.

Айдын бир аддым кери чәкилди, әлә бил онун үс-түнә гайнар су атдылар.

— Дедикләринизә фикир верин, йолдаш Кәримов!

— Мән нә дедийими яхшы билирәм. Чамаат сәккиз саат плантасияда әлләшдикдән сонра йығыб төкүрсән мешәйә. О гәдәр йорулурлар ки, сәһәр ерләриндән дә галха билмирләр. Нийә гоймурсан ишләйәк, нийә һамынын ишинә гарышырсан.

Айдын чох сакит көрүнүрдү, о, даһа бу адамын гаршысында өзүнү кичик һисс этмирди.

— Әсәбләринизә һайыфыңыз кәлсин... Адамлары мешәйә мән йығыб төкмәйирәм, өзләри кедирләр. Өзләри батаглығы гурутмаг, көлүн янына мешәдә йол ачмаг истәйирләр.

Кәримов даһа да гызышды:

— Мәндән батаглығын гурудулмасыны тәләб этмирләр, мәндән дәвләт планын өдәнилмәсини тәләб әдирләр!..

— Мән дә планы дүшүнүрәм...

— Хейр, йолдаш һәким, сән планы дүшүнмүрсән, сән...

— Мән—нә?—Айдын бу сөзләри әлә һиддәтлә деди ки, Кәримов бир ан даяныб кениш ачылмыш көзләрини она зилләди.

Айдын чибләрини ахтарыб бир кағыз чыхартды.

— Кечән ил октябр айында 45 нәфәр ишә чыхмайыб, ноябрда 47 нәфәр, декабрда исә 32 нәфәр... Ишин ән гызғын вахтында һәмийн адамлар титрәтмә-гыздырма ичиндә янырды. Бах будур плана мане олан, йолдаш директор. Бәс кечән ил нийә ярышы удуздунуз? Онда ки, батаглыг-зад гурудан йох иди...—Айдын әлә әһтирасла вә учадан данышырды ки, о, Мәммәдовун ичәри кирдийиндән хәбәр тутмады.—Хейр, йолдаш Кәримов, мән планы дүшүнүрәм, биз икимиз дә планы дүшүнүрүк. Анчаг фәрг орасындадыр ки, сиз тәкчә бу илин планыны дүшүнүрсүнүз, мән исә бундан башга кәләчәйи дә дүшүнүрәм, кәләчәк илләрин планыны...

Айдын она мат-мат бахан Кәримову отагда гоюб сон дәрәчә һәйәчанлы һалда байыра чыхды. О, һәтта гапынын яхынлығында даянараг она бахыб күлүм-сәйән Мәммәдову да көрмәди.

Айдын кедәндән сонра Кәримов тәрини силиб Мәм-мәдова бахды:

— Көрдүн?

Мәммәдов мә'налы бир тәрздә башыны тәрпәтди:

— Көрдүм...

Бирдән Кәримов юмруғуну стола чырпыб аяға галхды:

— Йох, бу иши белә гоймаг олмаз! Бу саат Сәфәр-линин янына кедирәм.

О, палтарасылана яхынлашыб плашыны кеймәк истәди. Лакин Мәммәдов ону даяндырды.

— Бир даян, әввәлчә мәнә дә гулаг ас, йохса икин-чи дэфә Сәфәрлинин янына кетмәли оларсан...

Кәримов Мәммәдова тәрәф чеврилди. Нәби онун рәнкинин гачдығыны вә үзүнүн йорғун олдуғуну ан-чаг инди көрдү.

— Отур,—дейә о, Кәримова мұрачиәт этди,—отур бир аз сөһбәт эдәк.—Мәммәдовун үзү чидди иди. Нә исә дахили бир изтираб кечирдийи һисс олунурду.

Кәримов чаваб вермәдән гайыдыб әйләшди.

— Де көрәк...

Парторг кәлиб онун янында отурду.

— О күнкү сөһбәтимиз ядындадырмы. Ядындадыр-мы, дедим ки, фикирләшәк... чатмаян чәһәтләримизин бир-биримизин үзүнә дейәк... Һә, инди буюр көрәк. Мәним хасийәтимдә, ишимдә нә кими нөгсан билир-сән?

Кәримов гыса вә сынайычы бир нәзәрлә Мәммәдо-ва бахды.

— Нөгсан нә сәндәдир, нә мәнә. Бу адамлара нә исә олуб. Әмәлли-башлы ишләйирдик... Әв дә тикир-дик, электрик стансиясы да, клуб да, мәктәб дә... Һәр шей өз гайдасында кедирди. Бу һәким ортая дүшәндән бәри адамларын да үзү дөнүб, хараб олублар...

— Сән нә үчүн әлә фикирләширсән ки, өзүн йох, адамлар хараб олуб?

— Нечә? Мән?—дейә Кәримов кәкәләди.

Парторг енә дә онун сөзүнү кәсди:

— Әлә бүтүн бәдбәхтлик ондадыр ки, сән тәк өзүнү адамлара гаршы гоюрсан...

— Баша дүшмүрәм... — Кәримов гашгабағыны төкдү.

— Инди баша дүшәрсән. Мән бу бир нечә күнү чох фикирләшдим. Нәһайәт белә нәтичәйә кәлдим. Биз мәк-тәб, әв, электрик стансиясы тикирик, планы долдуру-руг. Шүбһәсиз ки, һамынын ишләдийинә бахмаяраг бу ишләрдә сәнин бөйүк фәалийәтин олмушдур. Сәнин чох яхшы тәшкилатчылыг габилийәтин вар. Буну неч кәс инкар эдә билмәз. Бәс сәнә сонра нә олду? Мәним фикримчә белә олуб: сәни тәрифләдиләр, сән дә көрү-лән ишин шәрәфинин анчаг сәнә аид олдуғуну дүшү-нүб өзүндән мүштәбәһ олдун. Башын кичәлләнди... Шәхси шөһрәт вә ону итирмәк горхусу һәр шейи сәнин көзүндә пәрдәләди... Һәр тәзә шейдән горхмаға башла-дын... Сәнин адамларла кобуд рәфтарын да бах бура-дан доғур. Мисал үчүн, сәһәләрин бөлүшдүрүлмәсини көтүрәк. Фәһләрдән чоху өһдәләриндә олан әкин ерини артырмаг истәйир. Амма сән мане олурсан. Сә-нә әлә кәлир ки, әлдә әләдикләрин кифайәтдир. Ан-чаг һәгигәтдә исә сән һәятдан кери галырсан. Өзү дә чох... Сәнин фикринчә иллик планы вахтында еринә етирмәк кифайәтдир. Әкәр ени бир иш көрмәк лазым кәлирсә, о саат районун бойнуна атырсан. Дейирсән ки, плана салсынлар, көстәриш версинләр, әләйәк. Сән өз адамларына инанмамаға башламысан. Һалбуки он-лар өз инкишафларында сәни чох-чох өтүб кечибләр. Ялан олмасын, һәрәси бир агрономдур. Чоху агротех-никаны мәнән пис билмир. Әкәр мән онлардан габаг-да олмаг истәйирәмсә, һәмишә өз үзәримдә ишләмәли-йәм. Онлара һәр күн ени бир шей демәлийәм. Сән га-бағы көрмүрсән. Бах, сәнин бәдбәхтлийин бундадыр, йолдаш Кәримов, сән ганадыны итирмисән!

Аралыға узун вә ағыр бир сүкут чөкдү. Кәримов башыны ашағы саллаяраг отурмушду. Әлә бил о ба-лалачалашмышды. Сонра гәддини дүзәлдиб яваш-яваш аяға галхды вә әзкин һалда парторгун үзүнә бахды:

— Бәс мән нейләйим?—дейә о, хырылтылы бир сәс илә сорушду.—Сәфәрлинин янына кетмәйи мәсләһәт көрүрсәнми?—О бирдән-бирә өзүнү әлә алыб Мәммә-

довун чавабыны көзлэмэдэн деди:—Буну мән өзүм биләрәм.

Кәримов ағыр аддымларла гапыя яхынлашыб байыра чыхды. Сонра еңә дә кери гайыдыб кандарда даянды вә фикирли һалда сорушду:

— Даһа мәнә бир башга сөзүн йохдур ки?

— Йохдур. Мән һәр шейи дедим. Бәлкә сәнин бир сөзүн вар?

— Мәним... Мәним сөзүм йохдур... Анчаг ону дейим ки,—о чох чәтинликлә данышырды,—бәс сән бу сөзләри мәнә нийә әввәлдән демирдин?

Мәммәдов гәддини дүзәлдиб шах әйләшди.

— Һәмни бу суалы йолдаш Сәфәрли дә мәнә верди... Бунун үчүн мән лазыми чәза алмышам. Партия бүросунда мәнә тапшырыг вердиләр. Сәнин тагсырларынын ярысыны мән өз үстүмә көтүрдүм.

— Нә үчүн?—дейә Кәримов тәәччүблә сорушду.

— Нә билим, вичданым белә тәләб әләди.

Кәримов чаваб вермәйиб узун-узады парторга бахды вә динмәз отагдан чыхды.

Кәримов әвдә отуруб хейли фикирләшди, олан-кечәни ядына салыб бир дә көтүр-гой әләди вә яваш-яваш белә гәнаәтә кәлди ки, доғрудан да Мәммәдов һаглыдыр.

Кәримов, совхоз ишчиләринин сон заманлар онун әмрләринә о гәдәр дә үрәклә әмәл этмәдикләрини һисс этмәйә билмәзди. Ишчиләр инди онун дедийи сөзләрә әввәлки кими гулаг асмырдылар.

О, плантасияда Бәстинин үстүнә нечә гышгырдыгыны вә арвадын она нечә тәмкинлә чаваб гайтардыгыны хатырлайыб, хәчаләт чәкди.

Кәримов түтүн кисәсини чыхардыб трубкасыны долдурду. Гапы чырылдады. О, дөнмәди.

— Һәлә ятмырсан?—дейә арвады явашдан сорушду.—Кечә кечир.

— Ишим вар,—дейә Кәримов мүхтәсәр чаваб верди.

О, трубкая долдурдуғу түтүнү бармағы илә басыб бәркидәндән сонра кибрит чәкди. Көйүмтул түстү һәлгәләри отағы бүрүдү. Гапы бир дә чырылдады.

— Сәнә чай кәтирмиштәм,—дейә арвады сәсләнди.

— Мане олма, фикирләшипрәм!—дейә Кәримов әсә-

би һалда сәсини учалтды. Әлә бил һирсини төкмәйә адам ахтарырды. Анчаг, нәдәнсә, арвады һеч инчимәди. О, сакит-сакит әринә бахыб күлүмсәди.

— Тәзә чай адамын әйнини ачыр. Сәнә доғрудан да фикирләшмәк лазымдыр...

Кәримов тәәччүблә арвадына бахды. Демәли, арвады да онун нә барәдә фикирләшмәли олдуғуну билир?! Демәли о да мәсәләнин нә ердә олдуғуну һисс эдир?!

— Ери ят, Зәрәфшан,—дейә Кәримов мүлайим бир сәслә чаваб верди.—Бүтүн күнү әлдән дүшмүсән. Кет ят...

Зәрәфшан һеч бир сөз демәйиб кетди.

Кәримов чая әл вурмаса да, она әлә кәлди ки, доғрудан да фикри айдынлашды, әйни ачылды. «Ағыллы арваддыр. Әһвалым бир балача дәйишән кими, о саат һисс эдир...»—дейә о фикирләшди.

Кәримов башыны әлләри арасына алыб отурмушду.

Һамы енилийә доғру чан атыр. Амма о, директор ола-ола, ениликдән горхур, чүнки енилик артыг зәһмәт тәләб әләйир. Белә чыхыр? Гәзетләрдә һәр күн метал йонма сүр'әтини, көмүр истәһсалыны артыраһлардан язырлар. Бу адамлар өлкәнин чүрбәчүр ерләриндә—Москвада, Уралда, Бақыда, Донбасда яшайырлар. Кәримов әлә һесаб эдирди ки, буһларын совхоза һеч бир дәхли йохдур. Яхшы, мәкәр совхозун иш сүр'әтини артырмаг олмазмы?

Одур, онун көзү габағында бөйүйән Сәкинә, Фрося вә башга гызлар әләвә саһәләр тәләб эдирләр. Мәһсулу артырмаг үчүн васитәләр ахтарырлар. Күлгонча исә чай тохуму йығыр, агротехникадан, дәвләт вәсәитинә гәнаәт этмәкдән данышыр...

Көрүнүр ки, Кәримов адамларын нечә инкишаф эдиб дәйишдийини һисс әләмәйиб. Әлә бил о бүтүн бу мүддәтдә гәфләт юхусунда имиш. Инди дә Айдынла Мәммәдов ону тутуб мөһкәм силкәләйибләр ки, айылсын. Бирдән Кәримов арвадыны хатырлады. О, һәлә дә көһнә адәти үзрә Зәрәфшаны сакит вә һәлим бир арвад һесаб эдир. Амма әслиндә Зәрәфшан да бу сон ил-ләрдә чох дәйишмишди. О, ишсиз галмаг истәмәйиб, көрпәләр эвиндә гуллауға киримишди.

Кәримов дәһлизә чыхыб, палтосуну вә папағыны кейди. Сонра отага гайыдыб, язы столунун сийирмәсиндән орден гутусуну көтүрдү. Лакин нә фикирләшдисә гәг'и бир һәрәкәтлә ону енә дә сийирмәйә гоюб отагдан чыхды.

Өтән ишләри, кечмиш наилийәтләри әлдә байраг әләмәк олмаз!

Кечә улдузлу иди. Дағ тәрәфдән сәрин күләк әсирди. Кәримов дәриндән нәфәс алды, онун үрәйи тез-тез вурурду. Кәңчлийиндә дә тәзә бир ишдән япышмаг истәйәндә үрәйи белә сүр'әтлә дөйүнәрди.

XIII фәсил

Кәримов анчаг ахшамдан хейли кечмиш Сәфәрлини кабинетиндә тутта билди.

Катиб ачыг пәнчәрәнин габагында дуруб тәмиз һаваны чийәrlәринә чәкир, ишдән сонра динчәлирди.

Бирдән күчәдән шән зурна, нағара сәсләри эшидилди.

Сәфәрли күлүмсүндү:

— Бу букун үчүнчү тойдур.

— Һә, пайызлар бизим районда чох той олур,— дейә Кәримов чаваб верди.

— Бунун сәбәби айдындыр,— катиб керийә дөндү,— мәһсулу топлайыблар, планы да еринә етирибләр. Кефләри көкдүр; дүз демирәмми?

Кәримов бир гәдәр пәрт һалда деди:

— Әлбәттә, бир тәрәфдән баханда әләдир...

— Бәс башга тәрәфдән?

— Башга тәрәфдән...— Кәримов улдузлу көйә бахырды.— Башга тәрәфдән... Мисал үчүн биздә планы долдурублар, мәһсулу да йығыблар... һәр шей өз гай дасындадыр. Анчаг адамлар нә исә наразыдырлар.

— Нә үчүн?

— Көрүнүр ки, аздыр, адамлар даһа чох шей арзулайырлар...

— Бәс сиз? Онлара көмәк эдн, гой, истәдикләринә чатсынлар!

Кәримов динмәди. Сонра боғут вә һәйәчанлы бир сәслә деди:

— Йох, йолдаш Сәфәрли, көрүнүр ки, мән онлара

яхшы көмәк әләмирәм. Әлә буна көрә дә сизин яныны-за кәлмишәм. Бә'зән көрүрсән ки, көзүн киләсинә ағ дүшүр, кет-кедә бөйүйүр. О бөйүдүкчә дә инсанын көзү ишыгдан дүшүр. Мән дә белә бир хәстәлийә дүшмүшәм. Мәнә әлә кәлир ки, өзүм өз көзүмү титәли әләмишәм...— Кәримов бир гәдәр сусду, сонра әләвә этди:— Әһ, ахы мән бунлары сизә нийә дейирәм! Әлә өзүңүз дә яхшы билирсиниз.

— Билирәм,— дейә Сәфәрли онунла разылашды.

Кәримов пәнчәрәдән чәкилди. О, электрик ишыгында Сәфәрлинин гашлары арасындакы гырышын нечә дәринләшдийини көрдү.

— Әлә бунун үчүн дә кәлмишәм,— дейә Кәримов Сәфәрлийә яхынлашды.— Мән кәлдим, дейәм ки, Мәмәдова төһмәт вермәк лазым дейилди. Бүтүн тагсылар мәнәдир! Мәмәдовда нә тагсыр вар? Сиз яхшы билирсиниз ки, о, бачарыглы агрономдур...

— Биз онун яхшы агроном олдуғуну билирик,— дейә Сәфәрли онун сөзүнү кәсди.— Бундан башга о, һәм дә совхозун партия тәшкилатчысыдыр. Онун борчу иди ки, сизин вахтында хәбәрдар этсин, сәһвләринизи көстәрсин, көмәк әләсин.— Сәфәрли сәсини учалтды.— Сиз әлә зәнн әләйирсиниз ки, Мәмәдову мүдафиә әләмәклә она яхшылыг эдирсиниз? Янылырсыныз, йолдаш Кәримов. Мән әлә билдим ки, сиз бура өз сәһвләринизгә этираф әләмәйә кәлмисиниз, бунлары нечә дүзәлтмәк истәдийиниз дейәчәксиниз. Анчаг сиз Мәмәдову мүдафиә әләмәйә башламысыныз. Йохса сизә күзәштә кетдийин үчүн мүдафиә эдирсиниз?! Партия Мәмәдова лап вахтында хәбәрдарлыг этмишдир. Мәнә әлә кәлир ки, Мәмәдовун өзү дә бу фикирләдир. Онун тагсыларыны өз үстүнүзә көтүрмәйиниз тамамилә ерсиздир.

Бу вахт кабинетин гапысы ачылды, Набир Сейидов ичәри кирди. Онун әлиндә бүрмәләнмиш бөйүк бир кағыз вар иди.

— Йолдаш Сәфәрли,— дейә о, һәйәчанла катибә мурачиәт этди. Лакин сөзүнү ярыда кәсиб әлиндәки кағызы ачды вә үстүнә гырмызы байрагчыглар санчылымыш хәритәнин янында, дивара мыхламаға башлады. Сәфәрли тәәччүблә кәңч мүнәндисә бахырды. Сонра яхынлашыб она көмәк әләди.

Кәримов кәнарда даяныб тәәччүблә ишин нәтичәсини көзләйирди. Көрәсән бу адамларын көзләринә нийә юху кетмир? Яхшы, Кәримовун өзү мһүм мәсәлә олдуғу үчүн сәһәри көзләйә билмәйиб, кечәнин бу вахты кәлиб. Бәс бу чаван оғлана нә олуб?

— Бу нәдир?—дейә Сәфәрли сорушду.

Надир бирдән-бирә чаваб верә билмәди. О, нәфәсини дәриб өзүнү әлә алды:

— Бу мәним арзумдур, йолдаш Сәфәрли.

Сәфәрли һеч бир сөз демәдән бир нечә дәгигә бу сәлигә илә чәкилмиш лайиһәйә бахды.

— Изаһ әләйин!

Надир нә үчүнсә ләнкийирди. О, баягдан бәри су-суб даянан Кәримова вә Сәфәрлийә бахды. Нәһайәт чүр'әтини топлайыб изаһат вермәйә башлады:

— Мән Астараны кәзиб районун хәритәсиндә бә'зи дүзәлишләр әләдим. Билтиссиниз, бизим районда нә гәдәр истифадәсиз галан кичик дағ чайлары вар... Бу чайларын һамысыны чиловламаг олар. Будур, бах бунлары дейирәм.—О, әлиндәки карандашла, лайиһәдәки әйри-үйрү хәтләрн көстәрди.—Бурда Боздағын яхынлығында кениш вә дәрин бир чухур вар. Чухур чох һүндүрдәдир, орадан баханда Астара әлә бил овчунун ичиндәдир. Әкәр биз бу чайларын истигамәтини дәйишсәк, онлары һәмнн чухура ахытсаг... йолдаш Сәфәрли, баша дүшүрсүнүзмү?!

Сәфәрли күлүмсүндү.

— Дейәсән, яваш-яваш баша дүшүрәм...

— Бурда исә бөйүк бир электрик стансиясы тикмәк олар. Демәк һәм ишыг, һәм әнержи, һәм дә су илә тә'мин оларыг. Бу фантазия дейил, йолдаш Сәфәрли.—Надир бирдән-бирә суслу, сонра чийинләрини чәкиб тәрәддүдлә әлавә этди:—Анчаг, көрәсән, һөкүмәт буна разы олармы?!

Мүһәндисин бу суалы Сәфәрлини хейли тәәччүбләндирди:

— Сиз нийә әлә дүшүнүрсүнүз ки, һөкүмәт буна разы олмаз? Әкәр сизнн лайиһәниз доғрудан да бир хейир верә биләрсә, нә үчүн һөкүмәт разы олмасын?

Надир чаваб вермәйә сөз тапмады. О, сусурду.

Кәримов исә бәрк һирсләнмишди. Сөһбәтин ширин ериндә бу чаван оғлан һарадан кәлди чыхды. Анчаг

лайиһә Кәримову да марагландырмышды. Кәримов Надири габаглар да танийырды. Анчаг бу вахта гәдәр бу мүһәндис өзүнү һеч бир бөйүк ишдә көстәрә билмәмишди. Одур ки, инди Кәримов Надинин белә мараглы, кениш вә кәләчәк үчүн нәзәрдә тутулмуш лайиһә тәртиб әтмәсинә инана билмирди.

Артыг вахт кеч иди. Гоншу отагдакы саат 12-ни вурду.

Сәфәрли исә һәлә дә чаван мүһәндис илә сөһбәт эдирди. Катиб бир мүддәт фикрә кетди. О, бу планын Астара району үчүн нечә бөйүк әһәмийәтә малик олдуғуну чох яхшы баша дүшүрдү. Лакин Сәфәрли чәтинликләрә көз юммаг истәмирди. Бунун үчүн ишчи гүввәси, техника, аваданлыг вә нәглият лазым иди.

Сәфәрли лайиһәнин яхшы вә зәиф чәһәтләрини фикриндә өлчүб бичир, бу ишә чәлб олунмалы адамлары—таныдығы колхоз сәдрләрини, бригадирләри бир-бир хатырлайырды. О, әввәлчәдән мүәййән әтмәк истәйирди ки, районун һансы ишчиләри бу ени лайиһәни мүдафиә эдәчәк, һансылары тәрәддүд көстәрәчәкләр.

Райком катиби фикрән бу адамларла данышыр, мәсләһәтләшир, район үчүн сон дәрәчә мһүм әһәмийәти олан бу ишин һәята кечирилмәсиндә нечә иштирак эдәчәкләрини мүәййән әтмәйә чалышырды.

Сәфәрлийә әлә кәлирди ки, Надир Сейидовун өзү өз лайиһәсиндә нәзәрдә тутдуғу ишин бөйүклүйүндән бир гәдәр горхмушдур. Лакин, лайиһәнин мүәллифиндә белә бир бөйүк су һөвзәсинин ярадылмасына гәт'и инам олмаса, адамлары өз далынча нечә апара биләр?

Катиб Кәримова бахды. Кәримов кечмишдә чох яхшы тәсәрруфатчы иди. Бәли тәәссүф ки, кечмишдә... Сон заманлар исә санки, о өз мүвәффеғийәтләринә мәфтун олараг архайынлашыб, ериндә саймаға башлайыб.

Сәфәрли диварда дүня хәритәси илә янашы асылмыш лайиһәйә бир дә бахды.

Дәниздән әсән күләк пәнчәрә пәрдаләрини хәфифчә елләтди. Хәритәйә санчылмыш байрагчыглар титрәди.

Катиб галхыб отагда кәзинмәйә башлады. Сонра кәлиб Надирилә Кәримовун габағында дурду:

— Сиздән бир аз габаг тәшвигатчылары йығмыш-
дым. Биз өлкәмиздә апарылан бөйүк гуручулуг ишләр-
риндән данышырдыг. Вәтәнимизин хәритәсини, нечә
дейәрләр, енидән көздән кечирирдик. Бу яхшы ишдир,
тез-тез белә этмәк لازымдыр. Тез-тез, һеч олмаса фик-
рән вәтәнимиздә көрүлән бөйүк ишләрә нәзәр салма-
лайыг, өлкәмизин дүняда тутдуғу мөвгән дәрк этмәли-
йик...

Надир Сейидов катибин сөзләринә диггәтлә гулаг
асырды. Мүһәндисин сифәти кечирдийи дахили һәйә-
чандан гызармышды. Кәримовун сифәтиндә исә һеч
бир дәйишиклик йох иди.

Һүндүр, энликүрәк адам олан совхоз директору
әләрини тоггасына кечирәрәк хәритәйә тамаша эдир-
ди. Инди о, баша дүшүрдү ки, даһа Сәфәрли илә сөһ-
бәтини давам этдирә билмәйәчәк. Урәйиндәкиләри ачыб
демәйә фүрсәт тапмаячаг. Лакин о сәбрсизлик көстәр-
мирди.

Бунунла белә Кәримов инчимишди. Йә'ни Сәфәрли
она ярым саат вахт сәрф эләйә билмәз? Ахы Кәримов
өз шәхси ишләри үчүн райкома о гәдәр дә тез-тез мү-
рачиәт этмир...

«Сәфәрлидә белә зәиф чәһәт вар,—дейә, Кәримов
өз-өзүнә дүшүнүрдү.—Көрүрсән ки, бирдән кечәнин
ярысы, индики кими, мә'рузә эләмәк фикринә дүш-
дү».—О, белә фикирләшдийи ердә бирдән элә бил горх-
ду, тез өзүнү доғрултмаға башлады. «Әлбәттә, мә'рузә
эләмәйинин әлейһинә дейиләм. Анчаг вахт кечдир.
Һәлә кәрәк совхоза гайыдам...»

Сәфәрли исә чәлд бир һәрәкәтлә әлини хәритә үзә-
риндә көздирди:

— Вәтәнимиздә апарылан гуручулуг ишләринин
мигасы о гәдәр нәһәнкдир ки, онлар өлкәнин бүтүн
сәнаенин, кәнд тәсәррүфатынын бөйүк йүксәли-
шинә сәбәб олачаг. О адам ки, өзүнү бу мигасын сә-
виййәсинә галдыра билмир, о адам ки, бүтүн өлкә илә
аддымлая билмир, лабүд олараг кери галачаг. Ахы бу
каналлары вә һидростансиялары бүтүн өлкә тикир.
Биз астаралылар да бүтүн өлкәмизлә бәрабәр мәһсул-
дарлығы йүксәлтмәк һаггында дүшүнмәлийик. Бах си-
зин совхозун ади ишчиләри, йолдаш Кәримов, көлүн
суюндан истифадә этмәк үчүн йоллар ахтарырлар. Он-

лар анчаг бир совхозун һаггында дүшүнмүшләр. Йол-
даш Сейидов исә бүтүн районун су илә тә'мин олунма-
сы барәдә дүшүнмүшдүр. Шәхсән мәнә элә кәлир ки,
лайиһә яхшыдыр, һәята кечирилмәси дә мүмкүндүр.
Зәнн эдирәм ки, бүтүн район бу лайиһәни мүдафиә
эдәр вә биз дә республика һөкүмәтинә мүрачиәт эдә
биләрик. Бу лайиһәни һәята кечирдикдән сонра исә...

— Онда бүтүн Астара күл-чичәк ичиндә олар,—
дейә Надир хәяла далмыш һалда сәсләнди.

Сәфәрли Сейидовла лайиһәйә әлавә эдиләчәк иза
һат мә'рузәси һазырламаг үчүн, районун һансы мүтә-
хәссисләри илә мәсләһәтләшмәк лазым олдуғу барәдә
данышмаға башлады. Нәһайәт о сөзүнү гуртарыб деди:

— Һәр шейдән әввәл өз гүввәнизә инанмалысыныз.

Сейидов көрүшүб отагдан чыхды. Онун севинчинин
һәдди-һүдуду йох иди.

Кабинетә сүкут чөкдү. Пәнчәрәнин габағындакы
говаг ағачындан сәрчәләрин юхулу чивилтиси эши-
дилди.

Кәримов өз-өзүнә фикирләширди ки, чаван мүһән-
дис бу кечә вахты наһаг ерә ояг галмайыбмыш. Һеч
демә онун иши Кәримовункундан даһа вачиб имиш.

О папағыны көтүрүб гапыя тәрәф кетди.

— Кәримов!—дейә Сәфәрли ону сәсләди. Сонра да
директора яхынлашыб достчасына әлини онун чийинә
гойду.

Кәримов катибин мөһрибан көзләринә бахыб ачы
бир тәбәссүмлә деди:

— Әввәлләр мәнә элә кәлирди ки, анчаг ушаглар
бөйүйүб инкишаф эдир...—О, дивардан асылан лайи-
һәйә бир дә бахыб, отагдан чыхды.

Кәримов саһил илә совхоза гайыданда үфүгдә әв-
вәл ал-гырмызы бир золаг көрдү. Үфүг кет-кедә даһа
чох гызарырды. Бир аздан сонра дағларын архасын-
дан күнәш көрсәнмәли иди.

XIV фәсил

Горхаг мәктәбли дәфтәриндәки, мүәллим тәрәфин-
дән пис гиймәт язылмыш вәрәги чырыб ата биләр. Бө-
йүк адам исә һәятынын һеч бир сәһифәсини беләчә
асандыгла чырыб ата билмир.

Кәримов райкома кедиб, Сәфәрли илэ этдийи сөһ-
бәтдән сонра өз һәрәкәтләринин бир чохунун сәһв ол-
дуғуну баша дүшмүшдү. Әлбәттә, о сон заманлар чид-
ди сәһвләр бурахмышды.

Лакин Кәримовун бүтүн фәалийәти сәһвләрдән
ибарәт дейилди. О бир чох яхшы, дүзкүн вә гиймәтли
ишләр көрмүшдү. Кәримову бу хидмәтләринә көрә тәг-
дир әтмәк лазым иди.

Кәримов райкомдан гайыдандан сонра өз тутдуғу
ишләрн өлчүб-бичиб, онларын яхшы вә пис тәрәфләрн-
ни тәйин әтмәйә чалышырды. О, өз сәһвләрини олдуғу
кими баша дүшмәк истәйирди.

Бу, Кәримова бурахдығы сәһвләри бир дә тәкрат
әтмәмәк, ирәли кетмәк үчүн лазым иди.

Зәрәфшан әринин хиффәт эләдийини, һәмишә фи-
кирли олдуғуну көрүрдү. Лакин һеч бир шей соруш-
мурду. Элә бил Зәрәфшан әринин нә кечирдийини ан-
лайыр вә фикирләшмәсинә мане олмаг истәмирди.

Кәримов совхозда күндәлик ишләрлә мәшғул олур-
ду. Лакин мешәдә йол салынан ерә кетмәйә чүр'әт әт-
мирди. Айдын иди ки, о, чамаатла үз-үзә кәлмәкдән
чәкинир, мешәдә ишләйәнләрн кеч-тез она верәчәйи
суалтара чаваб вермәкдән әһтият әдирди.

Сәфәрли Мәммәдова зәнк эләйиб директорун әһва-
лыны сорушду вә тикинтийә кедиб-кетмәдийи илә ма-
рагланды. Мәммәдов тәәссүфлә чаваб верди ки, дирек-
тор тикинтийә кетмир вә, дейәсән, өзүнү о гәдәр дә ях-
шы һисс әтмир.

— Нәдәнсә чох фикирли көрүнүр,—дейә Мәммәдов
билдирди.

— Бунун әйби йохдур,—дейә Сәфәрли чаваб верди
вә Мәммәдовдан хаһиш эләди ки, һәләлик Кәримову
тикинти мәсәләләрилә нараһат эләмәсинләр.

— Әйби йохдур. Көрүнүр ки, тәрслик эләйир. Им-
кан вер фикирләшсин, сәһвини баша дүшсүн,—дейә Сә-
фәрли Мәммәдовла сөһбәтини гуртарды.—Сонра баха-
рыг. Мадам ки, фикирләшмәйә башлайыб, демәк ях-
шыдыр...

Һәмин күнүн ахшамы Мәммәдов Кәримовун янына
кәлди.

Зәрәфшан гонағы көрүб севинди. Тез сүфрә ачмаға
башлады.

Лакин Мәммәдовла Кәримовун сөһбәти тутмурду.

— Мүбарәкдир, тәзә чәкмә алмысан,—дейә Кәримов
узун сүрән сүкуту позду.

Мәммәдов тәәччүблә әввәл директора, сонра да
чәкмәләринә бахды. Элә диггәтлә бахырды ки, санки өз
чәкмәләрини илк дәфә көрүрдү. Бирдән о, вахтилә оху-
маға кедәркән Кәримовун она бағышладығы чәкмәләри
хатырлады.

— Һә,—дейә Мәммәдов тутулмуш һалда күлүм-
сүндү.—Астарадан алмышам.

— Сыхмыр ки?

— Дейәсән йох...

Зәрәфшан чайники кәтириб стәканлара әтирли чай
сүзмәйә башлады. О, һәлә мәтбәхдә икән кишиләрн
сөһбәтини эшитмишди.

— Хейир ола, бизим Нәби яман өзүнә фикир вер-
мәйә башлайыб,—дейә о, мә'налы-мә'налы күлүмсәди.

Мәммәдов Зәрәфшанын нәйә ишарә вурдуғуну баша
дүшүб пәрт олду.

— Аяғымда һеч чәкмә давам кәтирмир. Яман тез
дағыдырам,—дейә о, өзүнү доғрултмаға чалышды.—О
гәдәр ки, тәпик дөйүрәм, чәкмә давам кәтирәр?

— Һә, бәс нечә! Бәсдир. Һәм онун туфлиләринә,
һәм дә өз чәкмәләринә һейфин кәлсин. Даһа бир да-
мын алтында башбир олмағын вахты чатыб,—дейә Зә-
рәфшан габлара өзү биширдийи мүрәббәләрдән төкә-
төкә мәсләһәт көрдү.

Бу сөзләрдән сонра Мәммәдов лап пәртдү.

— Бура бах, Зәрәфшан, дейәсән сән сөзлү адама
охшайырсан,—дейә Кәримов күлүмсүндү.

Зәрәфшан күлүб, адәти үзрә әли илә ағзыны өртдү.

— Әши тәк мән дейиләм ки, бүтүн совхоз данышыр.
Һәлә десән мән чамаатын нә фикирдә олдуғуну да би-
лирәм.

— Нә фикирдәдир?—дейә Мәммәдов сорушду. О,
көзләнилмәдән вердийи бу суалла өзүнүн дахили һәйә-
чаныны бирузә верирди.

— Бәйәнирләр...

Башга вахт олсайды Кәримов бу сөһбәти ерсиз һе-
саб әдәрәк арвадынын сөзүнү кәсәрди. Инди исә сөһ-
бәтин белә көзләнилмәз истигамәт алдығына севин-
нирди.

Күчәдәки радиодан эшидилән хош мусиги сәсләри ачыг пәнчәрәдән ичәри долду.

Зәрәфшан сусуб гулаг асмаға башлады. Бу онун ән севдийи маһнылардан бири иди:

Мән сүлһә сәс верирәм
Миллионлардан бири тәк
Ки, бир даһа ордулар—
Үз-үзә даянмасын...

Зәрәфшан чохдан бәри көрмәдийи оғланлары һагда фикирләширди.

Мәммәдов исә Күлпәри һаггында дүшүнүрдү. О, хәялән Күлпәрини чай колларынын арасында көрүрдү. Будур, о, гәддини дүзәлдир, алнындакы тәри сидир вә гәмкин көзләрлә йола бахыр... Йәгин ки, Нәбини көзләйир...

Кәримов да Сәфәрли илә олан сөһбәтләрини, Сейидовун лайиһәсини хатырлайырды.

Маһнымы Кәримова тә'сир әдиб ону юмшалтмышды, я сусмагданмы йорулмушду, гәрәз ки, о, көзләнилмәдән, бирдән-бирә данышмаға башлады:

— Эшитмисән, Нәби, район ичрайийә комитәсиндә ишләйән чаван мүнәндис нечә лайиһә дүзәлдиб?

Мәммәдов башынын һәрәкәтилә тәсдиг этди. Кәримова әлә кәлди ки, агроном бу мәсәләйә чох лагейд бахыр.

— Сән билирсәнми ки, бүтүн тарих бою инсанлар сәһралардан чәми ики фаиз торпаг гопара билмишләр?

— Эшитмишәм,—дейә Мәммәдов енә дә сакит сәслә чаваб верди.

Кәримов һирсләнмәйә башлайырды. О, санки Мәммәдову һеч бир шейлә тәәччүбләндирә билмәдийинә тәәсүф эдирди.

— Яхшы, бәс дәнизләр һаггында нә билирсән?

— Дәнизә бахыр да... Мисал үчүн, Хәзәр дәнизинин кәнарында яшайырыг, Гара дәнизин саһилиндә курорт-да олмушам, Балтикдә вурушмушам.

— Мән тәзә дәнизләрдән данышырам. О дәнизләрдән ки, һәлә хәритәйә дүшмәйиб. Анчаг дүшәчәк, мүтләг дүшәчәк!—Кәримов әлиндәки гашығы стәканын ичинә әлә атды ки, чай сычрайыб сүфрәйә дағылды.—Көр мән нечә адаммышам ки, бүтүн бу ишләри көрә

билмирмишәм? Нәби, сән мәнә бир де көрүм ки, мән директор ола биләрәм, я йох?

Мәммәдов тәәччүбүндән диксинди.

— Даян, һәлә бир мачал вер,—дейә Кәримов Мәммәдовун чаваб вермәк истәдийини көрүб әлинин һәрәкәтилә ону сахлады. О, аяға галхыб отагда кәзә-кәзә, бир аз әввәл Сәфәрлидән эшитдийи сөзләри тәкпар әтмәйә башлады.

— Әввәләр мәнә әлә кәлирди ки, суварма, ирригация мәсәләлери ялһыз тәсәррүфат мәсәләләридир. Мән инди баша дүшүрәм ки, бунун бөйүк сияси әһәмиийәти вар. Тәбиәтин симасыны дәйишдирмәк вә сәһралары әкин үчүн ярарлы һала салмаг ишинә дөвләт миллионларла пул хәрчләйир. Совет халгы бүтүн дүняя инсан кими яшамағын тәһарини өйрәдир. Амма Кәримов дейир, мән өз билдийими бабама да вермәрәм, аяғыны дирәйиб ерә, чамаетын йолуну кәсмәк истәйир.

Мәммәдов ялһыз инди Кәримовун нә демәк истәдийини баша дүшдү.

— Әләдир,—дейә о тәсдиг этди.—Халг кениш йолла кедир. Биздән бә'зимиз исә дар чығырла еримәк истәйирик.

Кәримов енә дә гашгабағыны төкдү.

— Бура бах, Мәммәдов, мәнлә ачыг даныш, ушаг дейиләм. О дедийин бә'зи адамлар—әлә мәнәм. Мән дә буну чох көзәл баша дүшүрәм.

Мәммәдов Кәримовун бу көзләнилмәз сөһбәтиндән сонра һейрәт ичиндә әвләринә гайыдырды. Көрүнүр ки, Кәримов өз сәһвләрини баша дүшүб. Яхшы, әкәр Кәримов өз сәһвләрини баша дүшүбсә, бәс нә үчүн мешәйә кетмир. Нийә кедиб орада ишләйәнләрә көмәк әләмир, башчылыг әләмир? Ахы белә ишләрдә онун тәчрүбәси һамыдан чохдур... Бир дә ки, ахы инди отурмаг вахты дейил.

Мәммәдовун белә дүшүнмәсинә баһмаяраг, о инанырды ки, директор бикар даянмыр. Кәримов бикар даяна билмәз.

...Кәримов тозлу чәкмәләрини чыхармадан архасы үстә чарпайыда узаныб «Правда»я бахырды. О бири-си отагдан Зәрәфшанын сәси кәлирди, көрүнүр киминләсә сөһбәт эдирди.

Кәримов газети бир яна гоюб көзләрини юмду. Бирдән о, совхозда ишләдийн илк күнләри, электрик стансиясы клуб вә мәктәб тикдикләри вахтлары хатырлады. О, һәр күн совхозун нечә артдыгыны, бөйүдүйүнү, күнү-күндән яхшылашдыгыны көрдүкчә нә гәдәр севинәрдил! Ахы зарафат дейил, бүтүн бу ишләр онун яхындан иштиракы илә баша кәлирди.

Демәли, о, кечмишдә о гәдәр дә пис директор олмайыб. Ахы инди артыб бу бөйүклүкдә олан тәсәррүфат онун рәһбәрлиги илә ярадылмышдыр. Бу тәсәррүфаты кәләчәкдә дә идарә этмәк она тапшырылмышдыр.

...Бир дәфә Кәримов плантасияда чай колларыны нәзәрдән кечирәркән, гызларын һансынын исә унудуб орада гойдугу бир палто көрдү. Палтону галдыраркән арасындан балача бир китаб дүшдү.

Кәримов китабы көтүрдү. О тез-тез әлдән-әлә кечдийиндән сүртүлүб көһнәлмишди. Ичиндәкиләр шеир иди. Кәримов ше'ри севмирди. Маһны башга мәсәлә, маһныны чох хошлайырды.

Бирдән Кәримовун нәзәрләри илк ачдыгы сәһифәдәки ше'рин бир бәндиңә саташды:

Элә бил, ишләрин интәһасы вар,
Элә бил әмәлләр битәр нәһайәт,
Отуруб бир ердә апләплә сән,
Гочайкән эдәрсән бир истираһәт.

Бирдән-бирә Кәримова элә кәлди ки, ону хейли вахтдан бәри нараһат эдән суала чаваб тапмышдыр. О, ше'ри бир нечә дәфә башдан-баша охуду, хошу кәлдийи бәнди чиб дәфтәринә көчүрдү. «Гәрибәдир,—дейә о, дүшүнүрдү.—Көр нә яхшы дейиб: «Элә бил ишләрин интәһасы вар». Һөкүмәтимиз вахтилә Магнитогорски, Түрксиби, Фәрганә каналыны яратды. Бә'зи адамлар элә кәлирди ки, даһа бу ишләрдән сонра арахайынлашмаг олар. Лакин онларын күман этдикләри кими чыхмады. Ондан сонра нә гәдәр йоллар салынды, каналлар чәкилди, электрик стансиялары тикилди. «Ишләрин интәһасы» йохдур. Көрүлән һәр нәһәнк иш ирәлиһә, бөйүк кәләчәйә доғру атылан аддымдыр».

Көрүнүр Кәримов да совхоздакы кечмиш бөйүк фәәлиийәтини киһайәт билиб «Гочайкән бир истираһәт» этмәк хәялына дүшүб...

«Лап гәрибәдир, элә бил бу шеир мәним үчүн язылыб»—дейә Кәримов дүшүнүрдү.

Кәримовун бу вахта гәдәр совхозда көрдүйү ишләр артыг она узаг кечмиш кими кәлирди. Она элә кәлирди ки, букүнкү күнү йохдур, о букүнүн һәяты илә яшамыр. Әкәр о, индики вәзийәтини мүййәнләшдирә билмәсә, өзүнү кәләчәкдән дә мәһрум эдә биләр.

Кәримов өз сәһвләрини аңладыгча, онларын нәдән ирәли кәлдикләрини баша дүшдүкчә онун фикри айдынлашыр, кәләчәйә инамы артырды. О, өзүнү саатбасаат даһа гүввәтли, даһа мөһкәм һисс этмәйә башлайырды.

Кәримов Сәкинәни идарәйә чағырыб мешәдә кедән ишләр һаггында әтрафлы мәлүмат алды.

О, гызы бәрк сорғу-суала тутмушду, элә бил ишин кедиши хошуна кәлмирди. Нәһайәт деди:

—Яхшы, бир аздан мешәйә кәләчәйәм, онда һәр шейи йохларам. Анчаг бир шәртим вар. Инчимәйин, мәнимки одур ки, иш гызышсын, сүрүнмәклә арам йохдур.

Сәкинә элә билирди ки, Кәримов һәмин күн иш еринә кәләчәк. Анчаг директорун Астарая йола дүшдүйүнү эшитдикдә хейли тәәччүбләнди.

—Көрүнүр ки, Астарада даһа вачиб ишләри вар,—дейә Сәкинә өз пәртлийини бирүзә вермәк истәмәди.—Ахы директорун иши тәкчә көллә мәшғул олмагдан ибарәт дейил...

Кәримовун доғрудан да вачиб иши вар иди. О, район ичрайийә комитәси илә разылашыб экскаватор алмаг истәйирди.

...Район ичрайийә комитәсинин мелиорасия ше'бәсиндә бәрк күнлүк иди. Су амбарынын тикилмәси үчүн апарылан һазырлыг ишләри һамыны мәшғул эләмишди. Надир Сейидов бу күнләр әрзиндә танынмаз олмушду. Кәримова элә кәлди ки, онун таныдыгы утанчаг, чүр'әтсиз бир чаван оғлан әвәзинә инди тамамилә башга бир адамла растлашмышдыр. Инди Надир Сейидов өзүнү тәчрүбәли бир иншаатчы кими апарырды.

Кәримов экскаватор вә булдозер алмаг үчүн ону хейли дилә тутмалы олду.

Мүһәндис һеч чүр разылыг вермәк истәмирди.

— Бир аздан сонра дагда ишә башлаячагыг,—дейә о, әтираз әдирди.—Машыңлар өзүмүзә лазымдыр...

— Бура бах, оғлум,—дейә Кәримов нәвазишлә ону дилә тутурду.—Сиз башлаяна гәдәр, биз совхозда хейли иш көрүб әлдән чыхардарыг... Бир дә ки, ачығын десәк, элә совхозда апарылан суварма ишләри дә сизә аиддир...

Надир сынайычы нәзәрләрлә совхоз директоруна бахды:

— Горхурам ки, сиздән сонра машыңлары тәмирә көндәрмәли олаг... Сизә нә вар ки, мешәдә ишләрининзи гуртардыныз, вәссәлам. Амма биз бу машыңларла һәлә чох ишләр көрәчәйик.

Кәримов бирдән-бирә Сейидова көзләнилмәз бир суал верди:

— Бура бах, йолдаш мүһәндис, сән һеч шеир охумағы севирсән?

Надир Кәримовун нә демәк истәдийини баша дүшә билмәди. Лакин, директор онун чавабыны көзләмәйиб ше'ри әзбәр охуду:

— Элә бил ишләрин интәһасы вар,
Элә бил әмәлләр битәр нәһайәт,
Отуруб бир ердә аиләнлә сән
Гочайкән әдәрсән бир истираһәт.

— Һә нечәдир, яхшы дейибми?

— Пис дейил,—дейә Надир онунла разылашды.

Кәримов күлүмсәди:

— Киров совхозунун ишчиләри мешәдә апардыглары иши ахырынчы иш һесаб эләмирләр... Биз өз ишимизи нә гәдәр тез гуртарсаг, бир о гәдәр дә тез сизә көмәйә кәләрик. Биз ки, район үчүн өкей дейиләик...

Надир, Кәримовун чидди данышдығыны баша дүшдү.

— Яхшы,—дейә Надир онун әлини сыхды.—Апарын, экскаватору да, булдозери дә вердим сизә. Мүвәф-фәгийәтләр арзу әдирәм...

Кәримов кетди. Надир исә һәлә хейли онун һаггын-да фикирләшди. Күллүнүн дедийинә көрә директор чидди, тәләбкар, һәтта бир гәдәр гуру адам иди. Анчаг

о, Надирә инди тамамилә башга бир адам кими көрүндү. Шаир охуюр...

Йох, көрүнүр ки, Күллү сәһв эләйиб, Кәримов һеч дә онун дедийи адама охшамыр.

XV фәсил

Мешәйә етишәркән Кәримовун илк раст кәлдийи адам Айдын олду. Бир анда директорун гәлбиндә бир-биринә зидд һиссләр баш галдырды. О, һәм гәзәбләнир, һәм сыхылыр, һәм дә гәлбиндә бу инадкар вә мәтин кәнчә гаршы бир һөрмәт һисс әдирди. Директорун үрәйи шиддәтлә дөйүнүрдү. Онун дахилиндә көһнә вә тәзә, яхшы вә пис дуйгулар бир-бирини әвәз әдирди.

Айдын тәрәддүд әтмәдән әлини она узатды:

— Салам, йолдаш Кәримов.—Һәким бу сөзләри ачыг үрәклә сөйләди. О, инди директорун тамам башга һиссләрлә яшадығыны онун көзләриндә охумушду. Директор алтдан-алтдан Айдыны сүздү. Онун гәлбиндәки нәчиб һиссләр, кечмиш, ачы һиссләрә галиб кәлди. Кәримов Айдынын әлини мөһкәм сыхды. Элә бил ки, бунула «олуб кечәнләри унудаг» демәк истәйирди.

Онлар, шагғылты илә торпаға дөшәнән ағачларын арасы илә әйилә-әйилә ирәлиләмәйә башладылар. Кәримов һәр тәрәфә дигтәтлә бахырды, онун ити көзләри ишин чатышмаян чәһәтләрини о дәгигә көрдү. О, даянды, блокнотуну чибиндән чыхарыб нә исә гейд әтмәйә башлады. Бу, хейли чәкди.

Айдын ону тәк гоюб кетмәди.

Онлар енидән бирликдә аддымладылар. Өзү дә лап чийин-чийинә!

Мешәнин ичиндәки талада мишар чәкән Фрося илә Сәкинә, көһнә дост кими ширин-ширин сөһбәт эдә-эдә янашы ерийән Кәримовла Айдына тәччүблә бахдылар.

Фрося чийинләрини чәкәрәк:

— Һм, элә кедирләр ки, элә бил араларында һеч нә олмайыб,—деди:

— Онлар ки, дүнән дә-сыраға күн дә, мөһкәм сөз-ләшмишдиләр,—дейә Сәкинә әләвә этди.

Фрося күлүмсүндү:

— Йәгин элә бәркишмәк үчүн чәкишибләрмиш...

Гызлар енидән мишарын дәстәйиндән япышдылар. Бу вахт Кәримов мешәдә чәкилән йолун яхынлыгындагы тәпәдә даянмышды. Онын башына чохлу адам топлашмышды. Бурада директор биринчи дәфә оларга Айдына мұрачнәтлә данышды:

— Дейин көрәк, йолдаш Зейналов, сизин фикриниз-чә йолу нә вахта чәкиб гуртармаг олар?

— Январын ахырына.

Кәримов бир гәдәр дүшүндүкдән сонра деди:

— Дейәсән о вахта гуртара билмәйчәйик,—о, шүб-һә илә башыны тәрпәтди.

— Нийә?

— Бу балталарла, мишарларла бир яна чыхмаг олмаз,—дейә Кәримов чаваб верди, сонра үзүнү Салмана тутараг әләвә этди:—Гулаг ас, Салман! Зәһмәт чәк, кет амбардакы электрик мишарларыны ал, орда она гәдәр вар. Сән дә, Әлаббас, МТС-ә үч трактор үчүн сифариш яз.—О, Әмир дайыя сары дөндү:—«Гырмызы үлдүз» колхозуна да адам көндөрмәк لازمдыр. Онларда да электрик мишары вар.

Кәримовун сөзләриндән фәрәһләнән Айдын деди:

— Мәнә белә кәлир ки, бу лап һәддиндән артыг олду. Бу энсизликдә йолдан өтәри үч трактор чохдур.

— Эйби йохдур. Йолу бир аз да кенишләндирәрик.

— Кенишләндирәрик?—дейә Әмир дайы сорушду.

— Һә дә, һеч олмаса, үч-дөрд километр...

Айдына әлә кәлди ки, директор зарафат эдир:

— Сөзүн доғрусу белә йол бизә لازم дейил...

— Йох, لازمдыр,—дейә Кәримов әтираз этди. Сизә لازم дейил Сәкинәйә, Фросяя, Күлпәрийә, даһа доғрусу, Сәмәдин бүтүн бригадасына لازمдыр... Адамлар кениш йолла аддымламаг истәйирләр, йолдаш Зейналов, онлара даһа өз саһәләри азлыг эдир. Онлар әләвә саһәләр тәләб эдирләр. Биз онлара һәмән саһәләри верәчәйик, бах әлә лап бурда...

Адамлар разы һалда бир-бирләринә бахдылар.

— Бах, инди дейәрәм сағ ол... өзү дә лап үрәкдән,—дейә Сәмәд учадан сәсләнди. Онын додагларында тәбәссүм ойнады. Чөһрәси айдынлашды.

Бирдән ашағы тәрәфдән кимсә учадан гышгырды:

— Ай тәпәдәкиләр, өзүнүзү көзләйин!

Нәһәнк бир ағач, әтрафдакы ағачларын будагларыны басыб сындыра-сындыра ағыр-ағыр ерә энирди. Ағач шаггылты илә тәпәнин үстүнә сәрилиб охаланды. Гырылмыш гуру будаглар әтрафа сәпәләнди. Төз-торпаг һавая галхды.

Кәримов үстүнү чырпды, шапкасыны пенчәйинин голу илә силди вә тәпәдән ашағы энди.

Дөрд бөйүк кәл вар күчү илә ағачын көтүйүнү дартыр, лакин ериндән тәрпәдә дә билмирди. Кәнчләрдән бир нечәси өзүндән чыхараг гышгырыр, әлләриндәки чубуғу һавада елләйирди. Онлары тәр басмышды, үзләри гызарыб пөртмүшдү. Лакин бөйүк бир гаяны андыран көтүк ериндән тәрпәнмирди ки, тәрпәнмирди. Бу чаванлардан бири зәһмәтләринин һәдәр олдуғуну көрүб:

— Инди нейләйәк?—дейә йолдашларындан сорушду.

Бу вахт Кәримовун сакит сәси эшидилди:

— Көтүйү партлатмаг لازمдыр. Кәлләри әлдән салмайын, бурая техник көндәрәрәм, кәләр көмәк әләр.

Кәримовун ишә белә чан яндырмасы һамыны севиндирди. Онын, мешәдә апарылан ишләрдә яхындан иштирак этмәси фәһләләрин арасында руһ йүксәклийинә сәбәб олду. «Кәримов ки, киришди, демәк ишимиз гәләбә илә гуртарачаг» дейә совхоз фәһләләри дүшүнүрүләр.

Кәримов иши нечә тәшкил этмәйи чох көзәл билирди. Белә бөйүк мәсәләләрдә—йол чәкилишиндә, яхуд батаглыг гурудулмасында Кәримовун тәчрүбәси адамлара бөйүк көмәк ола биләрди.

Бир нечә күндән сонра исә һамы йәгин этди ки, Кәримов батаглыгын гурудулмасы илә үрәкдән марагланыр. Әлә бил ки, о һеч әввәлки Кәримов дейилди. О, инди тамам башга бир адам олмушду. Өз ишчиләрилә узун сүрән айрылыгдан сонра көрүшүрмүш кими күлүр, данышыр, һамынын гайғысына галыр, көстәришләр верирди. Санки Кәримовун чийиндән ағыр бир йүк көтүрүлмүшдү. Инди о, йүнкүл вә азад нәфәс алырды.

Адамлар бикар олсайдылар йәгин ки, Кәримовун нә үчүн бирдән-бирә белә дәйишмәсинин сәбәбилә марагланардылар. Лакин онларын башлары ишә әлә гарышмышды ки, белә сөһбәтләрә вахтлары йох иди.

Директорун ишэ вэ фəһлэлэрэ гаршы мұнасибəтинин дəйишмəси һамыны севиндирди. Лакин һеч ким бунун сəбəбнин ахтармырды. Онлар она кэрэ севинирдилэр ки, Кəримов, енидэн, бир заманлар олдуғу кими, ишдэн элтирасла япышмышды.

Бир нечə күндən сонра Мəммədовун клубда чағырдығы ичласда Кəримов үмүмү мəлүмат вердикдэн сонра, ишчилэр тэзə планы мұзакирəйэ башламышдылар. Бу план чох реал иди. Кəримов нəинки батаглығы гурутмағ, һатта тарлалары кенишлэндирмэк үчүн дə ер һазырламағ истəйирди.

МТС-дэн тракторлар кəлди. Онларын нəрилтилэри мешəни башына кəтүрмүшдү. Иш кет-кедə гызышырды.

Тарлада да иш чох сүр'əтлэ кедирди.

Күлгонча һəдсиз севинч ичиндэ иди. О, чай тумларынын йығылышына рəһбərлик эдирди.

Дағын этəклəриндэ əкин үчүн ени саһə дүзəлдирдилэр. Үч ил сəрбəсəр бу ерə гулуг элэмэк лəзымдыр ки, бурада чай етишдирмэк мүмкүн олсун.

Инди кол-косу тэзəчə тəмизлəнмиш ерлəрдə йонча əкирдилэр. Бу битки торпагда азоту чохалдыр.

Һамыя иш чатырды.

Инди Айдынын тибб мəнтəгəсиндэ гəбул саатлары вар иди.

Һəкимин ишлэри кетдикчə чохалырды. Буна кэрə дə Айдын өзү үчүн дүзкүн иш чəдвəли дүзəлтмэк гəрəрына кəлмишди. О, чəдвəли белə гурду:

— Сəһəр—кəнддэ хəстəлэри йохламағ, мұаличə вэ мəслəһəтлэр.

Күндүз—тарлалары кəзмэк, сонра тибб мəнтəгəсиндэ гəбул, һаһар.

Һаһардан сонра—батаглығын гурудулмасына кəз олмағ.

Ахшам—хəстəлəрин гəбулу, мұталиэ вэ нəһайəт ятмағ.

Айдын өз чəдвəлинэ дүзкүн риайəт этмəйэ чалышырды. Башга чүр ола билмəзди. Йохса о, бу ишлəрин һамысынын өһдəсиндэн кəлэ билмəзди.

Иш Айдыны кетдикчə даһа чох марагландырырды.

Артыг гыздырма хəстəлийин олан бир нечə фəһлəни

тамам сағалдыб аяға галдырмышды. Балача Айдын чохдан мəктəбэ кетмəйэ давам эдирди.

Кəримов да тибб мəнтəгəсинə баш чəкди. О, мəнтəгəдəки сəлигəни бəйəнди. Ялныз тибб шкафынын үстүндəки кəллəни бəйəнмəди, деди ки, «бу артыгдыр, шəхсəн мən өз кабинетими белə шейлэрлэ бəзəмəздим».

— Бундан башга, сизин яныныза ушағлар вэ гадынлар да кəлир. Гадынлар да ки, мəлүм мəсəлəдир, чох əсəби олурлар. Кəллə онлара пис тəсир эдэр.

Айдын онунла разылашды.

— Тибб мəнтəгəси үчүн сизə нə лəзым олса, дейин, бəчардығым гəдэр, сизə кəмэк этмəйэ һазырам.

— Тибб мəнтəгəси үчүн мənə бир отағ да лəзымдыр.

— Яхшы,—дейэ Кəримов разылығ верди.—Өзүнүзə кими истəйирсиниз кəмэкчи кəтүрүн.—О, гапынын ағзында даяныб əлава этди:—Мəндən наразы галмайын. Мən инди кəрдүм ки, сиз иш адамысыныз. Белə адамлардан өтəри дə...

— Мən наразы дейилəм,—дейэ Айдын онун сөзүнү кəсди.—Бəлкə элэ мən дə чох өткəмлик элəмишəм. Нечə дейэрлэр, ифрата вармышам...—О, бирдэн-бирə күлдү.—Инди даһа боя-баша чатмышам, сакитлəшмишəм.

— Анчағ һəддиндэн артыг сакит олмағы да сизə мəслəһəт кəрмүрəм.

Айдын енə күлдү:

— Инди совхозда элэ ишлэр кедир ки, сакит отурмағ гейри мүмкүндүр.

— Бу доғрудур.—Кəримов мəнтəгəдэн чыхды.

Айдын директорла сəһбəтиндэн разы галмышды. О, гəбулу гуртарыб, халатыны союнду вэ батаглыға кетмəйэ һазырлашды.

Айдын пиллэлэри атыла-атыла күчəйэ энди, зүм-зүмэ эдэ-эдэ мешəйэ тэрəф йөнəлди.

Хырылты, тагылты, адамларын сəси-күйү мешəни бүрүмүшдү. Элэ бил ки, мешə бир чəһнə иди, орда һүчүм кедирди. Нəһəнк кəтүклэр партладыларды. Электрик мишарлары ағачлары доғрайыб ерə ашырырды. Кичик пəһрəнликлэри балталарла доғрайыдылар. Аяғлары чəкмəли, əйинлəринə сырығлы кеймиш гызлар будағлары арытлайырдылар. Фрося һəки-

мә нә исә гышгырды, лакин әтрафдакы һай-күйдән Айдын онун сезләрини эшидә билмәди. Өз тыртыллары илә торпагда дәрин изләр салан тракторлар танк кими нәрилдәйирди. Әлаббас колларын көкләрини сөкүб дағы-дараг, йолу тәмизләйә-тәмизләйә өз тракторунда һамы-дан ирәлидә кедирди. О, һәлә танкчы оларкән чәркәннин габағында кетмәйә адәт әтмишди. Айдын онунла бәрабәрләшәндә Әлаббас маторун курултусунда эши-дилсин дейә гышгырды:

— Лап чәбһәдәки кими кедирик, йолдаш Зейналов.—Онун үзү күлүрдү.

Айдын сабиг танкчыя гибтә илә бахды. «Көр бир-чә күнүн ичиндә нәләр әдибләр!—дейә дүшүндү.—Техникая нә вар ки...»

Мешәдәки тала кет-кедә кенишләнирди. Инди бура-дан баханда Гара күзкү вә батаглыг көрүнүрдү.

Бир күн Сәкинә Надир Сейидову комсомол ичла-сына чағырыб хаһиш әтди ки, ени суварма планы илә кәнчләри таныш әтсин. Кәнч мүнәндис чертйожуну ди-вара асанда гызлар ерләриндә пыггылдашдылар. Бу Гара күзкүнүн планы иди.

— Иш бурасындадыр ки,—дейә Надир Сейидов өз планыны айдынлашдырмаға башлады,—көлүн саһил-ләри тарланын сәтһиндән метр ярым һүндүрдүр. Кә-рәк көлүн һәр ики тәрәфиндә бәнд чәкилсин. Онда ча-йын сую анчаг көлә ахар, суюн сәтһи галхар. Онда биз яй гураглыгында судан истәдийимиз кими истифадә эдә биләрик. Су бурадан үмуми архла плантасияя гә-дәр ахар, орада мүййән голлара айрылар. Һәр он күндән бир суварачайыг. Мән һесаб әтмишәм. Бу мүд-дәт кифайәтдир ки, көлүн сәтһи енә әввәлки сәвиййәйә галхсын. Йолдаш Мәммәдов чох тез-тез сувармағы мәсләһәт көрмүр.

— Бәс пайызда?—дейә Күлпәри сорушду.—Яғыш-лар башлаянда сувармаячайыг. Онда көлүн сую бәрәни ашыб һәр ери басар ки?

— Йох,—дейә Надир чаваб верди.—Пайызда ар-тыг су хүсуси каналла дәнизә ахачаг.

О сөзүнү битириб отуранлара бахды: «Этираз эдән йохдур ки?»

Һамы бирдән данышмаға башлады. Көрүнүр план-ондары чох марагландырмашды.

— Нә фикирдәсиниз, йолдашлар, музакирә эдәчә-йикми? Дейә ичласы идарә эдән Фрося сорушду.

Чаваб әвәзинә кимсә әл вурду. О дәгигә шән ал-гыш сәсләри отаға курулту салды.

Әлаббас Фрося үчүн ени саһә шумлайырды. О, элә һәвәслә, элә чан-дилдән ишләйирди ки, Сәкинә ону көрәндә тәэччүблә Фросядан сорушду:

— Она букүн нә олуб?

Фрося чийинләрини чәкиб додагларыны бүздү.

— Чохдандыр трактор сүрмүрдү, йәгин ки, дарых-мышдыр.

Сәкинә күлдү.

— Орасы дүздүр... Анчаг мәнә элә кәлир ки, мәсә-лә төк тракторда дейил.

— Бәс нәдәдир?

Бу ан бирдән тракторун сәси кәсилди. Фрося гор-хуб тез өзүнү ора етирди.

Әлаббас союгганлылыгла бир папирос яндырыб гутуну отурачағын үстүнә атды, тракторун алтына кечди.

— Ай Әлаббас, горхулу бир иш йохдур ки?—дейә Фрося һәйәчанла сорушду.

— Қаш бүтүн горхулар белә олайды!

Фрося тракторун янындан кетмәди. Машына сөй-кәниб даянды.

Тракторун алтындан винтләрин, гайкаларын чыг-гылтысы, Әлаббасын нә барәдә исә дейинән сәси кә-лирди.

Әлаббас тракторун алтындан чыхды, аяға галхыб бир ан Фросянын гаршысында даянды вә она гашга-баглы бир нәзәр салды.

— Нә вар, нийә мәнә белә бахырсан?

— Һеч,—дейә Әлаббас тракторун үстүнә чыхды.

Лакин Фрося данышмаг истәйирди; о, енә дә дил-ләнди:

— Элә бил сәнин тракторуну мән хараб эләмишәм... Әлаббас чаваб вермәйиб матору ишә салды.

Фрося инчимиш һалда ондан узаглашды. Әлаббас гызын араландығыны көрүб элә бил үрәкләнди.

— Фрося...—дейә онун ардынча ғышгырды,—мән сәни һамыдан чох истәйирәм.

Лакин ғыз, севән үрәкдән Һопан бу сөзләри эшитмәди. Тракторун курултусу Һоймады. О нә һисс этдисә дөнүб Әлаббаса бахды. Фрося оғланын мәһәббәт долу көзләрини көрдү. Күлүмсәйиб гачды...

О күн тракторчу Әлаббасын көстәрдийи ә'ла иш һамыны мәәттәл Һойду.

Совхозда күнләр белә кечирди. Һәр ени күн, ени әмәк гәтәбәси кәтирир, ени һиссләр оядырды. Бу плантасия бир һәят сәһнәси иди. Бурада инсанларын һәм ичтиман, һәм дә шәхси һиссләри чичәкләнирди.

Плантасияда фәһләләр кет-кедә даһа сүр'әтлә ишләйирдиләр. Онларын көрдүкләри иш күндән-күнә даһа кейфийәтли олурду.

Титрәдиб-Һыздыран хәстәләр ардычыл мүәлиңә әдилдикләриндән сағалыб ени гүввә илә ишә киришир, яхшы нүмунәләр көстәйирдиләр.

Айдын да чох дәйишилмишди. О, артыг әввәлки утанчаг вә мүтәрәддид Айдын дейилди. Адамлар она инанмышдылар. Кәнч һәкими «бизим Айдын» дейә чағырырдылар.

Бә'зән онлара элә кәлирди ки, Айдын һәддиндән артыг гәтәбкардыр. Мисал үчүн, союг пайыз күнләриндә фәһләләрин әйинләринин ялын олдуғуну көрәндә Айдын онлары бәрк данлайыр вә өз сәһһәтләринә фикир вермәтәрини тәләб әдирди.

— Союг олар,—дейирди,—өзүнүзә зәрәр вурмагдан башга, иши дә ләнкидәрсиз.

Айдын чох вахт фәһләләрин әвинә кәлир, онларын мәишәтини йохлайырды.

Сәкинә ахшам һәмишәки кими өз Һызлары илә сөһбәт әдирди. Күллү охуя-охуя ичәри кириб Һызлары сәламлады. О, нә гәдәр хошбәхт көрүнүрдү! Тез шейләрини йығышдырыб Һызлара яхынлашды вә зарафатяна деди:

— Ай Һызлар, сағ олун! Мәнимки сизинлә тутмады...

Лакин Һызлар күлүшмәдиләр. Пәрт-пәрт бир-бирләринә бахдылар, һеч ким чаваб вермәди.

Вәзийәтин кәркинләшдийини һисс әдән Сәкинә биринчи олараг аяға галхыб Күллүнү гучаглады.

— Хошбәхт ол, ай Күллү!

Күллү севиниб Сәкинәнин әлини сыхды.

— Мән доғрудан да чох хошбәхтәм, Сәкинә.

Күллү кедәндән сонра нәдәнсә Һызларын сөһбәти тутмады... Сәкинә бир гәдәр дә отуруб онлардан айрылды.

Күчәйә чыхдыгда о бәрк йорғунлуг һисс этди, аяғларыны күчлә атырды, үрәйи чох зәиф дөйүнүрдү. «Бу нәдир?—дейә Сәкинә өз-өзүнә дүшүндү.—Йохса мән хәстәләнмишәм? Бу нә чүр хәстәликдир, һеч бир ерим ағрымыр... Һыздырмам да йохдур...» О, нә үчүнсә ағламаг истәйирди. Йох, бу хәстәлик дейилдир. Она нә исә олмушду. «Күллү Айдынын янына кетди. Онлар һәр күн бир-бирини көрәчәкләр... Нә олсун ки... Бунун мәнә нә дәхли вар? Плантасияда һәлә нә гәдәр ишим вар!.. Сабаһ кәрәк ерә тәзә күбрә вураг». Сәкинә нә гәдәр чалышырдыса да башга шей һаггында дүшүнә билмирди. Енә дә Айдыны хатырлады. Лакин инди о, Сәкинәйә нә гәдәр узаг, нә гәдәр яд көрүнүрдү... Һыз эвә тез чатмаға чалышды... Горхунч вә аңлашылмаз бир һисс ону тагәтдән салырды.

Сәкинәнин өһдәсинә о бөйүклүкдә саһә көтүрмәси Лейланы чох тәшвишә салды. О әввәл Сәкинәнин өзү илә данышды. Сонра исә һәр габағына чыхан адамы сахлайыб өз наразылығыны она билдирди, «ахы, о һәлә ушагдыр, бу бөйүклүкдә ерин өһдәсиндән кәлә билмәз,—дейирди.—Биабыр олачаг». Бу сөзләри Лейла сәмимийәтлә дейирди.

Плантасияда иш гайнайыр, үзләр күлүрдү. Бир ай бундан габагкы гашгабаглы адамлар инди нәмә охуюр, ишләйә-ишләйә бир-бирилә зарафат әдирдиләр.

Сәмәд енидән ишә чыхмышды. Даһа о ишин Һызғын вахтында титрәтмир вә иш күнүндән там истифадә эдә билирди.

Сәфәрли тез-тез иш еринә кәлирди. О, бә'зән әлиңә бел алыб өзү дә ишләйирди. Райком катибинин бу һәрәкәти мәктәбиләри дә һәвәсә кәтирирди.

Сәкинә кечә-күндүз өз саһәсиндән кетмирди. О тез-тез Мәммәдовдан мәсләһәтләр алараг зәиф чай колларына бөйүк гайгы илә гуллуг әдирди. О, торпага азотлу вә фосфорлу күбрәләр, һәм дә пейин вурурду. Торпагын рүтубәтини сахламаг үчүн коллары дүйү күләши илә өртдү. Бу мөвсүмдә торпагы едди дәфә кәтмәнләмишди.

Айдын тез-тез плантасия кәлиб фәһләләри йохлайырды. О, Сәкинә илә көрүшдүкдә һәмишә күлүр, сөһбәт әдирди. Онун бу тәбәссүмү нәдәнсә Сәкинәнин гәлбинә дәйирди. Лакин буну үзә вурмурду.

Гара күзкүнүн һамар сәһнини рәнкбәрәнк хәзан ярпаглары өртмүшдү. Қол алабәзәк халчая бәнзәйирди. Онун әтрафында гызгын иш кедирди. Батаглыгын кәнарында скреперләр торпагы ярыр, экскаваторлар исә нәһәнк пәнчәләри илә торпагы гамарлайыб кәнара атырды. Машынларын ишләйә билмәдикләри ердә колхозчулар вә совхозун ишчиләри чалышырды.

Биринчи каналы Овчунун дәстәси газыб гуртарды. Ушагларын шән сәси мешәни бүрүдү. Батаглыгын дурғун гара сую санки өз ериндән тәрпәнмәк истәмәйирмиш кими яваш-яваш канала ахырды.

Бир-ики күн сонра Адиллин дәстәси дә икинчи каналы газыб гуртарды.

Үчүнчү вә ән бөйүк каналы скреперләр газды.

Каналларын сайы күндән-күнә чохалырды. Батаглыгын сую кет-кедә азалырды.

Адамларын сәс-күйүндән үркмүш гушлар даһа батаглыга гонмурду.

XVI фәсил

Айдын вә Кәримов акасияларын арасы илә кедирдиләр. Гушбашы гар яғырды. Кәримов әтрафа бахыб шән бир сәслә деди:

— Амма ганадларын яман тез чыхды һа... Яман һүндүрдән учурсан. Гоншу колхозларын сәдрләри кәлиб хаһиш әдирдиләр ки, онлары һамилийә көтүрәсән. Онлара яхшы һәким лазымдыр. Мән дедим ки, әтиразым йохдур. Ахы онлар бизә көмәк әдирләр.

— Лап яхшы,—дейә Айдын чаваб верди.—Сабаһдан мән яхындакы колхозлары кәзәрәм.

Бирдән онлар, чийнинә шал салмыш бир гызын йолдан кечдийини көрдүләр. Онун янаглары яныр, көзләри парылдайырды. Голтуғунда бир бағлама вар иди. Айдын Күлпәрини таныды. Бу гыз үч ай әрзиндә нә гәдәр дәйишилмишди!

— Күлпәри!—дейә Кәримов тәәччүблә ону сәсләди. Күлпәри директорун сәсини эшидиб элә бил горхду, гачараг тини бурулуб көздән итди.

Тинә чатанда Айдын, Мәммәдов яшаян эви таныды. О, Күлпәринин нә үчүн утандығыны баша дүшдү.

Күлпәри һәр күн кизлинчә агронома емәк кәтирирди. Сон заманлар Мәммәдовун отагы сәлигәйә дүшмүшдү...

«Белә союг күндә белә гызгын мәнәббәт!»—дейә Айдын дүшүндү.

...Күллү мәнәгәйә кечәндән бәри чох чалышган олмушду. Бир яндан дәрс һазырлайыр, бир яндан да Айдына көмәк эләйирди. Күллү енидән севдийи сәнәтинә гайытдыгы үчүн анасы онунла барышмышды. Инди Күллү тез-тез ишини гуртарандан сонра Астарая кедир, бир дә кечә гайыдырды. Белә олан һалларда Айдын вахтыны хәстә ушагларын янында кечирирди. Сонра ушаглар да сағалыб бир-бир эвләринә гайытдылар.

Айдын лап тәк галды. Инди о, тез-тез клуба кедиб киноя бахыр, совхоз ишчиләринин гүввәси илә дүзәлән мүсәмирәләрә гулаг асыр, бәзән дә гираәтханада ишчиләрин арасында отуруб онларла әдәбийят һаггында сөһбәт әдирди. Фәһләләрин әдәбийятла чох марагланмалары Айдыны севиндирирди. Онларын һәр әсәр һаггында, һәр ени чыхан китаб һаггында өз мүлаһизәләри варды. Бу адамлар һәгигәти севириләр, анчаг о китабы охуюрлар ки, онда һәгигәт олсун. Айдын онлара өйрәшди, онлары севди.

Сәһәр тәзә ачылырды. Мешәнин архасындан еничә чыхан күнәшин һәлә союг, гырмызы шүалары көй булут йығынларыны ал рәнкә боямышды.

Совхозда иш башланмышды. Ади сәс-күй совхозун күчәләриндә учалыр, ятанлары оядыр, кечикәнләри ишә чағырылды.

Сәкинә артыг плантасияда иди. О, букүн һамы-дан тез кәлмишди. Бир чәркәни кәтмәнләйә-кәтмәнләйә ахыра чыхыб даянды, башыны галдыранда узагдан ишчиләрлә бирликдә тарлая яхынлашан Айдыны көрдү. Бир гәдәр она бахды, көксүнү өтүрдү. Сонра гәт'и бир һәрәкәтлә чеврилиб икинчи чәркәни тәләсик кәтмәнләмәйә башлады.

Сәкинәнин гәлбинин дәринлийиндә өзүнә юва тапмыш бир кәдәр күн-күндән артыр, көк салырды. Лакин гыз өз дәрдини һеч кәсә ача билмирди. Ялныз хәфиф күләк онун шикайәтләринә сирдаш олур, һәсрәт вә мәнәббәт долу үрәк сөзләрини додагларындан алыб узаглара апарырды.

Айдынын янында исә Сәкинә даим шән, гайғысыз көрүнмәйә чалышыр вә буна мүвәффәг олурду...

— Сабаһын хейир, Сәкинә!

Сәкинә дөнүб Айдына бахды, чаваб верә билмәди, сонра бирдән онун додагларындан бу гәрибә сөзләр гопду:

— Сиз енә кәлдиниз?

— Кәлдим,—дейә Айдын чаваб верди. Лакин өзү дә билмәди, нийә гыз она белә суал верди.

Онлар сусдулар. Бирдән Сәкинә дөнүб ишләмәйә башлады. Элә бил чох тә'хирәсалынмаз иши варды...

Сәкинә ишләйир, Айдын исә бир көлкә кими ону изләйирди. О, енә дилтәнди:

— Элә ишләйирсиниз...

Сәкинә она тәрәф дәнмәдән:

— Ишләйирәм...—деди.

Айдын чай сыраларына бахды.

— Бунлар һамысы сизиндир?

— Мәнимдир.

Айдын көксүнү өтүрдү.

— Горхурам... өһдәсиндән кәлә билмәйәсиниз.

Сәкинә лагейд көрүнмәйә чалышырды.

— Сиз нийә горхурсунуз? Гоюн мән горхум...

— Бәс сиз горхурсунуз?

— Мән сизә демншәм ки, һеч бир шейдән горхмурам...

Айдын енә тарла бою узаныб кедән чай сыраларына бахды.

— Гәрибәдир...

— Нә гәрибәдир?

— Бу бөйүклүкдә саһәнин өһдәсиндән кәлмәк.

Бу дәфә Сәкинә Айдына тәрәф дөнүб онун көзләринин ичинә бахды.

— Сиз «Әсл инсан һаггында повест»и охумусунуз?

— Охумушам.

— Онун ики гычы шикәст иди... О, вәтән гаршысында өз борчуну еринә етирмәк үчүн көйләрә галхырды... Мәним ки, голларым, гычларым ериндәдир... Өзүм дә ки, көйдә дейил, ердәйәм.

Айдын мат-мат Сәкинәйә бахды.

— Сәкинә, сиз чох гәрибә гызсыныз, чох... яхшы гызсыныз...

Сәкинә гәһгәһә чәкиб күлдү. Яхынлыгдә ишләйән Фрося вә Фатма күлүш сәсини эшидиб тәәччүблә башларыны галдырдылар. Адәтән явашдан күлән Сәкинәнин инди белә бәркдән күлмәси онлара гәрибә кәлирди. Онларын һеч бири бу гәһгәһәдә олан ачылыгы һиссәтмәди.

Айдына исә Сәкинәнин күлүшү чох мүәммалы көрүндү. «Көрәсән она нә олуб?!» дейә дүшүндү вә пәрт-пәрт күлүмсәйиб узаглашды.

XVII фәсил

Айдыны Гара күзкүнүн саһилиндә биринчи дәфә көрән Күллүнүн гәлбиндә бу тәзә һәкимин диггәтини өзүнә чәлб әтмәк үчүн шылтаг бир арзу оянды вә о, өзүнә мәхсус бир ойнаглыгла истәйинә наил олмаға чалышды.

Күллү Айдынла күлә-күлә архайынча сөһбәт эдир, онун хошуна кәлмәйә чалышырды. Шүбһәсиз, Күллүнүн һеч бир чидди нийәти йох иди. Күллү һәлә ушаглыгдан һамынын диггәтини чәлб эдиб хоша кәлмәйә вәрдиш әтмишди. Йолдашлары онун хасийәтини билдийиндән хатиринә дәймәздиләр. Күллү һарая кетсә, һамы илә зарафатлашар, она-буна саташар вә шаггылдайыб күләрди. О, адамларла тез дост олуб үрәкләринә кирмәйи бачарырды. Она көрә дә гыз йолдашлары өзләринин һәр сиррләрини она ачыб данышарды...

лар. Анчаг Күллү йолдашларына диггэтлэ гулаг асса да, онлара эмалли-башлы бир мәсләһәт верә билмәз, әлини елләйиб «әһ... буна нә вар ки» дейәрди.

Плантасияда исә о. бир гонаг кими һәрләнәр, ишә көнүлсүз янашарды. Элә бил ки, о сәһвән бурая дүшүб вә букүн-сабаһ чыхыб кедәчәкди.

Күллү бир илә яхын иди ки, совхозда ишләйрди, анчаг һамы ону ени кәлмиш һесаб әдир вә ишә эмалли-башлы киришәчәйи вахты сәбрлә көзләйрди. Гызлар әввәлләр она чох һәвәслә көмәк әдир, чай бечәрмәйи өйрәтмәйә чалышырдылар. Күллү бөйүк бир диггәтлә онтара гулаг асыр, сонра да парлаг гонур көзләрини кениш ачараг, башыны тәрпәдирди. Элә бил ки: «Буна нә вар ки, лап асандыр. Сиз һеч дә нараһат олмайын, һәр шей дүзәләчәкдир»—дейрди. Беләчә күнләр, һәф-тәләр кечир, лакин Күллү дәйишмирди. Әввәлләр гызларын бә'зиләринә элә кәлирди ки, Күллүнүн дә өз әләми, онларын баша дүшә билмәдийи бир арзусу вар. Әслиндә исә онун элә бир арзусу вә мәгсәди йох иди. Нәдәнсә, гызлар Күллүнүн күләйәнлийинә, зарафат-чылығына бахмаяраг, онун мөһкәм ирадәли бир гыз ол-дугуна инанырдылар. Бәлкә дә бу ондан ирәли кәлирди ки, һәлә ерли оғланлардан һеч бири горхусундан она яхынлаша билмәмишди. Әслиндә исә Күллү чох ира-дәсиз бир гыз иди. О, башгалары кими бир ишдән эмалли-башлы япышыб ахыра чатдыра билмирди.

Күллү тибб мәнтәгәсиндә ишә кирдикдән сонра Ай-дын ону өз ишләрилә марагландыра билди. Әввәлләр гыз, һәкимин тәләбкарлығындан горхараг һәр иши ерли-ериндә көрүрдү. Анчаг сонра, һеч өзүнүн дә хә-бәри олмадан ишә алышды.

Элә бу заманлар Күллү мүнәндис Набир Сейиндо-ва раст кәлди. О олдугча сакит вә утанчаг бир оғлан иди. Онун бу утанчаглығы гызын яман хошуна кәлди. Күллү онунла таныш олан күндән өз үстүнлүйүнү һисс әтди. О, бунунла фәхр әтмәйә башлады. Ахы, Набир, зарафат дейил, районун мәс'ул ишчиләриндән бири иди. Өзү дә Күллүйә вурулмушду...

Инди Күллүнүн өз ишинин өһдәсиндән чох асан-лыгла кәлмәсинә һәтта Айдын да тәәччүб әтмәйә баш-лады.

Ахшам үстү Күллү ишини гуртарандан сонра шосе йолун кәнарына чыхыб әлини галдырыр, шоферләр машыны сахлайыр, ону шәһәрә апарырдылар.

Күллү Набирлә кечәләр, әвдәкиләр ширин юхуя кедәндән сонра көрүшүрдү. О тәзә туфлиләрини голту-ғуна вуруб пәнчәси үстүндә сәссизчә әйвана чыхыр, орада тәләсик аяггабыларыны кейиндикдән сонра аты-лыб сәкийә дүшүр вә даланла йүйүрдү. Күчәйә чы-ханда исә аддымларыны явашыдыр вә өзүнү элә апа-рырды ки, куя бу көрүшә кетмәк һеч үрәйиндән дейил. О, мейданчанын о бири башындакы чинар ағачына яхынлашырды. Набир исә ону чохдан көзләйрди. Күл-лү һәлә узагдан, гаранлыгда Набирин папиросунун көзәрдийини көрүр вә үрәйиндә: «Дейәсән дарыхыр,— дейә күлүмсүнүрдү.—Гой дарыхсын».

Әлбәттә, Күллү өзүнүн көрүшә нечә тәләсдийи-ни, үрәйи дөйүнә-дөйүнә, голтуғунда туфлиләри, ятаг отағынын янындан пәнчәси үстүндә, оғрун-оғрун кеч-дийини Набирә данышмырды. Набир исә, һәр дәфә кө-зәл вә өткәм Күллүнү көрәндә өзүнү итирир, янашы кедәндә онун үзүнә бахмаға чүр'әт әтмирди. Күллү-нүн көзәллийи ону мәфтун әдир, һәм дә горхударду.

Набир Астарая еничә кәлмишди. О, һәлә һеч кәслә таныш олуб достлаша билмәмишди. Она көрә дә дары-хырды. Күллү илә таныш олана гәдәр бош вахтларыны китаб охумагла кечирәрди. Инди исә Күллү кечә-күн-дүз онун хәялындан чыхмырды.

О, гызла сәһбәт эләндә үрәйиндәкиләри ачыб демәк-дән әһтият әдирди. Она көрә дә тез-тез институт һая-тындан, ушаг вахтында көстәрдийи илк һүнәрлән, кеч-чирдийи илк горхудан сәһбәт ачарды. Күллү исә өзүн-дән чох аз данышарды. Әлбәттә, о да данышмаг истә-йирди. О гәдәр данышыласы сөз вар иди ки... Амма Күллү аз савадлы олдуғуну бүрүзә вермәмәк үчүн чох аз данышарды. О, тибб мәнтәгәсиндәки ишләрән, Ай-дындан, совхоздакы гызлардан сәһбәт әдир, амма чох дәринә кетмирди. Бә'зән Набир даянараг севкилиси-нин ай ишығында парлаян көзләринә бахарды, белә һалларда онун сәси титрәйәрди.

— Күллү!..

Гыз гымышараг Набирә бахарды.

— Нәбир?

Оглан өзү дө билмэзди ки, нә чаваб версин. Тез этрафына бойланыб санилдәки ири бир дашы көстәрди.

— Истәйирсэн бу дашы галдырым.

— Әкәр сән бундан тәсәлли тапачагсанса, галдыр,— дейә Күллү күлүмсүнәрди.

Надир дәрһал дашы һоп көтүрүб көйә галдырар, башынын үстүндә сахлаяр, сонра да вар күчү илә ерә атарды. Күллү исә аяғынын алтында ерин нечә титрәдийини һисс эдәр, Надинин белә гүввәтли олмасындан хошу кәләрди.

Надир гызы әвләринә өтүрәндән сонра сәкидә даянарды. Күллү исә әйвана чыхараг... ай ишығына гәрг олмуш мәнәччәрин янында даянарды. Ярагларың нахыш-нахыш, зәриф көлкәләри онун палтарынын үстүнә дүшәрди. О даһа да көзәл көрүнәрди. Чох вахт да гыз. мәнәччәрин үстүндә отуларды. Надир севкилисинә бахыб «Нә гәдәр дирибаш, шприн, хошхасиййәт гыздыр!»—дейә дүшүнәрди. Күллү мәнәччәрин үстүндә йыргаланыб аяғыны һавада ойнадар вә күлүмсүнәрди. Бундан горхуя дүшән Надир һәйәчанланарды.

— Йыхыларсан, Күллү, әһтиятлы ол.

— Мәнә һеч бир шей олмаз, йүнкүләм.

Амма, бир дәфә Күллү мәнәччәрин үстүндә отуруб күлә-күлә мезәли бир әһвалат нағыл эдәндә, бирдән мувазинәтини итириб сүрүшдү. Надир тез өзүнү она етирди. Йыхылан Күллүнүн чийинләриндән япышды. Онларын нәфәсләри бир-биринин сифәтини иситди. Күллүнүн горхудан кениш ачылан көзләри Надинин көзүнә дикилди. Элә бу анда, нә чүр олдуса Надир гызы өлдү. Күллү чашды, ону итәләйиб әйвана чыхды. Надинин дили долашды, о көзләрини ерә дикиб доңгулланды:

— Ахы, мән сәнә дедим ки, әһтиятлы ол.

Күллү тәрс-тәрс ону тәпәдән-дырнаға гәдәр сүзүб керн дөндү вә гапынын далында көрүнмәз олдү. Чәк-мәләрини союлмағы ядындан чыхардараг, дөшәмәни таггылдада-таггылдада, ятанларын янындан өтүб өз кичик отағына кечди. Палтарыны союнуб, дизинин яраланан еринә йод сүртдү вә ятағына кирди. Анчаг көзүнә юху кетмәди. Узун-узады дүшүндү вә сәссиз-сәссиз ағлады. Бу, онун һәятында илк өпүш или. Күллү элә

билирди ки, бу һадисә узун тәвәгә, одлу ялварышлардан сонра, чох тәнтәнәли бир шәкилдә баш верәчәкди. Амма бу фәрәсәтсиз Надир, көзләнилмәдән һәр шейи алт-үст әтмишди.

Күллү Надир илә кәзмәйә чыханда огланын оғрун-оғрун она бахдығыны һисс эдирди. Она элә кәлирди ки, һәр шей—узагдакы силсилә дағлар, хиябан бою узаныб кедән ағачлар, айын күмүшү зиясына гәрг олмуш дәниз ләпәләри белә һәсрәтлә она бахыр! Күллү бунларын ичәрисиндә өзүнү әйилмәз бир дағ гәдәр мәғрур вә хошбәхт һисс эдирди. Надир онунла янашы кедирди. Анчаг Күллүйә элә кәлирди ки, онлар бир-бириндән чох узагдадыр. Онларын арасында бөйүк бир сәдд вар. Амма нә чүр олдуса, Надир бирдән-бирә һәмин сәдди кечди.

Йәгин ки, инди о, Күллүнүн йыхылдығыны көзүнүн габағына кәтирәндә өзүнү күлмәкдән сахлая билмир. Дейәсән о, йыхыланда чығырды да. Амма Надир... о һәтта Күллүнүн дизинин яраландығыны ағлына белә кәтирмәди.

Бу һадисә Күллүнү сон дәрәчә чашдырмыш, горхутмуш вә узун-узады дүшүнмәйә мәчбур әтмишдисә дә, о, Надира һирсләнмир вә үрәйиндә онун һәрәкәтиндән чох тәәччүбләнирди.

Инди Күллү, баша дүшүрдү ки, Надин севир.

...Надир баш верән һадисәдән сонра өзүнү итирмишди. О, яхшы иш көрмәдийини дүшүнүб өзүнү дандайырды. Күллүнүн һирсләндийини, она тәрс-тәрс бахдығыны хатиринә кәтирәндә исә һеч билмирди нә әтсин. Она элә кәлирди ки, Күллү бир даһа чинар ағачынын дибинә онунла көрүшә кәлмәйәчәк. Күллү онун ядындан чыхмырды. О, гызын хәялы илә яшадығындан өз ишинә бир аз союмушдү. Надинин фикринин дағыныг олдугуну һамы һисс эдирди. Элә бу вахт да Сәфәрли ону янына чағырыб ишә чан яндырмадығыны сөйләмәш вә данламышды: «Сиз пис мүһәндис дейилсиниз, анчаг өз хәялыңыз, арзунуз йохдур».

Райком катиби, элә бурадача, һәким Айдын Зейналову она нүмунә кәтирмишди. Надир гашгабағыны саллады. Нәдәнсә Айдын онун хошуна кәлмирди. Ким билир, бәлкә дә бу ондан ирәли кәлирди ки, Күллү

һәмншә Айдынын билекли вә бачарыглы олдуғуну сөйләйиб тәрпфләйирди. Нәһайәт Надир, Айдынын онун ишинә, мүнәндис-мелиораторун ишинә гарышдығыны эшидәндә дөзә билмәди. Бундан башга Надир Сәфәрлинин гаршысында хәчәләт чәкирди.

Киров совхозунун эразисинин хәритәсини чәкмәк, Гайнарчайла «Гара күзкү»нүн арасындакы мәсафәни мүйәйләшдирмәк о гәдәр бөйүк бир мәсәлә дейилди. Бу, ишин ярысы иди. Надир инди даһа бөйүк әһәмиһәтә малик олан бир иш көрмәк, мараглы вә чәтин бир мәсәлә һәлл этмәк истәйирди. Амма һеч өзү дә билмирди ки, нәдән башласын. Көрүнүр бу һагда бир гәдәр дүшүнмәк لازым иди. Һәтәлик исә о, Сәфәрлинин тапшырығыны тезликлә еринә етирмәли иди.

Надирин башы ишә о гәдәр гарышмышды ки, кечәнин нечә кечдийини һисс этмәди. Күчәдә кедишкәлиш азалмышды. Баягдан ачыг пәнчәрәдән ичәри долан сәс-күй дә кәснлмишди. Ялныз дәннз тәрәфдән ләпеләрин арам шырылтысы эшидилди. Надир тез саатына бахды. Вахт кечмишди. Инди Күллүйә нә чаваб верәчәкди?!

О, плашыны чийиннә салыб күчәйә чыхды. Тәләсдийиндән ишығы сөндүрмәйи дә унутду. «Йәгин ки, кәтмәйиб, әкәр кәлибсә онда даһа пис,—дейә о, өз-өзүнә дүшүнмәйә башлады,—һаһа ерә көзләйиб, кедәчәк». Онун үрәйи һикәрәнчылыгга чырпынырды. Надир өзүнү данлаһыр, Күллүйә нә чаваб верәчәйини билмирди. Чинар ағачына яхынлашанда исә о, севиндийиндән өзүнү итирди. Һеч билмәди гыза нә десин, элә бил дили тутулду.

Күллү чийиннә салдыгы палтосуна бүрүнмүшдү. О, һәмншәки кими күлүмсүнүрдү. Элә бил ки, араларында һеч бир шей олмаммышды. Надир өзүнү даһа да итирди вә һәйәчанла:

— Күллү,—деди,—мәндән инчимә. Бу ахшам кәзә билмәйәчәйик.

Санки бу һеч дә Күллүнүн һалына тохунмады. О, күләрәк деди:

— Үрәйимә даммышды...—Сонра да әләвә этди:—Элә яхшы олду, әвдә ишим вар...

— Инчимә, Күллү, тапшырыгдыр, кәрәк сабаһа гәдәр гуртарам.

— Лап яхшы, кет ишини көр...

— Ахы мән сизин совхоздан өтрү әлләширәм.

— Ба, доғруданмы?—Күллү, куя чох тәәччүбләнирмиш кими гонур көзләрини кениш ачды.—Онда дурма, тез ол кет, бу ки, һәр шейдән вачибдир!

Надир утана-утана сорушду:

— Бәс сабаһ нечә? Көрүшә биләчәйикми?

Күллү күлмәйинә ара вермәди. О, өзүнү элә кәстәрирди ки, куя Надин онун янында галыб галмама-сынын ондан өтрү һеч тәфавүтү йохдур. Нәһайәт о, чаваб верди:

— Бахарыг. Әкәр ишдән мачал тапа билсән, бәлкә дә көрүшдүк... Әкәр вачиб бир ишин олмаса...

Анчаг Надир иш әлиндән мачал тапа билмирди.

Аз сонра о, Айдынла таныш олду вә тез-тез Киров совхозуна кедиб кәлмәйә башлады. Бир дәфә Надир Сәкинә илә Фрося раст кәлди. Онларын үст-башыны тикан чырмышды. Амма севинирдиләр. Гызлар чайын Гара күзкүнүн лап яхынындан ахдыгы ери тапмышдылар. Надин көрәси олдуғу иши көрмүшдүләр. Бәс инди о, мүнәндис Сейидов нә этмәли иди?

О, астаралыларын гураглыгдан, сусузлугдан нә гәдәр әзийәт чәкдикләрини билирди.

Надир колхозчуларла хейли сөһбәт этди. Инди о, бойнуна бөйүк бир вәзифә дүшдүйүнү даһа яхшы һиссәдир вә тезликлә ишә башламаға чан атырды. Бундан сонра о, һәр күн дағлара чыхмаға башлады. Әвә гайы-даркән ган-тәр ичиндә олурду. Йорғунлуғундан күчләерийирди. Үст-башы тоз-торпаға булашырды. Анчаг көзләри күлүр, үрәйи севинирди. Онун голтуғундакы кағыз әйри-үйрү хәтләр вә рәгәмләрлә долурду. О, чәтинлийә дүшдүкчә даһа да һәвәсләнир, астаралыларын гаршысындакы борчуну еринә етирмәйә чалышырды.

Бу ахтарышлар заманы Надин бейиндә бүтүн Астара үчүн бөйүк бир су амбары яратмаг фикри доғду. Әввәлләр кечә-күндүз онун хәялындан чыхмаян Күллү, инди, Надин гәлбиндә өзүнә лазым олан ади бир ери тутмушду. Амма Надир енә әввәлки кими севирди.

Күллү исә кетдикчә һәр шейи унутур, анчаг Надин дүшүнүрдү. О, Надин ағыллы вә фәрасәтли бир

оғлан олдуғуну йәгин этмишди. Инди о, һәр ердә мүнәндис Сейидовун вә онун проекти һаггында кедән сөһбәтләри тез-тез эшидир вә эшитдикчә дә она элә кәлирди ки, о, өз севкилисиндән узаглашыр. Ахы о Надирин башладығы бөйүк ишә һеч олмәзса кичик бир көмәклик дә көстәрә билмирди...

Надир тез-тез Бакыя кедирди. Күллү һәр күн йола чыхыб, ону көзләйир вә кениш шоссе бою кәлән чүрбәчүр машиналары көрүрдү. Онларын һамысы су амбары тикилән ерә кедирди. Дейәсән бүтүн Астара су амбары вә электрик стансиясы тикмәк үчүн аяға галхмышды. Өзү дә бунларын һамысына ким башчылыг эдирди—Надир! Әлбәттә, анчаг Күллү ону Надир дейә чағыра биләрди. Галан адамлардан өтрү исә о, я мүнәндис Сейидов, я да ки, йолдаш Надир иди.

Надирин иши нә гәдәр чох олса да Күллү илә көрүшмәйә вахт тапыр, онунла бирликдә тез-тез дәннз кәнарына, булвара жәзмәйә чыхырды. Надир, инди әввәлки кими сусмур, бөйүк һәйәчанла су амбарындан, электрик стансиясындан, суварма ишләриндән сөһбәт эдир, Күллү дә яваш-яваш буна алышырды. Әввәлләр она чох гуру көрүнән семент, кубметр, турбина, мантаж кими сөзләр, инди гәрибә романтик бир мәна кәсб эдирди. О, Надирин бүтүн ишләринә үрәкдән шәрик олур, онун үчүн севинирди.

Әлбәттә, Күллү әввәлки хасиййәтиндән әл чәкмәмишди. О, енә габагларда олдуғу кими һәр шейдән, һәтта техникадан башы чыхан адам кими данышырды. Надир исә онун дедикләринә мат галыр вә үрәйиндә «бу гызың яманча габилыйәти вар», дейирди. Амма бир дәфә Күллү һеч дүшүнмәдән, әкин үчүн хам ерләрдән истифадә этмәйин о гәдәр дә бөйүк вә чәтнин иш олмадығыны сөйләдикдә Надир лап өзүндән чыхды:

— Сән билирсәнми ки, инсанлар ер үзүндәки сәһраларын индийә кими анчаг ики фаизини истифадәйә лайинг һала сала билибләр?!

— Ики фаизини?—дейә Күллү тәәччүбләнди.—Мән ер үзүндә бу гәдәр торпағын башлы-башына галдығыны һеч билмирдим. Бәс биздә, бизим өлкәмиздә нечә? Надир күлүмсүндү.

— Ени-ени каналлар чәкиб, электрик стансиялары гүрдүгдән сонра бизим өлкәнин чография вәзиййәти

тамамилә дәйишәчәк. Бизим район да танынмаз олачаг. Һәлә бизим тәзә дәннзләримиз дә олачаг.

Күллүйә элә кәлди ки, Надир зарафат эдир. О, күлдү:

— Һеч адам да дәннз ярада биләр?

— Инди—бәли, ярада биләр,—дейә Надир чаваб верди,—һәм дә бу дәннзләрдә әмәлли-башлы кәмиләр үзәчәк, далғалар Хәзәр дәннзиндә олдуғу кими бир-бирини говачаг, көпүкләнәчәк, курулдайчаг...

Күллү инанмады:

— Бунлар һамысы нағыла бәнзәйир.

Надир азча пәрт олду.

— Нийә элә дейирсән? Бах көрдүйүн бу дағларын арасында Көй-көл бойда бир көл ярадачағыг. Бу һеч дә нағыл дейил.

Күллү күлә-күлә Надирә бахды.

— Бунларын һамысы нағыла охшайыр, сән дә ки, һәмән нағылдакы гәһрәмана.

— Сәнин хасиййәтиндир, һәмишә мәни элә салыр-сан,—дейә Надир көксүнү өтүрдү.

Лакин о, билмирди ки, бу саат Күллү нә бөйүк һәйәчанлар кечирир, үрәйи нечә чырпыныр...

Күллү Надирин һәр күн бой атдығыны, ирәлиләдийини көрдүкдә руһи эзаб чәкирди. Чүнки о өзү элә бир ердә даяныб дурурду. Онун савады аз иди. О, өзүнү Надирә лайинг билмирди. Лакин о да фәргләнмәк, ирәлиләмәк истәйирди.

Күллүнүн тамамилә дәйишдийини көрән Айдын тәәччүб эдирди. Бу гызы һеч танымаг олмурду. Күллү хәстәләрә чан дейиб, чан эшидир, онларын гейдинә галыр, ширин диллә йола салыр, тибб мәнтәгәсини тәр-тәмиз силиб сүпүрүрдү. Бир сөзлә о, Айдынын сағ әли олмушду. Һәтта Айдын инди она ган дамарына ийнә вурмаг кими нисбәтән мүрәккәб тибб әмәлийятларыны да э'тибар эдиб тапшырырды. Айдын Күллүнү тәриф-ләйирди. Анчаг онун эзаб чәкднийини, әввәлләр өз ишинә лагейд янашдығы үчүн инди утандығыны да һисс эдирди. Инди Күллү анчаг бирчә шейи, өз һәятыны нечә дәйишмәйи дүшүнүрдү.

Бир дәфә о, совхозун комсомол комитәси катиби-

мин янына кетди. Сәкинә тәк иди. О, көлүн гурудулма-сы вә Гайнарчайын ятагынын дәйишдирилмәсиндә комсомолчуларын көрдүйү ишләр һаггында район партия йығынчагында эдәчәйи мә'рузәйә һазырлашырды.

— Салам, йолдаш катиб,—дейә Күллү она яхынлашды.

Күллүнүн она «йолдаш катиб» демәсинә Сәкинәнин күлмәйи тутду. Анчаг о, Күллүнүн бәнзинин солдуғуну көрүб тәәччүбләнди.

— Көр мәни нә һала салдыңыз!—дейә Күллү дилләнди.—Сәнин башын анчаг өз комсомолчуларына гарышса, бәс мәним кимисинин дәрдинә ким галачаг?

Сәкинә лап мат галды. Гыз нечә дә дәйишмишди. Элә бил ки, неч әввәлки күләйән Күллү дейилди. Сәкинә тез столун архасындан чыхыб өз достуну гучаглады.

— Күллү, бачым, нә олудур?

— Нә олачаг, буну инди сорушмазлар, кәрәк әввәлдән фикир верәйдиниз. Ахы нийә сиз мәни онда данламадыңыз, ишә алышдырмадыңыз, охумаға көндәрмәдиниз?! Адынызы да дост гоймусунуз!—Күллү бармағы илә Сәкинәни көстәрди.—Элә тагсырын бөйүйү сәндәдир. Намыдан әввәл сән мәним назымла ойнадын. Мәни баша салмадын!

Сәкинә нә чаваб верәчәйини билмирди. Күллү исә даһа да чошурду:

— Мән эшитмишәм ки, бизим дағларда Көй-көт бойда бир су амбары дүзәлдәчәкләр... Астаранын тәбиәти дәйишәчәк, бүтүн бунлар кимин ағлына кәлибдир? Бизим инжинер Надир Сейидовун. Мән әввәл элә билирдим ки, о чох садәләвһ бир оғландыр. Элә вахт олурду ки, мән өзүмү онун янында чәкир, һәр шейи билән бир адам кими көстәрирдим. Һәлә үстәлик она күлүрдүм дә. Неч демә, мән нә ону, нә дә өзүмү яхшы танийырмашам. Элә керя галан бирчә мән олдум...

Сәкинә кечиб гапыны өртдү, сонра Күллүнүн янына гайыдыб гәт'ийәтлә сорушду:

— Бәс Айдын нечә олду?

Күллү тәәччүблә Сәкинәни сүздү.

— Айдындан мәнә нә вар?

— Суалыма чаваб вер!

Күллү сәһбәтин нәдән кетдийини баша дүшмүрдү.

О чаваб вермәди. Сәкинә онун чийинләриндән япышыб өзүнә тәрәф чевирди:

— Күллү!

Сәкинәнин бәнзинин гачдығыны көрән Күллү өзүнү итирди.

— Күллү, бир мәсәләни мүтләг билмәлийәм. Дүзүнү де, сән Айдыны алдадырдын?

Күллү лагәйдчәсинә әлини елләди.

— Эһ... мән өзүмдән башга неч кәси алдатмамышам.

— Күллү, дүзүнү де! Онсуз да мән һәр шейи билирәм.

— Ай Сәкинә, сән неч нә билмирсэн...

Сәкинәнин фикриндә һәр шей бир-биринә гарышды, даһа да думанланды. Доғруданмы о сәһв әтминди? Нечә вахтдан бәри өзүнә һаһаг ерә әзипийәт вермишди?!

— Күллү, хаһиш әдирәм, дүзүнү де, ики адамы бирдән севмәк олармы?

Күллү ачы-ачы күлүмсүндү:

— Сән элә данышырсан ки, куя мәним севкпдән башым чыхыр... Мән бурада биринин әлиндән башымы итирмишәм неч билмирәм нечә әдим ки, онун мәһәббәтинә лайиг олум, сән дә башламысан ки...

— Демәк сән белә һесаб әдирсэн ки, ики адамы севмәк мүмкүн дейил?

— Зәннимчә, бу ола билмәз. Бу даһа мәһәббәт олмады ки! Намуслу гыз белә эдә билмәз.

— Демәк сән анчаг... анчаг Надири севирсэн?

— Сәкинә, сән аллаһ мәндән неч нә сорушма. Мән лап башымы итирмишәм. Бунданса, мәнә бир йол көстәр, мән нә әдим? Нә олар ки, биз йолдаш дейиликмиз? Ахы сән ағыллы гызсан.

Сәкинә яваш-яваш столун архасына кечди, неч өзү дә сәбәбини билмәдән гәләмлә кағызы габагына чәкди, сонра меһрибанлыгла Күллүйә бахды.

— Сағ ол, чох сағ ол, Күллү... Мән элә билирдим ки...

— Бый, нәдән өтрү мәнә сағ ол дейирсэн?

— Ондан өтрү ки... ондан өтрү ки... көмәкчүн, мәсләһәтчүн мәним яныма кәлмисән,—дейә Сәкинә чаваб верди.

О, Күллүйө тамамиле башга шейден өтрү саг ол дейрди. Лакин бунунла белә доғрудан да, Сәкинә Күллүнүн онун янына кәлмәсинә севинирди. Чүнки Күллү ону бир дост билиб янына кәлмишди. О, комсомол тәшкилатындан көмәк истәйирди.

— Неч билирсән, ахыр вахтлар совхозда чамаат сәнин барәндә нәләр данышыр?

Күллү сәксәнән кими олду.

— Нә данышырлар?

— Тә'рифләйирләр, дейирләр яхшы ишләйирсән, мәнтәгәйә кәлән хәстәләрә яхшы гуллуғ эдирсән. Ахыр ки тә'рифини көйә чыхардыблар.

— Мәним?

— Бәли, сәнин.

— Ола билмәз!

Сәкинә диггәтлә ону сүзүрдү.

Күллү нә исә демәк истәди, амма элә бил ки, боғазы тутулду. О, севинчиндән гәһәрләнмишди.

— Инди ки, беләдир, инди ки, чамаат сәнин ишини тә'рифләйир, бәс нийә көрә сән өзүнү онун мәһәббәтинә лайиг көрмүрсән? Йох, Күллү, сән наһаг элә дүшү-нүрсән. инди сән әсл мәһәббәтә лайиг бир гызсан.

— Сән мәни яландан тә'рифләйирсән...—Күллү каһ ағлайыр, каһ да күлүрдү.

Нәһайәт Күллү көз яшларыны силди.

— Мән гәт'и гәрара кәлмишәм, Сәкинә, охучағам.

— Бу даһа яхшы. Элә сәнин өзүнүн бу фикрә дүш-мәйин лап яхшы олду.

Күллү кедәндән сонра Сәкинәйә элә кәлди ки, тәк-чә Күллүнүн йох, онун өзүнүн дә һәятында бөйүк дә-йишиклик әмәлә кәлди. Инди Сәкинә Айдынла элә бил үз-үзә даянмышды.

Бәлкә буна көрә иди ки, о, бирдән-бирә һәйәчан-ланмаға, дейәсән, һәтта бир аз да горхмаға башлады.

XVIII фәсил

Артыг гыш дүшмүшдү. Әвләрин гырмызы кирәмәтли дамлары инди ағ рәнкә боянмышды. Бачалардан каһ гара, каһ да көйүмсов түстү галхыб шахталы һавада әрийирди.

Гушлар кизләнмишдиләр. Тәмиз һавалы, улдузлу кечәләрдә дағларын гарлы зирвәләри айдын сечилирди.

Әтраф сүкүт ичәрисиндә иди. Астараның адамлары исти сығыначағлара чәкилмиш, санки бүтүн тәбиәт бәрк хоуя кетмишди.

Лакин бу сакитлик мүвәггәти иди. Сәһәр ачылар-ачылмаз ушағлар әлләриндә хизәк ямачлара тәләсир-диләр. Гыш оюнларынын ләззәти онлара чох аз нәсиб олурду. Тәләсмәк лазым иди. Чүнки күн бир балача гызанда гар әрийәчәкди. Дәрсә кедән мәктәблиләр гарда ойнаян ушағлара гибтә илә бахырдылар. Онлар кичик гар топлары һазырлайыб тәләсик бир-биринә атмаға анчаг вахт тапырдылар.

Ишчиләр тарлалара чай колларынын алтында тор-пағын нә дәрәчәдә дондуғуну йохламаға тәләсирдиләр. Лакин тарлалар, элә бил ки, нәһәнк ағ вә юмшаг йор-ғанла өртүлмүшдү. Демәк шахта колларын көкләринә кечә билмәз. Кечән илләр гыш һәддиндән артыг узун сүрүрдү. О вахт иш аз олурду. Кечәләр адама хүсусилә узун кәлирди. Ахшам олан кими һәр кәс өз эвинә чәки-лирди. Ай ишығында ағачларын узун бөнөвшәйи кәл-кәләри тәмиз гар үзәринә дүшүр, сонра яваш-яваш һара исә чәкилирди. Каһ бу, каһ да башга бир һәйәт-дән эшидилән ит һүрүшмәси сакитлийн позурду.

Лакин совхоза электрик чәдикдән сонра һәр шей дәйишди. Клубун пәнчәрәләриндән кечәнин гаранлы-ғына элә кур, элә чәлбәдичи ишыг дүшүрдү ки, һамы пәрванә тәк өзүнү о ишыға верир, ора топлашырды.

Бу гыш кечәнилки кими сакит кечмәди. Йүк ма-шынлары йолу фараларын парлаг ишығы илә айдын-лашдырараг кечә-күндүз күчәләрдә сәс-күй салырды.

...Ишчиләр доғранмыш ағачлары мешәдән дашыды-лар. Тикинти ләвазиматларыны вә дәниз гумуну батаг-лығын янына бошалтдылар. Мәммәдовун мәсләһәтилә батаглығын дөврәсинә эвкалипт ағачлары әкәчәкди-ләр. Чүнки бу ағачлар торпағын артыг рүтүбәтини чә-кир. Гоншу колхозларда да тикинти ишләри кәлирди. Гары тәмизләнмиш шоссе йол, ағаппаг дүзәнликдә гара бир лент кими узаныр, тәпәликләрин архасында көздән итирди.

Мешәдә ишләмәк кет-кедә чәтинләширди. Ачыг-лыгдакы колларын арасында күләк выйылдайырды.

Мешәнин дәринликләриндән гарын ағырлығына таб кәтирмәйиб сынан ағачларын шагғылтысы эшидилірди. Күләк, ишләйәнләрин әлләрини дондурурду. Батаглыгын дикдир кәнарлары галын буз тәбәгәсилә өртүмүшдү. Бәзән ишчиләрдән бири бурадан кечәркән сүрүшүб батаглыға йыхылыр, исланырды. Онун яш палтарыны, аяггабыларыны гурутмаг үчүн тонгал галамаг лазым кәлирди. Шахта ери дондурдуғундан бели торпаға санчмаг кетдикчә чәтинләширди. Белә һалда күлүнкләр ишә дүшүрдү.

Архын газылышы чох ләнк кедирди. Сәкинә, Фатманын күндәлик ишин нәтичәләрини гейд этдийи дәфтәрчәйә тәшвишлә бахырды. Фатма исә габагкы Фатма дейилди. О сакит Фатманы танымаг чәтин иди. Инди о, олдуғча фәдакар вә инадкар бир гыз олмушдү. О, комсомолчуларын ярышларынын нәтичәсини йохлайыр, кимин нә гәдәр иш көрдүйүнү һесаба алырды. Гыз бу ишә элә чидди мүнәсибәт бәсләйирди ки, элә бил, бүтүн ишләрин чавабдәһи о иди. О өз рәфигәсинә дәфәләрлә дейирди:

— Сән нә фикирдәсән, Сәкинә, нә үчүн бир өлчү көтүрмүрсән? Бәйәм бу да шахтадыр? Чәми-чүмләтаны едди дәрәчәдир. Ахы биз очагын ғырағында отуруб көзләйә билмәрик ки, көрәк яз нә вахт кәләчәк... Бах, өзүн бил, мән ичласда дуруб дейәчәйәм.

Сәкинә өзүнү күлмәкдән күчлә сахлайырды. О, Фатманы гучаглаяраг чидди бир тәрзәдә чаваб верирди:

— Сән һаһаг элә дүшүнүрсән ки, бүрө өлчү көтүрмүр...

Доғрудан да Сәкинә Кәримовла чохдан данышмышды ки, батаглыгын янында бир сығыначаг тикдирсин: бир ер олсун ки, ишчиләр орада гызынсынлар, ейиб-ичсинләр, бундан әләвә, иш әләтләрини һәр күн өзләри илә эвә апарыб кәтирмәсинләр, элә бурада ғой-сунлар.

Мәммәдов Сәкинә илә бирликдә күтләви сөһбәтләр вә өзфәалыйәт дәрнәйинин чыхышы үчүн план тәртиб этмишди. Плана дивар гәзетинин бурахылышы да дахил әдилмишди.

Мәммәдов дейирди:

— Һәр шейдән әввәл, ишә күтләви чыхмағы тәшкил әтмәк лазымдыр. Бизим тәрәфләрдә ғыша истираһәт

күнләри кими бахмаға адәт әдибләр. Анчаг истираһәт үчүн вахт йохдур. Тарлаларда иш нисбәтән аз олдуғуна көрә мешәдә ғыш айларындан сәмәрәли истифадә әтмәк лазымдыр.

Мешәйә дүлкәрләр кәлди. Мүхтәлиф бичимли тахта, дәмир вә пәнчәрә үчүн чәрчивәләр кәтирдиләр...

Нәһайәт, барак һазыр олду. Гызлар онун ичәрини силиб-сүпүрдүләр, сәлигәйә салдылар.

...Совхозда имәчилиһә һазырлашмаға башладылар. Айдына ағсагалларла данышмаг тапшырылмышды. Совхоз клубунун лап яхында олмасына бахмаяраг гочалар ахшамлар көзәтчи Әлинин янына топлашырдылар. Орада узун чубугларыны түстүләдәрәк радиоға гудаг асмаг, ордан-бурдан сөһбәт әтмәк онлара ләззәт верирди. Белә вахтларда Әли пиләтәнин үстүндә бөйүк мис чайники гыздырыр, гочалар да галын стәкәнлары овучларында сыхараг ағыр-ағыр чай ичирдиләр. Сейрәк түстү лайлары таванда сәриләрәк галыр, бу боз түстүдә исә электрик лампасы тәһһа бир улдуз кими парылдайырды.

Кәнч һәкими гочалар хош сифәтлә гаршыладылар.

— Әйләш, оғлум, әйләш,—дейә Әмир дайы она ер көстәрди,—союгдан кәлмисән, чай ич, чанын гызсын...

Екәпәр бәдәһи вә ири әлләри илә оғлу Әлаббасы андыран, лакин оғлундан фәргли олараг, чох данышмағы севән көзәтчи Әли зарафәтәһә деди:

— Чайы нейләйир? Чаванларын ганы онсуз да гайнардыр,—сонра көзләрини ғыйыб әләвә этди:—Бирчә стәкән алшәраб... Бундан башға чаван адамын ганыны һеч нә гыздырмаз. Бир дә ки, көзәл, гәшәнк бир гыз... Элә бизим бу һәким кимиләри үчүн дейибләр ки...—Гоча бир анлыға дурухуб әтрафына көз кәздириди. Сонра бирдән-бирә әлини елләйиб сөзүнә давам этди:

— Яз ола, довға ола ярпызынан,
Йй ола, сәрин сулар сал бузған,
Пайыз ола пендир-чөрәк гарпызынан,
Ғыш ола, исти отаг бир...

Әмир дайы әлинин ишарәси илә онун сөзүнү ярымчыг гоһраг баша салды ки, һәкимлә бу чүр шит зарафат әләмәк яхшы дейил.

— Де көрөк, бала, атан-анан Бакыдан нэ языр?—
о, сөһбәти дәйишди.—Сағлыг-сәламәтликдирми?

Элаббасын атасы енә дә өзүнү сахлая билмәди.

— Эһ... Бакы, Бакы... Көзәл шәһәрди... Тайы бәра-
бәри йохдур...

Әмир дайы марагла:

— Бәлкә гәзетләрдә тәзә бир шей охуюбсан?—деди.

Сөһбәт кетдикчә гызышды, нәһайәт һисс олунма-
дан кәлиб батаглыгын гурудулмасы мәсәләсинә чыхды.

Гочаларын имәчиликдә иштирак этмәләрини бүтүн
ишчиләр арзу әдирдиләр. Мәсәлә онларын голларын-
дакы күчдә дейилди, онларын мәсләһәтләри чаванлар
үчүн чох әһәмиһәтли иди.

Гочалар саггалларыны сығаллаяраг тәрәддүдлә
башларыны йығалайырдылар. Нәһайәт енә Әмир дайы
үзүнү Айдына чевириб.деди:

— Сән, оғлум, гартал кими ирәли шығыйрсан. Сә-
ни һеч бир чәтинлик горхутмур. Анчаг бир фикирләш,
ахы биз һәр ил үч дүшмәнлә үз-үзә кәлмәли олуруг.

— һансыларла?

— Гулаг ас... Кечәнилки шахта.—бу бир дүшмән.
Гураглыг—бу икинчи дүшмән, бу ил 135 күн далба-
дал яғыш олмады. Ән горхулу дүшмәнимиз исә пайы-
зын яғынлыгыдыр. Чүнки бизим әсас ишләримиз па-
йыздадыр... Белә... Инди ишлә көрүм, үрәйин истәйән
кими ишләйә билирсәнми? Тәзә шитил әкәндә нә гәдәр
чәтинлик чәкирик. Тарлада палчыг дизә чыханда ши-
тил басдырмаг мүмкүндүрмү? Йох, оғлум, инсан ки,
вар, о бүтүн күчү илә ишләмәйә гадирдир. О ән сыл-
дырымлы дағ зирвәләриндә гартал кими юва тикә би-
ләр. О, учурумлардан ахан чайларын үзәриндән көр-
пүләр сала биләр. Анчаг, оғлум, инсан көйә гаршы нә
эләйә биләр?! О көйүн сүканыны әлине ала билмәз!..

Айдын бирдән-бирә ериндән галхды.

— Әмир дайы, мән сизинлә разылаша билмәрәм,—
деди, онун сәси титрәди, дейәсән бәрк һәйәчан кечирир-
ди.—Бир дөнүб арханыза бахын: биз һансы йолларла
кәлиб букүнкү күнә чыхмышыг? Бизим һөкумәтимиз ән
гүдрәтли һидроэлектрик стансиялары тикди, сусуз
сәһралара нәһәнк каналлар чәкди, Магнитогорск заво-
дуну яратды. Биз дәли Күрү дә өз истигамәтини дә-

йишмәйә мәчбур этмәйә гадирик. Бизим гаршымызла
нә таб кәтирә билир?!

Отагда Айдынын сөзләрини тәсдиг әдән сәсләр
әшидилди. Айдын даһа инамла давам этди:

— Инсан көйә гаршы мүбаризә апара билмәз?
Бу доғру дейил!.. һеч узаг кетмәйәк, мисал үчүн, кө-
түрәк Сәкинәни. Гураглыг башланды, Сәкинә сувар-
ма һаггында орталыға ени фикир атды. Онун планы
гәбул олунуб. Яғыш олмаса да, онун чай коллары
мәһв олмаячагдыр. Мәкәр бу, көйә гаршы мүбаризә
дейилми?

Әмир дайы дилләнмәди.

Гочалар имәчилийә кәләчәкләри һаггында бир сөз
демәсәләр дә Айдын буна әминди.

О, йолүстү, клуба кирди. Клуб о гәдәр дә кениш
дейилди. Буна көрә дә шәһәрдән кәлмиш ишчиләр,
мүһәндис-мелиораторлар, Сәкинәнин планы үзәриндә
ишләйән чертйож чәкәнләр, гоншу колхозчулар бура
топлашдыгда клуб даһа да дарысгал көрүнүрдү.

Отаглардан бириндә, бөйүк язы столунун дөврә-
синдә агротехники дәрнәйин нөвбәти мәшғәләси ке-
дирди. Мәшғәләйә рәһбәрлик әдән Мәммәдов иди.
Күлгонча мәктәбли кими әлини алышыб янан янағына
сөйкәйиб, Мәммәдова баха-баха, нә исә данышырды.
Мәммәдов исә онун сөзләринин аһәнкинә уйғун тәрз-
дә тез-тез башыны тәрпәдирди. Көрүнүр ки, Күлгон-
чанын чавабы агроному разы салырды.

Гоншулугдакы отагдан мусиги сәси әшидилирди.

Айдын бир даһа клубун һәр тәрәфинә диггәт етир-
ди. Будур, Овчу кичик бир столун архасында отуруб
дивар гәзетинин башлығыны языр, гырмызы ләчәйи-
нин учларыны ағ бухағы алтында дүйүмләмиш Фрося
мәләһәтли сәслә охуюр. Күлназ чийинләринә дағыл-
мыш гара сачларыны һөрүр. Фатма Овчуя яхынла-
шыр, Овчу она үстүндә нә исә мүхтәлиф чызмагара-
лар чәкилмиш кичик бир кағыз кестәрир, һәр икиси
күлүшүрләр.

Һамы бурададыр. Ялныз бир нәфәр йохдур...

Сәкинәнин хәстәләнмәси Айдынын һеч ағына да
кәлмирди.

О, дүнән, гызларла бәрабәр, очаг галамаг үчүн ба-
таглыгын янында чырпы дашыяркән, сүрүшүб йыхыл-

мыш, батаглыгың үзәрини өртөн назик буз онун ағырлыгына таб кәтирмәйәрәк, сынмыш, гыз суя батмышды. Йолдашлары әлләриндәки будаглардан бирини она узатмыш вә Сәкинә будагдан тутараг, чәлд батаглыгдан чыхмышды. Бу һадисә бөйүк сәс-күйә вә күлүшә сәбәб олмушду. Сәкинә тәпәдән-дырнага исландыгына һеч әһәмиийәт белә вермәмишди. Буна көрә дә бәрк союгламыш вә сәһәри күн ятагындан галха билмәмишди.

Гоншусу Сәадәт арвад ону йолухмаға кәлди.

— Сәадәт хала, зәһмәт чәкиб Мүнәввәр халаны чагыра биләрсәнми?—дейә Сәкинә сорушду.—О, мәнә чох лазымдыр.

Сәадәт тәәччүблә она бахды:

— Мүнәввәрлә сәнин нә алверин!

Мүнәввәр хала да Сәкинәнин тәмиз отагына кирдиклә әһтият вә тәәччүблә сорушду:

— Гызым, бәс сән о чаван һәкимни нийә чағырмырсан? Бәйәм она инанмырсан?

— Һәкимни башы тишә мәшғулдур,—дейә Сәкинә бәһанә кәтирди.—Мән дә ки, өзүн биләрсән, узагда олурам. Бундан башга, сәнинлә ишим дә вар. Сән мешәйә кәлиб бизим орада ишләйән адамларымыз үчүн хәрәк биширә биләрсәнми? Директор бизә, бөйүк тәзә бир газан вериб.

— Әһ, гызым, вахт вар иди ки, һеч бир той-байрам Мүнәввәрсиз кечмирди,—дейә гары чаваб верди.—Инди даһа сән дейән элә чәһ-чәләллы тойлар да олмур. Йәһни дейирсән ки, газан яхшы газандыр?!

— Гызын Лейла бәйәниб.

Сәкинәнин, титрәтдийинә бахмаяраг, янаглары од тутуб янырды.

Мүнәввәр ону чарпайыя узадыб үстүнү мөһкәм басдырды, чай һазырламаға башлады.

— Мән сәни бу бойда вахтындан таныйырам,—дейә Мүнәввәр әли илә кәстәрди.—Онда, һалә Лейла сәнә сүд верирди. Мән сәнин ананы да яхшы таныйырдым. Лап балачалыгдан. Ахы о, Лейла илә бачылыг иди. Языг анан, һеч ағлына кәтрәрди ки, сән етим галачагсан?!

Мүнәввәр чүрбәчүр мүәличә отларындан дәмләйиб Сәкинәйә ичирди, бутулкалара исти су долдуруб аяг-

ларына гойду, башынын алтындакы ястыглары дүзәлтди.

— Чох сағ ол, Мүнәввәр хала,—дейә Сәкинә гарынын кәстәрдийи гайгыдан мүтәәссир олуб тәшәккүр әтди.

Гары печи галады, отаг гызды.

Сәкинә печдә янан одунларын чартыртысы вә гарынын ширин сөһбәти алтында юхуя кетди.

О, юхудан оянанда башынын агрысы кәсмишди. Лакин, һалә дә өзүнү зәиф һисс әдирди.

Ахшам тәрәфи енә дә гоншусу Сәадәт арвад кәлди. О, Сәкинә үчүн емәк кәтирмишди.

— Сән мәним сөзүмә гулаг ас, һәкими чағыр,—дейә о наразы һалда башыны тәрпәдәрәк тәкид әтди.—Йохса һәким чаван олдуғу үчүн һая әдирсән? Һеч утанма, мән ки, бурдаям.

— Бош-бош данышма, Сәадәт хала,—дейә Сәкинә һирсләнди.—Ахы бурда һәкимлик нә иш вар ки?.. Даһа мән сағалмышам.

О, Айдыны нә үчүн чағырмадыгыны Сәадәтә нечә баша сала биләрди?.. Бәлкә о элә доғрудан да утанырды?.. Ахы Айдын бура кәлмишди. Бу отагда отуруб, столун үстүндәки китаблара, диварлардакы шәкилләрә бахмышды...

— Йох, йох, лазым дейил, мән даһа сағалмышам.

Мүнәввәр халанын дәрманларынын тәсириндәнми, яхуд кәнч организмни мөһкәмлийиндәнми, Сәкинә әртәси күн ятагдан галхды. Онун бәнзи бир гәдәр солмушду. Анчаг, шахтада бу һисс олунмурду.

Нәһайәт чохдан көзләнилән имәчилилик күнү етишди. Сәһәр тездән кәндин күчәләриндә тар вә кларнет сәсләри учалды. Пионерләр барабан чала-чала тиндән-тинә бурулуб узаглашдылар. Әвләрин пәнчәрәләри ачылды, пәрдәләр чәкилди. Нә олуб? Мәкәр артыг вахтдыр? Түтәкләр сәсләнди: «Вахтдыр, вахтдыр». Әвләрдән адамлар тәләсик чыхдылар. Намысы галын кейинмишди. Кишиләр гулаглы папаг кеймиш, гадынлар шал өртмүшдүләр. Салман да өз эвиндән чыхды.

— Галхын көрәк, ятыб юхуя галмайын, чамаат кетди!—дейә о янындан кечдийи әвләрин гапыларыны, пәнчәрәләрини таггылдатмаға башлады. Онун ар-

хасынча Лейла тэләсди. Салман чийнинә ики бел кө-
түрмүшдү, Лейланын элиндә исә емәклә долу бөйүк
зәмбил варды. Сон заманлар Лейлая элә кәлирди ки,
әри бир аз сыныхыб, буна көрә дә инди элине һәр нә
кечди—ачы, ширин, турш—һамысыны она едирдирди.
Салман бу тыхашдырмадан чаныны гуртармаг үчүн
чүрбәчүр бәһанәләре әл атыр, лакин бир шей чых-
мырды.

— Әкәр арвадына рәһмин кәлмирсә, ушағыны
етим гоймагдан горхмурсанса...—ушаг дейәркән Лей-
ла тәләбә оғлуну нәзәрдә тутурду,—онда, нә дейирәм,
емә...

Бу, әрини «тәрк-силаһ» этмәйә чалышан Лейла-
нын сонунчу тәшәббүсү иди.

Сәмәд, арвады вә оғлу илә бирликдә онларын
янындан кечди. Үмүми ятагханадан чыхан гызлар да
онлара гарышдылар. Бәсти оғлунун элиндән тутараг
тәләсик ерийирди. Онларла янашы Әлаббасла атасы,
өтәри дә олса, һамы илә саламлашан Кәримов вә ар-
вады кедирдиләр. Күлгонча илә Күлпәри дә бурада
иди.

Издиһам кетдикчә артырды.

Мәммәдов чамааты иш ериндә гаршылайырды. Сә-
кинә адамлары айры-айры дәстәләре бөлүрдү. Батаг-
лыгын әтрафында тонгаллар яныр, түстү бузун сәтһи-
лә сүрүнүр, буз әрийир, торпаг юмшалырды. Дүнән
кечә Астарадан кәлән экскаватор ағыр-ағыр нәфәс
алараг ери гармалайырды. Ушаглар ағызларыны ачыб
көзләрини дөйә-дөйә бу эчайиб машына тамаша эдир-
диләр. Бәсти нә гәдәр этдисә дә оғлуну бурадан чәкиб
апара билмәди. Балача Айдын хәяла далмыш кими
көзләрини гыяраг, машыны идәрә эдән адама гибтә
илә бахырды. Инди онун ялһыз бирчә арзусу вар иди:
«Бирчә тез бөйүйәйдим. Бу чүр машында ишләмәйи
мән дә өйрәнәйдим».

Тәзә тикилмиш баракын габағында исә гоча Мүнәв-
вәр хала бөйүк газанын янында әлләширди. Пионер
гызлар она көмәк эдир, картоф тәмизләйир, очага одун
атырдылар.

— Мүнәввәр нәнә, Мүнәввәр нәнә!—дейә онлар чыр
сәслә, бир-бирини итәләйәрәк гарыя мұрачиәт эдирди-
ләр.

Совхозда индийә кими белә бәһслә ишләмәмишди-
ләр. Бир нәфәрин дә олса үзүндә гәмкинлик вә я йор-
ғунлуг ифадәси көрмәк олмазды. Һамы күлүр, һамы
данышыр, һамы зарафат эдирди. Һамынын гәлбиндә
бир арзу варды. Бу екдиллик онлары бир-биринә даһа
да яхынлашдырыр, доғмалашдырыр, бир айләдә бир-
ләшдирирди.

Күлгонча деди:

— Мәнә һеч союг дейил.

— Наһаг ерәчә мән бу исти шалы өртдүм,—дейә
Күлпәри дә шикайәтләнди вә шалыны ачмаг истәди.

Лакин Күлгонча горхуб ону даяндырды:

— Йох, йох, шалы ачмаг олмаз.—Учабой вә долу-
бәдән Күлгончанын зәриф Күлпәрийә олан мүнәсибәти
бөйүйүн ушага олан мүнәсибәтинә бәнзәйирди. О, Күл-
пәрийә көз вуруб күлүмсәди.

— Шалы ачарсан, аллаһ эләмәшим, союг-зад дә-
йәр, бир нәфәр инчийәр..

— Әй... Ай Күлгонча, сәнин дә зарафатын гуртар-
мыр һа!

Күллү санитар чантасыны чийнинә кечирәрәк ишлә-
йәнләрин арасында доланырды. Лакин һеч кимә тибби
ярдым лазым олмурду. Нәһайәт ишсизлик Күллүнү
бездирди о, чантасыны бир будагдан асыб белдән
япышды. О дәгигә кәнчләр онун әтрафына топлашыб
биркә ишләмәйә башладылар. Күллүнүн надинч дили
йорулмаг билмирди.

Бу вахт Әмир дайы әлверишли мәсләһәтләр верә-
верә мешә илә кедир, гызлара мишары нечә тутмагы
өйрәдир, архын истигамәтини нишан эдән кәнчләре
көмәк эдирди. Әмир дайынын чох ишдән башы чы-
хырды. Һәтта Әлаббас белә онунла разылашырды.
Амма атасы Әли һәр һансы бир иш үстүндә онунла мұ-
баһисәйә киришмәк истәйәндә Әлаббас юмшаг бир
ифадә илә дейирди:

— Яхшысы будур ки, ата, ишлә... мұбаһисә эләмә...

Ишчиләр сәһәр емәйини аягүстү едиләр, наһары исә
баракда, бөйүк, узунсов столун дөврәсиндә этдиләр.
Ер чатышмадығындан адамлардан бәзиләри мешәдән
кәтирдикләри кетүкләрин үстүндә отурдулар. Бир не-
чәси дә ердә бардаш гурду. Мүнәввәр халанын бишир-
дийи хөрәк һамынын хошуна кәлди.

Шамдан сонра чалмаг-ойнамаг башланды. Намы шенди. Имәчилийә чыханлар үчүн фермадан бир нечә ири габ сүд кәтирмиш кәнч чобан һәсэн, әйниндә көй ипәк көйнәк, аяғында галын, нахышлы чораб, бир тәрәфдә даяныб күлүмсәйирди. Онын көзәл сәси варды. Инди элә бил һазыр дуруб көзләйирди ки, ондан һачан хаһиш эдәчәкләр ки, охусун. Янаглары пөртмүш гызлар ойнай-ойная һәсәнин янындан сүзүб кечәркән көзалты она бахырдылар. Нәһайәт Күлгонча деди:

— һәсэн, бир ағыз де кәлсин!

Һәсэн охумады. Дәчәл Күлназ, ханәндәни нә илә һәвәсә кәтирмәк мүмкүн олдугуну билдийиндән, Астара адәти үзрә, ону мейдана чағырырмыш кими охумага башлады:

Оғлан кәлир овлагдан,
Гой совушсун узагдан,
Йохса гара көзләри
Өпәр сәни янагдан.

Күлназ һөрүкләрини кери атараг һәсәнә бахды. Һәсэн папағыны сол гашынын үстүнә эндириб көзләрини сүздү, гәфләтән орталыға сычрады.

Оғлан кәлир булагдан
Гой совушсун узагдан.
Гызлар, нә чыхар, дейин,
Үрәк яраламагдан.

Онын мәләһәтли сәси һамынын диггәтини чәлб этди. Охуду. Кириди. Көз кәздирди. Пис чыхмады ки? Бу ан үчүнчү ханәндә орталыға атылды:

Янағында из галар
Сөз олар, сөһбәт олар.
Яд оғлунун өлдүйү
Бир көзәли ким алар?

Тарын симләри сәсләнир, ханәндәләр бир-биринин архасынча орталыға чыхыр, сонра исә ойнаянлар бир-биринә аман вермирдиләр.

Айдын Мүнәввәр халанын янында әйләшмишди.

— Мән һеч кимә пислик әтмәк истәмирдим, бала,— дейә гары адәтән севинәркән яшаран көзләрини яйлы-

ғын учу илә силәрәк дилләнди.—Бизим ердә һәким йох иди. Өзүмүз мүәличә эләмәли олурдуг. Мән истәйирдим ки, чамаата көмәйим дәйсин. Бизим ердә һәр кәс нә бачарыр, онунла да башгасына көмәк эләмәйә чалышыр... Инди дә бах, аз-чох көмәйим дәйир, биширдийим хәрәк чамаатын хошуна кәлир... Оғул, чамаатын ишиндән кери гала билмирәм. Халг ишләсин, мән дә эвдә отурум?.. Йох... Үрәйим таб кәтирмәз...

— Сиз доғрудан да чох дадлы емәк биширмисиниз,— дейә Айдын ону тәрифләди вә әләвә этди:— Анамдан айрыланы мән бу гәдәр дадлы хәрәк емәмишдим.

Мүнәввәр хала разылыг этди:

— Аллаһ чанына сағлыг версин,—сонра о Айдын чийнинә тохунараг:—эвләнәрсән, арвадын сәнә бундан да яхшы шейләр һазырлаяра,—деди.

Айдын башыны ашағы салды.

ХІХ фәсил

Элә ки иш галды һәр һанки бир планын әмәли сурәтдә еринә етирилмәсинә, элә ки иш галды тәчрүбәйә онда Кәримов өзүнү истәдадлы бир тәшкилатчы кими көстәирди. О, күнүн вачиб тәләбләрини тәсәввүр эдир, адамлардан вә техникадан дүзкүн, өз ериндә истифадә әтмәйи бачарырды. О, тикинти вә торпаг ишләринә, механизм вә мүһәррикләрә чох яхшы бәләд иди. Кәримов инсан психолокиясыны яхшы билирди, һәтта айры-айры шәхсләрин чатышмаян чәһәтләриндән истифадә эдиб онлардан ишин хейринә истифадә әтмәйи бачарырды.

Кәримовун хырдачылыгга арасы йох иди. Буна көрә дә адамлар онунла ишләмәйи севәрдиләр. Онлар билирдиләр ки, иш мүтләг баша чатдырылачаг, онларын әһтиячлары яддан чыхарылмаячаг, вахтлы-вахтын да емәкләри кәтириләчәк, аләтләр саз вә гайдасында олачаг.

Кәримов йол чәкилән ерә санки даһа артыг күч вә һазырлыгга кәлмишди. Сон һәфтәләр әрзиндә онун башына кәлән һадисәләр тәсирсиз кечмәмишди. О, адамлары совхозун кәләчәйи, мәһсулдарлығын инки-

шафы һаггында этдийи сөһбәтләрлә руһландырырды. Қәримов өзләринин көрдүкләри бу кичик ишлә өлкәдә кедән бөйүк тикинти ишләри арасындакы әлагәни совхоз ишчиләринә изаһ эдирди.

Қәримов тикинти ишләрини өз бачарыглы вә мөһкәм әлләринә алдыгча Айдын өзүнүн кет-кедә икинчи плана чәкилдийини һисс эдирди.

Әслиндә бу чох тәбии бир һал иди. Ахы Айдын нә иншаатчы, нә мелниратор, нә дә тәсәррүфатчы иди. О һәким иди. Буна көрә дә Айдын ишин белә кетмәсиндән севинмәли иди. Лакин ачыгыны демәк лазымдыр ки, о нәдәнсә, бирдән-бирә дарыхмаға башламышды.

Дүздүр, онун өз иши енә дә әввәлки кими давам эдирди. Һәтта һәкимләрин дили илә десәк «мараглы» хәстәликләрә дә тәсадүф олунурду. О, инди артыг хәстәләри инамла мүәличә эдирди, лакин она, дейәсән, нә исә чатышмырды.

Айдын тез-тез узаг дағ кәндләринә кедирди. Бу кәндләрин әһалисинә тибби ярдым этмәк онун өһдәсиндә олмаса да, һәр дәфә орада ени бир хәстәни сағалтыгда Айдын бөйүк севинч һисс эдирди.

Инди артыг она һәм совхозда, һәм дә әтраф колхозларда инанырдылар, Айдын һәр әвдә әзиз вә һөрмәтли бир гонаг иди.

Әлбәттә, өзүнүн тибби фәәлийәтиндә. Айдын, чүр-бәчүр чәтинликләрлә растлашырды. Енә дә онун гәлбиндә бә'зән шүбһә, бә'зән дә тәәссүф һисси доғурду. Белә һаллар адәтән хәстәлик онун әввәлдән дүшүндүйү кими кетмәдикдә вә яхуд ағырлашдыгда баш вәрирди.

Лакин Айдын бу чәтинликләрә галиб кәлдийи заманлар ики гат севинч дуюрду.

Әввәлләр өз вәзифәсини тәнбәлликлә еринә етирән вә тибб әләтләри йығылмыш шкафын шүшәли сапысына айна әвзәинә тез-тез бахан Күллү инди ишә алышыр, Айдынын тәләбкар хасийәтинә уйғунлаштыраг онун тапшырыгларыны еринә етирирди.

Бә'зән Айдына әлә кәлирди ки, онун әтрафында нә исә бир бошлуг әмәлә кәлмишир вә бу бошлугу тезликлә долдурмаг лазымдыр. О, тез-тез совхоз фәһләләринин әвләринә гонаг кедир, гочаларла сөһбәт эдә

рәк бу ерләрин тарихи вә айры-айры хусусийәтләри илә марагланырды.

Айдын гочаларын сөһбәтинә диггәтлә гулаг асырдыса да, лакин бу сөһбәтләрин онун сәнәтилә билава-ситә әлагәси йох иди, ахы о нә язычы иди, нә дә тарихчи. О, һәким иди.

Инди Айдын, мешәдә апарылан ишләрдә даһа онлуг бир шей галмадыгыны баша дүшсә дә, үрәйи орадан айрылмырды.

«Әсл һәят орада иди, әнтираслы, гызғын, кәркин бир һәят»,—дейә Айдын дүшүнүрдү.

Инди, бүтүн ишләри өз әлине алмыш Қәримов вә мүнәндис Надир Сейидов белә бир гызғын һәятла яшайырды. Инди артыг Надири танымаг олмурду.

Әлбәттә, бу һеч дә о демәк дейилди ки, Айдын өз һәкимлик ишини гиймәтләндирмир вә һәкимлик сәнәтини сечдийи үчүн тәәссүф эдирди. Йох, Айдын өз сәнәтини дүняда һеч бир сәнәтә дәйишмәзди.

Гышын ахыр айында һавалар юмшалдыгдан сонра, совхозун адамлары һисс этдиләр ки, Айдын Зейналов мешәдә кедән тикинтидә, һәтта плантасияларда да әввәлкинә нисбәтән кеч-кеч көрүнүр.

Бу һамыны тәәччүбә салды, чүнки адамлар һәмишә һәкими ишин чәтин олан саһәләриндә көрмәйә алышмышдылар.

Сәкинә дә буну һисс этмишди.

Сәкинә, бу гышы бәрк арыгламышды, онун иши чох иди. Инди онун саһәси әввәлкинә нисбәтән, демәк оларды ки, ики гат кенишләнмишди. Күллүнүн гоюб кетдийи саһә чох пис вәзийәттә иди.

Бунунла белә Сәкинә һәм плантасиядакы ишләрин өһдәсиндән кәлир, һәм дә һәр күн мешәйә кедирди. О, әйни заманда комсомол иши илә мәшғул олур, сияси тәһсил дәрнәйинә кедир вә башгаларыны да бу ишә чәлб эдирди. Сәкинә һәр дәгигәсини һесаба алмышды.

О, Айдынын мешәйә кәлмәдийини көрдүкдә нараһат олмаға башлады. Она әлә кәлди ки, Айдын хәстәләнмишир. Фатмадан хәлиш этди ки, сәһийә мәнтәгәсинә кедиб һәкимдән әһвал тутсун.

Фатма сәһийә мәнтәгәсинә кәләндә орада анчаг Күллүнү көрдү.

— Бәс һәким һардадыр?—дейә сорушду.

— Йохдур, нара кетдийини дә билмирәм. Хәстәләри гәбул әдиб гуртардыгдан сонра бирдән-бирә йоха чыхыр,—дейә Күллү билдирди.—Айдын нәйинә لازمдыр, хәстә-зад йохдур ки?.. Әкәр варса де, язым, кәләр бахар...

Күллү, бир гәдәр ловға әда илә, әвдә ятан хәстәләрин янына кетмәк үчүн сахланылан гейд китабчасыны ачды.

— Саламатлыгдыр,—дейә Фатма чаваб верди,—дедик бәлкә она бир шей олуб. Бизи лап яддан чыхардыб.

— Онсуз дарыхырсыныз, һә?—дейә Күллү күләкүлә сорушду. О Фатмая бахмадан шкафдакы дәрман шүшәләрини ербәер әдирди. Ичиндә гәһвәйи рәнкли мае олан бир шүшәни ишыға тутуб бахды.

Фатма әлини елләди:

— Сәнинки элә зарафат олсун, биз доғрудан да никәран галмышдыг.

— Һәким мешәйә кәлиб сизин үчүн беллә ишләмәйә борчлу дейил.

— Ким дейир ки, борчлудур. Элә онун өзү өз хошу илә һәмишә кәлиб беллә дә ишләйәрди, һәлә десән хәрәк дә көтүрүрдү. Сән онун янында ишләйирсән. Билмирсән нара кедиб, нә вахт гайыдачаг?

— Билирсәнми, әзизим,—дейә Күллү әйни аһәнклә чаваб верди,—мәним ондан һесабат алмаға ихтиярым йохдур? Нә билим, бәлкә биринә вурулуб? Бәлкә истәклисинин янына кедир. Инсандыр да, һәр шей ола биләр...

— Хейр, белә шей олсайды сән билмәмиш олмаздын, мәни элә салма...

— Элә нийә салырам. Һәким севә билмәз?! Өзү дә ки одур әй, яз кәлир...

Күллү элә гәһгәһә чәкди ки, Фатма да өзүнү сахлая билмәйиб күлдү.

— Әши сән дә!—дейә о, әлини елләйиб кетди.

Аз сонра совхозда сөз яйылды ки, Айдыны тез-тез дағларда көрүрләр.

— Көрәсән дағларда нә гайырыр?—дейә Сәкинә өз-өзүнә фикирләширди.—Ахы инди истиләр дүшүр, гарәрийр, һәр ер дизәчән палчыгдыр.

Күнләрин бириндә Сәкинә эвә йорғун гайыдыб өзү үчүн ахшам емәйи һазырлады. Чәрәк ейәндән сонра һеч

габ-гашығы йығышдырмамыш ишығы сөндүрдү вә беш он дәгигә чимир вурмаг нийәти илә диванда узанды. Лакин, йорғун олдуғундан о дәгигә бәрк юхуя кетди.

О, нә гәдәр ятдығыны дейә билмәзди. Бир вахт, дөйүлән гапынын сәси ону айылтды. Гыз һөвләк ериндән галхыб гулаг асды. Бәлкә она белә кәлди, һеч гапы дөйүлмүр? Гапыны бир дә дөйдүләр. Ким исә бәркдән вә тәләсик дөйүрдү.

— Кимдир?—дейә Сәкинә гапыя яхынлашмадан сорушду.

Кечәнин бу вахты онун янына кәлән ким олар? Гоншусу Сәадәт арвад һәмишә пәнчәрәни дөйәрди. Сәкинә таггылытан ону таныярды.

Бәлкә совхозда бир иш баш вериб? Сәкинә дәһлизә йүйүрдү. Чәфтә сәсләнди, гапы чырылдады, бир киши көрүндү.

— Кимдир?—дейә Сәкинә сорушду вә бирдән-бирә диксиниб аз гала ғышгырмаг истәди.

— Мәнәм, Айдын.

— Вай, Айдын! Сиз мәни нечә горхутдунуз? Бәс нийә ичәри кәлмирсиниз?

— Көзүм һеч бир шей көрмүр. Ичәри яман гаранлыгдыр.

— Өзүмү элә итирдим ки, ишығы яндырмаг да ядымдан чыхды,—дейә Сәкинә күлмәйә чалышды.—Бу вахт мәним яныма кәлиб-кәдән олмур...

Сәкинә дивардакы электрик ачарыны бирдән-бирә тапа билмәди.

Айдынын аяггабылары палчыг ичиндә иди. Тәзә мода илә тикилмиш боз рәнкли кен палтосунун сол чиби чырылыб салланырды. Сифәти чызылмышды, кичкаһындакы ярадан ган ахырды.

— Сизә нә олуб?—дейә Сәкинә тәлашла сорушду.

— Бош шейдир. Сиздә бир аз исти су илә йод тапылмаз ки?

— Бу саат су гыздырым...

Сәкинә мәтбәхә кетди.

— Олармы мән чәкмәләрни чыхардым, яман палчыға батыблар.

Мәтбәхдән Сәкинәнин сәси әшидилди:

— Әлбәттә. Чарпайынын янындакы чустлары кейин...

Айдын чәкмәләрини чыхардыб, ян-йөврәсинә бахды. Чарпайынын янында бир чүт балача чуст гоюлмушду. Айдынын аягынын һеч ярысы да бу чуста кирмәзди. О, күлүмсүнүб башыны булады.

Сәкинә отаға гайыдыб шкафы эшәләйәрәк бинт ахтармаға башлады. Лакин бинт йох иди. Онда Сәкинә өзүнүн ясәмән рәнкли дәсмалыны кәтирди. Дәсмалын ғырагларына кружева тикилмишди. Бир күнчүндә дә «С. Ә.» һәрфләри тикилмишди.

— Нә гайырысан?—дейә Айдын рәдд этди,—дәсмалы нийә хараб эләйәк?

— Көтүрүн,—дейә Сәкинә тә'кид этди,—көрүн үзүнүзү нечә яраламысыныз.

Сәкинә өзү яхынлашыб гәт'и, лакин эһтиятлы бир һәрәкәтлә ййлыгы онун ярасынын үстүнә гойду. Онун бармаглары Айдынын ғырхылмамыш үзүнә тохунду.

— Сиз мәним эвимдәсиниз, она көрә дә мәнә гулаг асмагысыныз!

Гызын белә тә'кид әтмәси Айдынын хошуна кәлди.

Су ғызандан сонра Сәкинә Айдыны мәтбәхә апарды. Әл-үз дәсмалы вә ләйән кәтирди. Айдын әл-үзүнү юуб гуртарана гәдәр ғыз бир тәрәфдә дуруб көзләди. О, Айдынын башына нә кәлдийини һәлә дә билмирди. Бәлкә йыхылыб? Бәлкә мешәдә габанла растлашыб?

Айдын әл-үзүнү юуб гуртарды. Яра о гәдәр дә бөйүк дейилдисә дә, дәрин иди. Эвдә йод олмадыгы үчүн Айдын яранын әтрафыны одикалонла яндырды.

— Бу саат сизә чай кәтирим,—дейә Сәкинә, нәһәйәт, Айдын кәлиб әйләшдикдән сонра дилләнди.

Айдын әслиндә чай ичмәк истәйирдисә дә, Сәкинәйә эзпийәт вермәмәк үчүн әтираз этди.

— Йох, мән кетмәлийәм...

Сәкинә исә кечәнин бу вахты эвиндә киши отурдуғу үчүн өзүнү бир гәдәр нараһат һисс әдирди. Гоншулардан бири пәнчәрәнин янындан кечсә вә ичәридә Айдыны көрсә нә фикирләшәр?

Лакин Айдыны бурахмаг истәмирди. Онлар нечә вахт иди ки, көрүшмүрдүләр...

— Мән сизи едирдиб-ичирмәмиш бурахан дейиләм, әйләшин, бир аз ғызынын.

Айдын диванын үстүндө отурду, ери чох раһатды...

— Ахы мән сәһин эвиндәйәм, кәрәк сөзүндән чыхмайым,—дейә о зарафатла чаваб верди.

Сәкинә, инди юхудан айылыбмыш кими, тез отағыны көздән кечирди. Онун эвиндә һәлә букүнкү кими салигәсизлик көрүнмәмишди. Неч столун үстү дә йығышдырылмамышды. О, пәрт олүб гызарды.

— Бағышлайын,—дейә дилләнди,—мән гонаг көзләмирдим.—О, Айдынын диггәтли нәзәрләри алтында теләсә-теләсә йыр-йыгыш әләмәйә башлады. Сәкинә кери дөндүкдә онларын нәзәрләри растлашды.

— Бәлкә мән кечәнин бу вахты сиз ичәри чағыр-мамалыйдым?—дейә Сәкинә сәмимийәтлә сорушду.—Биз совхозда чох садә яшайырыг, белә шейләрә фикир вермирик. Анчаг һәр һалда...

— Әлә бунун үчүн дә мән кетмәк истәйирдим,—дейә Айдын явашдан чаваб верди. Лакин, о дүз демирди. О, бу барәдә һеч фикирләшмәмишди. Айдын өз кәлишинә о гәдәр дә бөйүк әһәмийәт вермирди. Дағлары кәзәркән аягы сүрүшүб йыхылмыш, кичкаһы яраланмышды. Өзү дә бир гәдәр үшүмүшдү. Инди раст кәлдийи биринчи таныш эвә кирмишди ки, әл-үзүнү ююб бир гәдәр гызынсын.

— Сиз мәним барәмдә пис фикирләшмәзсиниз ки?

— Нә данышырсан, Сәкинә, белә шей олар?.. Ахы мән өзүм кәлмишәм... Ярамдан бәрк ган ахырды... Йох, доғрудан да бәлкә мән кедим?..

— Йох, кетмәйин, сиз едирмәйинчә гоһмаячағам.

О, гайганаг һазырлады. Айдын емәклә мәшғул оларкән Сәкинә эви йығышдырыр, һәрдән бир дә көзалты гонаға бахырды. Гонағын иштаһла емәси эв йийәсинә ләззәт верирди. Она әлә кәлирди ки, бүтүн өмрү бою белә, Айдынын гайғысыны чәксә йорулмаз...

— Үзүнүзү һарда белә яраламысыңыз?

— Дағда.

— Бу гаранлыгда сизин орда нә ишиниз вар иди?

— Азмышдым, йол ахтарырдым.

— Бәс азмамышдан габаг орда нә гайырырдыңыз?

— Бу мәним сирримдир.

— Бағышлайын...

Һәр икисен сүсдү.

Нәһайәт Сәкинә сүкуту позду:

— Инди «сирримдир» сөзү адама гәрибә кәлир. Биз, совет адамлары бир-биримиздән нә кизләдә биләрик?

— Бәлкә дә сиз һаглысыңыз. Анчаг мән өз сиррим, башгаларынын, фикирләшдийим шейи әлимдән ала биләчәкләриндән горхдугум үчүн кизләтмирәм, һәлә нәтичә әлдә этмәдийим үчүн бош ерә сәс-күй галдырмаг истәмирәм. Әлә ки, реал нәтичәләр чыхардым, сирри биринчи дәфә сәнә ачачағам, яхшы?

Сәкинә чох марагланырдыса да, даһа бир шей сорушмады. О, гонаға чай төкдү.

— Чайыныз ичин,—дейә Сәкинә мүрәббә габыны яхына гойду.—Йохса бал хошлайырсыңыз?

— Сағ ол, гәндлә ичәчәм,—дейә Айдын чаваб верди. Айдын өзүнү әлә садә вә сәкиг апарырды ки, санки ону һеч бир шей нараһат этмирди.

Сәкинә исә һәйәчан кечирирди. О, әлини ишдән айырмыр, бир шейи көтүрүб о бирини гоюр, санки Айдынла үз-үзә галыб үрәкдән сөһбәт этмәкдән чәкинирди.

— Һә, даһа мән кедим,—Айдын ериндән галхды.

— Даянын,—дейә Сәкинә чәлд она яхынлашды вә Айдынын палтосуну көтүрдү.—Бу саат чибинизи тиким.—О күлүмсүндү.—Йохса дейәрсиниз ки, нә пис гыздыр, чибими дә тикмәди.

Әслиндә һеч Айдын да о гәдәр кетмәк фикриндә дейилди.

— Йох, бу даһа мәним тәрәфимдән бөйүк әдәбсизлик оларды, инсафсызлыг оларды. Кечәнин бу вахты кәлиб эв саһибини нараһат эләйәсән, чөрәйини ейәсән, сонра да она пис дейәсән.—Айдын палтодан япышды.

Сәкинә палтону вермәди. О, иш гутусундан ийнәсап чыхартды, ийнәни сапламаға башлады.

Айдын өзүнү нараһат һисс эдирди. Сәкинә буну көрүрдү. Бәлкә дә әлә буна көрә иди ки, бармаглары әсир, сапы ийнәнин улдузундан кечирә билмирди.

— Вер мән саплайым,—дейә Айдын дилләнди.—Анам үчүн ийнәни һәмишә мән саплаярдым...

— Йох, өзүм сапларам... Бу дәгигә... Сиз әйләшин...

— Яхшы...

Айдын әйләшиб «Яман инад гыздыр»,—дейә фикирләширди.

Сәкинә палтонун чибини тикмәйә башлады. О, иши элә сәлигә илә көрүрдү ки, элә бил бүтүн габилийә-тини, бачарығыны бу кичичик ишдә нүмайиш этдирмәк истәйирди.

— Сиз һәр күн мәним эвимин янындан кечирсиниз?—дейә Сәкинә сорушду.

— Демәк олар ки, һәр күн. Ахы дағлара кедән йол сәнин эвинин янындан кечир...

— Бәс габаглар нә үчүн өтүб-кечәндә һеч мәнә баш чәкмирдиниз.

Айдын чаваб вермәди. О, һәтта гызын үзүнә бахмаға да чүр'әт әтмирди.

— Сизин үчүн яхшы чай дәмләрдим!

— Ахы, сәнә әзиййәт вермәк истәмирәм.

— Нә данышырсыныз, Айдын, мән чох севинәрәм ки...

Айдын сөһбәти зарафата чевирмәйә чалышды:

— Ахы, сән дедин ки, ахшамлар эвинә һеч кәс кәлмир. Демәли мән дә кәтмәмәлийәм.

— Йох, истәдийиниз вахт кәлә биләрсиниз, мән кечәләр чох кеч ятырам...

Сәкинә ишини гуртарды.

— Чох сағ ол,—дейә Айдын тәшәккүр этди.

О, чәкмәләрини кейинмәйә башлады вә анчаг инди көрдү ки, чәкмәләри тәмизләнмишдир.

— Истәйирсиниз сизи апарыб йола салым?—дейә Сәкинә күлүмсәйәрәк тәклиф этди.—Йохса енә азарсыныз.

— Һә, әлбәттә... Әввәл сән мәни өтүрәрсән, сонра мән сәни. Сәһәри йолда ачарыг.

— Айдын, шосе илә кедин, торпаг йола дөнмәйин,—дейә Сәкинә хәбәрдарлыг этди.—Көлмәчә инди лап дәринләшиб, һавалар истидир, гар әрийир...

Айдын она чәпәки бир нәзәр салды. О, гызы көлмәчәдән кечирдийн күнү хатырлады. О вахт Айдынын үрәйиндә башга бир шей йох иди. Онда өзләрини сүя вурдулар, чүнки Айдын кери дөнмәйи хошламаырды...

Йохса элә Сәкинә дә, көлмәчәдән данышмагла, һәмин күнү хатырлатмаг истәйирди?

Айдын кетди. Гапы өртүлдү. Сәкинә исә һәлә дә отағын ортасында даянмышды. Отаг нә гәдәр бош вә сәссиз көрүнүрдү. Гыз, яд бир адам кими эвин тава-

нына, аваданлыгына көз кәздирди. Күнчдә назик һөрүмчәк тору салланмышды. О һардан әмәлә кәлиб? Ахы Сәкинәнин отағында бир дәнә тоз да тапылмазды.

Көрүнүр сон заманлар ишдән йорғун гайытдығындан эвин сәлигәсинә фикир вермәйиб.

Сәкинә бирдән-бирә, өзүнә һирсләнди. «Мән нә үчүн өзүмү тәмизә чыхартмаға чалышырам, нийә Айдын һаггында фикирләширәм? Онуңла нә ишим вар?»

Сәкинә айна яхынлашыб стулун үстүндә әйләшди. Она элә кәлди ки, үзү һәддән артыг гарадыр. Йох, онда һеч бир көзәллик йохдур. Олса-олса, үзүндәки яхшы чәһәт бирчә һүндүр алны вә гәшәнк чәнәсидир...

Тәфавүтү йохдур, белә бир сифәт һеч кәсин дигәтини чәлб әтмәз. Һәлә ки, бахан олмайыб...

Бәлкә сачыны айры чүр дарасын? Сәкинә сачларыны һамар дараярды, лакин сачлар бурулар, һәлгә-һәлгә, калағайынын алтындан чыхарды.

Сәкинә көтүрдүйү дарағы ерә гойду. Йох, йәни инсанын тәленин, онун сәадәтини анчаг бурнунун көзәллийи, чиркинлийи, сачынын даранышы, я боюнун учалығы, гысалығы һәлл әдир? Бу чох тәһгирамиз вә ахмаг бир шей оларды...

Сәкинә чох хошхасиййәт, намуслу, ачыг үрәкли бир гыз иди, нәһайәт яхшы бир ишчи иди. Буну совхозда һамы билир. Нийә о өзүнү белә алчалдыр?

Лакин Сәкинә билмирди ки, онун өзүнүн һәр аддымыны, һәр һәрәкәтини белә өлчүб-бичмәси, өзүнә гаршы бу гәдәр тәләбкар олмасы онун мәнәһбәтә, мәнәһбәтин бәхш әдәчәйи сәадәтә мүгәддәс бир шей кими бахмасындан ирәли кәлир.

Әкәр о, өз сәадәтини тапандан сонра ону бир заман итирсәйди бу онун үчүн өмүрлүк оларды, Сәкинә бу сәадәти әбәди итирмиш оларды.

Сәкинә сабаһы күнү ишдән енә бир аз тез гайытды. О, узун бир ағач көтүрүб онун башына әски бағлады, отағын тозуну алды, һөрүмчәк торуну тәмизләди, дөшәмәни юду вә столун үстүнә тәмиз сүфрә салды.

Сәкинә өзүнүн ән севдийи ағ халлы мави ипәк палтарыны кейинди. Палтарын голлары гыса иди. Гыз өз-өзүнә фикирләшди ки, бәлкә бу яхшы дейил. Бәлкә белә палтарда, голлары ачыг һалда гонаг гәбул әләмәк яхшы дүшмәди. Лакин, онун голлары чох гәшәнк иди,

өзү дэ буну биллрди, буна көрө дэ голларыны Айдын-
дан кизлэтмэк истәмәди.

Сәкинә шоргогалы бишлрди. Чайник пиләтәнин үс-
түндә чызылдайырды.

Она элэ кәлдн ки, тавандан асылмыш лампа о гә-
дәр дэ ишыглы дейил, столусту лампаны да яндырды.
Отаг даһа да бәзәкли көрүнүрдү. Йорулмуш вә союг-
дан донмуш адам үчүн белә ишыглы, исти отаға кир-
мәк нә гәдәр дэ хош олар...

Бир саат кечди, Айдын кәлмәди. «Йәгин, енә дэ
дағда ләнкийиб»,—дейә Сәкинә тәшвишлэ дүшүндү.

Бир саат да кечди. Сәкинә даһа бир ердә гәрар тута
биллрди. О, ериндән галхыр, эвдә кәзинир, енә дэ
гайыдыб ериндә әйләширди. Бәлкә йола чыхсын, ора-
да көзләсин? Йох, Сәкинә буну эләйә билмәз. Истәсә
иди кәләрди...

Бәлкә дэ о артыг дағдан гайыдыб, Сәкинәнин яша-
дығы эвни янындан лагейдликлэ өтүб кечмишдир.
Йох, ола билмәз! Ахы нийә, йолунун ағзыдыр, нийә
дөнүб бир стакан чай ичмәсин?

Мәтбәхдәки саат он икени вурду, гыз сәксәниб элэ
бил юхудан айылды.

Айдын кәлмәди. Сәкинә юхары ишыгы кечирди,
отаг ярыгаранлыг вә гүссәли бир көркәм алды.

Сонра Сәкинә союноб еринә кирди. О бүтүн кечәни
ята билмәди.

Сәһәр ачылан кимн, Сәкинә ериндән дуруб илк нөв-
бәдә һәкимдән хәбәр тутду. Онун сағ-саламат, сәһийә
мәнтәгәсиндә хәстәләри гәбул этдийини эшитдикдә ра-
һат олду.

«Йәгин ки, кечә кеч гайыдыб, она көрө дэ мәни на-
раһат этмәк истәмәйиб,—дейә Сәкинә дүшүндү.—Ахы
мән она нийә дедим ки, мәним эвимә кеч кәлмәк яхшы
дейил, әчәб ахмаг адамам!»

Сабаһы күнүн ахшамы да Айдын кәлмәди.

Күнләр бир-бир өтүб кечирди. Сәкинә исә көзлә-
йирди. Сонралар Сәкинә өйрәнди ки, Айдын дағдан тез
гайыдыр, о гайыданда һәлә һава ишыг олур.

Гыз бу сөзләри эшитдикдә гәлби сыхылды вә бәрк
инчиди, демәли Айдын өзү, гәсдән онун янына кәл-
мир. Көрәсән о нийә белә эләйир. О чох яхшы билир

ки, Сәкинә кечә-күндүз ону көзләйир. О, буну һисс эт-
мәйә билмәзди. Демәли кәлмәк истәмир... Демәли...

Инди Сәкинә нә эләсин, ону даһа көзләмәсин?

Тәәсүф ки, Сәкинә ону көзләмәйә билмир. О өз
үрәйинә әмр эдә билмир.

Бәли, Айдын о дэфә өзүнә исти су лазым олдуғу
үчүн Сәкинәнин янына кәлмишди. Чүнки Сәкинәнин
эви йол үстүндә иди. Онун үчүн фәрги йох иди. Кимин
эви олсайды кирәчәкди.

Анчаг Сәкинәйә элэ кәлмишди ки, Айдын ону яхын
бир адам билдийи үчүн онун янына кәлмишди...

Шүбһәсиз ки, Сәкинә сәһв эдирди. Аһ, о нечә дэ
янылырды. Сәкинә Айдынын нәзәриндә ялныз иш йол-
дашыдыр. Нә этмәк олар! О көрәк даянәтли олсун, өзү-
нү гурурлу кәстәрсин, өз һиссләрини бүрузә вермәсин.
Дилдә демәк асандыр!

Сәкинәнин пәнчәрәси дөйүлдүкдә элэ бил гызы
ериндән көтүрүб гапыя тәрәф тулладылар. Гыз гапы-
нын кандарында даяныб аз гала севинчиндән чығыр-
маг истәйирди.

Лакин о, Айдынын мөһрибан вә әзиз сифәти әвә-
зинә бирдән-бирә Сәадәтин гырышыб-бүрүшмүш үзү-
нү көрдү.

— Гызым сәнә нә олуб?—дейә гары тәәччүблэ со-
рушду.

Сәкинә чаваб вермәк үчүн сөз тапмырды.

— Хәстәсән? Янагларын нийә белә пөртүб?..

— Һә... Йох, йох... ичәри кәл, Сәадәт хала.

— Тәләсирәм... Печи вер мәнә... Сабаһ гонағымыз
олачаг, истәйирәм бир аз шей-шүй биширәм.

Сәкинә чашды. О нә, этсин? Нечә десин ки, печи
верә билмәйәчәк?

Ахы Айдын кәлмәлидир, печ лазым олачаг. Шор-
гогалы биширмәк чәми 5—6 дәгигәлик ишдир.

Лакин бәлкә Айдын кәлмәди. Сәкинә өзүнү нечә
алдатсын? О ки, кәлмәйәчәк...

— Апар печи, Сәадәт хала, көтүр апар!..

Йох, о даһа Айдыны көзләмәйәчәк. О һәтта тарлада
да белә ону көрдүкдә үзүнү яна чевирәчәк. Неч ичлас-
ларда да онун үзүнә бахмаячаг.

Лакин Айдын онун фикриндән чыхмырды.

...Баһар кәлмишдир. Мешә гойнундакы чичәкли чә-
мөндән маһны сәси эшидилір. Охуян кимдир? Бу маһ-
ныны Сәкинә охуюр.

Күнәшли бир күндүр... Лакин нәдәнсә көйдә ул-
дузлар көрүнүр. Тәзә чыхмыш ай да сәманын дәрин-
ликләриндә күмүш кими ағарыр. Гәрибәдир, кечә илә
күндүз бирләшмишдир.

Сәкинә чәмәнликдә кәзир, чичәк топлайыр. Ким исә
онун чийинләрини гучаглайыр. Гыз горхуб диксинир.
Лакин бу адам ону гов кими ердән галдырыр.

Бу Айдындыр. Онлар зүмрүд чәмәнлийин арасы илә
узаныб кедән ағ бир чығырла кедирләр. Бирдән гар-
шыларына көз яшы кими дуру, мави бир көл чыхыр...

Айдын Сәкинәни бу көлә тәрәф апарыр. Сәкинә
бәрк-бәрк онун бойуну гучаглайыр.

— Сән мәни һара апарырсан, Айдын, боғуларыг,
дәриндир.

— Сән мәним янымда һеч бир шейдән горхмамалы-
сан, Сәкинә!

Айдын көлүн үстү илә аддымлайыр, лакин нә үчүн-
сә суя батмыр.

— Бурах мәни,—дейә Сәкинә пычылдайыр,—мән
дә суюн үстү илә кетмәк истәйирәм. Мән сәнинлә яна-
шы еримәк истәйирәм.

Онлар янбаян еримәйә башлайырлар.

— Мән һеч вахт сәндән айрылмаячағам, Сәкинә.
Сәнинлә янашы кетмәк нә гәдәр дә хошдур!

— Сән һәмишә мәнимлә олачагсан?

— Өмрүм бою.

— Мәни севирсәнми?

— Бүтүн варлығымла... Мән сәни өз синәмә сыхмаг
истәйирәм...

— Бурда? Биз батарыг ки?

Айдын ону өз синәсинә сыхыр вә онлар яваш-яваш
суя гәрг олурлар... Онлар суя батдыгча ағачларын вә
булутларын судагы әксләри дә яваш-яваш гәрг олур,
саһилдәки гайыглар йох олур. Көлдә әкс олунан кү-
нәшин шүалары да яваш-яваш сөнүр, Айдын көздән
итир... Баһарын әләмәтләри йох олуб кедир...

Сәкинә тәләшла юхудан айылды. Отагда һәр шей
гаты гаранлыға гәрг олмушду.

Ичәринин һавасы боғучу иди. Сәкинәнин алныны
союг тәр басды. Чарпайыдан дүшдү, фәһмлә пәнчә-
рәйә тәрәф кедәрәк ону тайбатай ачды. О дегигә сәрин
мәһ ичәри әсәрәк өзү илә, көрүнмәз чичәкләринин әт-
рини кәтирдди. Дан ери тәзә-тәзә ағарырды.

XX фәсил

Әлаббас илә Фрося өз тойларыны йүнкүлвари әлә-
мәк истәйирдиләр. Анчаг нә оғланын ата-анасы, нә дә
совхоз директору буна разы дейилдиләр. Бөйүк оғу-
лун тою ата-ананын чохданки арзусу иди. Кәримов да
буну бөйүк бир һадисә һесаб әдирди. Ахы әрә кедән
Фрося совхозун ән яхшы ишчиләриндән бири иди. Өзү
дә бир көр кимә әрә кедирди, ән яхшы тракторчуя.
Кәримов истәйирди ки, онларын тою әмәлли-башлы,
там һазырлыгла кечирилсин.

Буна көрә тою нә Әлаббасын эвиндә, нә дә Фрося-
нын яшадығы үмуми мәнзилдә дейил, кениш совхоз
клубунда тәшкил әтмәйи гәрәра алдылар.

Һәлә сәһәр тездән клубун ичласлар кечирилән, кино
тамашалары вә мүсамирәләр верилән бөйүк залындан
скамялары байыра чыхармаға башламышдылар. Сало-
на емәк столлары дашыйыб кәтирирдиләр. Бунлары
клубун гоншулуғунда олан әвләрдән йығмышдылар.

Бу иш илә Әлаббасын атасы мәшғул олурду. О,
столлары «П» һәрфи шәклиндә дүздүрүрдү ки, орта-
лыгда ойнаянлар үчүн кениш ер галсын. Чалғычылары
исә сәһнәдә отуртмағы гәрәрә алмышды.

Арвадлар столлары бөйүк бир һәвәслә бәзәйиб-дү-
зәйирдиләр. Онлар сүфрәләри салыб, столларын үстү-
нә шәрабла долу графинләр дүзмүшдүләр. Астаралы-
лар шух рәнкләри чох хошлайырлар. Тойда иштирак
әдәмләрдән чоһу өз эвиндән ән яхшы габгачағыны, үс-
тү нахышлы бошгабларыны, гәшәнк вазларыны кәтир-
мишди. Столларын үстүндә галаг-галаг мүхтәлиф рәнк-
ли мейвәләр, чүрбәчүр ширнийәт шейләри варды.

Гоча Мүнәввәр хала тоюн баш ашпазы иди. Той
пловуну ондан яхшы ким биширә биләрди? Мүнәввәр
халанын биширдийи пловун дүйүсү бирчә-бирчә ду-
рур, өзү дә кәһраба кими сапсары, әтри адамы һәйәтин
бу башындан вурур. Гары яман һәйәчанлы иди, һей

дейинирди, һеч бир шей хошуна кәлмирди. Кәмәкчиләрин чан яндырмаларына бахмаяраг, Мүнәввәр арвада элә кәлирди ки, онларын һеч бири иши лазым олдуғу кими көрмүр.

Әлаббасын анасы ачығындан аз галырды ағласын. Һөкмүранлыг эдән Мүнәввәр хала ону, демәк олар ки, гоймурду әлини бир ишә вурсун.

Күлбаһар әлини елләйирди:

— Оғул бизим, той бизим, өзүмүз галмышыг ғырагда, совхозун чамаатынын һәрәси бир молла чыхыб. Элә бил Әлаббасы доған мән дейиләм, булларды.

Әри ону сакит эдиб дейирди:

— Ай Күлбаһар, ахы нийә данышырсан, сән Мүнәввәр кими плов биширәчәксән? Валлаһ, мән Азәрбайчанын чох шәһәрләрини кәзмишәм, амма онун һазырладығы хәрәйи һеч ердә емәмишәм.

Совхоз гәсәбәсиндә чох данышыглар кедирди. Ахы оғлан азәрбайчанлы, кәлин исә украйналы иди. Бәс тою нечә эдәчәкләр? Ерли адәтләми, йохса кәлинин милләтинин адәтиләми? Вә я һәр икисиләми?

Анчаг Фрося өзү истәмишди ки, тою Астара адәти үзрә этсинләр, ялныз демишди ки, мән әйнимә өз Украйна палтарымы кейәчәйәм. Әлаббас да бүкүн кәлинин тикиб она бағышладығы чәкили көйнәйи кеймәйи гәрара алмышды.

Кәримов Мәммәдову дилә тутмушду ки, о да өз тоюну Әлаббасла бир күндә этсин, анчаг Мәммәдов разы олмамышды. Амма сәһәр Әлаббасла Фрося досташналары илә бирликдә загса кетдикләри заман Мәммәдов илә Күлпәри бирдән-бирә арадан йох олмушдулар. Сән демә, онлар һамыдан кизлин Астарая кедиб орада загсда гейд олунмуш вә Әлаббасла Фросянын тоюна кечикмәмәк үчүн тәләсик кери гайытмышлар.

Анчаг нә Мәммәдовун, нә дә Күлпәринин хәбәри йох иди ки, Кәримов онлар үчүн нечә бир кәләк гүруб.

Һава гаралан кими клубда чалғы башланды. Гапылар вә пәнчәрәләр тайбатай ачыг гоюлмушду ки, бинанын һавасы тәзәләнсін. Ахы бүкүн тоя яман чох адам йығышачагды. Шән мусиги сәси күчәйә ййылыр, гонаглары тәләсдирирди.

Клубун гапысына һамыдан әввәл ушаглар кәлиб йығышмышдылар. Онлар тоюн ән кичик бир тәфсила-

тыны белә көздән гачырмагдан горхурлармыш кими, бөйүк марагла һәр шейә тамаша эдирдиләр.

Сонра кәнчләр йығышмаға башладылар. Һәрчәнд һәлә феврал гуртармамышды, анчаг һава артыг илыг иди. Она көрә дә чаванлар палтосуз кәлмишдиләр: киминин әйниндә ачыг рәнкли каверкот костюм, аяғында парылдаян туфли, башында тәшәххүслә көзүнүн үстүнә эндирилмиш дәри папаг, киминин әйниндә узун ипәк көйнәк, белиндә нахышлы, күмүшлү әнсиз Гафгаз кәмәри варды.

Аягларына йүнкүл мәст кеймиш чаванлары көрәндә ушагларын сәс-күйү даһа да артды. Кәләнләр совхозун ән яхшы ойнаянлары иди. Онлар әввәлдәдән билирдиләр ки, бүкүн бәркә дүшәчәкләр, буна көрә дә йүнкүл мәст кеймишдиләр.

Бригадир Сәмәд кейимли-кечимли арвады вә, өзүнү артыг киши һесаб эдән оғлу Овчу илә бирликдә клубун гапысына яхынлашдылар. Овчу ата-анасы илә бирликдә ичәри кирмәйиб гапынын ағзында ушагларын янында галды. Әйнинә ени архалыг кеймиш Әмир дайы да кәлди. Онун ардынча ағыр аддымларла о бири гочалар да ичәри дахил олдулар.

Кәримов да Зәрәфшан илә кәлди. Директор бура бир гонаг кими дейил, той олан аиләнин ағсагалы кими кәлмишди. О өз арвадыны отурдуб, һаман саат кетди ки, һазырлыг ишләринә баш чәксин. Столлар нечә гоюлуб, емәк-ичмәк болдурму, чалғычыларын ерләри раһатдырмы? Һәр шейә бахды, һәр шейә көз гойду. О һәтта ушагларын кейимләрини дә көздән кечирди. Он ики-он үч яшлы бир оғланы янына чағырыб әлини онун чийнинә вурду:

— Тез ол, бу саат кет, палтарыны дәйиш, гулагларыны да ю. Адам тоя белә кәлмәз. Екә оғлансан.

Оғлан утанмыш бир һалда гачыб кетди.

Сонра Кәримов арвадынын янына кәлди. Зәрәфшан өзү кими әтли-чанлы вә кейимли-кесчимли гадынларын арасында отурмушду. Онлар бош дурмаға өйрәшмәмиш әлләрини гарынларынын үстүндә чарпазламышдылар.

Директор өз арвадыны бир кәнара чәкиб явашчадан она деди:

— Бура бах, Зэрэфшан, фүрсэти элдэн вермэйэсэн, ха!

— Элэ бил биринчи дэфэ эдирэм!—дейэ Зэрэфшан чийинлэрини чэкди.

— Шэрфлэри яддан чыхарыб эвдэ гоймамасын ки?

— Йох эши, архайын ол. Кет юхарыда бир аз кефин ачылсын... Ойнамаға башламаг вахтыдыр.

— Яхшы,—дейэ Кәримов итаәтлэ чаваб верди.

Арвады онун галстукуну дүзәлтди, Кәримов чыхыб кетди.

Чалгычылар бәрк чан-дилдән чалырдыларса да, һәлә ара гызышмамышды. Гочалар бир кәнарда отуруб, аһәстә сөһбәт эдирдиләр, чаванлар исә дарыхырдылар, залда һәлә бирчә гыз да йох иди.

Көрүнүр ки, бүтүн гызлар сөзү бир ерә гоймушдулар ки, кәлин кәлмәйинчә һеч бири зала кирмәсин.

Той шәнлийинин белә союг кечмәси директорун хошуна кәлмәди. О, чалгычылар ағыр бир һава чалдырыб өзү Сәмәдин арвады Ситарәнин габағында ойнамаға башлады. Арвад утаныб башыны ашағы салды, сонра да янакы әринә бахды.

— Дур, дур!—дейэ Сәмәд арвадыны йүнкүлчә дүртмәләди.

Арвад Кәримовун ону сечдийиндән үрәйиндә чох разы галараг, аяға галхды. Бәс нечә? Ахы о, кәлинин ән яхын адамларындандыр, Фрося онун әринин бригадасында ишләйир.

Ситарә ағыр-ағыр сүзүб һәрләнмәйә башлады. Анчаг Кәримов тез йорулду. Онун мэгсәди оюна башлайыб чаванлары гызышдырмаг иди. О, Ситарәнин гулағына пычылдады ки, чобан Һәсәни ойнамаға чағырсын.

Ситарә Һәсәни оюна чағырды. О, Ситарәйә гаш-габаглы бахдыса да, анчаг ойнамагдан боюн гачырмағы бачармады. Яхшы дүшмәзди. Һәсәнин бахышлары элә бил дейирди ки: «чалгычылар белә ағыр чалсалар, мәним бағрым чатлар!» Ситарә арвад онун фикрини чох яхшы баша дүшүрдү. Һәсән орталыға чыхыб голларыны галдыран кими Ситарә арадан чыхды.

Инди артыг һамы, һәтта гочалар да гызышмышдылар.

Астара оюнчуларынын адәти үзрә, Һәсән һәр ики әлинин шәһадәт бармағы илә һавада, дүмбәк чалырмыш кими, ишарә этди. Бунунла о чалгычылар ити бир һава чалмаларыны тапшырырды. Чалгычылар һаман саат бу ишарәйә әмәл эдәрәк ейин бир оюн һавасы чалдылар. Чаванлар папагларыны даһа да көзләринин үстүнә басыб, пенчәкләрини чыхардылар, кәмәрләрини дүзәлтдиләр. Анчаг һәлә Һәсән тәк ойнайрды. Чаванлар ити оюн һавасынын аһәнкинә уйгун олараг бәркдән әл чалыр вә ер-ердән чыгырышыб ойнаяны гызышдырырдылар.

Бәс бу Һәсән нийә һеч кәси ойнамаға чағырмыр? Яхшы, бир даян!

Бирдән ким исә ортая атылыб дизләринин үстүндә фырфыра кими һәрләнәрәк тамашачылары һейран гойду. Чалгычылар бир анлыға сусдулар, тәкчә дүмбәйин чошгун сәси эшидилирди. Ойнаян оғлан диз үстдән сычрайыб аяға галхды вә бармагларынын үстүндә ойнамаға башлады. Ойнаянлар даһа да гызышды. Ер-ердән алгыш сәсләри учалды.

Чаванлар бир-бири илә бәһсә киришмишдиләр. Онлар учадан чыгырышыр, ойнаянларын аягларыны яхшы көрмәк үчүн лап дөшмәйә гәдәр әйилир вә даһа чошгун бир сурәтдә әл чалырдылар.

Клубун салону ағзына гәдәр долу иди. Бүтүн көзләр ойнаянлара чеврилмишди. Һамы марагланырды ки, көрсүн ким кими йорачаг? Нә Һәсән, нә дә онун «рәгиби» бир-биринә тәслим олмаг истәмирдиләр. Һәр икиси чошгун бир сурәтдә йүнкүл ойнайыр, мөһәрәтли һәрәкәтләр эдирдиләр. Чамаатын һай-күйү вә әл вурмасы санки онларын гүввәтини гат-гат артырыр, ганларыны чошдурурду...

Астаралыларын адәти беләдир ки, тоя һеч кәси чағырмазлар. Чалгы сәсини эшидән вә шәнләнмәк истәйән һәр бир адам тоя кәлә биләр. Букүн исә чалгы сәси ялныз совхоза дейил, бүтүн әтрафа яйылмыш, әсән йүнкүл күләк бу сәси совхоздан хейли узаглара апармышды. Әтрафдакы дағлыг кәндләрдән колхозчулар дар чығырларла ашағы эниб, тоя тәләсирдиләр. Кәримов топлашан чамааты көздән кечирдикдә, һәтта бир гәдәр өзүнү итирән кими олду. Бу гәдәр чамааты сүфрәдә нечә ерләшдирәчәкди? Директор емәк-ичмәк-

дән никаран дейилди. Плов о гәдәр чох иди ки, бүтүн район чамаатына чатарды. Анчаг һайыф ки, совхоз клубуну онлар чох бөйүк тикмәмишдиләр. Һәлә чамаатын һамысы йығышмамышды. Һәлә бир аздан сонра кәлиһлә бәрабәр гызлар да кәләчәкди.

Һәсәһлә бәһсә киришмиш чаван оғлан ахыр тәслим олду. О тәйшүйә-тәйшүйә даяныб гонаглара баш әйди. Һәсән исә гәләбәсиндән разы һалда ортада ойнай-ойная бир дә дөврә вурду вә чамаатын чошгун алгышлары алтында оюну битирди.

Һәсән лап вахтында оюну гуртармышды, чүнки чалгычылар да хейли йорулмушдулар.

Бирдән ашағыдан, пилләкәндән ушагларын: «бай-бай, бай! ура!» сәсләри учалды.

Гошазурна мәшһур бәй һавасыны чалырды.

Чаванлар тез пилләкәнин башына йүйүрүшдүләр.

— Бәй кәлир! Бәй кәлир!—дәйә һәр тәрәфдән сәсләр учалды.—Одур һа, папағы да башында. Папағы башындадыр.

Адәтә көрә, йолда чаванлардан зирәк вә әли-аяғы ити оланлардан бири бәйин папағыны көтүрүб гачмалы иди. Ону тутсалар, папағы гайтармалы иди, тута билмәсәләр, бәй ипәк бир көйнәк вериб, папағыны алмалы иди.

Анчаг Әлаббасын сағдышы-солдышы вә әтрафына топлашан йолдашлары чох айыг идиләр. Онлар бәйи үзүк ғашы кимн арая алыб, башында бәйлик папағы олдуғу һалда, сағ-саламат той мәчлисинә кәтирмишдиләр.

Әлаббас өзүнү чох тох тутмушдуса да, һисс олунурду ки, бәрк утаныр, рәнки пөртүб гызармышды. Янынча сағдышы-солдышы кәлир, ғабағында йолдашлары ойнайырдылар.

Бәй «ура» сәсләри алтында салона дахил олду.

Кечмишдә бәй той мәчлисинә кәлдикдә, вар-дөвләт әләмәти олараг, онун башына күмүш пул сәпәр, шабаш верәрдиләр. Инди исә, бу көһнә адәтдән әл чәкиб, Әлаббасын башына конфетти сәпдиләр, онун хырдача рәнкбәрәнк пуллары Әлаббасын чал папағынын, энли чийинләренин, нахышлы Украйна көйнәйинин үсүнә гонмушду.

Бәйи һөрмәтлә ән көркәмли ердә отуртдулар. Достлары онун ғабағында һей ойнайыр, өз һүнәр вә мәһарәтләрини көстәрирдиләр.

Кәримов әввәлчәдән тәйин әдилмиш, оғлан адамларыны кәлинин далынча көндәрди. Һәсән дә онларын ичиндә иди.

Енә дә көһнә адәти көзләмәдиләр. Кечмишдә кәлини оғлан әвинә ялһыз ики гыз өтүрәрди, инди исә, кәлиһлә бәрабәр онун бүтүн йолдашларыны тоя чағырмағы гәрарә алмышдылар. Бирликдә шәнләһмәк даһа хош оларды.

Гызларын Фросяны бәзәдикләри әв клубдан хейли узаг иди. Анчаг онлар тоюн сәсини эшидирдиләр. Гызлар тәләсирдиләр.

Учабой, гәдд-гамәтли Фрося әйһинә, кен голлары чәкили көйнәк вә плахта кеймишди. Плахтанын алтындан катан көйнәйинин чәкили кәнары көрүнүрдү. О, белиһә гырмызы гуршаг бағламыш, аягларына дикдабан гырмызы узунбоғаз чәкмә кеймишди. Фрося һәлә дә күзкүйә бахмагда иди.

Кәлинин ән яхын йолдашы олан Сәкинә онун башына чичәкләрдән һөрүлмүш чәләһк гоюб бойһуна чинкилдәйән гәдим бир боғазалты тахды. Фрося һәрәкәт әтдикчә, көй, гырмызы, сары, яшыл, лентләр ойнашырды.

Һәмишә шән, дейән-күлән Фрося букүн бирдән-бирә сакитләшмишди. Сәкинә йолдашыны әйләндирмәйә чалышараг, она деди:

— Инди даһа сән һәмишәлик бизим олдун, бурадан һеч бир ерә кетмәйәчәксән!

Фрося көксүнү өтүрдү:

— Мән ону севирәм, әвләндийимизә севинирәм, анчаг нәсә, адамын үрәйи бир чүр олур, әввәл мән тәк идим, инди исә ики олуруг...

Пәнчәрәнин ғабағында дурмуш Күллү:

— Кәлирләр, кәлирләр,—дәйә чығырды.—Одур, бахын, кәлинин далынча кәлирләр.

Чаванлар дәстә илә үмуми мәнзилә яхынлашдылар. Әвин ғапысында дуруб бир-бирилә данышмаға башладылар.

Оғлан адамлары кәлинин далынча кәлдикдә, онлар мүтләг гыз әвиндән бир шей оғурламалыдырлар... Ин-

ди дә бу иши һамыдан зирәк олан Һәсәнә тапшырмыш-дылар.

Оғлан адамлары һай-күйлә отаға долушдулар. Ғызлар күлүшдүләр, ғызардылар, сачларыны вә палтарларыны дүзәлтмәйә башладылар. Элә бил ки, чаванларыны кәлмәйи онлар үчүн тамамилә көзләнилмәз бир һадисә иди. Фрося чалғы сәсини эшидиб, һәйәчандан ғыпғырмызы ғызарды. Ғәшәнк кейимли шән чаванлар онун габағында ойнайырдылар.

Һәсән чахнашмадан истифадә эдиб, оғурламаға мүнәсиб бир шей ахтармаға башлады. Анчаг тәрс кими һеч бир элә шей тапмады. Кәлинин йолдашлары эһтиятлы тәрпәнмишдиләр, һәр бир шейи йығышдырыб киңләтмишдиләр. О, ялһыз тәзә, ишылдаян бир элек-трик үтүсү көрдү. Анчаг ону нечә апарсын ки, көрән олмасын? Һәсән фикирләшди ки, әкәр үтүнү көйнәйи-нин алтына вуруб, үстдән әлини гарнына тутса, мәсә-ләдән һеч ким хәбәр тутмаз. О, тез үтүнүн тахта дас-тәйиндән япышыб әтәйинин алтына вурду. Анчаг сән демә үтү исти имиш. Һәсән чығырыб ону әлиндән бу-рахды.

Һамы күлүшдү—ғызлар да, өзләрини тох тутмуш оғлан адамлары да. Һәтта һәйәчанлы көрүнән кәлин дә күлдү, о күлдүкчә диң синәсиндәки боғазалты да атылыб дүшүрдү, анчаг һамыдан бәрк күлән Күллү иди. Һәсән о саат баша дүшдү ки, бу исти үтүнү көз габағында ғоймаг элә онун кәләйидир.

Һәсән дишләрини бир-биринә сыхыб үрәйиндә ону һәдәләди:

— «Яхшы, бир даян, көрәрсән!»

Кәлин апаран оғлан вә ғыз адамлары һамысы бир ердә клуба сары йөнәлдиләр.

Инди ғошазурна ағыр-ағыр кәлин һавасы чалыр-ды. Енә дә «ура» сәсләри әтрафа яйылды. Йүйүрмәк-дән нәфәсләри тәңкләшмиш ушаглар бүтүн ғәсәбәйә сәс салыб чығырышырдылар:

— Кәлин кәлир! Ғызлар кәлир!

Әлаббас янында дуран Овчунун әлиндән түфәнки гапыб пилләкәнлә ашағы йүйүрдү. О түфәнки Фрося-нын башы үзәриндә ғалдырыб, мешәйә сары далбадал ики күллә атды. Мешәдән кәлән әкс-сәда атәш сәслә-рини тәкратлады.

Фрося диңсинди, амма күлүмсүндү. Бу адәт онун чоһ хошуна кәлди—бу байрам атәшбазлығына бәнзә-йирди.

Ғонағларын алғыш сәсләри алтында һәр икиси са-лона тәрәф йөнәлдиләр. Пилләкәндә о гәдәр адам вар иди ки, бәй илә кәлин онларын арасындан кечәркән бир-биринә сыхылмалы олдулар.

Фросянын ардынча онун лентләрини дүзәлдә-дүзәл-дә Сәкинә кәлирди.

Залын гапысында кәлини Кәримовун арвады Зә-рәфшан ғаршылады. Тәнтәнәли бир сүкут ичиндә о рәңкбәрәңк ипәк шәрф илә Фросянын белини бағлады. Бу заман о уча сәслә бу сөзләри охуду:

Анам-бачым ғыз кәлин,
Әли-аяғы дүз кәлин.
Алты оғул истәрәм,
Алтыча да ғыз, кәлин!

Зәрәфшанын бу мәрәсим нәғмәсинин сөзләрини дә-йишдирмәси һамыны тәәччүбләндирди. Нә үчүн «Бир-чә дәнә ғыз» әвәзинә алты ғыз истәйир?

Әлаббасын атасы өзүндән чыхды:

— Нечә йәни «алты оғул, алты да ғыз?!»—дейә о ачығлы-ачығлы чығырды.—Элә шей йохдур!

Зәрәфшан исә, өзүнү һеч о ерә ғоймады.

— Ғыз оғландан писдир?

— Писдийиндә, яхшылығында сөзүм йохдур. Адәт вар, ғайда вар. Дәдә-бабадан дейәрләр «Бирчә дәнә ғыз»—дай алты нәдир?..

— Әши, инди дүня дәдә-баба дүнясы дейил. Көһнә адәтләр әл вермәз,—дейә Зәрәфшан чаваб верди,—би-зим ғызларын нәйи оғланлардан әксикдир? Һеч бир шейи! Нийә бәс ғызларын доғулмаға һағгы олмасын?

Әлаббасын атасы енә нәсә демәк истәйирди, анчаг арвадынын бу көзләнилмәз һәрәкәтинә өзү дә һейран ғалмыш Кәримов сөһбәтә ғарышды.

— Мәнә элә кәлир ки, Зәрәфшан дүз дейир. Дәдә-бабаларымызын сәһвини дүзәлтмәк вахты кәлиб чат-мышдыр.

Бунунла мубәһисә гуртарды.

Оғланлар вә ғызлар бәйлә кәлинин габағында ой-ная-ойная онлары столун архасына отуртдулар.

Шәңлик енидән гызышды. Ара вермәдән һамы бир-бир ойнайырды. Гызлар элэ бил өзләрилэ мәчлисэ ени севинч кәтирдиләр. Зал әввәлкиндән гат-гат гәшәнк вә ишыгы көрүнүрдү. Ичәрини әтир гохусу долдурмушду. Элэ бил ки, ипәк палтарларын хышылтысындан салона хош бир меһ яйылырды.

Бурада нә гәдәр көзләр бир-бирилә растлашырды. Санки бура той мәчлиси дейил, тәзә нишанлылар сәркиси иди. Оғланлар һәр күн бир ердә ян-яна ишләдикләри бу бәзәкли-дүзәкли мәғрур гызлары, санки еничә, ени бир көзлә көрүрдүләр. Бу ахшам нә гәдәр сиррләрин үстү ачылачаг, нечә оғланлар, нечә гызлар бир-бирини бәйәнәчәк, нә гәдәр ени сиррләр әмәлә кәләчәкди...

Көзәл Күллү бәй илэ кәлинин габағында ағ бир гүгушу кими сүзүрдү. О голларыны ганад кими ачмышды. Бир бахын, онун һәрәкәтләри нә гәдәр аһәңкдар, нә гәдәр мәһәлидыр. О санки һәрәкәтләрилә данышыр, санки сөзсүз нәғмә охуярдү. Онун әлләри һавада зәриф нахышлар тохуярдү.

Күллү ойнадыгча гызлар һамысы бир ағыздан гәдним: «Ай бәри бах» маһнысыны охуярдүлар.

Һәлэ һеч кәс емәйә әл вурмамышды. Һеч кәс бадә галдырмамышды, сағлыг демәмишди. Һамы санки кими исә көзләйирди!

Һәсән үтү мәсәләсини һеч чүр Күллүә бағышлая билмирди. О интигам алмаг истәйирди. Инди онун әлине фүрсәт дүшмүшдү. Күллү илэ ойнамагда бәһсә киришәчәкди. О яхшы билирди ки, Күллү һеч бир чәһәтдән керидә галмағы хошламыр, анчаг Һәсән нечә олса ойнамагда она үстүн кәләчәкди. Һәсән енидән мейдана кириб, шәһадәт бармагларыны һавада ойнатды. Чалгычылар элэ бил бирчә буна бәнд идиләр. Онлар ейин бир һава чалмаға башладылар, мәғрур Күллү Һәсәнни чағырышыны гәбул этди.

Совхозда һеч кәс ағлына кәтирмирди ки, шәһәрли гызы Күллү бу гәдәр гәшәнк ойная биләр. Элэ бил ки, о ойнамаг үчүн доғулмушду. Бир бахын элэ бил ки, аяглары һеч ерә дәймир!

— Һәсән!—дейә чаванлар чағырышыб ону гызыпшырырдылар.

— Күллү, Күллү!—дейә гызлар ер-ердән чағырышырдылар.

Күллүә көмәк олмаг үчүн, әйинләриндә яз палтары олан гызлар оюна гошулурду, оғланлар да онлардан кери галмырдылар. Столларын арасындакы бошлуг бир нөв дөйүш мейданына чеврилмишди.

Чаванлар санки гызлары өз ардларынча чағырыр, гызлар исә һәрәси бир чүрә чаваб верир: кими назлы бахышларла разылығыны билдирир, кими дә гүрурла гашларыны галдырыр, наразылығыны ифадә эдирди. Онлардан һәр кәс өз ерини яхшы билир, она көрә дә өзүнү тох тутурду. Дүняда һеч элэ бир гүввә йохдур ки, онлары тәслим эдә билсин. Бәли, Зәрәфшан алты оғланла янашы, Фросяя алты гыз да арзуламасы әсла бош ерә дейилди!

Сәмәд янында отуран Зәрәфшана көз вуруб деди:

— Дейәсән Фросяни гәһрәман ана көрмәк истәйирсән?

— Нийә олмасын ки!—дейә Зәрәфшан чаваб верди.—Чаны-башы сағ гыздыр. Бир дә ки, ушагларын әзийәтини өзү чәкмәйәчәк ки. Яслымыза нә олуб ки? Эвдән дә яхшыдыр.

Бәйин анасы Күлбаһар бу сөһбәти эшидиб өз әринин гулағына пычылдады:

— Әши, көзүн аидын? Индидән нәвәләримизи яслийә верирләр! Элэ бил ки, өзүм сахлая билмәрәм.

Ойная-ойная һәрләнән гызлар рәңкарәнк бир бурулғаны андырырдылар, сонра тагәтсиз бир һалда өз рәфигәләринин гучагларына йыхылырдылар.

Һәсән илэ Күллү һамыдан чох, ити ойнайырдылар. Күллү йорулуб әлдән дүшдүсә дә, тәслим олмаг истәмирди.

Бу заман Мәммәдов илэ Күлпәри салона дахил олдулар. Онлар диггәт чәлб этмәдән, саймазяна ичәри кирмәк истәдиләр. Анчаг чалгычылар онлары көрән кими һаваны дәйишиб, кәлин һавасы чалдылар.

Бүтүн гызлар вә чаванлар сәс-күй салараг Мәммәдов илэ Күлпәрини арая алдылар. Зәрәфшан енә әлиндә шәрф тәнтәнәли бир сурәтдә ирәли ериди.

Күлпәри илэ Мәммәдов өзләрини итирмиш һалда дурмушдулар. Күлпәри санки горунмаг истәйирмиш

кими, өз эринэ сығынмышды. Анчаг онун да белини баглайыб алты оғул вэ алты гыз арзуладылар.

Элаббасын атасы тутғун бир халда Сэмэдин гулагына пычылдады.

— Зэрэфшан хамыя гыз арзулайыр, бэс бу гэдэр гыз доғулса, чөлдэ ким ишлэйэр? Намысы екалиб кедэчэк эрэ, отурачаг эвдэ. Шэхсэн мэн белэ фикирдэйэм ки, бизим кэлин даһа ишлэмэсин, гой эвдэ отуруб динчэлсин...

Сэмэд өз мүсаһибинин үзүнэ бир гэдэр һейрэтлэ бахыб сорушду:

— Бэс Фрося өзү буна нэ дейир?

— Билмирэм. Анчаг йэгин ки, Мэммэдов да арвадыны эвдэ сахлаячаг, ахы элэ о өзү ики адамын ишини көрүр, һэм агрономдур, һэм дэ партия тәшкилатчысы.

Мэммэдов илэ Күлпэрини дэ Фрося илэ Элаббасын янында отуртдулар.

Кәримов хаһиш этди ки, гэдәһләр долдурулсун. О деди ки, бүкүнкү той ади той дейил. Бүкүн совхозун эн яхшы адамларындан 4 нәфэри эвлэнир.

— Эзиз достлар, аилэнин... эсл совет аилэсинин нэ демэк олдуғуну һамыныз билирсиниз. Инди гой бүкүн тойлары олан чаванлар бизэ өз арзуларындан, өз кәләчәкләринэ нечэ бахдыгларындан данышсынлар.

Һамы көзләрини чаванлара зилләди. Кәримовун суалы көзләнилмэз бир суал иди.

Элаббас өз ериндэ гурчаланды. Фрося явашча онун бөйрүнү дүртмәләйиб, күлүмсәйэ-күлүмсәйэ пычылдады:

— Алийоша, дур даныш...

Элаббас аяға галхды. Оунла Фросянын нэ гэдэр көзәл арзулары, нэ гэдэр планлары вар иди, амма о данышмаға сөз тапмады.

— Будур...—дейэ о башлады,—мэн вэ Фрося... йә'ни Фрося илэ биз... Яхшысы будур, дур өзүн даныш.

О кәлинэ элэ ялварычы бир нәзэрлэ бахды ки, кәлин һаман дегигэ аяға галхыб, һэйәчанлы бир сәслә данышмаға башлады:

— Мэн... өһдәмдэ олан әкин саһәсиндэ элэ мәнсул әлдэ этмэк истәйирәм ки, бизим ерләрдэ бу вахта гэдэр мисли көрүлмәмиш олсун. Элаббас да өз тракторунда бүтүн нормалары өтүб кечмэк истәйир... Бир

дэ ки...—дейиб о, Элаббаса бахды.—Мэн истәйирәм ки, мүһарибэ олмасын. Элаббас танк дейил, трактор сүрсүн... Бу даһа яхшыдыр... Онун үчүн дэ яхшыдыр... Мәним үчүн дэ яхшыдыр... Бирчэ капиталистләрден башға һамы үчүн яхшыдыр... Элэ дейилми, Алийоша?

Элаббас башы илэ тәсдиг этди.

Онлар икиси дэ отурдулар.

Бригадир Сэмэд ериндән галхды. О, Фрося мүрачият эдир, анчаг Элаббаса бахырды.

— Фрося, сәнин йүксәк мәнсул көтүрмәк һаггындакы арзуна эрин нечэ бахыр? Мэн нечэ ки сәнин бригадирин, билмәк истәйирәм, бәлкә Элаббас арвадыны эвдэ отуртмаг истәйир ки, онун үчүн дадлы плов биширсин?

Һамы күлүшду.

Сәкинэ һэйәчанлы бир халда Элаббасдан сорушду:

— Элаббас, йэгин ки, сән белэ этмәзсэн! Йохса бүтүн мангамызы өзүндән күсдүрәрсән! Бах өзүн бил, Элаббас, шәрти шумда кәсәк...

Элаббас гашларыны чатды. Бу нэ сорғу-суалдыр? Анчаг бирдән-бирэ о өзүнү ачыг партия ичласында олан кими һисс этди. Бәли, о суала чаваб вермәли иди. Элбәттэ, о, бирчэ дегигэ бундан әввәл бурада ойнайыб шәнлик эдән бүтүн бу адамлар гаршысында Фросянын сәадәти үчүн мәнсулийәт дашыйыр. Бүтүн бу адамлар онларын һәр икисинин эн яхын вэ эн эзиз адамларыдыр. Онларын сорғу-суал этмәйә әлбәттэ ихтиярлары вар...

Элаббас сөзләри зорла тапараг данышмаға башлады:

— Мэн ону бир чох гызларын ичиндән сечмишәм. Сечмәйимин сәбәби тәкчә онун көзәллийи дейилдир.

— Алийоша, шәхси мәсәләйә кечмә,—дейэ Фрося пычылдады.

Элаббас сөзүнэ давам этди:

— О совхозун эн яхшы ишчиләриндән биридир. Мэн дэ элэ кери галмыш бир адам дейиләм ки, ону эвдэ отурдам.

— Йох, элэ мән дэ ай эвдэ отурдум һа!...—дейэ Фрося дилләнди.

Бригадир Сэмэд алтдан-алтдан Әли кишийә бахды.

Әли явашчадан өскүрүб күллү жайлыгла төрлөмүш дас башыны силмөйө башлады.

— Бәс Күлпәри нечә?—дейә Кәримов сорушду.— Күлпәри, бәс сәнин арзун нәдир, гызым? Сәнин рәйини дә эшитмәк истәйирик.

Күлпәри аяға галхды.

— Мән арзу әдирәм ки, бизим плантасия башдан-баша чичәкләнсин... Мән совхозун ән яхшы ишчиләриндән олмаг истәйирәм, ән яхшы ишчиләриндән. Истәйирәм, Сәкинә вә Фрося илә ярыша кирмәйә ихтиарым олсун... Мән бурая тәзә кәлмишәм... Мән о гәдәр дө савадлы дейилдим. Инди исә охуюрам...

О дүз данышыб-данышмадығыны сорушмаг истәйirmiш кими, һәйәчанлы нәзәрләрлә әринә бахды.

Мәммәдов мөһрибан-мөһрибан күлүмсәйиб башы илә тәсдиг этди.

Утандығындан гызармыш Күлпәри:

— Вәссалам!—дейә сөзүнү битириб отурду.

Мәчлисдәкиләр әл вурдулар.

Нөвбә Мәммәдова чатды. О аяға галхыб һамыны нәзәрдән кечирди вә деди:

— Астарада ән көзәл күнләр башланмышдыр. Мешәдәки су амбарымыз сүрәтлә тикилмәкдәдир. Дағларда бүтүн район үчүн бөйүк бир су амбары дүзәлдиләр... Бизим бу тикинтиләр өлкәмиздә кедән бөйүк тикинти ишләринин кичик бир һиссәсидир. Мән о күнү көрмәк истәйирәм ки, Астаранын бөйүк су амбарынын вә бизим Гара күзкүнүн сулары бол-бол ахыб чай колларымызы суласын... Мән о күнү көрмәк истәйирәм ки, сәһралар фәтһ әдилсин.

— Бөйүк совет халгынын шәрәфинә!—дейә Кәримов гәдәһини галдырды.

— Совет халгынын, халглар достлуғунун шәрәфинә! Ура,—дейә ер-ердән сәсләр учалды.

Әлә бу дәгигә алакәз бир чаван төвшүйә-төйшүйә ичәри кирди. О дағыныг гыврым сачларыны алнындан кери әдәрәк, бош бир ер тапмаг үчүн о ян бу яна көз кәздирди.

Ону һамыдан әввәл Сәкинә көрдү. Гыз мәчлис башланандан тез-тез әтрафына көз кәздириб, кими исә ахтарырды. Инди Кәримова сары әйилиб явашчадан

деди: «Доктор Зейналов кәлди!» Кәримов бойланыб Айдыны өз янына чағырды.

— Мән һәлә күчәдә икән дедийиниз сағлығы эшитдим вә тәләсдим ки, һамы илә бирликдә мән дә бу сағлыға ичим.

Директор Айдыны Сәкинәнин янында отуртду. Кәримов буну мүйәйән мәгсәдлә этмәди. О, анчаг истәйирди ки, доктор эвләнәнләрә яхын, һөрмәтли бир ердә отурсун.

Лакин Сәкинә хәфифчә гызарыб көзләрини ерәдикди.

— Салам, Сәкинә.

— Салам, Айдын,—дейә Сәкинә она бир гәдәр гуру чаваб верди. Сәкинә сәсиндә һәйәчан әләмәти олмалдығыны дуяб өзүнү тез әлә ала билдийинә севинди.— Нийә белә кеч кәлдиниз?

— Шәһәрдә ләнкидим. Эвләнәнләрә һәдийә алмаг истәйирдим.

Сәкинә ялһыз инди көрдү ки, Айдынын әлиндә кағыз бүкүлү ики шей вар.

Сәкинә доктора бахмырдыса да, Айдынын һәр бир һәрәкәтини һисс әдирди. Доктор аяға галхды, эвләнәнләрә яхынлашды, онлары тәбрик этди. О, өз еринә гаһытдығы заман, Сәкинә Зәрәфшанла нә барәдә исә данышырды.

Айдын тамамилә кәнар бир адам кими нәзакәтлә Сәкинәйә деди:

— Сәнин дә йолдашларын кими хошбәхт олмағыны арзу әдирәм.

Бу сөзләр гыза тохунду. Анчаг о, өз һиссини кизләмәйә чалышды:

— Мән онсуз да хошбәхтәм, бәс билмирсиниз? Мәним о гәдәр достларым вар ки—Әлаббас, Фрося, Мәммәдов, сиз... Мәним һамы илә арам яхшыдыр, һамыны бир көзлә көрүрәм... Онлар да мәнә һөрмәт әдирләр, хәтрими истәйирләр. Будур мәсәлән сиз, мәйәр сизин мәнимлә араныз йохдурму?

Сәкинә бу сөзләри о гәдәр сакит деди ки, Айдын өзүнү итирән кими олду.

— Мәним сәнә гаршы мүнәсибәтим яхшыдыр.

— Бах, көрдүнүзмү? Башгалары да сизин кими... Даһа мәним нә дәрдим ола биләр?

Айдын тутулду. О өз-өзүнө дүшүндү: «Балкэ о доғ-рудан да һамы илэ эйни дэрэчэдэ хош рафтар эдир, һамынын гайғысына галыр, мәнсэ күман этмишәм ки, о мәнэ вурулмушдур. Нэди-нэди бир дэфэ мәнимлэ данышанда гызарыб... Ахы бунун ки, һеч бир ма'насы йохдур... Будур, бах, элэ инди дэ Сэкинэ бирдән-бирэ гызарды...».

Айдын Сэкинэнин она вурулмадығыны йэгин этдикдән сонра өзүнү чох садэ вэ лагейд апармаға башлады. Онлар бүтүн кечэни күлүб данышдылар, марагландыглары һэр шей барэсиндэ доюнча сөһбэт этдилэр вэ иштаһа илэ ейиб-ичдилэр.

Сэкинэ үрэйиндэ дуйдуғу ағрыны боғмаға чалыша-раг, өз-өзүнэ дейирди:—«Чох яхшы ки, арамызда белэ бир мүнәсибэт эмэлэ кэлир. Бу яхшыдыр».

Айдын исэ өз-өзүнэ дүшүнүрдү: «Чох яхшы ки, о мәнэ вурулмайыб».

Салону енэ чалыб ойнамаг сэслэри башына көтүр-мүшдү.

Чаван оғланлар гызларла эл-элэ вериб ортада яллы кедирдилэр. Оюнун сүр'эти кет-кедэ даһа да артырды. Мусигинин чошгун аһэнки ганлары чушэ кэтирир, ени-ени чаванлар ерлэриндән галхыб ойнаянлара гошулур-лулар.

Бирдән Айдын да өзүнү сахлая билмэйиб, бошга-быны габағындан итэлэди.

— Сэкинэ, кедэк ойнамаға!

— Кедэк!..

Сэкинэ ериндән галхыб палтарыны дүзэлтди, хыр-дача вэ гүввэтли эллэрини Айдына узатды, онлар да яллы кедэнлэрэ гошулдулар...

XXI ф а с и л

Нəһайəт яз кəлди.

Бир сəһэр Сəкинə эвдэн байыра ҫыханда һавада баһар этри дуйду... Көйдə бир дəстə гуш сəс-күйлə шимала учурду... Онлар бу ерлэри тəрк эдирдилэр... «Яз кəлир»—дeйэ Сəкинə дүшүндү.

Бир нeчэ күндən сонра Сəкинəнин эвинин янында яшыл от галхды. Сонра илк чичəклэр ачылды. Даһа сонра рəнкбэрəнк бөчəклəрин вызылтысы эшидилди...

Халлы кəпəнəклэр, инсана саташырмыш кими аз гала адамын бурнунун учуна тохунур, эйри-үйрү һэрəкəт-лэрлэ учушурду... Тəбиəт өзүнə бəзəкли нахышлар вурмаға башламышды... Күн-күндən бу нахышлар да-һа зəнкин, даһа гəшəнк, даһа мүрəккəб олурду.

Сəкинə плантасия кедиб өз саһəсинə көз кəздир-ди. Чай колларынын хырда-хырда ярпаглары ачылма-ға башламышды. Онларын сайы-һесабы йох иди.

Сəкинəнин гəлби фэрəһлэ дeйүндү. Бу онун пайыз-да чəкдийи бөйүк зəһмəтин нəтичəси иди. Өз зəһмə-тинин нəтичəсини көрмөк нə гэдэр фэрəһли, нə гэдэр севиндиричи олур!.. Сəкинəнин үрəйи синəсинə сығ-мырды. Гыз гачыб һамыя өз севинчини билдирмөк, ушаг кими атылыб-дүшмөк, ағламаг, күлмөк истəйир-ди. О, бирдən-бирэ уча сəслэ охумаға башлады. Бу һан-сы маһны иди? Билмирди. Балкэ о, бу вахта гэдэр белэ маһныны эшитмəмишди. Бу, онун севинчи, онун гəл-бинин сəси иди. Сəкинə учадан охуюр, лакин нə оху-дуғуна фикир вермирди. Онун маһнысы чох маһнылара охшайыр, һəм дə онлардан сечилирди.

Сəкинə бирдən элэ бил юхудан айылды, охудуғуну һисс эдиб утанды. Янаглары гызарды.

Бəли, баһар кəлмишди!

Овчукил батаглығын бир тэрəфдən, Адилкил исə о бири тэрəфдən гуруда-гуруда бир-биринə яхынла-шырдылар. Батаглығын һэр ики саһилиндə иш гайна-йырды... Ушаглар бу саһилдən о саһилə гышгырыб бир-бирлəрини гызышдырырдылар.

Ики саһил бир-биринə яхынлашдыгча батаглыг кичилир, ушаглар даһа да чошурдулар.

Бир күн Овчу илэ Адил үзбəүз кəлиб бир-биринə бахдылар. Икиси дə бир вахтда батаглығын тən орта-сында көрүшмүшдү.

Сəфэрли гырагда даяныб онлара бахырды. О, мə-сəлəнин нeчэ гуртарачағыны көзлəйирди.

Овчу ушаглара, сонра да Сəфэрлийə бахыб əлини Адилə узатды:

— Чох сағ олун, бураны гурутмагда бизə чох көмəк элəдини.

— Нә көмәк?—дейә Адил она чаваб верди.—Бу ерләр тәк сизин дейил, бизим һамымызындыр. Сизин ишиниз яхшы кедәндә, биз дә севинирик... Биз комсомолчуяг.

Сәфәрли күлүмсүнүб ушаглара яхынлашды, икисинин дә әлини сыхды.

— Ушаглар, биз халгын, һөкүмәтимизин арзусуну еринә етиририк... Һөкүмәтимиз истәйир ки, бизим бу ерләр өлкәмизин икинчи субтропик базасына чеврилсин...

Сәфәрли дөнүб тәмизләнмиш бөйүк саһәйә бахды вә өз-өзүнә данышырмыш кими давам этди:

— Инди бурада ени чай саһәләри салыначагдыр. Дүнән бизә зәрәр верән бу ер сабаһ хейир верәчәк...

Ярпаглары еничә ачылмыш ағачларын әкси көлүн думдуру суюнда титрәйирди. Һәтта булутлар да, көй сәма да—һәр шей суда һәрәкәт эдирди. Элә бил ки, дүня өз мұвазинәтини итирмишди.

Көлүн кәнарында ушагларын шән сәсләри эшидилир, онларын суя атдыглары даш вә ағач гырынтылары сую ярыр, сайсыз-һесабыз зәррәләр һавада учушараг әтрафа сәпәләнирди.

Бу илыг вә айдын баһар күнүндә көл шәффаф, көлкәликләрдә бир гәдәр көйүмсов, күнәш шүалары дүшән ерләрдә исә аз гала ағ көрүнүрдү. Көл. дөврәсиндәки көзәлликләрин һамысыны өз ағушуна алырды. Ушаглар исә гәсдән эдирмиш кими суя атылып, үзмәкдә олан бу кичик дүняны алт-үст эдирдиләр.

Бәлкә йүз, бәлкә дә ики йүз ил бу көл өз гаралығыны мұһафизә этмиш, санки гойнунда нә исә гиймәтли бир шей, яхуд горхулу бир сирр кизләтмишди.

Суюн сәтһи сакит оларды, һәм дә парылдаярды. Әкәр һәр һансы бир гочаг оғлан онун дибинә баш вурардыса орадакы биткиләрин арасында өзүнү итирәр вә тез суюн үзүнә чыхарды. Көл енә әввәлки дурғун һалыны аларды.

Инди исә яз кәлмишди, лакин Гара күзкү үчүн бу ади яз дейилди. Бу баһары тәбиәт өзү йох, адамлар кәтирмишдиләр. Онлар Гара күзкүнү тамам дәйиш-

дирмишдиләр. Инди о адамын үзүнә күлүрдү. Әввәлки гаралығындан әсәр галмамышды...

Айдын саһилә чатыб Овчуну чағырды. Лакин суюн ичиндә һай-һарай салан ушаглар онун сәсини эшитмәдиләр. Онлар бир-биринин әл-аяғына долаша-долаша үзүр, Овчуя чатмаға чалышырдылар. Овчу бүтүн күчүнү голларына йығыб суя баш вурур, каһ көлүн бу тәрәфиндә, каһ да башга бир күнчүндә көрүнәрәк фит верир, һамыны өзүнә тәрәф дөнмәйә мәчбур эдирди.

«Яман чәлд ушагдыр»—дейә Айдын дүшүндү вә онун оюндан айрылмаячағыны дууб фикриндән дашынды.

Айдын бүкүн бәрк йорулмушду. О, «Улдуз» колхозундан тәзәчә гайытмышды. Совхоздан «Улдуз» колхозуна едди километр оларды. Айдын бу йолу пияда кедиб гайытмышды. Орая йол, демәк олар ки, һәр ердә сәрһәд бою илә кедир. Айдын дағы бурулараг мешәдәки чығырла кетмәли иди.

Шүбһәсиз, о, Кәримовдан машын яхуд ат истәйә биләрди. Лакин белә вахтда, белә һавада, пияда еримәйин айры ләззәти варды. О, өзү пияда кетмәк, тәбиәтин инчә көзәлликләрини яхындан көрмәк, әлилә тохунмаг, тәмиз һавада доюнча нәфәс алмаг истәйирди.

Айдын бир нечә күн әввәл үзәриндә мүрәккәб чәрәһийә әмәлийяты апардығы хәстәнин янына кетмишди.

О, хәстәнин күлүмсәйән көзләринә бахыб, севинмишди. «Гоча яшаячаг! Чох көзәл! Чәтин шәраитдә мұвәффәгийәтлә апарылмыш операсия бах буна дейирләр»—дейә кәнч һәким дүшүнмүшдү.

Әкәр Айдын бу операсияны пайызда, ишә еничә кәлдийн заман этсә иди, бәлкә дә бүтүн Астараны доланыб өз мұвәффәгийәти һаггында ағзы долусу данышарды. Лакин инди о, бу иш һаггында һеч кимә данышмады. Адамлар өзләри онун һаггында һағыл эдирдиләр. Көрүнүр ки, Айдын өз мұвәффәгийәтинә о гәдәр дә әһәмийәт вермирди.

Гара күзкүнүн нарын ләпәләри, ағачларын чалчарпаз көкләрини юяраг гумлу саһилдә ойнашырды. Айдын суда өз әксини көрдү, өзү-өзүнә чох күлүнч көрүнүрдү: һәддиндән артыг, узун әлләри, аяглары суда

яймалаңараг титрэйирди. Бирдэн о, илийинэ гэдэр ис-ланмыш Һалда, титрэй-титрэйэ Кәримовун гаршысын-да даяндығы күнү хатырлады. Айдына элэ кәлди ки, инди о күндән чох айлар, илләр кечир...

Айдын, Сәмәдин бригадасы ени саһә дүзәлтдийн көһнә батаглыг еринә кетди. Онун гаршысында сәһра кими дүз, ени тарла узанырды. Инди бурада эквалипт ағачлары битмишди. Чаван, лакин артыг уча ағачлар таланы дағлардан әсән күләкдән горукюрду. Суварма үчүн көлдән архлар чәкилмишди. Айдын онларын үс-түндән атлана-атлана ирәлилэйирди.

Мешәнин көлкәлийиндә ара-сыра битмиш чыр мей-вә ағачларыны йол салынан заман гырмайыб сахла-мышдылар. Исти яй күнләриндә онларын көлкәсиндә динчәлмәк, ағырлыгдан әйилән будағлардан алма, һейва дәрйб емәк нә гэдәр ләззәт верәчәк! Инди һәмин ағачлар чичәк ачмышдылар. Ени зоғлар, будағлар бир-бирини кәнара итәлэйәрәк күнәшә доғру йөнәл-мишди.

Ағачларын арасындан, әйниндә күллү палтар, бой-лу-бухунлу бир гыз кечди. Кәнчләр дөнүб ойнаг нәзәр-ләрлә она бахдылар. Көрүнүр гыз ишә тәләсирди. Га-ра һөрүкләр бир-биринә долашды, ачылыб салланды, далғаланды, йох олду. Одур, инди һәмин гыз Сәмәдин янында даянмышдыр вә һәйәчанла нә исә данышыр... Айдын ону таныды. Зейнәб нә гэдәр бөйүмүш вә гә-шәнкләшмишди!

Ялныз гызлар бу гэдәр нәзәрә чарпмадан вә бир-дән-бирә бөйүйрләр. Дүнән гурбағаларын гурулту-сундан горхан бир гыз букүн сәнә элэ бахыр ки, өзүнү итиирсән... Данышмаг истәйирсән—тугулурсан, кәлә-фин учуну итиирсән.

Айдын архы атылыб кечәркән Сәкинәнин сәсини эшитди.

— Йолдаш Зейналов, нә яхшы атылырсыныз! Сиз-дән әмәлли-башлы сирк артисти олар...

Айдын чаваб вермәди. Лал бахышларла Сәкинәни сүздү, элэ бил ки, гызда бир дәйишиклик ахтарырды. Илк бахышда, Айдына элэ кәлди ки, Сәкинә һеч дәйиш-мәйиб. Сәкинә она илк дәфә совхоз йолунда раст кәл-

дийи кими көрүнүрдү. Анчаг палтары башга иди. До-дағлары, гашлары вә көзләри һәмин додаг, һәмин гаш, һәмин көзләрдди. Лакин бунунла белә еришиндә, бахы-шында нә исә бир дәйишиклик варды. Гәрибә бурасы иди ки, Айдын өзүнүн гыза гаршы мүнәсибәтиндә нә исә бир енилик һисс әдирди. Лакин бунун нәдән ибарәт олдуғу онун өзүнә белә айдын дейилди...

Нәһайәт Айдын Сәкинәнин зарафатыны хатырлады. Нә үчүнсә кепкасыны бойнунун ардына итәлэйәрәк:

— Йох,—дейә чаваб верди,—өз сәнәтим өзүмә хош кәлир, башгасыны истәмирәм.

— Доғрудур,—дейә Сәкинә разылашды.—Сизин сәнәтиниз яхшы сәнәтдир.

— Бәс сәнин сәнәтин писдир?

— Мән ки, демәдим, мәним сәнәтим писдир.—Сәки-нә мәналы күлүмсүндү, дөнүб араланды.

Айдын һеч нә анлая билмәди. Сәкинә үмүмийәтлә садә, ачыгүрәк гыз иди. Буну Айдын да билирди. Ла-кин Сәкинәнин һәкимә гаршы мүнәсибәтиндә бу садә-лик һисс олунмурду. Нә үчүн?..

Сәкинәнин өзүнүн дедийи кими, онларын йоллары бир иди, һәр икиси бир йолла кедирдиләр. Эләдирсә, бәс онда бу мәналы сөзләр, бу әйһамлар нә үчүндүр... Гәрибәдир!

Айдын, дүнән әвдән алдығы мәктубу хатырлады. Мәктубун һәр сәтриндә анасынын мейрибан вә доғма сифәтини көрүрдү, онун һәр кәлмәсиндә, анасынын сә-сини эшидирди. Айдынын гәлбиндә ики һисс гаршы-лашмышды. Онлардан бири Айдыны кери, әвләринә чәкир, ушаг вахтларындакы кими анасыны гучаглама-ға, назламаға чағырырды. Дикәр һисс исә ону мөһкәм, инадкар вә һәтта өзүнә гаршы рәһмсиз олмаға тәһрик әдирди.

Атасынын мәктубу исә чох гыса иди. О, оғлуну әзиз-ләмир, анасы кими «өзүнү союгдан көзлә, чылпаг кәз-мә»—демирди. Әксинә о, Айдына нефтчи оғлу олдуғуну хатырладырды. Бу исә «Бакы нефтчиләрп кими, атан кими, сән дә фәдакар ол, чәтинликдән горхма, тәбиәтә гаршы мүбаризәдә амансыз ол»—демәкди.

Кечмиш тәләбә йолдашлары Рамизин кәнч һәким-ләр арасында хусуси ер тутдуғуну язырдылар. Онун профессорун рәһбәрлийи алтында апардығы мүнәффә-

гийятли бир чэрраһийә әмәлийяты барәдә, тибб журналларындан бириндә мәгалә дәрч әдилмишдир. Бундан сонра Рамиз көһнә һәкимләр кими өзүнә топ гара саггал гоюб... Саггал онун сифәтини даһа да ярашыға салыр вә ағыллы көстәрир. «Гочаг Рамиз»,—дейә Айдын дүшүндү. Саггал мәсәләсини яда салдыгда исә доюнча күлдү.

Айдын сакитчә даяныб көзләрини узаг бир нөгтәйә зилләди. Фикрә кетди. Көрәсән нә дүшүнүрдү. Бәлкә Рамизә гибтә адирди? Йох, бу ола билмәзди. Бәс онун өзү «Улдуз» колхозунда белә бир чәтин чэрраһийә әмәлийяты апармамышдымы?

Бу барәдә һәр һансы бир редакция мәлумат вер мэк Айдынын һеч ағылына да кәлмәди. О билирди ки, белә әмәлийятлары дәфәләрлә апармышлар. Адамлар мүхтәлиф олур... Рамиз, әлбәттә, бир чэрраһ кими инкишаф әдәчәк. Бунун үчүн онун габилийәти, бачарығы вар. Лакин о өз сәнәтинин чәрчивәсиндән кәнара чыха билмәйәчәк. Айдынын һәяты исә башга йолла кедирди. О, халг ичәрисинә атылмыш вә онунла гайнаһыб гарышмышды. Институтда да Айдын ичтимаи ишләри сефир вә һәлә о вахт нәзәри олараг билирди ки, әл күчү нә демәкдир. Бурада, совхозда исә ону өз көзләрилә көрдү, она архаланды вә буна көрә дә халгын мәһәббәтини газанды. О, өзүнү гүввәтли вә енилмәз бир инсан кими һисс этди. Совхоз ишчиләринин она гаршы инамларындан вә әлбир зәһмәтдән доған хошбәхтлийи Айдын бүтүн варлығилә дуйду вә бир даһа дәрк этди ки, бу адамларла, чәмийәтин хейринә, әл-әлә вердикдә дағы дағ үстә гоймаг олур. Айдына әлә кәлди ки, һиндийә гәдәр көрдүйү ишләрлә о, анчаг өз күчүнү сынамышдыр. Гаршыда исә ону даһа бөйүк ишләр көзләйир. О садәчә һәким дейил, һәм дә вәтәндашдыр! Халгына, вәтәнинә олан борчу ону даима ирәли, ени мүнәффеһийәтләрә доғру аддымламаға сөвг әдәчәк.

Әкәр дәнизин кәнарында дуруб Астарая бахсаныз, сизә белә кәтәр ки, ора ялныз яшыл мешәликләрдән ибарәтдир. Астараны әһатә этмиш дағларын дөшләриндәки нәһәнк ағачлар күләйин тәсирилә ағыр-ағыр

йырғаланыр, учлары күнәшин шүалары алтында парлаяраг ири дәниз далғаларыны андырыр. Ян-яна дүзүлмүш дағлара бахдыгда адама әлә кәлир ки, әфсанәләрдә дейилән нәһәнкләр әл-әлә тутушараг, чийинләрини әйә-әйә, янларыны баса-баса чәнки ойнайырлар. Бу әзәмәтли, чошгун тәбиәтли ерләрә узагдан тамаша әдән адамын ағылына да кәлмәз ки, о мешәли дағларын гойнунда «Гырмызы шәфәг», «Улдуз», «Октябрь» колхозлары вә бир чох дағ кәндләри ерләшир.

Әкәр, әксинә, Астарая һәммин мешәли дағлардан бахмалы олсаныз, онун кеннш әкин саһәләри башдан-баша көзләринизин гаршысында чанланар. Әкәр сиз Астаранын кечмишинә бәләдсинизсә онда көрәрсиниз ки, аз заман ичәрисиндә совет адамлары нәләр этмишләр. Көрәрсиниз ки, инсан әли дәли тәбиәтинин сима-сыны нечә дәйишдирмиш, нечә ону чиловлаяраг өз ирадәсинә табә этмишдир.

Айдын, мәктәбиләрин мүәллимләрлә бирликдә лимон вә апелсин ағачлары басдырдылары тәчрүбә саһәсинин янында даянды. О, ерә йыхылмыш бир ағачын көвдәсиндә отурду.

Мейданчада гайнашан ушағларын сәс-күйү әтрафы бүрүмүшдү. Мүәллимләрдән бири онлара нә исә көстәрәрәк изаһат верирди. Айдын ушағларын севдикләри, рус дили мүәлими Олга Петровнаны таныды. Онун һәсир шляпасынын даирәси үзүнү күнәшдән горурду. О, балача бир оғлана тәрәф әйилди, ушағын сачларыны сығаллады, бели онун әлиндән алды, пионер галстуклу бир гыза нә исә деди, һамы онун әтрафына топланды...

Әтрафда һәр шей һәрәкәтдә иди. Чаван ағачларын яргағлары мөһдән титрәшәрәк хышылдайыр, әлә бил ки, һарадаса даяз бир чай ахырды. Хырда, дирибаш гушлар бу будагдан о будаға атыла-атыла бир-бирләрини чағырырды!.. «Чүк-чүк... чүк-чүк...». Кәпәнәкләр чөлдәки чичәкләрдән анчаг һәрәкәтләрилә сечилдирдиләр.

Ашағыда исә Айдын, Киров совхозунун учсуз-буцагсыз тарлаларыны овчунун ичи кими көрүрдү. Күр яшыллыгда гәрг олан гырмызы кирәмитли эвләр уста бир рәссамын яратдығы бөйүк вә чанлы лөвһәни андырырды. Чай плантасияларындакы гыврым коллар нә

һайәтсиз кими көрүнән чәркәләрлә узанараг, батаглығын ериндә еничә дүзәлдилмиш гара, квадрат шәклли сәһәйә гәдәр кедирди... Узагда, ағачларын архасында Гара күзкү парылдайырды. Бурадан һәр шей кичик, оюнчаг кими көрүнүрдү.

Бүтүн бунлары яратмаг үчүн нә гәдәр чәтинликләр арадан галдырмаг лазым кәлмишди! Гар, боран, шахта, күләк, яғыш, мүбәһисәләр, мүбаризәләр!.. Неч бир шей астаралыларын гаршысына чәпәр чәкә билмәди!..

Узагдан маһны сәси эшидилирди. Һава тәмиз вә илыгды. Айдын гаршысында ачылан бу көзәлликләрдән көзләрини чәкә билмирди.

О тәрәфдә башга дағлар, онларын архасында исә ени сәһәләр, тәзә кәндләр, шәһәрләр, йоллар, Баки... памбыг тарлалары, дәмир мәдәнләри, нәһәнк Минкәчевир тикинтиси, дағларын гойнунда ерләшән мислсиз Көй-көл, он километрләрлә узанан үзүм бағлары, енә дағлар вә гоз ағачы хиябанлары, мешәләр, дәннәз... Бүтүн бунлар бир анда Айдынын хәялындан өтүб кечди.

«Мәним көзәл, азад вәтәним!»—дейә дилләнди.

XXII фәсил

Чай йығымы яздан пайыза гәдәр давам әдир. Анчаг Сәкинә һәлә йығымын биринчи айында, өһдәсиндә олан планын ярысыны еринә етирмишди.

Мәһсул сон дәрәчә бол олачагды.

Илыг яғышлар яғырды. Доюнча су ичмиш торпаг коллара ширә вериб чанландырырды.

Сәһәр тәздән совхозун фәһләләри чай ярпагы йырмаг үчүн тарлалара дағылышырдылар. Иш әлә гызғын кедирди ки, данышмаға вахт галмырды. Сакитлийи ялныз арабир эшидилән маһны сәсләри вә дәрилән ярпагларын хышылытысы позурду.

Фәһләләр чәркәләрин аралары илә кедәрәк, күнәшдән гаралмыш әлләрилә ярпаглары гырыб зәнбилләрә долдурурдулар.

Лейла илә Салманын үрәкләри нараһатлыгга дәйүнүрдү. Лейла чай ярпагларыны йыға-йыға, габагда ишләйән Салмана яхынлашды вә астага деди:

— А киши, бир Сәмәдә бах.

Салман дөнүб яхында ишләйән Сәмәдә бахды. Онун әлләрини көрмәк мүмкүн дейилди... О, торбасыны долдуруб белиндән ачды вә бир колун дибиндә ерә гойду. Алтдан белинә бағладыгы икинчи торбаны долдурмаға башлады.

Салман көксүнү өтүрүб деди:

— Әлә бил пайызда дәгигәбашы титрәдән неч о дейилди.

— Ким дейә биләрди ки, бир чаван һәким бу адамлары әмәлли-башлы сағалда биләчәк?

— Сәһ әлә дейирдин ки, ушагдыр.

— Сән дә чох сөз дейирдин.

Онлар енә ишләмәйә башладылар.

— Мән онун һаггында бир кәлмә дә олсун пис сөз демәмишәм.

Лейла әринин сөзүнү кәсди.

— Онун һаггында пис сөз демәмисәнсә, өз һаггында яхшы сөzlәр чох демисән.

— Нә демишәм?

— Даһа нә демәмисән ки? Әлә дейирдин ки, биз кери галмарыг. «Биз» белә, «биз» әлә... Буюр, инди бу да «биз».

— О сөзү сән дә дейирдин... Бир дә ки, ахы һәкимин бура нә дәхли?!

— Бәс тагсыркар кимдир?

— Ким олачаг, өзүмүз.

— Нечә йә'ни? Бизим сәһәмизин ки, мәһсулу билдиркиндән чохдур!

Салман фикирли һалда чаваб верди:

— Сәкинә, машаллаһ, бу ил биздән гат-гат артыг мәһсул көтүрәчәк...

— Көтүрсүн дә... О да өз баламыздыр!..

— Бәс Фрося, Күлназ, Фатма, Сәмәд?

— Пахыллыг әләйирсән?

— Йох, Лейла... Билирсән ки, мән пахыл дейиләм. Мәним өзүмә ачыгым тутур... Биз башгаларыны саймырыг. Әлә билдик ки, биз һамыдан күчлүйүк, бачарыглыгыз. Даһа фикирләшмәдик ки, дүнәнки нормалар букүн көһнәлир. Чамаат габаға кедир. Лейла, инди зәманә беләдир. Әлә ки өзүнә күвәндин, архайынлашдын, галачагсан дала...

Салманын белә бир нәтичәйә кәлмәси мүбәһисәни даяндырды.

— Әһ, Салман,—дейә Лейла көксүнү өтүрдү,—сән һаглысан, һеч утанмаг-зад лазым дейилди, кәрәк дәр-сә кедәйдик.

— Адам билсә иди ки, һарда йыхылачаг аяғынын алтына кечә дөшәрди,—дейә Салман һәкиманә бир аһәнклә чаваб верди.

Онларын һәр икиси көксләрини өтүрүб сусдулар. Енә дә, дәриһиб зәнбилә төкүлән ярагларын хышыл-тысы эшидилди.

Лейланын чох мөһкәм хасийәти варды. Ялһыз сон илләрдә, о бир гәдәр архайынлашышды. Ахы о нә үчүн нараһат олмалы иди, онун даһа нә кими ар-зусу ола биләрди? О, һөрмәтлн бир чай устасы иди, әри илә дә чан бир гәлибдә яшайырды. Көзүнүн ағы-гарасы оғлу Әзиз Бақыда охуюрду, һәтта бир мүһән-дисин ғызы илә эвләнмәк фикриндә иди.

Нә олар, гой эвләнсин. О, һеч вахт оғлунун сәадә-тинә мане олмаячаг. Оғлу совхоза гайытмаг истәмир-сә, гайытмасын, өзү биләр, чаны сағ олсун.

Лейланын фикринчә һятта ән әсас шей мөһәббәт вә аилә хошбәхтлиһи иди.

Мөһәббәт!.. Инди дейәндә ки, инсанлар севиб, се-вилиб эвләнмәлидирләр, буна һеч кәс тәәччүб этмәз. Әввәлләр, Лейланын ғызлыг илләриндә исә ишләр-башга чүр иди.

Гоншуларынын оғлу Салман онун хошуна кәлир-ди. Салман да ону сефирди. Әкәр Лейла булаға су кә-тирмәйә кедәрдисә, Салман онун йолунун ағзында һа-зыр оларды. Лейла сағын ериндән сүд кәтирмәли олар-дыса йолда мүтләг Салман онун габағына чыхарды. Бир дәфә исә онлар сейрәк яған яғышын кечәчәйини көзләмәк бәһанәсилә бир гоз ағачынын алтында узун-зады даянмыш, бир-биринә тамаша этмишдиләр. Яғыш кәсмиш, күн доғмушду. Лакин кәнчләр һәлә дә ағачын алтындан чыхмамашдылар.

Варлылар ғызларыны эвдән кәнара бурахмаздылар. Касыбларын исә ғызлары ишләйирдиләр. Одур ки, он-лары көрмәк дә мүмкүн иди.

Атасы Лейланы сефир вә она хошбәхтлик арзу әдирди. Гоча истәйирди ки, һеч олмаса өмрүнүн ахы-

рында бир доюнча динчәлсин. О, бир дөвләтли күрә-кән тапмағы вә байрам күнләриндә ондан гузудан-гоюндан бир шей, һеч олмаса бирчә бошгаб яғлы плов һәдиййә алмағы арзу әдирди. Буна көрә дә гоншу кән-дин ән дөвләтли адамы Ризванын оғлу үчүн кәлән эл-чиләрә о, тәрәддүд этмәдән Лейланын «һә»сини верди. Лакин Лейла «йох» деди.

Нәһайәт бир күн Салманын атасы онлара кәлди. О астанада чарығларынын тозуну чырпды, кәнчлийиндә гәпик-гәпик топладығы пула тикдирдийи архалығынын яхасыны дүймәләйә-дүймәләйә ичәри кирди. Лейланын атасы она ер кәстәрди. Бардаш гуруб әйләшдиләр. Нә гәдәр ки, әсл мәсәләйә кечмәмишдиләр, сакит-сакит чу-буг чәкиб ордан-бурдан данышдылар. Лейланын ана-сы бир синидә ширнийят кәтирди ки, сөһбәт ширин кечсин. Лейла гапынын далында даяныб үрәк дөйүн-түсү илә гулаг асырды.

Салманын атасы адәт этмәдийи сөzlәри чәтинлик-лә ифадә этди:

— Сизин бағда бир көзәл күл битиб. Биз истәрдик ки, о көзәл күлү...—о, фикрини ярымчыг гоюб екә әли-ни һавада елләди:—Әши, бу дөвләтли ибарәләрини бир кәнара гояг. Бу биз касыблар бачаран иш дейил. Сән бизим Салманы танийырсан, ишкүзар, ағлы ба-шында оғландыр. Кәлмишәм ки, сәнин ғызыны она алам...

— Сән өз Салманыны мәнә таныдырсан?—дейә Лейланын атасы чаваб верди.—Бизим ки, ерләримиз янашыдыр.. Өзү дә, гоншу, һаһаг ерә Салманын иш-күзарлығындан данышырсан. Һәрәмизин бир гарыш торпағымыз вар. Нәйә кәрәкдир? Ишләсән дә, ишлә-мәсән дә бир хейри йохдур.

— Әйби йохдур, ишини көр... торпағымыз аз олса да, үрәйимиз бөйүкдүр. Аллаһ версин касыба...

— Мән ғызымы касыбчылыгда чан чүрүтмәк үчүн бөйүтмәмишәм,—дейә Лейланын атасы давам этди.—Мәним ғызым саз чалмаг билир, ағын үстүндә сапдан нахышлар салыр ки, һеч кимин әлиндән кәлмәз. Ди кәл ки, нейләйим... Касыбчылығын үзү гара олсун, иш-ләмәкдән әлләри габар-габар, бармаглары чат-чат олуб...—Нәһайәт о гәтйийәтлә өз фикрини тамамла-

ды.—Йох, гоншу, Лейла Ризванын оғлуна дейиклидир, мән она сөз вермишәм.

— Бәс Салман?..

— ...

— Бәлкә сәнин гызын өзү өз сөзүнү дейә?

— Неч көрүнүб ки, бөйүк дура-дура, ата дура-дура гыз даныша?—дейә эв саһиби суала-суалла чаваб верди.

— Ахы, инди зәманә дәйишир. Дейирләр шәһәрдә арвадлар үзү ачыг кәзирләр; үрәкләриндән нә кечир, ачыг дейирләр.

— Һәлә ки, бизим кәнддә элә шейләр йохдур...

Гонаг аяға дурду.

Лейланын анасынын кәтирдийи ширнийә әл вуран да олмады. Сөһбәт ширин кечмәди. Салманын атасы байырда чарыгынын багыны бәркидә-бәркидә деди:

— Сән наһаг дейирсән ки, шәһәрдәки дәйишиклик-ләр бизим кәндә кәлиб чыхмаз. Дейирләр ки, инди бизим кимиләринин зәманәси кәлиб. Қасыб-кусубларын ганы наһаг төкүлмәйиб!..

О чеврилиб һәйәтдән чыхды.

Күчәдә Лейла чийиндә сәһәнк онун янындан кечәркән кишийә тәрәф дөнмәдән явашча деди:

— Салмана де ки, мән разыям.

...Лейланын тою чох деди-годуя сәбәб олду: «Һм... гыз атасына гулаг асмыр! Индийә кими кәнддә белә биабырчылыг олмамашды».

Чох кечмәди ки, Лейла кәнддә биринчи олараг чадрасыны атды. О, Бакыя гадынлар мушавирәсинә кетди, гайыдандан сонра Бақыда күчәләрин дашла дөшәндийини, эвләрин бир-биринин тойнунда ерләшдийини өз тай-тушларына гәрибә бир һадисә кими данышды. Эвләри кәзди, гадынлары чадраны атмаға, ушагларыны мәктәбә көндәrmәйә чағырды. О өзү дә савадсылыгыны ләгв этди. Салманы да скамя архасында әйләшмәйә мәчбур этди. Онун бу һәрәкәтләри бәзиләринин хошуна кәлмирди. Һәтта бә'зән гаранлыг тинләрдә даяныб ону даша басанлар да олурду. Лакин Лейланы һеч нә йолундан дөндәрә билмәди.

Совхоз тәшкил олундугдан сонра о ишә кирди вә енә дә Салманы өз архасынча апарды. Эвдә онун балача оғлуна Мүнәввәр хала гуллуғ эдирди. Совхозда

Лейла яхшы ишчиләрдән сайылырды. Лакин Лейланын тәһрики илә чадраларыны атмыш гадынларын бәзиләри ондан да яхшы ишчи сайылырдылар. Она элә кәлирди ки, артыг чай колларынын һәр дилини, сиррини билир.

Илләр кечди, Лейла, нсчә дейәрләр, әтә-гана долду, ағырлашды. Газанчлары да күнбәкүн артды. Эвләринин диварлары халыларла бәзәнди. Бу вахта гәдәр Лейланын эвиндә көрүнмәйән потефон, радиогәбуләдичи вә башга шейләр отаглара ярашыг верирди. Һәтта Лейла пианино алмаг истәди, лакин фикрини дәйишди. Оғлунун нишанлысы совхозда яшамаячаг ки, даһа пианинону ким чалачаг?

Һәр иш өз гайдасында кедирди.

Бирдән Лейла һәйәчанланмаға башлады. Өз әлләрилә өйрәтдийи Сәкинә ону өтүб кечиб. Бунун сәбәби нәдир? Бәлкә гыз өз чанына гәсд эләйир, чанына языгы кәлмир?

Бир күн Лейла, Сәкинәнин севдийи емәкләрдән һазырлады. Шәкәрчәрәйи, шәкәрбура, шоргоғалы, пахлава биширди... Сәкинәни чағырдылар. О да кәлиб бир аз Лейлакилдә отурду, бишмишләрдән дадды вә аяға галхды.

— Мәни гызлар көзләйир, ишимиз яман чохдур.

— Куя ки, башгасынын иши-күчү йохдур.—Лейла гызын әлиндән тутуб чәкди.—Мән сәнин һаггында фикирләшәндә үрәйимин башы көйнәйир. Һәлә Салман дейир ки, юхуда да сәнин адыны чәкмишәм. Элә демирдин, Салман?

Әри онун сөзләрини тәсдиг этди. Киши артыг столун башында әйләшмиш вә нә вахт чай сүзәчәкләрини көзләйирди. Лакин арвады һәйәчанлы иди, элә бил һеч чай ядына дүшмүрдү.

— Мән чохдан сәнә демәк истәйирдим, Сәкинә, даһа ушаг дейилсән... Өзүн билирсән, сәни нә гәдәр истәйирәм... Мән сәнин яшында оlanda ушағым варды...

Сәкинә бошгабдан пахлава көтүрәрәк, тәәччүблә сорушду:

— Бу сөзләри мәнә нә үчүн дейирсән?

Лейла тәрәддүд этмәдән өз фикрини билдирди:

— Сәнин әрә кетмәк вахтындыр.

— Мән әрә кетмәйәчәйәм, — Сәкинә бу сөzlәри өзү һисс этмәдән, чох кәскин бир аһәнклә сөйләди.

— Нийә?

— Лейла хала, әкәр сиз мәни тәкчә бу мәсәләдән өтрү чағырмысыңызса...

Лейла пөртдү:

— Мән сәни чағырчышам ки, үрәйимдән кечәнләри дейим. Әкәр инчийирсәнсә даһа өз ишиндир...

— Һә, мән даһа кедим... Доғрудан вахтым йохдур. — Сәкинә бир парча да пахлава көтүрүб гачды.

Ачыгланмыш Лейлая ичдийи чай да ләззәт вермәди. «Анасы сағ олсайды онда әлбәттә, Сәкинә демәзди ки, әрә кетмәйәчәйәм, бу гәдәр фикир чәкмәзди» — дейә дүшүндү. Сонра гызармыш янагларыны яйлыгласиләрәк әринә деди:

— Мән бачардығымы әләдим. Әлә дейилми, Салман?

— Кәрәк сән үрәйиндәкини ачыб дейәйдин.

— Ачыб дейәйдим? — дейә Лейла тәкпар сорушду. — Мәним үрәйимдә нә вар ки?

— Совхозун ишләри! Сәнин үрәйиндә бундан башга һеч нә йохдур.

Бу вахт гапы ачылды, Сәкинә ичәри кирди:

— Йолун ярысындан гайытмышам... Дейәсән һеч сизә яхшы чаваб вермәдим. Доғрудан... мән һеч әлә демәк истәмирдим.

— Әлә һей тәләсирсән! — дейә Лейла көксүнү өтүрдү. — Анчаг вахт да кәлиб кечир. Илләр доланачаг, о янагларынын гырмызысы да чәкилчәк. Сонра сәнә нә галачаг? Чай коллары?

— Чай коллары! — дейә Сәкинә чаваб верди.

Чай коллары өз ериндә, гызым, адам кәрәк өзүнә бир юва да гурсун...

— Вахтында һамысы дүзәләр.

— Балам, сиз нә барәдә данышырсыныз? — дейә Салман сорушду. — Нийә мәтләбә кечмирсиниз?

— Инди ки, Сәкинә тәләсир, нә дейә биләрәм?

Садәләвһ Салман үзүнү Сәкинәйә тутуб давам этди:

— Биз нә гәдәр чалышырыг, баша дүшә билмирик ки, нийә сәнин икинчи анан Лейла инди габагчыл ишчи дейил? О ки, әлә енә дә әввәлки кими ишләйир?

— Яхшы ишләмәк лазымдыр. Хәтринизә дәймәсин. Сиз ялныз әлинизлә ишләйирсиниз. Бу аздыр. Бундан башга, үрәклә дә ишләмәк лазымдыр.

Лейла тәәччүблә сорушду:

— Үрәклә! Нечә. йәни, үрәклә ишләмирик?

— Ядда сахламаг лазымдыр ки, физ ялныз өзүмүз үчүн, ялныз өз совхозумуз үчүн йох, халг үчүн дә ишләйирик. Мән, мәсәлән, һеч вахт яддан чыхартмырам ки, бечәрдийим о чай өлкәнин һәр еринә кедир, һәр ердә ондан дәмләйиб ичирләр, кәрәк әлә ишләйәсән ки...

Лейла онун сөзүнү кәсди:

— Демәк тагәтдән дүшәнә кими ишләмәк лазымдыр?

Сәкинә тәәччүбләнди:

— Нийә?.. Кәрәк адам ағылла ишләсин... Охумаг лазымдыр. Сиз һеч бир дәфә марагланмысыныз ки, әлимләримиз чайы бечәрмәк һагда нә язырлар? Бу саат, Лейла хала, вахт әләдир ки, букүн билдикләрин сабаһ көһнәтир. Кәрәк чалышасан ки, дала галмаясан...

Лейла әринә тәрәф дөндү:

— Һә... Салман, сән дүз дейирдин. Кәрәк биз мәшғәләрә кедәйдик... Бурда утанмалы бир шей йохдур ки...

Салман башыны тәрпәтди. О, арвады илә һәмишә разылашырды.

Сәкинә кетмәйә һазырлашанда Лейла, ону бир бағлама ширнийат көтүрмәйә мәчбур этди.

— Кәрәк мән архайын олум ки, ахшам гайыданда әвдә һазыр емәйин олачаг.

Гыз кетдикдән сонра Лейла бир мүддәт данышмады. Сәссизчә габгачағы юду, силди, буфетә гойду. Арвадынын бу гәдәр сусмасына тәәччүбләнән Салман мат-мат она бахырды.

Лейла күзкүйә яхынлашды, фикирли-фикирли өзүнә бахды.

— Мән һалә гоча дейиләм, Салман. Мәним бу әлимдә һалә күч чохдур. Мән истәдийими әдәчәйәм...

... Плантасядакы сөзсүз маһны кет-кедә кенишләйиб күчләнирди...

Ишләйәнләрин беллиндәки торбалар тез-тез долуб бошалырды.

Чай йығымынын эн гызгын вахты иди.

Сәкинә ярпагларын һамысыны йығырды. О, зәңф колларын отуз беш фаизинә әл вурмурду. Буна бах-маяраг енә дә беш тондан артыг ярпаг йығымышды.

XXIII фәсил

Бүркүлү бир күн иди. Сәманын әнкинликләриндә сүзән бир гартал һәрдәнбир тәнбәл-тәнбәл ганад чалырды.

Сәкинә өз мангасы илә ярпаг йығырды.

Бу вахт Айдын гызлара яхыңлашып күнүн бу исти вахтында иши даяндырып бир аз истираһәт әтмәләрини тәклиф әтди.

Сәкинә разылыгга башыны тәрпәтди вә гызлары сәсләди. Айдын о бири мангабашчыларына тәрәф кетди.

Сәкинәнин мангасы гоз ағачынын алтына йығышды. Күлгонча онлара гошулмады: нәдәнсә тәк галмаг истәйирди. О, гызлардан узаглашып сәһәләри күләкдән горумаг үчүн әкилән сәрв вә күкнар ағачларынын да-лында көздән итди. Кәлиб бөйүк бир әнчир ағачынын алтында узанды, әлләрини башынын алтына гоюб фикрә кетди.

Гызлар исә гоз ағачынын алтында бир ерә топлашып ширин сөһбәт әдирдиләр. Үзү үстдә узанып әлләрини чәнәсинә даяг верән Күлназ деди:

— Көрәсән чаван һәким һансымызын гайғысыны чәкир?

Сәкинә фикирли һалда явашдан чаваб верди:

— Әлә о һамынын гайғысына галыр, бүтүн совхоз ишчиләринин... Бизим һамымыз онун нәзәриндә бирик. О һәтта гоншу колхозлары да һамилийә көтүрмүшдүр.

Фатма һийләкәрчәсинә күлүмсүндү:

— Күлназ, йохса әлә күман әләйирсән ки, сәнин дәрдини чәкир.

— Әһ, мәним нийә?—дейә Күлназ додагларыны бүздү.—О әлмли адамдыр, биз кимик?

Фрося сөһбәтә гарышды. О, бир көтүйүн үстүндә отурмушду.

— Сән она көрә белә дейирсән ки, совхозумузда оғлан аздыр. Әкәр чох олсайды, сән дә бирини көзалты әләйиб онун һаггында фикирләшәрдин...

— Сән хошбәхтсән,—дейә Күлнишан көксүнү өтүрдү,—даһа арадан чыхмысан... Амма ону да дейим ки, әкәр совхозда йүз оғлан олсайды, енә дә Айдын биринчи оларды.

Сәкинә данышмырды. Онун фикри узагларда иди. Гызларын сөзү онун дәрдини тәзәләмшиди: «О әлмли-дир, бәс биз кимик?»—Сәкинә алнынын тәрини силди.—«Нә яман истидир... Көрәсән күн һачан әйиләчәк? Яман яндырыр... «Тәфавүтү йохдур, о енә дә биринчи оларды». Йох яхшысы будур кедим ишләйим... Неч белә исти олмамышды... Адамын нәфәси тутулур, чийәри яныр...»

Сәкинә гызлара һеч бир сөз демәдән дуруб сәһәйә гайытды. Лакин нә исә ону кери, гызларын данышдыглары ерә чәкирди. «О савадлыдыр, бәс биз нәйик...» Йох, бу дүз дейил. Белә фикирләшмәк олмаз. Инди айры чүр дүшүнмәк лазымдыр...

Гыз дүшүнә-дүшүнә яваш аддымларла колларын арасилә ирәлиләйирди. «Мәкәр бу коллары етишдирән биз дейилик? Мәкәр демирдиләрми ки, Азәрбайчанда чай етишмәз? Амма онларын дедикләринә бах-маяраг биздә чай битди! Биз садә адамлар һәмим алим-ләрә сүбүт әтдик ки, Азәрбайчанда чай етишә биләр.

Мичурини охудуг. Чох мараглы шейләр языр... Ону охуяндан сонра адам даһа да һәвәслә ишләмәк истәйир. Яз шитилләри биздә мәһв олду. Биз тәзә үсулнан пайызда әкдик... Нәһайәт шитилләр битиб галхды... Коллар иглимә өйрәнди...»

Сәкинә, башыны галдыранда, көрдү ки, Овчу йү-йүрә-йүйүрә она сары кәлир.

— Су галхды, су галхды!—дейә о, узагдан гышыгырды.—Инди һәр ери басачаг!

Сәкинә, чәлд гызлары сәсләйиб көлә тәрәф гачды.

— Гызлар, тез далымча кәлиң!

Сәкинәнин садиг достлары онун ардынча йүйүрмәйә башладылар. Күлназ, чәтинликлә гачаң Фросяя ча-тыб ялвармаға башлады:

— Фрося, сән бурда гал! Ахы сәнин үчүн белә ейин гачмаг ағыр олар...

Лакин, бу саат Фросяны даяндырмаг олардымы?
Тәкчә Күлгончанын һеч бир шейдән хәбәри йох иди.
О, о гәдәр дәрин фикрә кетмишди ки, нә бир шей көрүр, нә дә эшидирди.

Күлгонча көзләри юмулу һалда, әнчир ағачынын алтында узандығы заман бир киши сәсиз аддымларла она яхынлашды. Киши чох көзәл иди. Бурма бығлары варды. Тәртәмиз силинмиш чәкмәләри парылдайырды. Әлиндә гамчы варды. Яхында бағланмыш атын киш-нәмәсиндән вә сифәтинә тохунап исти нәфәсдән диксинән Күлгонча тез аяға гәлхды. О, көзләринә инанмырды. Кәлән онун әри иди. Арвад палтарыны дүзәлдә-дүзәлдә бир нечә аддым кәнара чәкилиб даянды, динмәдән мат-мат әринә бахды. Илк дәгигәләр киши-йә элә кәлди ки, арвады севинчдән өзүнү итирдийи үчүн нитги тутулуп, лакин о, янылырды. Бу ан Күлгонча онуңла һәмшәлик видаташырды, кечмишин ағыр хәтирәләрини өз гәлбиндән һопарыб атырды...

— Кет,—дейә нәһайәт о, гәт'и бир сәслә дилләнди:—Бир дә кәлмә! Эшитдинми?

Әри өзүнү итирди.

— Нечә?—мәни говурсан? Бәс ону бурахдығымы билмирсән?.. һәмшәлик сәнин янына гайытмышам. Мәни бағышта, Күлгонча, тагсырын һамысы мәнә ишиш...

— Һә...—Элә бил Күлгонча тамамилә яд бир адамла данышырды.—Тагсыр сәндә иди. Сәнин тагсырын тәк ата ола билмәдийиндә дейил. Әсас тагсырын ондадыр ки, сән белә бир вичдансызлыг эләдин... Бәйәм биз айры ушаг кәтириб сахлая билмәзди?—О, тә'нә илә башыны тәрпәтди.—Тутаг ки, күнаһ мәнә иди. Әкәр сән мәни доғрудан да севсәйдин, атыб башгасындан япышмаздын. Чамаатын ичәрисиндә биабыр эләмәздин... Сән һеч ону да севмирдин. Сәнин бирчә адамдан хошун кәтир ки, о да өзүнсән... Йох, бизимки тутмаз. Биз бир ердә яшая билмәрик. Мән өз йолуму тапмышам... Инди мән һәмин йол илә кедирәм. Сән исә һалә мән кетдийим йол илә кедә билмәсән. Бу йол илә ачыг сифәт вә тәмиз вичданлы адамлар кедә биләр. Сәнин исә вичданында ләкә чоҳдур. Сән күнаһларыны юяндан сонра бу йола аяг баса биләрсән...

Әри она бахыб көзләрини дәйүр онун дедикләриндән һеч бир шей аңлая билмирди. Нә йол, о һара кедир? Йох, данышан Күлгонча дейил, тамамилә башга адамдыр.

Күлгонча исә бөйүк кәләчәйә доғру кедән йолу чоҳ айдын көрүрдү. О бүтүн йолдашлары илә бу йолла кедирди... Гой күн яндырсын, гой һеч яғыш яғмасын, гой чәтинликләрә раст кәлсинләр, лакин тәфавүтү йохдур. Онун башга йолу ола билмәз. О, бу йол илә кедәчәк вә өз арзуһна чатачаг.

О, гүрурла башыны дик тутуб дөндү вә чай коллары арасында йох олду.

«Һә, онун йолу будур,—дейә әри чашмыш һалда онун далынча бахды.—Доғруданмы көрәсән бу коллар адамы апарыб бир ерә чыхара биләр?..».

Пайыз яхынлашырды...

Сәкинә вердийи вәди чоҳдан еринә етирмишди. Инди о тәһһүдү артыгламасилә өдәмәйә чалышырды.

Әтраф мешәләр яваш-яваш пайыз палтары кәйирди.

Күнләрин бириндә Кәримов Сәкинәйә яхынлашдыгда гыз тәбәссүмлә она бахыб деди:

— Беш йүз килограм артыг йығмышам!

Кәримов һейрәтлә башыны йырғалады. О, гызын әлини дә овчунун ичинә алыб көзләринә бахды:

— Валлаһ, билмирәм нә дейим... Дейим инанмырам, дейәрсән, о йығдығым чай, о да сән, кет йохла. Ахы бу нечә олду ки, сән бу кичик боюн, кичик әлләринлә...

Сәкинә әлләрини Кәримовун әлиндән чәкиб алнына төкүлмүш гывырым телләрини өрпәйинин алтына йығды.

— Йолдаш Кәримов, билпрсинизми? Низаминин Фитнә адлы бир гәһрәманы вар. О инчә бир гыз иди. Лакин о, бир күн бөйүк бир өкүзү чийинә алыб пилләкәнтәрлә юхары галдырды... Әввәлләр мән буна инанмырдым... Дейирдим әфсанәдир...

Сәкинә бу чүр мугайисәнин мүнәсиб олмадығыны

дүшүнүб гызарды. Кәримов буну һисс эдиб әлини мейрибанлыгла Сәкинәнин чийиннә гойду.

— Мән бу нағылы охумушам, гызым... О, доғрудан әфсанәдир. Сән исә һәятсан... Сән букүнүн гәһрәмаһысан. О, чох яхшы әфсанәдир, лакин һәят даһа көзәдир...

...Көй кет-кедә даһа артыг тутулурду. Дағларын о тайындан ағыр булутлар ахышыб кәлирди. Батан күнәһин шүалары булутлары горхунч алов рәнкинә бояйыр, санки орада, көй үзүндә одлу күнәшлә гара булутлар арасында амансыз бир мүбаризә кедир, булутлар кет-кедә күнәшә галиб кәләрәк, бүтүн көйү бүрүйүр вә ағыр-ағыр ашағы, ерә сары әнирдиләр...

Адамларын кефләри көк иди. Лакин директор нараһат иди. Буну о, һеч кимдән кизләтмәдийи кими Сәкинәдән дә кизли сахламады. О, билирди ки, пайыз яғышлары башлаячаг, снә тарлаларда палчыг дизә чыхачаг... Тәзә коллар басдырылан саһәләрдә ишин сүрәти азалачагдыр.

О, Сәкинәйә деди:

— Биз шахта илә мүбаризә эләмәйи өйрәнмишик. Шахта бизим үчүн даһа горхулу дейил. Гураглығын да өһдәсиндән кәтдик. Инди бизим гаршымызда бир имтаһан да дурур...

О, башыны галдырыб көйә бахды.

— Коллары тез басдырыб гуртармаг لازمдыр,— дейә Сәкинә алчагдан дилләнди.

Ишчиләр нә гәдәр тәләссәләр дә пайыз өз билдийини эдирди. Күнләрин бириндә нарын яғыш яғмаға башлады, ахшама яхын бәркиди, әтрафы сел-суя гәргәтди. Он аддымлыгда һәр шей көрүнмәз олду. Дағлардан баш алыб кәтән буланыг селләр асфалт йоллары өртдү, машына бәлә кечмәк мүмкүн олмады. Дағ сели өзүлү мөһкәм олмаян эвләри ююб апарырды. Район мәркәзинә һәйәчанлы хәбәрләр кәлмәйә башлады.

Сел исә һәр шейи учуруб дағыдырды. Су, үч тахта көрпүнү ююб апарды. Анчаг һеч кәс руһдан дүшмәди, адамлар чәтинликләрә синә кәрәрәк ени көрпүләр тикир, бәндләр чәкирдиләр. Һәлә индийә гәдәр бәлә яғыш көрүнмәмишди. Чамаат он едди күн ағыр шәрантә кечә-күндүз ишләди.

Сонра яғыш кәсди һәр шей сакитләшди. Көйүн үзү ачылды, һава ишыглашды. Анчаг мешәли дағлар даһа әввәтки кими көзәл дейилди. Онлар дөйүшдән чыхмыш кими әзкин вә тутгун көрүнүрдүләр.

Яғыш кәсән кими фәһләләр палчыгда аягларыны күчлә ата-ата тарлалара ахышдылар. Һамыдан габагда мешин пенчәк кеймиш Мәммәдов кедирди. О, әли илә чай колларынын яргагларыны йохлайыр, сифәти кетдикчә чиддиләшир, тутгунлашырды...

Нәһайәт о, даянды. Әлә бил ки, даһа кетмәйә та гәти галмамышды. Бүтүн тарланы нәзәрдән кечирди. Һәр ердә эйни. үрәксыхычы мәнзәрә вар иди: яғыш коллары әзиб ерә ятыртмышды. Чәркәләрин ортасында бир гыз һейкәл кими даянмышды. Күләк онун яйлығынын алтындан чыхан гыврым сачыны үзүнә дағыдырды. Мәммәдов Сәкинәни таныйыб сорушду:

— Бу нә ишди, Сәкинә?

— Мән сиздән сорушмаг истәйирдим,— дейә Сәкинә тәмкинлә чаваб верди.

Әввәлләр дә яғыш олурду. Буна бахмаяраг коллара әлә бир зиян дөймирди, бөйүйүрдүләр. Онларын артыг он алты яшы вар. Анчаг инди һәр шей әлдән кедирди. Бу нә иш иди?

Сәкинә көзүнү гаршысында дуран агронома зилләди. Мәммәдов да онун бу бахышына кәдәрлә чаваб верди:

— Баша дүшә билмирәм.

Гаранлыг, бир кечә иди. Көйдә солгун улдузлар сайрышырды. Эвләрин ишыглары чохдан сөнмүшдү. Ялныз райкомун бинасындан ишыг кәлирди. Гапынын ағзында чохлу мүнник вә йүк машыналары даянмышды.

Ики бир-үч бир топлашан шоферләр папирос чәкир, арабир дә кәсик-кәсик сөһбәт эдирдиләр.

— Һә... Совхозун иши кәтирмәди,— дейә синәсиндә орден лентләри олан яшлы бир шофер көксүнү өтүрдү.

Электрик фанарынын ишыгы машыналарын үстүнә дүшүр, радиаторларын гапагларыны парылдадырды. Анчаг бир-биринә яхын даянмыш машыналарын аяглыгларында отуран шоферләрин сифәтләри кечәнин

гарантыгында көрүнмүрдү. Папирос көзлөрүнүн бир даирэ атрафында көрүндүгүндөн онларын киминсэ башына топландыглары мүййөн олурду.

— Отуз икинчи илэ гэдэр биз чайын нечэ экилдийини билмэздик,—дейэ яшлы шофер сөзүнэ давам этди:—Бирдөн хэбэр яйылды ки, плантасия салмаг үчүн адамлар келиб. Онларла бирликдэ Күрчүстандан мутэхэссислэр дэ кэлди. Онлар бу ишэ чохран бэлэддилэр. Бизим адамлары да өйрөтмәли идилэр. Чай тарлалары салмага башладыг. Бу ишлэрэ һасэнов адлы бириси башчылыг эдирди. Учабой, энликүрэк, күлөрүз бир адам иди. О элэ шприн-шприн сөһбөт эдәрди ки, биз нағыла гулаг асан кими, ағзымызы ачыб она гулаг асырдыг. О көһнэ матрос иди. Демэк олар ки, бүтүн дэнизлэри кэзмишди. Анчаг хэстэ олдуғуна көрә донанмада гуллуғдан чыхмышды. Онун арвады көзэл бир рус гадыны иди. Әввэл һеч кэс инанмады ки, бу ерләрдэ чай битәр. Илк коллары басдырдыг. О вахт мән дәлиганлы бир оғлан идим. һасэнова бахыб фирләширдим ки, белә адамла лап өлүмэ дэ кедәрәм. О бириси ил...

— Ә, нэ яваш данышырсаң, бир аз газы артыр!—дейэ чаван бир шофер диллэндиди.

— О бириси ил чайын битиб битмәмәси айдынлашмалы иди. һасэнов тез-тез хэстәләннрди. О һәрдән комадан чыхыб дағлара, күнәшә бахырды. О вахт һалә индики эвләри тикилмәмишди.

— Бәс чай нэ олду, битди?—дейэ чаван шофер яшлы шоферин сөзүнү кәсди.

— Элэ иш дэ орасындадыр ки, бир шей чыхмады. Колларын һамысы гуруду. Фәһләләрин чоһу дағылышыб кетди. Бурда лап аз адам галды. һасэновун да һалы кетдикчә хараблашырды. Арвад ялварырды ки, һәкимә кет. О иһә разы олмурду. Чаны элэ чай колларынын янында иди. Дейирди, бурада мүтлэг чай тарласы олачаг. һасэнов көмәкчиһәрилә мәсләһәтләшиб белә гәрәра кәлди ки, язда эдикләри кими яйда, һәтта пайызда да коллары басдырсынлар, көрсүнләр һансы фәһил яхшы нәтичә верир.

Язда экиләнләр гуруду. Яйы көзләмәли олдуғ.

— Онлар да мы гуруду?

— Онлар да, анчаг һеч көзләнилмәдән, пайызда экиләнләр битди. Онда һасэнов деди: «Бунлар мүһитин тәһириди. Бу Мичурин идеясынын гәләбәсидир».

— һасэнов Мичурини дэ таныйырды?—дейэ чаван шофер тәәччүлә сорушду.

Яшлы шофер күлдү:

— һасэнов Мичуринлә шәхсән таныш дейилди. Анчаг ки, көрүнүр, онун яздығларыны чоһ охумушду. Савадлы адам иди. Бир дэ көрүрдүн ки, бизи чағырыб йығырды өз олдуғу коһа ки, кәлин чай ичәк, сөһбөт эләйәк. Башлаярды Мичуриндән данышмаға. Мән о вахт ондан Мичурин һаггында әмәлли-башлы шейләр өйрәндим.

— Мүһарибәдән гайыданда Мичуринскә, чәһнә достумун янына кетмишдим,—дейэ отуранлардан бири сөһбәтә гарышды.—Онда Мичуринин бағыны көрмүшәм... Бөйүк һәнкамәдир.

Яшлы шофер иһә кечмиш хатирәләрини сөйләмәйә давам эдирди:

— Индики чаванлар бу тарлалары нечә салдығымызы һеч тәсәвүрләринә дэ кәтирә билмәз. Онда торпаг газмаларда яшайырдыг. Зәһримар гыздырма да яһамыздан әл чәкмирди. Инди һәр ердә гәшәнк эвләр тикилиб, электрик ишығы вар. Бура һеч шәһәрдән кери галмыр.

Узагдан япалаг чығыртысы эшидилди. Элэ бил ки, пишик мийолдады:

— Тфу... лә'нәтә кәләсән,—дейэ яшлы шофер түпүрдү,—бу япалағын сәсиндән лап зәһләм кедир.

— Бәс һасэнов инди һарададыр?

— Өлдү языг.

— Әкәр о сағ олсайды, йәгин ки, тарлада белә фәлакәт баш вермәзди. О инди бир тәдбир төкәрдиди.

— Бәйәм инди гайғыя галан йохдур?—дейэ яшлы шофер сорушду.—Сән билирсәнми, бу саат ора нэ чүр оғланлар йығышыб? Бах элэ һәмин мәсәләни музакирә эдирләр. Ахшамдан баштайыблар, һалә гуртармайыб...

— Доғрудан, чохран йығышыблар, һа...

Астараны һәйәчанлы вә гаранлыг бир кечә бүрүмүшду.

...Элэ бу вахт район агрономларынын мушавирэ-синдэ райком катиби Сэфэрли сон сөзүнү дейрди:

— Көһнэ кэнд тасэррүфат мүтэхэссислэринин фи-киринэ көрө куя ситрус биткилэри союга давамсыз олурлар. Буна көрө дә онлар Гара дениз саһиллэрин-дэ ситрус биткилэринин яйылмасыны гейри-мүмкүн һеса́б эдирдилэр. Анчаг коммунистлэр субут этдилэр ки, буну этмэк олар. Онлар көһнэ мүтэхэссислэрин шаблон ганунларыны, вахты кечмиш муһакимэлэрини рэдд эдэрэк, элмин бу саһэсиндэ дә өз новаторчулуг-ларыны көстөрдилэр. Инди сизэ мә'лумдур ки, Гара дениз саһиллэриндэ ситрус биткилэри миллионларча-дыр. Демэк биз дә белэ һэрэкэт этмәлийик. — Сэфэрли аяға галхараг отагда яваш-яваш кезинди. — Бир дэгч-гә белэ итирмэк олмаз. Тә'чили олараг чыхыш йолу тапмаг лазымдыр. Тарлалары хилас этмәлийик. Сиз совет агрономларысыныз. Халгын сиздән чаваб көзлө-дийини бир ан белэ унутмамалысыныз. Инди исә ишэ баштайын!

Һамы аяға галхды.

Мәммәдов Сэфэрлийэ мүрачиэт эдиб гәт'иййәтлэ деди: — Һәр нә лазымдырса һамысыны эләрик, йолдаш Сэфэрли!

Катиб асылгана яхынлашды. Палтосуну көтүрдү вә кедә-кедә кейинерәк деди:

— Мән дә сизинлэ кедирәм.

...Чамаат тарлаларынын этрафына топланмышды. Демэк олар ки, совхозда яшаянларын һамысы — фәһлә-ләр, эвдар гадынлар, гочалар, һәтта ушаглар да бу-рая йығылмышды. Һамы дигәтлэ, диниб данышмадан, плантасиянын арасы илә кәтән адамлара бахырды. Һамы көзләйирди.

Чай ярпаглары бүрүшүб солухмушдулар. Агроном-лар колларын көкүнү йохлайыр, ерин нәмлийинә нә-зәр салырдылар.

«Гызыл улдуз» колхозунун учабой, ирибәдән агро-ному башыны тәрпәтди:

— Биздә белэ шей йохдур, һәр шей өз гайдасын-дадыр. Бурда исә палчыгдан тәрпәнмәк олмур...

— Сиз яйда тарланы сувармышдынызы? — дейә Сэфэрли сорушду.

— Йох, су тапырыг ки, сувараг...

— Бәс сиз? — дейә Сэфэрли Телман колхозунун аг-рономуна мүрачиэт этди.

— Мән дә сувармамышам, йолдаш Сэфэрли. Бизим суюмуз йохдур. Анчаг коллар яхшыдыр.

Сэфэрли динмәз гулаг асыр вә элэ бил тамаһилэ башга шейләр һаггында дүшүнүрдү.

Фрося Сәкинәни гучаглайыб сакитләшдирмәк истә-йирдисә дә, өзү дә ағламсыйырды.

— Эшидирсәнми, Сәкинә, әзизим, һеч нә олмаз, һәр шей дүзәләчәк. Биз коллары хилас эдәчәйик. Белә чә-тинликләр азымы олуб?

— Даян, — дейә Сәкинә чығырды, — бах одур, дейә-сән нә исә тапдылар, көрүрсәнми өз араларында мәс-ләһәтләширләр. Кәлирләр! Бурая кәлирләр!

Һамы көзләйирди.

Әмир дайы:

— Нә олуб? — дейә яхынлашан агрономдан со-рушду.

— Колларын һамысынын көкү чүрүйүр, — дейә Мәм-мәдов чаваб верди.

— Ахы бу нәдәндир, индийә гәдәр һеч белэ шей олмайыб? — дейә Фрося һәйәчанланды.

Мәммәдов фикирли-фикирли:

— Бунун һамысы ондандыр ки, бүтүн яйы тарланы суламышыг, — деди.

Сәкинәнин бәнзи ағарды: «Демәк тагсырын һамы-сы мәнәдәдир. Суварма мәсәләсини мән ирәли атымыш-дым».

Мәммәдов изаһатына давам этди:

— Ер вахтлы-вахтында суландыгындан торпаг һә-мишә нәм олурду. Селләмә яғыш исә колларын дибин-дә көлмәчә әмәлэ кәтириб. Көкләр һәмишә суюн ичә-рпсиндә олдуғундан чүрүйүр.

Сәкинә һеч нә демәди. Шалына даһа мөһкәм бүрү-нәрәк узаглашды.

Гапы ачыларкән Сэфэрли әлиндәки кағызы оху-юрду.

— Йолдаш Сэфэрли, бу да ишдир?

Катиб башыны галдырдыгда Фросяны көрдү. Гыз, бәрк төвшүйүрдү, үзү пөртмүшдү...

— Демәк белә чыхыр ки, кунанын һамысы Сәкинә дәдир? Бизим ән яхшы ишчимиздә!..

Сәфәрли она яхынлашып, әлини сыхды вә отурмаг үчүн ер көстәрди.

Фрося әйләшди.

— Тәкчә, Сәкинә йох, әлә бизим һамымыз мүгәсирик... Дөвләтә бир нечә миллион зәрәр вурмушуг! Биз һамымыз Сәкинәнин Сосялист Әмәйи Гәһрәманы ады алачагыны көзләйирдик. Инди, әлбәттә, яхшы олмәды. Анчаг орасы вар ки, Сәкинә өзбашына иш көрмәйиб, бизим һамымызла—агрономла, комсомолчуларла мәсләһәтләшиб. Биз онун дедийини мүдафиә эләдик. Биз бу коллары бөйүтмүшүк. Инди дә ки, белә...

Сәфәрли күлүмсәйә-күлүмсәйә сакитчә она гулаг асырды. Нәһайәт Фросянын сусдуғуну көрүб данышмаға башлады:

— Әввәлә һеч кәс Сәкинәни мүгәсир эләмир. О, яхшылыг этмәйә чалышыб. Икинчиси, әкәр мүгәсир эләмәйә галса, мән сизин һамыныздан артыг кунәһкарам. Чүнки мән өзүм дә тарланы сувармағы сизә мәсләһәт көрмүшдүм. Үчүнчүсү исә, мән әминәм ки, биз тарлалары хиләс әдәчәйик.

Фрося ериндән сычрады. Севинчиндән онун мазикөзләри яшарды.

— Мәним бу чүр башы аловту яныныза кәлмәйимдән инчимәйин, йолдаш Сәфәрли. Биз Сәкинәни чох севирик.

...Сәкинә эвә чатыб палтарыны союнмадан үзү үстә дивана йыхылды, үзүнү ясдыгга киэләтди. О, һаванын нә вахт гаралдыгыны вә эвә гаранлыг чөкдүйүнү һиссәтмәди. Гапыны дәйдүләр. О, дилләмәди. Ким исә пәнчәрәни таггылатмаға башлады. Сәкинә диксинәрәк башыны галдырды вә пәнчәрәнин о тәрәфиндә бир көлкә көрдү. Сәкинә көнүлсүз аяға галхыб гапыны ачды. Ичәри долан союг күләк онун янагларыны вә бойнуну үшүтдү. Айдын астанада даянмышды.

— Салам, Сәкинә!

Лакин гыз, әлә бил ки, ону танымайырды. О, отаға гайытды. Айдын да онун архасынча кәлди. Сәкинә ди-

ванда отурараг көзүнү бир нөгтәйә зилләди. Лампаны яндырмады.

— Дур!—дейә Айдын бәркдән дилләнди. Әлә бил ки, о әмр әдирди.

Гаранлыгга онлар бир-биринин үзүнү көрә билмирди.

— Айыб дейилми, Сәкинә?

— Бәли, мәнән өтрү айыбдыр. Чох айыбдыр. Мәни мәһкәмәйә вермәк лазымдыр, һамы мәнә нифрәт этмәлидир. Мәни совхоздан говмаг лазымдыр. Мән чамаатын оналтыиллик зәһмәтини мәһв этдим.

Айдын даһа да һәйәчанланды:

— Һеч утанмырсанмы?

— Ахы сиз мәнән нә истәйирсиниз?—дейә Сәкинә гәһәрләнди.—Мән бәдбәхтәм, Айдын дейин көрүм мән нә этмәлийәм.

— Мүбаризә лазымдыр, бәли мүбаризә!—дейә Айдын гәтәйиәтлә чаваб верди.—Сән союға, шахтая, гураглыға үстүн кәлдин, инди керими чәкиләчәксән? Сән ки, ағыллы гызсан, өзүн фикирләш! Фикирләшиб йол таппаг, чәтинликдән чыхмаг әвәзинә, эвдә отуруб бәхтиндән шикайәт әдирсән. Бу һеч сәнә ярашармы?

— Бәс мән нә эләйим?

— Палтону кей. Кәримовун кабинетиндә йығынчаг вар. Колларын чүрүмәсинин габагыны алмаг үчүн тәдбир төкүрләр. Сәнин далынча адам көндәрдиләр. Гапыны ачмадын. Ахы сәнин дә көмәйин лазымдыр.

Сәкинә чәлд дивандан галхды, стула тохунуб йыхды. Тез дивардакы электрик ачарыны бурду. Отаг ишыгланды. Үстү китабларла долү олан язы столу, тәмиз пәрдәли пәнчәрә, күлләр—һәр шей нура гәргә олду. Сәкинә бир көз гырпымында шалыны башына өртүб палтосуну кейди. Гапыя доғру гачды. Бир анлыға даяныб Айдына бахды. Онун көзләри парлайырды. О Айдына нә исә демәк истәди, анчаг бачармады, дөнүб отагдан чыхды.

Айдын бир нечә санийә фикирли-фикирли даянды. О нә үчүн Сәкинә илә бирликдә байыра чыхмадыгынын сәбәбини өзү дә билмирди. Анчаг бура, онун бу отағы нә көзәл иди!

Айдын йыхылмыш стулу галдырды. Дивандакы ясдыгы дүзәлтди. Ясдыг һәтә дә исти иди... Эвдән чыхан-

да ишыгы сөндүрмөйи унутду. Сәкинәнин эвинин пәнчәрәсиндән сүзүлән ишыг кечәнин зүлмәтинин ярыб күчәйә, ағачлара дүшүрдү.

Эртәси күн Сәфәрлинин кабинетиндә агрономларын, колхоз сәдрәринин вә совхоз директорларынын мушавирәси чағырылмышды.

Сәкинә, Фрося, Сәмәд вә Айдын да бурада иди. Мәммәдов мәрузә этди. О, Киров совхозунун чай тарлаларынын хәритәси вә чертйожлар асылмыш диварын янында даянмышды.

— ...Онда Сәкинәнин тәшәббусу бөйүк әһәмиyyət газаныр. Онда биз яй вахты тарлалары истәдийимиз гәдәр суvara биләрик. Колларын чүрүмәсинин гаршысыны алмаг үчүн, бах, бу схема үзрә дренаж каналлары газмаг лазымдыр.

Мәммәдов каналын нә дәринликдә, нә энлиликдә олачагыны әтрафты данышды.

— Дренаж каналларынын бир хейри дә олачаг, — дейә Мәммәдов сөзүнә давам этди. — Пайыз яғышлары башлаян заман даһа плантасияда индики кими палчыг, ләһмә олмаячаг. Она көрә ки, ерин алтындакы артыг сүлар каналлара ахачаг. Ишимиз дә йүнкүлләшчәк. Белә олса тәзә дүзәлтдийимиз ердә чай коллары басдырмаг ишини тәзликлә баша чатдыraryг. Язда исә, индийә гәдәр Астарада көрүнмәмиш бир мәнсул көтүрәрик.

XXIV фәсил

Ағачларын яргаглары тез саралмаға башлады. Өрдәк вә газ дәстәләри Астараг көчүрдү. Әсән күләкләр, дағлардан нәм отларын әтрини кәтирирди.

Астарада гызғын иш кедирди. Бүтүн район аяға галхмышды.

Һәр ердә кәһриз чәкирдиләр. Киров совхозу чай тарлаларыны хилас әтмәк үчүн бүтүн гүввәсини сәфәрбәрлигә алмышды. Торпагдакы артыг су каналлара сүзүлмәйә башламышды. Чай коллары яваш-яваш чана кәлирди.

Районун һәр ериндә чайлары вә дағлары йохламаг үчүн мүтәхәсссләр долащырды. Бу ишләри көрмәкдән өтрү хейли хәрч чәкмәк лазым иди. Дөвләт лазым олан ярдымы әдирди. Шосе йол илә иншаат материаллары дашыян машинлар көз ишләдикчә узаныб кедирди.

Бир дәфә Әмир дайы Сәфәрлинин иш еринә кедән машиныны сахлайыб деди:

— Мән гочалмышам, даға галхмаға тагәтим галмайыб. Анчаг ордакы ишләрә бахмаг истәйирәм. Мәни дә апарарсанмы?

Сәфәрли гапыны ачыб гочая көмәк этди. Әмир дайы юмшаг отурачагда әйләшди вә һәмишә түстүләнән чубугу чәкмәйә башлады:

— Түстү сәнә мане олмур ки?

— Йох, Әмир дайы, чубугуну чәк.

Машын азча силкәләнәрәк даға дырмашды. Колхозларын, совхозларын ичиндән кечдиләр, мейвә бағларынын, чай тарлаларынын янындан өтдүләр. Йол узуну тәзәчә дирәкләр басдырылмыш, телефон хәтләри чәкилмиш, архлар газылмышды. Тез-тез долу вә бош машинлар, кәл гошулмуш арабалар нәзәрә чарпырды. Һәр шейдән мәлум олурду ки, ирәлидә нә исә бөйүк бир тикинти иши кедир.

Шофер севинчлә:

— Иш яман ирәлиләйир, йолдаш Сәфәрли, — деди. — Кечән дәфә биз Низами колхозуна кедәндә кәһриз һәлә гуртармамышды. Инди бир бахын!

— Сизин совхозун башына кәлән иш бизә чох шей әйрәтди, — дейә Сәфәрли Әмир дайыга тәрәф дөндү. — О бизим һамымыза, биринчи нөвбәдә мәнә бөйүк дәрәс олду.

Әмир дайы гәяныны түстүләтди:

— Ким билир ерин алтында нә сиррләр вар?

— Йох, ерин алтындакы сиррләр инсанлардан кизлин дейил, — дейә Сәфәрли әтираз этди. — Һәр шейи өлчүб бичмәк лазым иди. Һәлә яхшы ки, чамаат руһдан дүшмәди, әл-аяғы ишдән союмады. Йохса чох чәтин оларды... Адамларыныз бөйүк һүнәр кәстәрди, Әмир дайы.

— Чәһнәдә дә мүһасирә вахты белә шей олурду. Горханлар өлүр, горхмаянлар киши кими ярыб арадан

чыхырдылар,—дейэ шофер сөһбөтө гарышды вэ аз сонра элавэ этди:

—Кәлиб чатдыг.

Сәфәрли илэ Әмир дайы дағын зирвәсиндэ дуруб ашагыя, йүзләрлэ адамын вэ гүдрәтли техниканын иш-тәдийи тикинтийэ бахырдылар.

Онларын даяндыглары дагдан һәр ер көрүнүрдү. Гоча Әмир көзләри гаршысында ачылан эзәмәтли мән-зәрәни: нәһәнк су амбарыны, учсуз-бучагсыз бағла-ры, чай плантасияларыны, әкин ерләрини хейли сейр әдиб, демини ағзындан алды, бармағыны юхары гал-дырыб мәна долу көзләрини гыйды:

—Бизим һамымыз садэ адамларыг,—деди.—Ан-чаг көр нәләр яратмышыг, йох, нә дейирләр десинләр, инсан һәр шәйә гадирдир. О һәтта көйләрә дә мейдан охуя биләр!

Сәфәрли күлүмсүндү вә:

—Бәли, әкәр о азаддырса,—дейэ онун сөзүнү та-мамтады.

...Мәктәбдә исә чоғрафия мүәллимн ушаглара де-йирди:

—Көй-көт, зәлзәлә нәтичәсиндә әмәлә кәлмиш-дир. Санкы тәбиәт, учуруб дағыдараг инсанлардан ал-дыгы шәһәринн эвәзинә, онлара бу чазибәдар көлү бәхш этмишдир.

Бизим Астарада да, дағларын арасында көл яра-начагдыр. Лакин, бу көл минләрлэ инсанларын өлү-мүнә банс олан кор-тәбиһ бир фәлакәт нәтичәсиндә мейдана кәлмәйәчәкдир. Ону инсанлар өзләри ярада-чаглар. Гочаман ағачларла әһәтә олунмуш бу көлүн кәнарында исә, курорт шәһәри салыначагдыр.

Һәкимимиз Айдын Зейналов дағларда, мүәличә әһә-миййәти олан исти булаглар тапмышдыр. О, бу ишә бир нечә айдыр ки, бөйүк зәһмәт сәрф әдир. О сүбүт этмишдир ки, Астарада көзәл бир курорт дүзәлтмәк мүмкүндүр.

—Ушаглар, яхын кәләчәкдә сиз дағларымыза абад, асфалт йолларла галхачагысыз. Сиз һәлә узаг-дан курорт шәһәринин көзәл мәнзәрәсини: гәшәнк ағ биналарыны, фәвварәләрини көрәчәксиниз. Бизим Ас-тарая Совет Иттифагынын һәр ериндән, халг демокра-тиясы өлкәләриндән динчәлмәйә вә мүәличә олунмаға

гонаглар кәләчәкләр. Бизим дағларда чүрбәчүр дил-ләрдә сөһбәтләр эшидиләчәк, газах, маچار, чин вә бе-лорус маһнылары охуначаг... Бундан яхшы нә ола би-ләр? Дағ, дәнниз, сәрин булаглар, лимон вә портагал плантасиялары... Ким бизә гонаг олмаг истәйирсә, буюруб кәлсин.

Мүәллимн сөһбәтинә вәлел олан Овчу, чәнәсини әлләринә сөйкәйәрәк хәялә далмышды.

Бәли, һәлә су амбары тикилиб гуртармамышды, халг исә Астарада кәләчәк тикинтиләр һаггында һә-зәслә сөһбәт әдирди. Айдын Зейналовун ады дилләр-дән дүшмүрдү. Һамы онун бачарыгындан, гайгыкеш-лийиндән данышырды.

Иңди, һамы Айдынын сон айлар әрзиндә һара йох олдуғуну, бош вахтларыны нәйә сәрф әтдийинн бил-лирди.

О, чох һәйәчанлар кечирмиш, чох көрүб, чох көтүр-мүшдү.

Сылдырым дағлар, коллар, яшыл ағачлар, әсра-рәнкиз алагаранлыг мешәләр, ылдырым вурмуш йүз-илтик палыдлар, вәһши һейванлар тәрәфиндән салын-мыш тәзә чығырлар, коллуг дәрәләрдән эшидилән гә-рибә сәсләр, мин бир шүбһә доғуран чығыртылар... Айдын бүтүн бунларын һамысыны көрмүш вә эшит-мишди.

О, һәтта, бир дәфә бөйүк бир габан сүрүсүнә раст кәлмишди. Бәрк горхмушдү, лакин өз ахтарышларын-дан әл чәкмәмишди.

Раһатлыг билмәйән һәким, күн-күндән, мешәнин даһа галын ерләринә кирирди. Будур, һарада исә су шырылдайыр. Көрәсән сағдадыр, я солда? Мешәдә бу-ну тәйин этмәк чәтиндир.

Йорулуб әлдән дүшмүш Айдын, йолуна давам эдә-рәк һей ахтарырды.

Бирдән гырмызымтул дашларын арасындан ахан ади бир булаға раст кәлирди. Көрүнүр ки, дашлары гырмызымтул рәнкә боюян, суюн тәркибиндәки кимйә-ви чөкүнтүләр иди. Марағлыдыр, көрәсән бунлар нә кими чөкүнтүләрди? Айдынын башы әлә гарышырды ки, һаванын нә вахт гаралдыгыны һисс этмәйирди. Ер-ли адамлар, белә вахтда мешәдә галмазлар. Онлар мешәйә күндүз кетмәйи, орадан эркән гайытмағы даһа

мүнасиб билирләр. Чүнки, һәм көз яхшы көрүр, һәм дә тәһлүкә даһа аз олур.

Лакин, Айдын башладығы иши сабаһа гоймағы севмир.

О, әт фанарынын ишығында, кәтирдийи бутулкалары булагын сую итә долдурур, сонра да, йыхылыб шүшәләри сындырмасын дейә гаранлыгда әһтиятла аддымлаяраг әвә гайыдырды.

Кечә әвдә ишини давам әтдирир, суларын тәркибини йохлайыр вә гейдләр әдирди.

Хәстәләрлә иши олмадығы күнләр сәһәр, дан ери ағармаға башлаян кимн, о енә дә мешәләрә, дағларә йолланырды. О, һәр дәфә йолда раст кәлдийи вәһши көйәрчин дәстәләрини, яхуд да алабәзәк ыргавулла-ры үркүдәрәк өзүнә ени чығырлар ачырды.

Будур, ағачдан Айдынын башына нә исә дүшүр. О юхары бахыр. Гәһвәйи рәнкли дәчәл бир дәлә будагдан-будаға тулланаараг күкнар гозаларыны ерә төкүр, ағачларын галын будаглары арасында көрүмнәз олур.

Айдын зүмзүмә әдә-әдә ирәлиләйир. Узагдакы ағачлар галын думан пәрдәсинә бүрүнүр. Санкы, орада нә дағ вар, нә даш вар, нә дә ағачлар—һәр шейи галын бир ағ пәрдә бүрүмүшдүр. Бу нәдир? Думан нийә белә тататүмә кәлмишдир? Йох, бу думан дейил. Бу бухардыр!

Айдын йүйүрүр, аяғы илишиб йыхылыр, галхыб енә дә гачыр. Дәйәсән дизини әзмишдир, әйби йохдур, кечәр.

О, узагда су көрүр. Судан галхан бухар булут кимн гатыдыр. Айдын әлини булагын суюна салыр, лакин о дәгигә керп чәкир, булагын сую дөзүлмәз дәрәчәдә истидир!

О, бойланыб әтрафа бахыр. Булагын яхынлыгындакы дашлар чүрбәчүр рәнкли чөкүнтүләрлә өртүлмүшдүр. О, чәлд әлиндәки бутулкалары исти су илә долдурур.

Апарылан тәдгигат кәнч һәкимин илк мұлаһизәсини тәсдиғ әдир: булагын сую ойнағ хәстәликләрини мұаличә әтмәк үчүн көзәл бир дәрмандыр.

Лакин, Айдын бунуңла кифайәтләнмир, енә дә ахтарыр, өз мұшаһидәләрини давам әтдирир...

О, Астарада курорт салмағ лазым олдуғу һагда Бақыя мәктүб язмағ фикриндә иди. Лакин бунун үчүн һәр шейдән әввәл дәгиг фактлар, диггәтлә йохланылмыш дәлилләр лазым иди.

Айдын, булагын әтрафындакы ерләри даһа бөйүк бир инадла өйрәнмәйә башлады.

О, әтрафдакы дағ вә дәрәләри гарыш-гарыш кәзди. Әввәлчә ону бу дағларә вә дәрәләрә өз сәнәтинә олан мәнәббәти кәтирмишди. Лакин, инди, о бу ерләри, астаралылар кими үрәкдән севмәйә башламышды.

Айдын, ерли овчулар кими чәсарәтлә сылдырым гаяларә дырмашыр, галын мешәләрдән кечирди. О, артыг бир чох һейванларын вә гушларын хасийәтләринә бәләд олмушду.

Дағларда бөйүк тикинти башланандан сонра әтрафа гейри-ади бир сәс-күй яйылмышды. Бу курулту, узагдан әшидилән инсан сәсләри Айдыны даһа да руһландырырды.

Айдын алинынын ярасыны ююб сарымағ үчүн кечә Сәкинәнин эвинә кетдийини, гызын она көстәрдийи гайғыны тез-тез хатырлайырды. О, чох вахт, мөшәнин дәринликләриндә динчәләркән, Сәкинә һаггында дүшүнүрдү.

Мешәдә бөйүк бир дашын үстүндә отуруб, сылдырым энишләрә, дибсиз дәрәләрә, гаяларын ярығында битмиш ағачларә бахаркән бә'зән ону ваһимә көтүрүрдү. Лакин, балача бир гушун нечә асанлыгга учурумун бу тайындан о тайына учдуғуну көрмәк нә гәдәр дә гәрибә иди!

Бу чәсарәтли гушчуғаз, нәдәнсә, Айдына Сәкинәни хатырладырды.

Айдын, бөйүк бир мәмнунийәтлә, енә дә Сәкинәнин сәлиғәли отағына кетмәк, орада чай ичмәк истәрди... Бу мөлаһәтти гыз онун чырылмыш чибини нечә дә диггәтлә тикирди! Ахы о нә үчүн Сәкинәнин мәрһәмәтиндән, онуңла достлуг әтмәкдән горхду?

Бу гыз өз саф вә бакир һәятынын гапысыны Айдынын үзүнә сәмимийәтлә ачмыш, Айдын исә, ичәри кирмәйә горхарағ, астанадан гайытмышды.

Бир дәфә Айдын дағларда ерләшән колхозлардан бириндән гайыдаркән йолда, динчини алмағ үчүн бир ағачын көлкәсиндә узанды.

Бирдэн ким исә ону сәсләди. О бойланыб әтрафа бахды. Ону сәсләйән Сәкинә иди. Айдын Сәкинәни һеч вахт бу гәдәр шән вә гайғысыз көрмәмишди.

— Салам, йолдаш Зейналов.

— Хош көрдүк, Сәкинә.

Гызын әйинидә бир гәдәр дар көрүнән сары рәнкли илэк кофта вә дама-дама парчадан тикилмиш кеп туман варды. Ляггабыларыны чыхарыб әлиһә алмышды.

— Элә билдим ятмысыңыз,—дейә Сәкинә күлүмсүнүб, бөнөвшәйи яргаглары олан бир будагы өзүнә тәрәф әйди.

— Мән... мән элә белә, узандым, бир аз динчими алам,—дейә Айдын өзүнү итирәрәк чаваб верди. О, көзләрини Сәкинәдән айыра билмирди.

— Сизи хәялдан айырдығым үчүн үрәйиниздә мәнн мәзәммәтләмисиниз ки? Дейәсән яман йорулмусунуз... Айдын да йорулармыш...—Сәкинә чинкилтилә күлдү.

Көрүнүр, Сәкинә артыг белә пәтичәйә кәлмишди ки, о, Айдыла анчаг йолдаш ола биләр. Она көрә дә өзүнү танышлыгларынын лап илк күнләриндә олдуғу кими чох садә вә сәрбәст апарырды.

Айдын исә, Сәкинәнин о кечә онун палтосуну тикәркән бармагларынын зәриф һәрәкәтини, көзләриндәки тәлаш ифадәсини вә гайғыкешлийини хатырлайырды... Доғруданмы бу әзиз дәгигәләр бир даһа тәк-рар олунмаячаг, доғруданмы о бүтүн бунлары әбәди олараг итирирди?

— Сәкинә?—дейә Айдын боғуг бир сәслә ону чағырды.

— Нә вар?

Айдын сусурду.

Киров совхозунда һамы шән, һамы бәхтиярды. Лакин нәдәнсә Айдын вә Күллү гәмли көрүнүрдүләр.

Бир дәрә Айдын һәмишә күлән Күллүнү ағлаян көрдү.

— Нә олуб?

— Даһа мән бачармырам... Белә яшамаг истәми-рәм!..—дейә Күллү һычгырды.

— Ахы нә олуб?

— Һамы адам олду, истәйинә чатды... Элә фәрсиз бирнә мән олдум. Бахырам дүнәнәчән мәнлә ишләйән гызлара: Сәкинәйә, Фросяя, Күлгөнчая—һеч танымаг олмур. Күн-күндән габаға кедирләр. Сиз доғру дейирсиниз. Онлар тәзә адамдырлар... Мән инанмырдым, баша дүшмүрдүм. Инди һәр шейи баша дүшдүм... Доғрудан да онлар тәзә адамлардыр. Элә Сәкинәнин өзү агроном кими бир шейдир. Бәс мән нәйәм? Һырылдамагдан башға әлимдән бир иш кәлмир. Йох! Даһа бәс-дир? Кедирәм Астарая чалышыб онунчу синфи гур-тарачағам... Сонра да Бакыя кедиб һәкимлик охуяча-ғам! Я кәрәк һәким олам. Я да ки, өзүмү Гара күзкү-йә атыб боғачағам!

Айдын гызы сакит әтмәйә чалышды:

— Лап яхшы ин көрәрсән,—дейә о сакит бир сәслә чаваб верди.

— Нечә яхшы иш?—дейә Күллү ушаг кими тәәчүбләнди,—өзүмү суя атмағымы дейирсиниз?

Айдын күлүмсүндү:

— Йох, өзүнү суя нә үчүн атырсан. Охумаг, зәһмәт чәкмәк лазымдыр, бунсуз һәким олмаг олмаз. Сән һаг-лысан, өзүнә фикир вер. Чох чалышмаг лазымдыр! Көр Сәкинә нечә йүксәлди.

Гәрар гәбул әдилмишди. Күнләрин бириндә Күллү шейләрини йығышдырмаға башлады. Инди Айдын тәк галырды.

Күллү кетмәздән габаг кәлиб Айдынын янында отураг деди:

— Бәс сиз нийә гәмкинсиниз?! Нечә вахтдан бәр-дир ки, көзүмә бир чүр дәйирсиниз...

— Йох,—дейә Айдын тәләсик әтираз этди,—нийә гәмкин олурам. Мән һеч буну һисс әтмирәм... Нә би-лим, бәлкә дә кәдәрлийәм...

Күллү сорушду:

— Бу нәдән ола биләр?

— Билмирәм.

— Истәйирсиз, мән дейим?

— Де...

Күллү бир гәдәр фикирләшиб деди:

— Сиз дүшүнүрсүңүз ки, «яхшы, мән бу гэдәр зәһ-мәт чәкдим, бу гэдәр адамы сағалтдым, аяға галдырдым, онлардан бәзиләри һәтта гәһрәман да олду. Бу яхындарда онтарын адлары гәзетләрдә язылачаг. Онлар гызыл улдуз алачаглар... Мән исә һеч кәсин танымадыгы кичпк бир адам кими гырагда галачағам». Эләмн?

— Йох, мән белә дүшүнмүрәм. Хәстәләри сағалтмаг мәним борчум, вәтәнә йүксәк мәнсул вермәк исә бизим мөгсәдимнәдир.

— Яхшы, бәс онда сиз нийә белә кәдәрлисиниз?— дейә Күллү снә суал верди,—бәлкә сиз бир адамы севирсиниз?

Айдын гашларыны чатды!

— Нечә йә'ни?.. Әлбәт ки, сеvirәм. Мән һамыны сеvirәм.

Күллү башыны яна әйиб, күлүмсәйән көзләрини гыйды:

— Бәлкә сиз бу «һамы»нын сайыны бир гэдәр азалдасыныз?

Айдын Күллүнүн нә демәк истәдийини баша дүшдү.

— Яхшы, тутаг ки, мән бизим гәһрәманлары чох сеvirәм?

Күллү күлдү.

— Аһа! Бах, инди сиз мәним вәзийәтими бир гәдәр йүнкүлләшдирдиниз. Бәс бу гәһрәманларын ара-сында кими даһа чох сеvirсиниз?

— Кими?.. Элә Сәмәди дә, Фросяны да, Фатманы да, Күлназы да...

Күллү бәркдән гәһгәһә чәкиб күлдү.

— Бәс Сәкинәни нечә? О гәһрәман дейил?

Айдын чавабы бир гэдәр кечикдирди.

— Бәс мән онун адыны чәкмәдим?

Күллү даһа чаваб вермәди. Саатына бахды:

— Мән Астарая кедиб гайытмалыям, сәһәр Бакыя йола дүшәчәйәм... Мәни бағышлайын...

Күллү кетди.

Бирдән Айдына элә кәлди ки, о боғулур. Элә бил отағын һавасы она чатмырды. Урәйи бәрк дөйүнмәйә башлады. О, Сәкинәни көрмәк, нечә олурса олсун онунла данышмаг истәйирди.

Отаг Айдына дар кәлди, тез палтосуну кейиб ба-йыра чыхды.

Сакит, улдузлу пайыз кечәси иди. Айдын пилләжәни дүшдү. Совхозун күчәси илә аддымламаға башлады. Һара кетднийини билмирди. Палтосунун дүймәләри ачыг иди. О элә гәрибә ерийирди ки, кәнардан бахан олсайды, онун сәрхош олдуғуну зәнн эдәрди. Лакин күчә бош иди. Айдын илк раст кәлдийи адамла үрәкдән сөһбәт эдәчәк, үрәйини ачыб данышачагды. Бәли, о, сеvirди. Онун бу мәнәббәтиндә утанмалы бир шей йох иди.

Айдын узагда бир гаралты көрдү. Аддымларыны ейинләтди. Лакин гаралтынып ики нәфәр—бир гыз, бир оғлан олдуғуну көрүб, янашмагдан ваз кечди.

Элә бил бу улдузлу кечә, илыг һава, бир-биринә сыхылараг узаглашан о көлкәләр—һәр шей пычыл-даяраг Айдына «мәнәббәт, мәнәббәт» дейирди. Онун гәлби совхозун бу бөйүклүкдә күчәсинә сығышмырды. Нә этсин? Бир эвин гапысыны дөйүб гонагмы кетсин? Йох, инди бу ярамаз! Она һава лазым иди.

Бирдән Айдын гаршысында Сәкинәни көрдү. Дили тутулду, көзләринә инанмады. Санки юху көрүрдү.

Дейәсән элә Сәкинә дә чашыб дурмушду. Санки онларын икисинин гәлби әйни шейи һисс әдиб, әйни аһәнклә дөйүнүрдү. Лакин нә данышмағы, нәдән башламағы икиси дә унутду, данышдыгда исә гырыг-гырыг сөzlәр дедиләр:

— Салам.

— Салам.

— Тәк нийә кәзирсиниз?

— Элә белә.

— Элә белә?

— Һә...

— Худаһафиз.

— Сәкинә!

Сәкинә даянды, чеврилмәди.

— Сәкинә!.. Мән чох әзаб чәкирәм...

Сәкинә күч илә анчаг бу сөzlәри дейә билди:

— Мәнә нә?!

Айдын даһа данышмады. Дөнүб узаглашды. Сәкинә гачыб Айдыны сахламаг вә она үрәк-дирәк вермәк истәди. Лакин бачармады. Нәһайәт о, узагдан ачарын

таныш сәсини вә гапынын чырылты илә ачылдыгыны эшитди. «Йәгин ки, тәкдир. Мән нә этдим?! Нийә она белә чаваб вердим?»—дейә Сәкинә өз-өзүнү данлады.— Бәлкә она бир көмәк лазымдыр?»

О кәри дөнүб мәнтәгәйә яхынлашды. Лакин юхари чыхмаға чүрәт эдә билмәди. Узун заман әвин янында даяныб дурду. Гарышыг фикирләр она чох әзаб верирди. Каһ чыхыб кетмәк, каһ да пилләкәни галхыб пәнчәрәдән бир анлыға она бахмаг, өз үрәк сөзләрини она демәк истәйирди.

Сәкинә күчәдән кечәнләрдән кизләнир вә өз һәрәкәтиндән чох утанырды. «Йох, чыхыб кетмәк лазымдыр, мән бир даһа онунла көрүшмәмәтийәм!»—дейә Сәкинә әвдән узагашмаг истәйирди ки, узагдан ики гаралты көрүндү. Сәкинә кизләнемли олду.

— Мән һеч бир шей билмирәм... көзләйәчәйәм, бир ил дә, ики ил дә, үч ил дә олса көзләйәчәйәм,—дейә яваш бир киши сәси эшидилди.

Чаваб чыхмады.

«Көрәсән данышан кимди?»—дейә Сәкинә диварагысылараг дүшүндү. О кетмәк истәйирди. Лакин, данышанлар лап яхында, әвин тининдә дурмушдулар. Онлар кечәнин бу вахты Сәкинәни тәк-тәнһа, сәһиййә мәнтәгәсинин янында көрә биләрдиләр...

Сәкинә киминсә көкс өтүрдүйүнү эшитди.

— Мән сәни чох сеvirәм,—дейә енә дә һәммин кишини сәси эшидилди.

Бу дәфә дә чаваб чыхмады.

— «Көрәсән кимди? Көрәсән кимлә данышыр?»—дейә Сәкинә дүшүндү.

— Мәйәр биз бир ердә оlanda вахтымыз пис кечирди?

— Әлбәттә, сәнин үчүн яхшы кечирди,—дейә гадын истәһза илә чаваб верди.

Сәкинә диксинди. Бу Күллүдүр! Бу доғрудан да о иди. Сәкинә онун сәсини йүз адамын ичиндән сечәрди.

— Гәрибә гызсан... элә һей күлүрсән...—дейә енә дә кишинин сәси эшидилди.

Күллү чаваб вермәди.

— Белә чыхыр ки, мәни истәмирсән...

— Бәлкә дә,—дейә Күллү енә дә истәһза илә чаваб верди.

Оғлан өзүнү сахлая билмәйиб:

— Күллү!—дейә шикәйтләнди.

Бу дәфә Күллү данышмаға башлады:

— Сәнинлә бир ердә оlanda, Надир, өзүмү чох пис һиссә эдирдим, чох пис... Сәнин үчүн яхшы иди, чүнки өзүнү сәрбәст һиссә эдирдин. Амма мән исә... өзүмү кетдикчә даһа пис һиссә эдирдим... Һәләлик мән сәнин үчүн бир мұәммаям... Гәшәнк бир мұәмма, чүнки гәшәнк олдуғуму өзүм дә билирәм... Анчаг сәи тезликлә «мұәмманын» сиррини ачацаг вә онда харичи көзәлликдән башга бир шей көрмәйәчәкдин... Онда баша дүшәчәкдин ки, о чох күлмәйим, данышанда гәрибә сөзләр ишләтмәйим—бунлар һамысы өз саһадсызлыгымы, авамлыгымы сәндән кизләтмәк үчүн бир пәрдә иди. Сән мәнә яхынлашдыгча мән горхурдум. Горхурдум ки, бир аздан сонра мәним даяз, бош-бошуна күлән бир гыз олдуғуму баша дүшәсән. Такин мән сәни алдатмаг, сәнә әзаб вермәк истәмирәм...

Күллүнү ики адам динләйирди. Онлардан бири Надир иди. О, Күллүнүн бу көзләнилмәз әтирафы вә көз яшлары гаршысында өзүнү итирмишди. Икинчиси исә Сәкинә иди.

— ...Элә буна көрә дә мән сәнин янында оlanda күлүрдүм, тәкликдә пис ағлайырдым. Йох, Надир, мән кедәчәйәм, охумаға кедәчәйәм... Мән охумалыям... Бир сәнәт саһиб олмалыям... Мән севдийим адама лайиг олмалыям... Бәли, мән сәни сеvirәм, Надир. Сән тәмиз, мәрһәмәтли вә кениш гәлбли бир адамсан, сәнин үрәйин бүтүн Астара үчүн дөйүнүр. Бүтүн Астара сәни көзәл бир мүнәндис кимни гиймәтләндирир. Анчаг мән истәйирәм ки, сәнин үрәйин бир аз да мәнимчүн дөйүнсүн. Бах буна көрә дә мән дәйишмәлийәм, мән дә бизим Астара үчүн гиймәтли бир адам олмалыям... Мән һәким олачағам, Надир. Мән чалышачағам ки, яхшы бир һәким олам. Бах, онда биз әл-әлә тутуб һәят йолумузу бирликдә кечәрик...

«Көр нечә данышыр!»—дейә Сәкинә дүшүнүрдү.— Доғруданмы бу сөзләри дөйән Күллүдүр?»

— Һеч мәним ағлыма да кәлмәздн ки, бу сөзләри сәнә дейәм... Анчаг көрүрсәнми, дедим... Инди кет... эшидирсән?

— Йох,—дейә Надир боғуг бир сәслә инад этди.— Мән һеч яна кетмәйәчәйәм, Күллү. Мән лап сәһәрәчән бурда дурачағам.

— Даяныб юхуму горуячагсан?

Надир сусурду.

— Бу нә көзәл олар...—дейә Күллү көксүнү өтүрдү.—Ахы мән үрәйими нийә сәнә ачдым? Индийә гәдәр бир шей билмирдин, она көрә дә һеч нә тәләб этмәйә һаггын йох иди. Инди исә... Даян... яхшы... мән дә сәнинлә кедирәм...

Надир айрылыб, ону көзләйән автомобилә яхынлашды. Күллү исә пилләкәнә доғру ирәлиләди. Сәкинә онун габагына чыхыб йолуну кәсди.

— Салам, Сәкинә!—дейә Күллү күлүмсүндү.—Бурда нә гапырырсан?

— Элә бурдан кечирдим...

— Айдынын пәнчәрәләринин янындан? Тәсадүфән?

— Йох,—дейә Сәкинә әтираф этди.—Ахыр вахтлар о чох гәмкин көрүнүр.

Күллү Сәкинәнин әлләриндән тутду.

— Сән лап башыны итирмисән, лап кор кимисән, һеч бир шей көрмүрсән. Йә'ни сән баша дүшә билмирсән ки, Айдынын гәмкин олмасына баис сәнсән?! О сәни севир, языг лап әлдән дүшүб...

Сәкинә көзләрини кениш ачыб Күллүйә яхынлашды. О санкы, Күллүнүн гәлбинә сирайәт этмәк истәйирди. Сонра о тагәтсиз һалда пилләкәндә отурду.

— Күллү... Әзизим... әкәр зарафат эдирсәнсә, бил ки, бу чох ачы зарафатдыр.

Күллү тез Сәкинәнин янында әйләшиб ону бағрына басды.

— Йох, Сәкинә, мән зарафат эләмирәм,—дейә о тез тез данышмаға башлады,—баяг отагда чох кәдәрли иди. О, чохдан белә кәдәрлидир...

— Буну мән дә билирәм, Күллү...

— Сән һардан билирсән?

— Баяг мәни күчәдә сахлайыб, дейир ки: «Сәкинә, мән чох әзаб чәкирәм!»

— Бәс сән, сән нә чаваб вердин?

Артыг Сәкинә ушаг кими ичини чәкиб аглайырды.

— Дедим ки, «мәнә нә?!»

Күллү һирсләниб ериндән галхды:

— Ай, һай!—Дәли, сән нә этмисән! О сәнә үрәк сөзүнү дейиб, сән исә ону рәдд этмисән.

Сәкинә өзүнү итирмиш һалда Күллүйә бахды:

— Инди биз нә эдәк?

— Биз нийә? Сән әтмәлисән.

— Яхшы, мән нә әтмәлийәм?

— Бу саат онун янына кет, дейнән ки, ону...

— Мән?!

— Бәли, сән. Сән она рәдд чаваб вермисән. О, бир даһа сәнә яхынлашмаз.

— Күллүчан!

Күллү һеч нә эшитмәк истәмирди:

— Өзүнә үрәк-дирәк вер, галх! Кет онун янына. Галх, сәнә дейирәм! Йохса мән өзүм ону чағырарам.

Күллү доғрудан да гапыз тәрәф кетди.

— Даян!—дейә Сәкинә ону сахлады!

Күллү даянды. Сәкинә аяға галхды.

— Яхшы... Яхшы... Күллү... Бир аз даян! Билирсәнми, мән о бөйүклүкдә сәһәнин өһдәсиндән кәлдим, чәтиһлик чәкмәдим, анчаг...

— Билирәм, әзизим.

— Күллүчан, мән сәнә сөз верирәм, анд ичирәм. Мән она дейәрәм. Анд ичирәм. Күллүчан, мәнә бу ахшам мөһләт вер.

Күллү юмшалды. Достуну гучаглайыб өпду.

— Сәһәр мән йола дүшүрәм. Сәкинә, һалә-һәлбәт сәнин сәадәтини көрмәк истәйирәм. Сәһәр кәл.

Сәкинә:

— Яхшы,—деди вә тез айрылыб гачды. Она чох исти иди. Элә бил гыздырма ичиндә янырды. Союг һава онун саф янағларына тохунур, янағлары даһа да гызарды.

Күллү Айдынын гапысындан ичәри бахды. Отаг гаранлыг иди. «Ятыб, һеч нәдән хәбәри йохдур»—дейә дүшүндү вә өз отағына кечди.

Лакин Айдын ятмамышды. Бу кечә ики нәфәр сүбһү көзләри илә ачды.

Сәкинә сәһәр тездән, һамыдан габаг ишә чыхды. О, чох һәйәчанлы иди. Ишдән сонра о, Айдынын янына кетмәйи гәт этмишди.

Көзәл бир пайыз сәһәри иди. Газ дәстәләри сәф-сәф, плантасиянын үзәрилә гаггылдаша-гаггылдаша

учурдулар. Сәкинә чай сыраларынын арасыны кәтмән-ләмәклә мөшгүт иди. Аз сонра башга ишчиләр дә кәлдйтер, плантасия чанланды. Нәр кәс өз сәһәсиндә иш-ләйирди.

Лейла чийинидә кәтмән, Сәкинәнин янындан кечәндә Сәкинәнин үрәйи бәрк дөйүндү. Ахы Сәкинә бу адамын сүдүнү әммишди. Онунла мәсләһәтләшмәк лазым иди.

— Лейла хала!

Лейла даянды. Сәкинә она яхынлашыб, сөзү һарадан башламагы билмәди.

— Билирсәнми, Лейла хала,—деди, лакин чүр'әт әдә билмәди. Фикрини дөйишди.—Мән сәнә көмәк әтмәк истәйирәм... Ахы сән һәминә биздән ирәлидә олардын.

Лейла мәғрур бир тәрздә:

— Мәним дәрдини чәкмә,—деди вә кетмәк истәди. Лакин Сәкинә:

— Ана,—дейә ону чағырды.

Лейланын үрәйи әлә дөйүндү ки, өзүнү сахлая билмәйиб керп дөндү. Сәкинәни гүчаглайыб әпдү, онун сачларыны охшады. Сәкинә илк дәфә иди ки, она «ана» дейирди.

Лейла:

— Яхшы,—деди,—сабаһдан кәл, көмәкләшәк.

Лейла айрылыб өз сәһәсинә кетди.

Сәкинә бүтүн күнү ишләди. «Бу саат кедәрәм, бу саат кедәрәм», дейә дүшүнүр, лакин кедә билмирди.

Иш гуртарды. Күнәш дағын архасындан бойланыб йох олду. һамы эвинә кетди. Лакин тарлада тәкчә бир нәфәр ишләйирди. Бу, Сәкинә иди. О, чай сыраларынын арасыны кәтмәнләйиб тәмизләйә-тәмизләйә узаглашырды.

Нәһайәт бу сыраны да гуртарды. Ирәлидә бир дәнә дә олсун кол галмады. Даһа Сәкинәнин һеч бир чыхыш йолу йох иди. Әвә дөнмәк лазымды. Лакин Сәкинә буну фикирләшәркән горхур, үрәйи чырпыныр, әлә бил ондан мөһләт истәйирди.

Гырыг-гырыг фикирләр Сәкинәнин бүтүн гыса һәятыны, кечмишини онун көзләри гаршысында чанландырды. О, ким иди? Етим, кимсәсиз бир гыз!

Лакин ону тәк гоймадылар. Бөйүтдүләр, боя-баша чатдырдылар. Охуду, өйрәнди, өз сәнәтинин маһир устасы олду. Йох, о тәк дейилди, о етим дейилди. Онун дағ кими архасы варды. Онлар ким иди? Киров сөвхозунун адамлары, һамы, һамы—бүтүн өлкә, бүтүн халг! Бир дә ки... Айтыш. О, етим дейилди! Сәкинә керийә дөндү.

Гәрибә бир мәнзәрә көрдү. Ер-көй гызылы рәнкә боянмышды. Сәкинәнин гаршысында чай сыралары арасы илә узанан, тәмизләнмиш узун бир йол вар иди.

1949—1952

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

I фәсил	3
II фәсил	18
III фәсил	38
IV фәсил	52
V фәсил	70
VI фәсил	76
VII фәсил	81
VIII фәсил	87
IX фәсил	93
X фәсил	102
XI фәсил	121
XII фәсил	126
XIII фәсил	134
XIV фәсил	139
XV фәсил	147
XVI фәсил	156
XVII фәсил	159
XVIII фәсил	170
XIX фәсил	181
XX фәсил	195
XXI фәсил	210
XXII фәсил	218
XXIII фәсил	226
XXIV фәсил	238

Редактору *М. Әббасов*

Рәсәмә *Н. Әббасов*

Җәдиди редактору *М. Гаскәмов*

Техн. редактору *В. Гаврилова*

Корректорлар

Т. Багирова ва *Ф. Габриелова*

Чап илгәләнмәш 4/IX 1956-чы ил. Формат 81×108/16—4—13,12 чәп вәрәги. (Уч.чәшр. вәрәги 14). Тиражы 15000. Сифарыш 259. ФГ 06896 Гыймәти 5 ман. 45 гәп.

Ушәгкәччәшр. Бакы, Фиолетов күчәси, 8.

Азәрбайчан ССР Мәдәнийәт Назирлигины
„Гызыл Шәрг“ мәтбәәси.

Бакы, Нәзи Асланов күчәси, 80.

ГАСАН МЕХТИ ОГЛЫ СЕНДБЕЙЛИ

У НАС В АСТАРЕ

(на азербайджанском языке)

ДЕТЮНИЗДАТ
БАКУ — 1956

